

Наведено результати теоретичних, практичних і прикладних досліджень з актуальних проблем військової педагогіки, військової психології, військової економіки, військової географії, геопросторової підтримки і права.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, ад'юнктів, аспірантів, студентів та курсантів.

The results of theoretical, practical and empirical research on actual issues military pedagogy, military psychology, military economy, military geography, geospatial support and law are presented.

For researchers, faculty members, postgraduate students, students and cadets.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	І. В. Толок, канд. пед. наук, доц.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Б. О. Попков, канд. військ. наук, ст. наук. співроб. (заст. гол. ред.); О. Л. Скрябін, канд. іст. наук (відп. секр.); О. В. Соколіна, канд. філос. наук (техн. ред.); І. С. Бахов, д-р пед. наук, проф.; А. А. Каленський, д-р пед. наук, доц.; В. С. Рижиков, д-р пед. наук, проф.; Н. М. Чернуха, д-р пед. наук, проф.; І. Д. Юник, канд. пед. наук, доц.; А. Ю. Гордєєв, д-р геогр. наук, проф.; С. А. Лісовський, д-р геогр. наук, ст. наук. співроб.; Є. О. Маруняк, д-р геогр. наук, ст. наук. співроб.; В. І. Зацерковний, д-р техн. наук, проф.; К. А. Антипова, д-р геогр. наук, проф. (Білорусь); Б. А. Якимчук, канд. психол. наук, доц.; О. В. Кобець, д-р психол. наук, доц.; В. В. Карелін, д-р юрид. наук; О. М. Бериславська, канд. юрид. наук, доц.; О. Д. Рожко, д-р екон. наук, проф.; В. В. Баєв, канд. екон. наук, доц.
Адреса редколегії	Військовий інститут, вул. Ломоносова, 81, м. Київ, 03680, Україна; ☎ (38044) 521 32 89; тел./факс (38044) 521 32 92 E-mail: milvisnyk.knu@ukr.net; www.miljournals.knu.ua
Затверджено	Вченою радою Військового інституту 23.06.22 (протокол № 14)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 17617-6467Р від 29.03.11
Журнал входить	до переліку наукових фахових видань України (категорія Б) за спеціальностями 011, 014, 015 – педагогічні; 072 – економічні; 193 – технічні (наказ МОН від 26.11.2020 № 1471) та 053 – психологічні; 081 – юридичні (наказ МОН від 09.02.2021 № 157).
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

The results of theoretical, practical and empirical research on actual issues of military pedagogy, military psychology, military economy, military geography, geospatial support and law are presented.

For researchers, faculty members, postgraduate students, students and cadets.

Наведено результати теоретичних, практичних і прикладних досліджень з актуальних проблем військової педагогіки, військової психології, військової економіки, військової географії, геопросторової підтримки і права.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, ад'юнктів, аспірантів, студентів та курсантів.

EDITOR-IN-CHIEF	I. Tolok, PhD in Pedagogy, Ass. Prof.
EDITORIAL BOARD	B. Popkov, PhD in Military Sci., Senior Res. Ass. (Deputy Editor in Chief); O. Skriabin, PhD in Historical Sci. (Executive Secretary); O. Sokolina, PhD in Philosophy (Technical ed.); I. Bakhov, Dr of Sci. in Pedagogy, Prof.; A. Kalenskiy, Dr of Sci. in Pedagogy, Ass. Prof.; V. Ryzhykov, Dr of Sci. in Pedagogy, Prof.; N. Chernuha, Dr of Sci. in Pedagogy, Prof.; I. Yunyk, PhD in Pedagogy Sci., Ass. Prof.; A. Gordeev, Dr of Sci. in Geography, Prof.; S. Lisovskyi, Dr of Sci. in Geography, Senior Res. Ass.; E. Marunyak, Dr of Sci. in Geography, Senior Res. Ass.; V. Zacerkovnyy, Dr of Sci. in Technical Sci., Prof.; K. Antypova, Dr of Sci. in Geography, Prof. (Belarus); B. Yakymchuk, PhD in Psychology Sci., Ass. Prof.; O. Kobets, Dr of Psychology Sci., Ass. Prof.; V. Karelin, Dr of Judicial Sci.; O. Beryslavs'ka, PhD of Judicial Sci., Ass. Prof.; O. Rozhko, Dr of Economic Sci., Prof.; V. Bayev, PhD in Economic Sci., Ass. Prof.
Address	Military Institute, 81, Lomonosova str., Kyiv, 03680, Ukraine; ☎ (38044) 521 32 89; tel./fax (38044) 521 32 92; E-mail: milvisnyk.knu@ukr.net; www.miljournals.knu.ua
Approved by the	Scientific Council of Military Institute (Protocol № 14 of 23rd Juny 2022)
Certified by the	Ministry of Justice of Ukraine State Certificate № 17617-6467P issued on 29.03.11
The Jurnal is included	The Journal is included in the category "B" of the list of scientific professional editions of Ukraine in the field of Pedagogy – specialties 011, 014, 015; in the field of Economy – specialty 072; in the field of Technical sciences – specialty 193 (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from №1471 dated 26.11.2020), Psychology – specialty 053; Law – specialty 081 (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine №157 dated 09.02.2021).
Publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register DK №1103 of 31.10.02
Address of publisher	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601, Ukraine, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІКА

Кожедуб О., Соколіна О., Сторожук Н., Зарицька А. Особливості застосування соціологічних методів збору емпіричної інформації у військово-педагогічному науковому дослідженні	7
Рижиков В., Горячева К., Кравченко О. Трансфер набутих компетентностей у науковій школі військового наукового підрозділу (організації)	12
Самелюк А. Дослідження мотивації до вивчення іноземної мови у курсантів вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти)	17
Юрков А. Сутність і структура готовності майбутніх військових психологів до професійної службово-бойової діяльності в Збройних Силах України	24

ПСИХОЛОГІЯ

Алещенко В. Психологічні аспекти інформаційної війни	27
Кравченко К., Гребенюк Л., Беліченко Л. Типологія рис особисті офіцерів, задіяних до підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах (вищих навчальних підрозділах закладів вищої освіти), як складова формування їхнього іміджу	32
Пампуха І., Макарчук М., Філімонова Н., Подковка О., Нікіфоров М., Лоза В., Кальниш В. Нейропсихологічне обстеження як додатковий інструмент підвищення надійності та ефективності професійного відбору	42
Сафін О., Мась Н. Вплив соціально-психологічних характеристик особистості військовослужбовця на його уявлення про ризик і психологічну готовність до нього	50
Хміляр О., Апальков В. Психологія життя військовослужбовця після полону	54

ФІНАНСИ

Городянська Л. Особливості грошового забезпечення Збройних Сил України в умовах воєнного стану	60
Гура В., Берданова О. Відновлення та розвиток підприємництва в Україні на основі ESG-концепції	68
Марко І., Чернишова І., Остапенко О. Модель взаємозв'язку оборонних витрат та економічного зростання	74

ПРАВО

Бериславська О. Майнові права як об'єкт захисту в умовах збройного конфлікту	79
Жукова Є. Мета та особливості забезпечення публічної безпеки і правопорядку як виду публічного адміністрування	84
Звоненко О., Бурій С. Кримінологічна характеристика та запобігання суїциду серед військовослужбовців	87
Капінус О. Категорія "військове майно" як об'єкт адміністративно-правового регулювання	91
Онопрієнко С. Функції забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування в Україні за умов повномасштабної збройної агресії російської федерації	95
Тарнополова М. Правові основи фіксації та обліку знищеного (пошкодженого) майна цивільного населення під час збройних конфліктів	99
Шопіна І. Проблеми вдосконалення діяльності публічних адміністрацій у секторі безпеки та оборони	104

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

Литвиненко Н., Коренець О. Геоінформаційний портал як складова єдиного геоінформаційного середовища Збройних Сил України	108
Писаренко Р. Оперативні та тактичні вимоги щодо побудови та функціонування геоінформаційної системи тактичного рівня	111
Юдіна Л., Левінськова Н., Писаренко Р. Прогнозування в геоінформаційних системах для вирішення задач геопросторової підтримки в інтересах Збройних Сил України	114

CONTENTS

PEDAGOGY

Kozhedub O., Sokolina O., Storozhuk N., Zaritska A. Peculiarities of application of sociological methods of collecting empirical information in military and pedagogical scientific research	7
Ryzhykov V., Horiacheva K., Kravchenko O. Transfer of acquired competencies in the scientific school of the military scientific division (organization).....	12
Sameliuk A. The research of motivation for learning a foreign language among cadets of higher military educational institutions (military educational units and higher education institutions).....	17
Yurkov A. The essence and structure of the readiness of future psychologists for professional service and combat activity in the Armed Forces of Ukraine	24

PSYCHOLOGY

Aleshchenko V. Psychological aspects of the information warfare	27
Kravchenko K., Hrebeniuk L., Belichenko L. Typology of personal features of officers involved in the training of cadets at higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions) as the component of their image formation.....	32
Pampukha I., Makarchuk M., Filimonova N., Podkovka O., Nikiforov M., Loza V., Kalnysh V. Neuropsychophysiological examination as an additional tool to increase the reliability and efficiency of professional selection.....	42
Safin O., Mas N. The influence of socio-psychological characteristics of the personality of a military on his perception of risk and psychological readiness for it.....	50
Khmiliar O., Apalkov V. Psychology of the serviceman's life after captivity	54

FINANCE

Gorodianska L. Peculiarities of monetary support of the Armed Forces of Ukraine under martial law.....	60
Gura V., Berdanova O. Entrepreneurship restoration and development in Ukraine on the ESG-concept basis	68
Marko I., Chernyshova I., Ostapenko O. Model of connection between defense costs and economic growth	74

LAW

Beryslavska O. Property rights as the object of protection under the conditions of armed conflict.....	79
Zhukova E. The purpose and features of public safety and law and order as a type of public administration	84
Zvonenko O., Bury S. Criminological characteristics and prevention of suicide among military personnel.....	87
Kapinus O. Category "military property" as an object of administrative and legal regulation.....	91
Onopriienko S. Functions of ensuring information security of public administration in Ukraine in the face of full-scale armed aggression of the russian federation	95
Tarnopolova M. Legal basis for recording of destroyed (damaged) property of the civilian population during armed conflicts.....	99
Shopina I. Problems of improving the activities of public administrations in the security and defense sector	104

GEOSPATIAL SUPPORT

Lytvynenko N., Korenets O. Geoinformation portal as the component of the uniform geoinformation environment of the Armed Forces of Ukraine	108
Pysarenko R. Operational and tactical requirements for the construction and operation of a tactical-level geoinformation system.....	111
Yudina L., Levinskova N., Pysarenko R. Forecasting in geographic information systems to solve problems of geospatial support in the interests of the Armed Forces of Ukraine	114

ШАНОВНІ ДРУЗІ ТА КОЛЕГИ!

Щиросердно вітаю редакційну колегію, усіх авторів і читачів із виходом цього ювілейного п'ятдесятого випуску наукового журналу "Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки". Символічним, історичним, але водночас і трагічним, є вихід у світ цього надважливого наукового видання під час повномасштабного загарбницького вторгнення російської федерації на територію суверенної України, під час цивільно-заційної війни ординського "російського світу" проти демократичної європейської співдружності.

Упродовж останніх восьми років наша нація наново усвідомила стратегічну важливість і актуальність осмислення військової справи, зокрема й у науково-дослідному вимірі. Сьогодні, коли кожен громадянин України, незалежно від віку, статі, релігійних переконань та етнічного походження, усіма можливими силами підтримує нашу героїчну незламну армію, яка на полі бою демонструє найвищий рівень професіоналізму, особливо посилюється роль науковців.

Значущий внесок у висвітлення вагомих науково-дослідних результатів, пов'язаних із дослідженням актуальних питань теорії і практики ряду військових спеціальностей, робить і науковий журнал "Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки". На його сторінках відображаються нагальні для нашої армії питання за різноманітними напрямками військової справи. Саме ви, шановні колеги, власними науково-аналітичними інтелектуальними здобутками вже сьогодні робите значний внесок у розвиток української військової справи. І в цьому – ще один прояв єдності нашої нації!

За понад двадцять років своєї діяльності колектив видання отримав надзвичайно вагомий і цінний досвід роботи як із найдосвідченішими вченими, так і з тими, хто тільки розпочинає власний науковий шлях. І цей досвід належним чином відзначила й держава: у 2021 році це видання набуло статусу фахового одразу з п'яти спеціальностей – педагогічні, економічні, технічні, психологічні та юридичні науки.

Військова дисципліна й відповідальність зразкового класу, конкретність, із одного боку, а також багатство змістовності й насиченість фаховою інформацією з іншого, стали визначальними рисами вашого видання. Безперечно, за цим – велика праця, творчість, цілеспрямованість і почуття відповідальності за якість науково-аналітичного продукту.

Від імені вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка та від себе особисто бажаю вам творчого успіху в подальшій роботі. Щиро сподіваюся, що той дорогоцінний досвід, який сьогодні здобувають українські захисники у війні з російським агресором, вже незабаром стане доступним для нашої науки в подальших номерах цього видання.

Віримо в нашу безсумнівну Перемогу, та наближаємо її спільно!
Слава Україні! Разом до перемоги!

З повагою та найщирішими побажаннями –

**Ректор
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

Володимир БУГРОВ

ШАНОВНІ АВТОРИ ТА ЧИТАЧІ ЖУРНАЛУ!

Перед Вами п'ятдесятити ювілейний випуск наукового журналу "Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки", який на початку 2021 року набув статусу фахового видання одразу з п'яти спеціальностей. Це для нас приємна і водночас дуже відповідальна подія, оскільки наше видання стало не лише майданчиком для наукового обміну і плідної співпраці досвідчених вітчизняних учених, а й апробаційним плацдармом для молодих науковців: ад'юнктів, аспірантів, докторантів, здобувачів, що відкривають нові горизонти з військової педагогіки та психології, військової економіки, військової географії і права.

Тематика статей нашого видання охоплює фундаментальні та прикладні наукові дослідження з широкого кола питань. Серед них – дослідження з теорії та методики професійної військової освіти; професійно-психологічного відбору, психологічної підготовки, психологічного супроводу підрозділів у зоні ведення бойових дій та поза її межами, психологічної реабілітації; фінансових проблем реалізації соціальної політики у Збройних Силах України; економіко-правових та політико-правових проблем воєнної сфери; проблем топогеодезичного та навігаційного забезпечення Збройних Сил України.

Переконаний, що систематичне видання наукового журналу "Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки" як фахового сприятиме створенню платформи для якісної публічної комунікації вчених, оперативному донесенню результатів їхньої діяльності до вітчизняної і світової наукових спільнот; опублікуванню основних наукових результатів дисертацій здобувачами наукових ступенів.

Бажаю всім успіхів та натхнення у подальших наукових пошуках! З повагою до авторів, членів редакційної колегії, читачів Вісника.

Головний редактор

**Начальник Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
кандидат педагогічних наук, доцент, заслужений працівник освіти України,
генерал-майор**

Igor ТОЛОК

ПЕДАГОГІКА

УДК 316:303

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.7-11>

О. Кожедуб, канд. соц. наук, доц.
kozedub2000@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7332-1727,
О. Соколіна, канд. філос. наук
sokolya2119@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0566-8467,
Н. Сторожук, канд. психол. наук
storozhuk_natali@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1500-8374,
А. Зарицька, наук. співроб.
zaralla@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4238-0366

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ ЗБОРУ ЕМПІРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВІЙСЬКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Розкрито особливості застосування таких соціологічних методів збору первинної емпіричної інформації у військово-педагогічному науковому дослідженні, як: соціологічне опитування, соціологічне спостереження, соціологічний експеримент, метод контент-аналізу. Запропоновано огляд наукових напрацювань вітчизняних дослідників щодо практичного застосування соціологічних методів у психолого-педагогічних наукових дослідженнях, який дозволяє з'ясувати, що це переважно література навчально-методичного характеру. Наведено істотний перелік наукових публікацій, які висвітлюють результати досліджень, у ході яких були застосовані методи опитування, спостереження, експерименту та контент-аналізу. Зауважено, що попри активне використання зазначених методів у дослідженнях військово-педагогічного та військово-психологічного характеру спостерігається відсутність публікацій, які б висвітлювали особливості застосування соціологічного інструментарію у прикладних військово-педагогічних дослідженнях. Саме це і спонукало до висвітлення цього питання. Здійснено короткий огляд зазначених методів, наведено їхні визначення та різновиди, що описують позитивні аспекти та недоліки їхнього застосування, а також особливості у військово-педагогічних наукових дослідженнях. Окреслено перспективи подальшого наукового пошуку, зокрема, планується проведення емпіричного військово-педагогічного дослідження, результати якого та особливості застосування одного з описаних соціологічних методів будуть розкриті в наступній спільній публікації.

Ключові слова: військово-педагогічне наукове дослідження, методи збору соціологічної інформації, соціологічне опитування, соціологічне спостереження, експеримент, контент-аналіз.

Постановка проблеми. Сучасна педагогічна наука у своїх прикладних наукових розвідках активно використовує методичний арсенал соціологічної науки. Автори цієї публікації здійснили спробу описати особливості їхнього застосування в прикладних військово-педагогічних дослідженнях. Зазначимо, що, використовуючи соціологічні методи збору первинної емпіричної інформації під час організації та проведення військово-педагогічного дослідження, науковець повинен враховувати методичні особливості індивідуальних і масових опитувань, особливості організації соціальних експериментів, соціологічних спостережень та якісно-кількісного аналізу документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняний інформаційний науковий простір насичений публікаціями, які присвячені методології та методам соціально-педагогічного дослідження. Такі науковці, як Р. Вайнола [1], Г. Ніколаї [2], А. Донцов [3], С. Борисюк [4], Т. Федірчик, А. Предик [5], В. Лісовий [6], С. Сисоєва, Т. Крестопчук [7], розкривають особливості методології організації та проведення соціально-педагогічного дослідження зокрема, та використання методів дослідження загалом.

Задоволеність студентів станом навчально-виховного процесу, який досліджував Д. Швець [8], формат комунікаційного середовища студентів КНУКіМ у мережі Інтернет, який вивчала Г. Остапенко [9], було здійснено за допомогою методу соціологічного опитування. Окрему групу досліджень представляють публікації О. Адаменко, О. Ткаченко, Ю. Галан, Л. Литви, Є. Давоян, О. Заболотної, В. Литвин, О. Мариновської, Ю. Завалевського,

Н. Салтан, Н. Самовілової, В. Ткаченко та Л. Кожекіної, у яких представлено результати контент-аналізу найрізноманітніших проблем педагогічного характеру: професійної підготовки державних службовців [10], змісту соціальних проєктів освітнього спрямування [11], обдарованості й аутизму [12], порівняльно-педагогічних досліджень альтернативної освіти [13], індивідуальної траєкторії здобувачів вищої освіти [14], результатів педагогічних досліджень [15], історії профтехосвіти [16], центрів кар'єри провідних українських закладів вищої освіти [17], практику застосування принципів академічної доброчесності в українських вишах [18]. Проте, на жаль, представники військово-педагогічної науки, хоча і використовують соціологічні методи дослідження, але не висвітлюють особливості їхнього застосування у своїх наукових пошуках.

Мета статті охарактеризувати особливості застосування соціологічних методів дослідження у прикладних військово-педагогічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціологічна наука має сьогодні у своєму арсеналі такі методи збору первинної соціологічної інформації, як: соціологічне спостереження, соціальний (соціологічний) експеримент, соціологічне опитування та контент-аналіз, які з успіхом використовуються у психолого-педагогічних дослідженнях, у тому числі, і у військово-педагогічних та військово-психологічних. Зазначимо, що за їхньою допомогою вивчається цілий спектр проблем: від індивідуальних до соціальних. Основне завдання, що стоїть перед науковцем, який досліджує військово-педагогічні проб-

леми, – це збір даних про особливий вид соціальної реальності – військово-педагогічний процес.

Як слушно зазначає українська соціолог Н. Паніна, досліджуючи соціальні проблеми, науковець насамперед звертає увагу на різноманітні *соціальні факти*, які дозволяють підтвердити або спростувати гіпотези, закономірності, тенденції розвитку, механізми детермінації досліджуваного соціального явища. Дослідниця вказує на фіксацію соціальних фактів у документах і наукових роботах попередників тощо [19]. У військово-педагогічному дослідженні такими соціальними фактами можуть бути наукове та методичне забезпечення освітнього та виховного процесу у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ), особливості педагогічної взаємодії військового педагога та курсанта (слухача); особливості використання військовим педагогом новітніх педагогічних технологій, ставлення курсантів (слухачів) до навчального матеріалу, доцільність використання тих чи інших методів навчання, особливості мотивації курсантів (слухачів) до навчання тощо. Проте, коли таких даних недостатньо, виникає необхідність проведення спеціального конкретного емпіричного дослідження для отримання необхідної інформації. Тоді в своєму науковому пошуку науковець застосовує *методи збору емпіричної інформації*. Останні, як стверджує Н. Черниш, представляють собою спосіб отримання вірогідних соціологічних знань, сукупність застосовуваних прийомів, процедур і операцій для емпіричного та теоретичного пізнання соціальної реальності [20].

Одним із найпоширеніших методів збору первинної інформації в соціологічній науці є метод *соціологічного опитування*, який являє собою збір соціальної інформації про досліджуваний соціальний об'єкт під час безпосереднього (інтерв'ю) або опосередкованого (анкетування) соціально-психологічного спілкування науковця з респондентом шляхом реєстрації відповідей останніх на сформульовані запитання. Особливостями застосування такого соціологічного методу у військово-педагогічних дослідженнях є втручання дослідника в поведінку опитуваного (курсанта, слухача), спрямовання її в потрібне русло. Проте слід пам'ятати, що таке втручання не має позначатися на якості отриманої первинної соціологічної інформації. Організуючи і проводячи військово-педагогічне наукове дослідження, дослідник повинен точно знати генеральну та вибірку сукупність (кого опитує), технологію проведення опитування (як запитувати, які запитання ставити) і бути впевненим у достовірності отриманої інформації.

Зауважимо, що достовірність отриманої емпіричної інформації під час опитування у військово-педагогічному дослідженні може бути забезпечена дотриманням таких правил: запитання мають бути сформульовані так, щоб вони були зрозумілі респонденту (курсанту, слухачу), тобто запитання мають враховувати його рівень освіти, культури тощо; у закритих запитаннях "віяло відповідей" має бути зрозумілим респонденту (курсанту, слухачу); має бути створена така атмосфера, яка б сприяла отриманню щирих відповідей.

Як зазначає Н. Черниш, якість первинної соціологічної інформації, яку отримує дослідник під час проведення опитування, залежить від дотримання певної процедури опитування, тобто мати такі фази, як: адаптація, досягнення поставленої мети, зняття психологічної напруги [20].

Соціологічні опитування, які зазвичай використовуються у військово-педагогічних дослідженнях, можна класифікувати таким чином: заочні (анкетування) та очні

(інтерв'ю), які характеризуються особливостями взаємозв'язку дослідника (інтерв'юера) та респондента (курсанта, слухача); суцільні та вибіркові, які вирізняються ступенем охоплення сукупності респондентів; стандартизовані, які проводяться за заздалегідь підготовленим планом, і нестандартизовані, або вільні, які вирізняються ступенем формалізації; одноразові та багаторазові, які відрізняються частотою проведення.

Різновидами соціологічного опитування, які використовуються у військово-педагогічному дослідженні, є: анкетування, інтерв'ю, опитування експертів і соціометричне опитування.

Наступним соціологічним методом, який застосовують дослідники військово-педагогічних проблем, є *соціологічне спостереження*, яке представляє собою цілеспрямоване, систематичне, безпосереднє відстеження і фіксацію певних військово-педагогічних процесів та фактів. Цей метод застосовується науковцями тоді, коли дані про досліджуване військово-педагогічне явище мають бути максимально вільними від раціональних та емоційних властивостей емпіричного об'єкта. Наприклад, С. Теремко соціологічне спостереження класифікує таким чином: за ступенем формалізації, тобто структуроване (проводиться за чітко розробленим планом) чи неструктуроване (передбачає визначення лише загальних ознак ситуації, а не чіткий план дій науковця-спостерігача); за місцем проведення, тобто польове спостереження (об'єкт перебуває в природних умовах) чи лабораторне (умови його проведення визначає і створює дослідник). Останнім часом у пригоді стали такі технічні засоби, як кінокамера і фотоапарат, які допомагають зафіксувати зміни, що відбуваються у військово-педагогічному процесі: за ступенем участі спостерігача в досліджуваній ситуації, тобто дослідник перебуває поза процесом чи явищем, які вивчає, чи певною мірою є учасником досліджуваного процесу; за регулярністю, тобто систематичні (проводять регулярно протягом певного часу) і несистематичні (дослідження проводяться час від часу); за метою, характером об'єкта спостереження, тобто монографічні (охоплюють велику кількість різноманітних взаємопов'язаних соціальних явищ) і пошукові (використовують з метою пошуку певних фактів, необхідних для досягнення певних цілей). Цікавим і корисним у військово-педагогічному дослідженні є метод самоспостереження [21].

Обираючи той чи інший метод соціологічного спостереження, дослідник повинен зважати на деякі його особливості. По-перше, подія та спостереження за нею відбуваються одночасно. По-друге, має відбуватись безпосередній контакт науковця-спостерігача з об'єктом спостереження. По-третє, під час спостереження треба прагнути цілісності сприйняття, єдності раціонального та емоційного у процесі спостереження. По-четверте, спостереження може бути використано і як самостійний метод збору інформації про військово-педагогічне явище, і як складова інших методів (напр., інтерв'ю) [21].

Розкриваючи технологію соціологічного дослідження, Н. Паніна звертає увагу на переваги та недоліки соціологічного спостереження. Наприклад, перевагами вона вважає оперативність отримання інформації, відносно дешевизна, легкість використання інструментарію, можливість використання в пошукових дослідженнях, а недоліками – неможливість повністю позбавитись суб'єктивізму; неможливість повторних спостережень за військово-педагогічними процесами, явищами та фактами; переважно фіксується інформація про дії людей, а не щодо їхніх цілей, мотивів, цінностей, настанов [19].

Особливе місце у військово-педагогічних дослідженнях займає метод *експерименту*. Це загальнонауковий метод отримання нових знань у керованих і контрольованих умовах, метод, під час якого отримують інформацію про кількісні та якісні зміни характеристик, діяльності та поведінки соціального об'єкта (у нашому випадку курсанта або слухача, курсантських або слухачьких підрозділів) під дією певних факторів, у спеціально створених умовах, які контролює експериментатор [21]. Основною метою військово-педагогічного експерименту є перевірка гіпотез, результати яких мають прямий вихід на військово-педагогічну практику та управлінські рішення. Зазвичай експеримент класифікують за типом експериментальної ситуації: польовий чи лабораторний; за логічною структурою доказів гіпотез: лінійний чи паралельний [22].

Варто зазначити, що метод експерименту має переваги і недоліки, які необхідно враховувати науковцю під час проведення військово-педагогічного дослідження. Перевагами вважається можливість конструювання моделі соціального процесу (військово-педагогічного процесу), і перевірки її раціональності та доцільності; можливість використання передових дослідницьких технологій. Недоліками ж цього методу є неможливість повної відповідності експериментальних умов соціальній реальності, великі витрати коштів і часу на проведення експерименту; не завжди можлива реалізація експериментів у соціальній практиці.

Зауважимо, що учасники (курсанти, слухачі) експериментальної та контрольної груп повинні бути ідентичними за кількісними та якісними характеристиками (кількість, вік, спеціальність, розподіл обов'язків тощо). Якщо якісь важливі групові властивості не можуть бути вирівняні, слід спробувати їх якимось чином нейтралізувати або врахувати під час аналізу результатів.

Дослідник при організації військово-педагогічного експерименту повинен враховувати, що кожен експеримент проходить декілька етапів, зазвичай їх чотири.

Перший етап – це теоретико-пізнавальний. На цьому етапі дослідник аналізує наукові роботи за темою експерименту; з'ясовує невирішені раніше проблеми; уточнює тему дослідження; формулює мету і завдання дослідження; вивчає існуючі в теорії і практиці шляхи, які сприяють вирішенню проблеми; визначає теоретичні положення, які підлягають перевірці; формулює гіпотези; визначає об'єкт, предмет і експериментальні завдання дослідження.

Другий етап – підготовчий (методичний). На цьому етапі дослідник розробляє програму експерименту, а саме: визначає необхідний час для його проведення; обирає необхідну кількість експериментальних об'єктів (учасників експерименту); відбирає конкретні методики для вивчення стану експериментального об'єкта (анкетне опитування, інтерв'ю, експертна оцінка тощо); готує план щодо створення відповідних ситуацій; перевіряє доступність і ефективність методик на невеликому масиві (пілотажне дослідження); визначає показники та параметри, які будуть ілюструвати динаміку змін в експериментальному об'єкті під впливом відповідних соціальних чинників.

Третій етап, який складається з двох частин: створення експериментальної ситуації і власне експерименту. Створення експериментальної ситуації охоплює вивчення початкового стану системи, у якій проводиться експеримент (соціально-демографічна ситуація, ставово-вікова, професійно-кваліфікаційна, рівень задоволеності освітнім процесом, морально-психологічним кліматом, керівництвом курсантського (слухачького)

підрозділу, взаємовідносинами у підрозділі тощо); формування критеріїв та показників ефективності запропонованої системи; проведення інструктажу учасників експерименту щодо його порядку та умов. Далі реалізують систему заходів щодо вирішення відповідного експериментального завдання (формування навчальної мотивації, формування інтересу до військової професії, перевірка ефективності методики викладання тощо); фіксують дані експерименту на основі проміжних зрізів, які характеризують зміну об'єктів під впливом експериментальної системи заходів; виявляють ускладнення та можливі типи недоліки під час проведення експерименту; оцінюють затрати часу та зусиль.

Четвертий етап – підведення підсумків експерименту. На цьому етапі дослідник робить висновки щодо кінцевої мети експерименту та підтвердження (або спростування) висунутої гіпотези. Саме на цьому етапі відбувається опис результатів здійснення експериментальної системи заходів (кінцевий стан формування навчальної мотивації, формування інтересу до військової професії, ефективність застосування методики викладання тощо); характеризують умови, за якими експеримент дав позитивні наслідки (навчальні, виховні, морально-психологічні, гігієнічні, навчальні, матеріальні тощо), дані щодо затрат часу, зусиль і засобів; межі застосування перевіреної експериментом системи заходів.

Важливим елементом аналізу результатів експерименту є вироблення науково-практичних рекомендацій з чітко зазначеною границею можливого застосування системи заходів у соціальній практиці, тобто вироблення таких рекомендацій, які допоможуть оптимізувати освітній процес у ВВНЗ.

З наукової точки зору ретельно підготовлене і проведене експериментальне дослідження має велике значення. Воно виявляє найбільш суттєві детермінанти процесів розвитку та їхніх дій, а водночас і найефективніші можливості управління ними. Тому такого роду дослідження мають практичне значення, оскільки спроможні безпосередньо з'ясувати зміни відповідних соціальних і психічних процесів, а також можливості управління ними [22].

У сучасній вітчизняній військово-педагогічній науці *контент-аналіз* як якісно-кількісне вивчення документів порівнянно з іншими соціологічними методами збору первинної емпіричної інформації застосовується досить рідко. Водночас в історії розвитку методу є широкий позитивний досвід його використання. Контент-аналіз – це метод (стандартна методика) якісно-кількісного аналізу змісту документів з метою виявлення або вимірювання різних фактів і тенденцій, зафіксованих у цих документах. Вирізняє цей соціологічний метод з поміж інших методів те, що він допомагає у військово-педагогічному дослідженні вивчити соціально-педагогічний, соціально-психологічний контекст. Контент-аналіз можна використовувати і як основний, і як допоміжний метод військово-педагогічного наукового дослідження.

До основних методів аналізу документів належить традиційний і формалізований. Суть першого підходу полягає в поглибленому логічному дослідженні змісту документів – це інтенсивний аналіз. Він може бути зовнішнім (аналіз контексту документа) і внутрішнім (дослідження змісту документа). Формалізований аналіз документів полягає у тому, щоб знайти такі легко перелічені ознаки, риси, властивості документа, які з необхідністю відбивали б певні суттєві сторони змісту. Такий метод характеризує проведення екстенсивного аналізу. Він може здійснюватися також у формі кількісного аналізу (техніка виведення висновку, виробленого завдяки

об'єктивному та систематичному виявленню відповідних завдань дослідження характеристик тексту) [22].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що розглянуті соціологічні методи збору первинної емпіричної інформації можуть успішно використовуватись у найрізноманітніших військово-педагогічних дослідженнях. Для отримання достовірної інформації науковцям треба дотримуватись необхідних правил, які обумовлюють її достовірність та надійність. У подальшому автори статті мають на меті здійснити емпіричне військово-педагогічне дослідження одним з розглянутих методів та описати його результати й особливості використання.

Список використаних джерел

1. Вайнола Р. Х., Ясточкина І. А. Організація та проведення соціально-педагогічного дослідження : навч.-метод. посіб. для студ. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 212 с.
2. Ніколаї Г. Ю. Методологія та технологія науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. Суми : Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, 1999. 106 с.
3. Донцов А. В. Методологія та методика соціально-педагогічних досліджень : метод. рек. і програма курсу. Харків : Ксилон, 2001. 31 с.
4. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень : плани практ. та лаб. занять / уклад. С. О. Борисяк та ін. Ніжин : вид-во НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. 29 с.
5. Науково-дослідна робота студентів і методологія педагогічних досліджень : навч. посіб. / уклад. Т. Д. Федірчик, А. А. Предик. Чернівці : Рута, 2004. 71 с.
6. Лісовий В. А. НДРС і методологія педагогічних досліджень : навч.-метод. посіб. Чернівці : Рута, 2007. 76 с.
7. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень : підруч. для магістрів. Рівне : Волинські обереги, 2013. 359 с.
8. Швець Д. Є. Соціологічне опитування як механізм моніторингу задоволеності студентів станом навчально-виховного процесу // Гуманітарний вісн. Запорізької держ. інженерної академії, 2011. Вип. 47. С. 237–243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2011_47_26 (дата звернення: 15.05.2022).
9. Остапенко Г. Формат комунікаційного середовища студентів КНУКіМ у мережі Інтернет: соціологічне опитування // Вісн. Книжж. палати, 2013. № 4. С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2013_4_15 (дата звернення: 15.05.2022).
10. Адаменко О. В., Ткаченко О. В. Методика контент-аналізу публікацій з питань професійної підготовки державних службовців // Наук. вісн. Донбасу, 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_43 (дата звернення: 12.01.2022).
11. Галан Ю. В., Литва Л. А. Контент-аналіз соціальних проєктів освітнього спрямування 2015 р. в Україні // Соціальна робота в Україні: теорія і практика, 2016. № 3-4. С. 14–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2016_3-4_4 (дата звернення: 15.05.2022).
12. Давоян С. Обдарованість і аутизм: контент-аналіз дослідженості проблеми // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика, 2014. Вип. 2. С. 112–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivoo_2014_2_17 (дата звернення: 15.05.2022).
13. Заболотна О. А. Застосування методу контент-аналізу у порівняльно-педагогічних дослідженнях альтернативної освіти // зб. наук. пр. Херсон. держ. ун-ту. Педагогічні науки, 2014. Вип. 66. С. 122–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnp_2014_66_22 (дата звернення: 15.05.2022).
14. Литвин В. Індивідуальна освітня траєкторія здобувачів вищої освіти: контент-аналіз поняття, принципи побудови, форми та методи реалізації // Молодь і ринок, 2021. № 9. С. 93–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2021_9_20 (дата звернення: 15.05.2022).
15. Мариновська О., Завалевський Ю. Метод контент-аналізу в педагогічних дослідженнях: аналіз наукової літератури // Обрії, 2014. № 2. С. 17–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2014_2_8 (дата звернення: 15.05.2022).
16. Салтан Н. М. Використання контент-аналізу в дослідженнях з історії профтехосвіти // зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Серія "Історія та географія", 2011. Вип. 41. С. 143–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2011_41_34 (дата звернення: 15.05.2022).
17. Самовілова Н. О. Контент-аналіз центрів кар'єри провідних українських ВНЗ // Вісн. Луганськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 2016. № 6(2). С. 199–208. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2016_6\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2016_6(2)_29) (дата звернення: 15.05.2022).
18. Ткаченко В., Кожечкіна Л. Досвід застосування методу контент-аналізу до дослідження практик академічної доброчесності в українських ВНЗ // Освітня аналітика України, 2017. Вип. 1. С. 55–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/educanalukr_2017_1_8 (дата звернення: 15.05.2022).
19. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження : курс лекцій. Київ, 2007. 320 с.

20. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій : підручник. Львів : Кальварія, 2003. 543 с.
21. Теремко С. Соціологія : навч. посіб. Київ : Лібра, 2001. 224 с.
22. Жоль К. К. Соціологічний експеримент. URL: <https://ukrtextbook.com/sociologiya-zhol-k-k/sociologiya-zhol-k-k-sociologichnij-eksperiment.html> (дата звернення 15.05.2022).

References

1. Vainola, R.H., Yastochkina, I.A. (2016). Organization and carrying out of social and pedagogical research: (teaching-methodical manual for students of special 231 "Social work" according to the educational program "Social pedagogy" of educational-qualification level "master"). Kyiv: National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov [In Ukrainian]
2. Nikolai, G.Yu. (1999). Methodology and technology of scientific and pedagogical research: textbook for students of music and pedagogical faculties of higher educational institutions and graduate students. Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. Sumy [In Ukrainian]
3. Dontsov, A.V. (2001). Methodology and methods of socio-pedagogical research: methodical recommendations and course program. Kharkiv [In Ukrainian]
4. Methodology and methods of socio-pedagogical research: plans for practical and laboratory classes / compiler S.O. Borysiuk [etc.]; Nizhyn: Publishing House of the Mykola Gogol National State Pedagogical University. (2004). [In Ukrainian]
5. Research work of students and methodology of pedagogical research: textbook / compiled by T.D. Fedirchik, A.A. Predyk; Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych. Chernivtsi: Ruta. (2004). [In Ukrainian]
6. Lisovyi, V.A. (2007). Research work of students and methodology of pedagogical research: educational and methodical manual. Chernivtsi: Ruta [In Ukrainian]
7. Sysoeva, S.O., Kristopchuk, T.E. (2013). Methodology of scientific and pedagogical research: textbook for masters in "Higher School Pedagogy". Rivne: Volyn charms. [In Ukrainian]
8. Shvets, D.E. (2011). Sociological survey as a mechanism for monitoring student satisfaction with the state of the educational process. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhia State Engineering Academy*. 2011. Issue 47. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2011_47_26
9. Ostapenko, G. (2013). Format of communication environment of students of Kyiv National University of Culture and Arts on the Internet: sociological survey. Bulletin of the Book Chamber. № 4. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2013_4_15
10. Adamenko, O.V., Tkachenko, O.V. (2013). Methods of content analysis of publications on training of civil servants. *Scientific Bulletin of Donbass*. № 4. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_43
11. Galan, Yu.V., Lytva, L.A. (2016). Content analysis of social projects in 2015 in Ukraine. *Social work in Ukraine: theory and practice*. № 3-4. http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2016_3-4_4
12. Davoyan, E. (2014). Giftedness and autism: content analysis of the problem. *Education and upbringing of a gifted child: theory and practice*. Issue 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivoo_2014_2_17
13. Zabolotna, O.A. (2014). Application of the method of content analysis in comparative pedagogical research of alternative education. *Collection of Scientific Papers of Kherson State University: Pedagogical Sciences*. 2014. Issue 66. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnp_2014_66_22
14. Lytyvn, V. (2021). Individual educational trajectory of higher education students: content analysis of the concept, principles of construction, forms and methods of implementation. *Youth and the market*. № 9. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2021_9_20
15. Marynovska, O. Zavalevskiy, Yu. (2014). Method of content analysis in pedagogical research: analysis of scientific literature. *Horizons*. № 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2014_2_8
16. Saltan, N.M. (2011). The use of content analysis in research on the history of vocational education. Collection of scientific works of Hryhoriy Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. History and Geography Series. 2011. Issue 41. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2011_41_34
17. Samovilova, N.O. (2016). Content analysis of career centers of leading Ukrainian universities. Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical sciences. 2016. № 6 (2). [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2016_6\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2016_6(2)_29)
18. Tkachenko, V., Kozhekina, L. (2017). Experience in applying the method of content analysis to the study of practices of academic integrity in Ukrainian universities. Educational analytics of Ukraine. 2017. Issue 1. http://nbuv.gov.ua/UJRN/educanalukr_2017_1_8
19. Panina, N.V. (2007). Technology of sociological research: a course of lectures. Kyiv. [In Ukrainian]
20. Chernysh, N. (2003). Sociology. Course of lectures: textbook. Lviv: Calvariya. [In Ukrainian]
21. Teremko, S. (2016). Sociology: Textbook. Kyiv: Libra. [In Ukrainian]
22. Zhol, K.K. Sociological experiment. <https://ukrtextbook.com/sociologiya-zhol-k-k/sociologiya-zhol-k-k-sociologichnij-eksperiment.html>

Надійшла до редколегії 21.05.22

O. Kozhedub, PhD in Sociology Sci., Ass. Prof.

kozhdub2000@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-7332-1727,

O. Sokolina, PhD in Philosophy Sci.

sokolya2119@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-0566-8467,

N. Storozhuk, PhD in Psychology Sci.

storozhuk_natali@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-1500-8374,

A. Zaritska, Researcher

zaralla@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-4238-0366

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF APPLICATION OF SOCIOLOGICAL METHODS OF COLLECTING EMPIRICAL INFORMATION IN MILITARY AND PEDAGOGICAL SCIENTIFIC RESEARCH

The authors of this article show the peculiarities of the application of such sociological methods of collecting primary empirical information in military and pedagogical research as: opinion poll, sociological observation, sociological experiment, method of content analysis. The authors offer an overview of scientific developments of native researchers on the practical application of sociological methods in psychological and pedagogical research. This overview showed that it is mainly literature of an educational and methodological nature. The authors also suggested a list of scientific publications that highlight the results of research in which methods of opinion poll, observation, experiment and content analysis were used. The authors emphasize that despite the active use of these methods in research of military-pedagogical and military-psychological nature, there is a lack of publications that would highlight the peculiarities of the use of sociological tools in applied military-pedagogical research. The latter became the purpose of this publication. Moreover, the article provides a brief overview of such methods as: opinion poll, sociological observation, experiment and content analysis. The authors define methods, their varieties, describe the advantages and disadvantages of their application, briefly define the peculiarities of their application in military pedagogical research. Summing up, the authors outline the prospects for further scientific research. The next step is to conduct an empirical military-pedagogical study, the results of which and the peculiarities of the application of one of the sociological methods described in this article will be shown in the next joint publication.

Keywords: *military-pedagogical scientific research, methods of collecting sociological information, opinion poll, sociological observation, experiment, content analysis.*

УДК 37.013.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.12-16>

В. Рижиков, д-р пед. наук, проф.
vadr66@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-3704-6550,
К. Горячева, канд. екон. наук, доц.
horyachevakira@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1503-4425,
О. Кравченко, канд. пед. наук
sasha_20022@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-7865-5870

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТРАНСФЕР НАБУТИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У НАУКОВІЙ ШКОЛІ ВІЙСЬКОВОГО НАУКОВОГО ПІДРОЗДІЛУ (ОРГАНІЗАЦІЇ)

Розкрито сутність понять наукова школа та наукове співтовариство, ґрунтовно розглянуто порядок реалізації наукової думки в межах цих формувань. Досліджено методику, що здійснює переміщення (трансфер) компетентностей у військових наукових підрозділах (колективах). Визначено, що в науковій школі під керівництвом лідера розвивається висунутий ним науковий напрям, розробляється дослідницька програма та передача компетентностей новому поколінню вчених. Лідер наукової школи – видатний, авторитетний вчений, який продукує ідеї (нові напрями дослідження), вчений, який може об'єднати навколо себе однодумців. У військовому науковому підрозділі це також науковий працівник, зазвичай за посадою – головний науковий співробітник, відповідальний за визначений напрям галузі наукового дослідження в науково-дослідному управлінні, центрі. Наукова школа військового наукового колективу – це творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою та стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера, відомого вченого у відповідній галузі військової науки. Найпоширенішим методом ідентифікації трансферу набутих компетентностей науковим працівником у науковій школі військового наукового підрозділу є вивчення потоку кандидатських і докторських дисертацій науковців, які входять до цього неформального колективу. Він є ефективним, оскільки дає змогу отримати конкретні результати, що базуються на кількісних даних про захищені під керівництвом того чи іншого вченого дисертації, свідчить про відповідність тематики дисертацій учнів проблематиці дисертації (наукового пошуку) лідера. Цей метод простий і зводиться до завдання ідентифікації трансферу набутих компетентностей науковим працівником до встановлення формальних показників. Виявленням документних потоків можна дослідити змістовну єдність проблематики наукової школи. Бібліометричні методи допомагають вивчити частоту цитувань праць керівника наукової школи.

Ключові слова: наукова школа, трансфер, активна педагогічна діяльність, парадигма, військовий науковий підрозділ, кооперація вчених, трансверсальні компетентності.

Постановка проблеми. Трансфер у загальному розумінні – це перехід, переміщення, перенесення, передавання цінностей, предметів, прав власності або осіб з однієї території, установи чи організації в іншу. З терміном трансфер ми стикаємося під час поїздки або туру. Виникає запитання, чи входить трансфер до вартості, чи можна отримати трансфер, наприклад, від аеропорту до готелю. У нашому випадку це трансфер набутих компетентностей науковим працівником, тому доцільно надати визначення такої дефініції як наукової школи, оскільки відбувається передача знань у науці від більш досвідчених науковців до початківців. Такими досвідченими науковцями вважаються засновники та організатори наукових шкіл. Це об'єднання однодумців, що втілюють наукові дослідження в життя. У діяльності наукової школи реалізуються такі функції: виробництво наукових знань, поширення знань, підготовка обдарованих фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що передача наукових знань і підготовка молодого покоління науковців завжди була і є проблемою, і тому необхідно використовувати різні методи досліджень. Науковими пошуками з проблематики існування та розвитку наукової школи протягом певного часу займалися Т. Кун, Г. Штейнер, М. Семенов, В. Гасилов, О. Огурцов, С. Хайтун, Б. Кедров, Науковці Г. Цукерман, Г. Добров, Д. Зербіно, Ю. Храмов та інші висвітлюють проблематику трансферу наукових компетентностей і пропонують науковому співтовариству модель постановки проблеми та способи її вирішення. Питаннями підготовки наукових кадрів займалися А. Кучерявий, О. Прохоров, В. Рижиков, І. Толок, В. Ягупов та інші науковці.

Мета статті. Провести науково-практичний аналіз понять: наукова школа, наукове співтовариство та порядок реалізації наукової думки в межах цих формувань;

дослідити методику переміщення (трансфер) компетентностей у військових наукових підрозділах (колективах) і змістову частину компетентностей наукового працівника у військовому науковому підрозділі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчать дослідження науковців, трансфер набутих компетентностей може використовуватись і як перенесення форми об'єктних відносин, і як будь-які об'єктні відносини. Він відтворює перші дитячі прихильності і має універсальний характер. Орім аналітичної ситуації перенесення може виявлятися за різних умов: за різних форм психотерапії, при лікуванні соматичних захворювань, у школі, на роботі та в соціальній взаємодії. Проте найвиразніше й інтенсивніше перенесення проявляється у процесі психоаналізу.

Наукова школа (англ. *scientific school*, нім. *wissenschaftliche Schule f, Richtung f*) – форма організації колективної наукової праці співробітників науково-дослідного інституту (НДІ), вищого навчального закладу (ВНЗ), наукового центру тощо під керівництвом лідера школи, зазвичай відомого вченого. Характеризується єдиною дослідною програмою, спільністю наукових поглядів і стилем наукової діяльності в конкретній галузі. Лідер є автором програмної концепції – основи для вирішення наукових задач.

Трансфер – (від англ. *to transfer* – переміщувати):

- 1) переказ іноземної валюти або передача золота з однієї країни в іншу;
- 2) передавання іменних цінних паперів (акцій) однією особою у власність іншої відповідним написом або заявою;
- 3) спорт. Перехід спортсмена з однієї команди в іншу;
- 4) у туристичній галузі – переміщення подорожуючих з місця прибуття до місця проживання;

© Рижиков В., Горячева К., Кравченко О., 2022

5) переміщення правових норм з одного закону до іншого під час систематизації та кодифікації законодавства.

Трансфер (також трансферт; від англ. to transfer – переносити, переміщати) – операція перенесення осіб, предметів, цінностей, документів тощо (залежно від контексту) від одного власника або споживача до іншого. В українській мові поняття застосовується в туристичній, банківській, інноваційно-економічній, спортивній, правовій, психологічній та інших сферах.

У нашому випадку трансфер (передача) компетентностей науковим працівником. Сюди входить не тільки наукове керівництво дисертаційними дослідженнями, а й передача власного наукового досвіду, отримання навичок наукової праці в колективі.

Наукова школа – неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою та стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера. Головною ознакою існування наукової школи є ефективне засвоєння і дослідження її вченими актуальних проблем з висунутих керівником наукових напрямів. Мінімальний цикл існування наукової школи – три покоління: 1) засновник школи; 2) послідовники; 3) учні послідовника. Саме такий цикл і може реально існувати в науковому підрозділі Міноборони України, де за основу послідовників (членів наукової школи) наукової школи і виступає науковий працівник.

Ключова фігура наукової школи це її лідер (називає школу). У військовому науковому підрозділі це також науковий працівник, зазвичай за посадою – головний науковий співробітник, відповідальний за визначений напрям галузі наукового дослідження в науково-дослідному управлінні, центрі. Керівник наукової школи у військовому науковому колективі (підрозділі) – це видатний, авторитетний вчений, який продукує ідеї (нові напрями дослідження), вчений, який може об'єднати навколо себе однодумців.

Ознаки наукової школи у військовому науковому колективі (підрозділі):

- 1) багаторічна наукова продуктивність, що характеризується кількісними і якісними показниками, якими є кількість наукових праць вчених, що публікуються в журналах;
- 2) широта проблемно-тематичного, географічного та хронологічного діапазонів функціонування наукової школи;
- 3) збереження традицій і цінностей наукової школи на всіх етапах її становлення та розвитку;
- 4) забезпечення спадкоємностей у дослідженні;
- 5) розвиток атмосфери творчості, новаторства, відкритості для дискусій;
- 6) об'єднання у школу талановитих вчених і постійне поновлення вчених та виконавців;
- 7) постійні комунікаційні зв'язки між учителем та учнями;
- 8) активна педагогічна діяльність;
- 9) офіційне визнання державою важливості наукових досліджень наукової школи.

Вважається, що лідером школи є тільки доктор наук (професор). Наукова школа повинна мати три доктори наук за однією спеціальністю (пов'язана тематика).

Наукова школа відрізняється від звичайного наукового колективу такими ознаками:

- тематика досліджень наукової школи більш однорідна, ніж у лабораторії або відділі;
- у школі відбувається постійний процес накопичення і структуризації наукового знання, тоді як у формальному колективі знання, якщо вони навіть отримані,

часто не структуруються через розпорошеність наукової тематики;

- для наукової школи більш характерний неформальний поділ науковців на "генераторів" ідей, критиків, ерудитів тощо, тоді як у науковому колективі стосунки між науковцями більш формалізовані згідно з розподілом за посадами;

- у процесі відтворення поколінь вчених у школі науковим керівником молодих дослідників завжди є учений – представник даної школи, тоді як у науковій лабораторії або відділі керівником може бути вчений, що не належить до цієї організації.

Отже, наукова школа – це особливий феномен, який не тотожний іншим науково-соціальним об'єднанням та структурам в науці. Складність зазначеної проблематики зумовила розмаїтість підходів і численність трактувань визначення наукової школи серед науковців.

На думку американського філософа та історика науки Томаса Куна, наукові школи – це "співтовариства, які підходять до одного й того самого предмета з несумісних точок зору... Вони завжди змагаються, і їх змагання зазвичай швидко закінчується" [1, с. 20]. Їхня кількість зростає в період наукової кризи, коли єдине до цього наукове співтовариство розпадається на певні групи та відсутня єдина точка зору щодо загальноприйнятого зразка (парадигми). Американський дослідник звернув увагу, що кожна з наукових шкіл керується чимось, що дуже нагадує парадигму.

Парадигма – це визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їхнє вирішення. Формування парадигми – це ознака зрілості розвитку науки.

Німецький науковець Г. Штейнер виокремлює шість рис, які притаманні науковим школам [1, с. 116-117]:

- 1) наукова школа розвивається в якійсь новій галузі теорії або методології у процесі диференціації та інтеграції науки;
- 2) це новий теоретичний або методологічний напрям, який ще не визнаний;
- 3) у розробці цього напрямку в науковому змаганні з іншими напрямами формується наукова школа як соціальний організм;
- 4) для формування цього соціального організму необхідна наявність керівника з ідеями та організаторськими здібностями;
- 5) наукове визнання нового напрямку поза межами конкретної наукової спільноти;
- 6) певні форми організації наукової школи.

Саме ці риси, на думку автора, розкривають сутність описаного явища в науці.

М. Семенов також дотримується того погляду, що: наукова школа – це своєрідний стиль мислення і дій у науці, у підході до розв'язання будь-яких наукових проблем [2, с. 11].

В. Гасилов визначає наукову школу як співтовариство вчених різних статусів, компетенції і спеціалізації, які координують під керівництвом лідера свою дослідну діяльність і роблять вагомий внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми та здатних захищати цілі й результати програми [1, с. 127]. Він робить акцент на тому, що школа – це відносно ізольована наукова спільнота, яка є генератором альтернативної ортодоксальної дослідницької програми. Такі вчені, як О. Огурцов, С. Хайтун, вивчали феномен наукової школи в контексті організаційних форм наукових досліджень. О. Огурцов розглядав наукову школу як форму

кооперації вчених, тип наукового колективу, що об'єднаний спільною теоретичною програмою [1, с. 248–261]. На думку С. Хайтуна, наукова школа – це форма організації наукової праці [1, с. 275–285].

Відомий науковець Б. Кедров під науковою школою розуміє структурний осередок сучасної науки, яка існує всередині самої науки і дає змогу концентрувати зусилля невеликої групи порівняно молодих вчених під безпосереднім керівництвом засновника цього наукового напрямку на вирішенні визначеної, досить обмеженої ділянки актуальних проблем у тій чи іншій галузі науки [1, с. 309–310]. А. Цукерман визначає наукову школу як сукупність осіб, пов'язаних генетично (формальне та неформальне учнівство), та об'єднаних науковою ідеологією [1, с. 347].

Під науковою школою відомий український дослідник Г. Добров розуміє не просто колектив дослідників на чолі з науковим лідером, а творчу спільноту вчених різних поколінь, об'єднаних спільністю принципів підходу до вирішення тієї чи іншої проблеми, ідей та типу мислення, стилю роботи, широким поглядом на розвиток досліджень у даному науковому напрямі, що лежать в основі роботи, оригінальною стрижневою ідеєю, доказ якої є стимулом для розвитку досліджень і фактором, що об'єднує виконавців, незважаючи на відмінність їхніх характеристик та уявлень [3, с. 149].

Відомий український наукознавець Д. Зербіно дає визначення наукової школи як професійної співдружності людей, що сформувалася під егідою особистості – ученого-лідера. Вона займається активною дослідницькою роботою в новому актуальному напрямі й об'єднана ідеями, методиками, науковими традиціями, що розширюються співробітництвом, пошуком нових фактів [4, с. 9]. На думку вченого, поняття наукової школи характеризується чотирма основними ознаками: розробка нового оригінального напрямку в науці; спільність основного кола завдань, які розв'язуються в школі, для всіх її представників; спільність принципів і методичних прийомів вирішення поставлених завдань; навчання молодих учених наукової творчості в широкому розумінні цього слова завдяки безпосередньому і тривалому контакту керівника школи та його учнів [5, с. 13].

Інший український науковець, Ю. Храмов вважає, що наукова школа – це неформальна творча співдружність дослідників різних поколінь високої кваліфікації на чолі з науковим лідером у певному науковому напрямі, об'єднаних однаковими підходами до розв'язання проблеми, стилем роботи і мислення, оригінальністю й новизною ідей і методів реалізації дослідницької програми, яка дала значні наукові результати і набула авторитету і громадського визнання в певній галузі знань [7, 8, с. 122]. На його думку, для наукової школи характерні [9, с. 61]: наявність наукового лідера; стиль дослідження, наукова ідеологія; висока кваліфікація дослідників, які гуртуються навколо лідера; значущість одержаних результатів у певній сфері науки, високий науковий авторитет у цій галузі.

Найпоширенішим методом ідентифікації трансфера набутих компетентностей науковим працівником у науковій школі військового наукового підрозділу є вивчення потоку кандидатських і докторських дисертацій науковців, які входять до цього неформального колективу. Такий підхід правомірний, оскільки виявляє взаємовідносини "вчитель – учень" щодо трансфера набутих наукових компетентностей, що особливо суттєво для наукової школи у військовому науковому підрозділі (організації). Він ефективний, оскільки дає змогу отримати конкретні

результати, що базуються на кількісних даних про захищені під керівництвом того чи іншого вченого дисертації, свідчить про відповідність тематики дисертацій учнів проблематиці дисертації (наукового пошуку) лідера. Цей метод простий, оскільки зводить завдання ідентифікації трансферу набутих компетентностей науковим працівником до встановлення формальних показників. Виявленням документних потоків методом контент-аналізу можна дослідити змістовну єдність проблематики наукової школи. Бібліометричні методи допомагають вивчити частоту цитування праць керівника його учнями.

Наукова школа військового наукового колективу – це творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою та стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера, відомого вченого у відповідній галузі військової науки. Кожна наукова школа налічує мінімум три доктори наук за одним науковим напрямом. Ключовою фігурою наукової школи є лідер, який дає назву школі.

Поняття "наукова школа" історичне. Елементи колективної форми наукової творчості виникли ще в античному світі. Прикладами стародавніх філософських шкіл з елементарною структурою ("учитель – учні чи послідовники") можуть бути мілетська і піфагорійська школи, школа Платона, школа Арістотеля (Лікей), Олександрійська школа. У цьому самому розумінні можна говорити й про наукову школу Г. Галілея (XVII ст.). Наукові школи в сучасному розумінні виникли в XIX ст., коли внаслідок дії соціально-економічних факторів і зближення науки з виробництвом набули поширення зміни в організації наукових досліджень, які зумовили домінуючість і необхідність колективних форм творчості для подальшого прогресу науки.

Наукова школа є інтелектуальною, емоційно-ціннісною, неформальною, відкритою спільнотою вчених різних статусів, що під керівництвом лідера розвивають висунутий ним науковий напрям і розробляють дослідницьку програму та передачу компетентностей новому поколінню вчених. Суттєвою ознакою наукової школи є одночасність реалізації функцій створення, поширення, захисту наукових ідей та знань, навчання молодих вчених (трансфер компетентностей) тощо.

У доповіді ЮНЕСКО [10, с. 155] визначається, що трансверсальні компетентності виділяють у п'яти сферах (domains):

1) критичне й інноваційне мислення: креативність, підприємництво, винахідливість, навички застосування знань, рефлексивне мислення, обґрунтоване прийняття рішень;

2) інтерперсональні навички: презентаційні та комунікаційні навички, лідерство, організаційні навички, командна робота, кооперація, ініціатива, комунікабельність, колегіальність;

3) інтраперсональні навички: самодисципліна, ентузіазм, наполегливість, мотивація, емпатія, чесність, цілеспрямованість;

4) глобальне громадянство: поінформованість, толерантність, відкритість, повага до різноманітності, міжкультурне розуміння, здатність залагоджувати конфлікти, громадянська/політична участь, повага до навколишнього середовища;

5) медіа та інформаційна грамотність: здатність отримувати й аналізувати інформацію через інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), здатність до критичної оцінки інформації та медійного контенту, етичне використання інформаційно-комунікативних технологій [11, с. 59].

Академією технологічних наук України спільно з Міністерством освіти і науки України з 2008 року реалізується проєкт "Національна мережа трансферу технологій", в основу якого було покладено пілотний проєкт "Українська мережа трансферу технологій" [12]. У межах спільного проєкту передбачається виконання таких завдань:

- поширення "ідеї" трансферу технологій як важливого фактора формування інноваційного середовища;
- розширення обміну інформацією між учасниками трансферу технологій (вченими, спеціалістами та менеджерами);
- створення бази даних нових технологій та її актуалізація;
- підготовка спеціалістів у сфері трансферу технологій (у т. ч. технологічних брокерів) і підвищення їхньої кваліфікації;
- проведення оцінки нових технологій, розробка та впровадження механізмів їхньої комерціалізації;
- надання консультаційних послуг суб'єктам трансферу технологій;
- забезпечення взаємодії між регіональними та галузевими мережами (системами) трансферу технологій у межах національної мережі трансферу технологій;
- забезпечення взаємодії учасників національної мережі трансферу технологій з міжнародними мережами.

Трансфером набутих компетентностей науковим працівником у військовому науковому товаристві вважаємо:

- кількість захищених докторських і кандидатських дисертацій наукових працівників членів наукового військового колективу;
- кількість підготовлених докторів, кандидатів наук (докторів філософії) науковими працівниками членами наукового військового підрозділу (організації);
- статистика за допомогою бібліометричного дослідження частоти цитування наукових працівників членів даної наукової школи;
- кількості публікацій у наукових журналах Scopus, Web of Science, міжнародних індексованих виданнях, наукових українських виданнях категорії А, Б (т. зв. фахових виданнях).

Основними ознаками трансферу набутих компетентностей у науковій школі військової науково-дослідної організації (підрозділу) є:

- наявність і подальший розвиток сучасного перспективного напрямку в науці;
- спільність основного кола завдань, які вирішують у школі, для всіх її представників;
- спільність принципів і методології наукових досліджень у розв'язанні поставлених завдань;
- підготовка аспірантів, супровід молодих вчених у їхній науковій творчості через безпосередній і тривалий науковий контакт керівника школи та його учнів.

Наукова школа – це колектив дослідників і кількох поколінь вчених, об'єднаних для виконання досліджень з певного наукового напрямку, який має не менше 1-2 докторів наук та 5–7 кандидатів наук, а також молодих вчених (до 35 років), докторантів, аспірантів (здобувачів), студентів.

Науковий керівник дослідницького колективу є доктором наук, професором, штатним співробітником університету, який підготував не менше 5 кандидатів наук, є науковим керівником реалізованих вітчизняних та (або) зарубіжних наукових проєктів, має публікації, що входять до міжнародних наукометричних баз даних (Scopus, Web of Science, Scopus), систематично бере участь у

міжнародних наукових заходах, здійснює підготовку наукових кадрів [13, с. 47].

Висновки. У результаті проведеного дослідження можемо констатувати, що:

- трансфер набутих компетентностей науковими працівниками у військовому науковому колективі концентрує величезну творчу енергію вчених, координує їхню діяльність у процесі наукового пошуку;
- максимально сприяє розкриттю творчих здібностей молодих науковців, їхньому вихованню і перетворенню на зрілих дослідників;
- ініціює нові напрями наукових пошуків.

Таким чином, визначено характерні ознаки наукової школи військового наукового підрозділу, а саме: наявність авторитетного наукового лідера; стиль дослідження, наукова ідеологія; висока кваліфікація дослідників, які гуртуються навколо лідера; значущість одержаних результатів у певній сфері науки.

Список використаних джерел

1. Школи в науке : сборник. Науковедение: проблемы и исследования / под ред. С. Р. Микулинский, М. Г. Ярошевский, Г. Кребер, Г. М. Штейнер. М. : Наука, 1977. 524 с.
2. Зербино Д. Д. Наукова школа: лідер і учні (наукова концепція). Львів : Євросвіт, 2001. 208 с.
3. Добров Г. М., Тонкаль В. Е., Савельев А. А. Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность. К. : Наук. думка, 1987. 348 с.
4. Зербино Д. Д. Научная школа как феномен. К. : Наук. думка, 1994. 135 с.
5. Рижиков В. С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів : монографія. Херсон : ТОВ "Айлант", 2010. 280 с.
6. Рижиков В. С. Значення професійних якостей в цільовій моделі навчально-виховного процесу підготовки військових // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Соціальна робота, 2017. № 2. С. 61–64.
7. Родный Н. И. Научные школы // Природа, 1972. № 12. С. 84–88.
8. Храмов Ю. А. Научные школы в НАН Украины // Наука та наукознавство, 2008. № 4. С. 122–133.
9. Храмов Ю. А. Школы в науке // Вопросы истории естествознания и техники, 1982. № 3. С. 54–67.
10. Борова Т. А., Вєдь Т. М. Теоретичні основи сутності поняття "трансверсальні компетентності" в постмодерністській освіті // Інноваційна педагогіка, 2020. Вип. 21, Т. 3. С. 154–158.
11. Horiacheva K., Ryzhikov V. Theoretical essence and practice of implementation of the system approach in formation of professional reliability of future officers in the armed forces of Ukraine // Вісн. Київ. нац. імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки, 2020. № 2(42). С. 57–60.
12. Gwang-Jo Kim. Regional Study on Transversal Competencies in Education Policy and Practice. (Phase I). 2013. Asia-Pacific Education Research Institutes Network (ERINet). Published in 2015 by UNESCO. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002319/231907E.pdf> (дата звернення: 30.11.2019).
13. Bakhov I., Ryzhikov V., Kolisnyk O. Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization // Internat. J. of Engineering & Technology, 2018. Vol. 7, No4(38). Special Issue 38. С. 45-49.

References

1. Mikulinsky, S.R.; Yaroshevsky M.G.; Kreber G.; Steiner G. (1977). *Schools in science*. Science, 524 p. [in Russian].
2. Zerbino, D.D. (2001). *Scientific school: leader and students (scientific concept)*. Lviv: Eurosvit, 208 p. [in Ukrainian].
3. Dobrov, G.M.; Tonkal V.E.; Savelyev A.A., (1997). *Scientific and technical potential: structure, dynamics, efficiency: Nauk. opinion*, [In Ukrainian] 348 p.
4. Zerbino, D.D. (1994). *Scientific school as a phenomenon: Science. Opinion*. 135 p. [in Russian].
5. Ryzhikov, V.S. (2010). *Theory and practice of designing target models (professionograms) and the process of professional training of future lawyers: monograph* Kherson: LLC "Island", 280 p. [in Ukrainian].
6. Ryzhikov, V.S. (2017). The value of professional qualities in the target model of the educational process of military training: Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv: social work. № 2, Pp.61-64. [in Ukrainian]
7. Native, N.I. (1972). *Scientific schools: Nature*. 1972. №12. Pp. 84–88. [in Russian].
8. Hramov, Y.A. (2008). *Scientific schools in the NAS of Ukraine: Science and science*. 2008. № 4. Pp. 122–133. [in Ukrainian]

9. Hramov, Y.A.(1982). *Schools in science . Questions of the history of natural science and technology.* № 3. Pp. 54–67. [in Russian].

10. Borova, T.A.; Ved T.M. (2020). Theoretical foundations of the essence of the concept of "transversal competencies" in postmodern education. *Innovative pedagogy Issue 21.* Vol. 3. Pp. 154-158. [in Ukrainian].

11. Horiacheva K.; Ryzhykov V. (2020). Theoretical essence and practice of implementation of the system approach in formation of professional reliability of future officers in the armed forces of Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military special sciences .* № 2 (42). Pp.57-60. [In English].

12. Gwang-Jo Kim.(2018) Regional Study on Transversal Competencies In Education Policy And Practice (Phase I) 2013 Asia-Pacific Education Research Institutes Network (ERINet). Published in 2015 by UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002319/231907E.pdf> [In English].

13. Ryzhykov V.; Bakhov I.; Kolisnyk O. (2018) Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization. *International Journal of Engineering & Technology;* Vol 7, No 4.38 Special Issue 38. Pp.45-49. [In English].

Надійшла до редколегії 10.06.22

V. Ryzhykov, Dr of Sci. in Pedagogy, Prof.
andrii62ch@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-3704-6550,

K. Horiacheva, PhD in Economic Sci, Ass. Prof.

horyachevakira@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-1503-4425,

O. Kravchenko, PhD in Pedagogy

sasha_20022@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7865-5870

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TRANSFER OF ACQUIRED COMPETENCIES IN THE SCIENTIFIC SCHOOL OF THE MILITARY SCIENTIFIC DIVISION (ORGANIZATION)

The essence of the concepts: scientific school and scientific community; the order of implementation of scientific thought within these formations is thoroughly considered; the methodology carrying out the transfer of competencies in military scientific divisions (collectives) was determined. The key person in a scientific school is its leader (he gives the name of the school). It is usually an excellent, authoritative scientist who generates ideas (new directions of research); a scientist who can unite other like-minded people around him or her. In a military scientific division, it is also a researcher. Generally, the position of chief researcher – responsible for a particular branch of scientific study in the research department, the center. A scientific school of the military scientific team is a creative team of researchers of different generations, united by a common program and style of research work, acting under the guidance of a recognized leader, a well-known scientist in the field of military science. Each scientific school has at least three Doctors of Science in one field of study. The most common method of identifying the transfer of acquired competencies by a researcher in a scientific school of a military scientific division is to study the course of PhD and doctoral dissertations of the scientists who are members of this informal collective. It is effective because it provides concrete results based on quantitative data on the theses defended under the guidance of a particular scholar. And it also shows that the topics of the students' dissertations correspond to the leader's dissertation (scientific search). This method is simple and reduces the tasks of identifying the transfer of acquired competencies by a researcher to the establishment of formal characteristics. By identifying the document flows it is possible to study the content unity of the problems of a scientific school. Bibliometric methods help to study the frequency of citation of the works of the leader of the scientific school.

Keywords: science school, transfer, active pedagogical activity, paradigm, military scientific division, cooperation of scientists, transversal competence.

УДК 378.016:811

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.17-23>А. Самелюк, ст. викладач
alina.melnyk1991@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1905-0422

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ)

Викладання іноземної мови в системі вищої освіти має ряд особливостей, зумовлених перспективами використання її в подальшій професійній діяльності здобувачів, а також професійно детермінованими особливостями сприйняття інформації та комунікативними аспектами, пов'язаними з фаховою спеціалізацією. Сформованість на високому рівні мотиваційних засад до вивчення іноземної мови однозначно позитивно і визначально впливає на успішність опанування іноземної мови здобувачами. Увага до процесу викладання іноземної мови (англійської) для курсантів військових спеціальностей має значний резонанс у світлі перспектив інтеграції України з країнами Євроатлантичного партнерства, про що йдеться у відповідних нормативно-регуляторних державних документах. Досліджено стан мотивації до вивчення іноземної мови у курсантів військових спеціальностей ЗВО та розробці за його результатами плану-проспекту до подальшого контрольно-формуального впливу на позитивні мотиваційні засади майбутніх офіцерів у процесі вивчення іноземної (англійської) мови, що в перспективі сприятиме досягненню курсантами достатнього рівня компетентнісного оволодіння нею (з орієнтацією на функціональний рівень оволодіння іноземною мовою відповідно до мовних стандартів НАТО STANAG 6001). Відображено перший етап дослідження (констатувальний експеримент, теоретико-узагальнювальний аналіз і планування та визначення подальших кроків у плані-проспекті), на якому було залучено 125 курсантів). З'ясовано, що усередньому в групі курсантів преваляло достатній рівень сформованої мотивації до вивчення іноземної мови. Визначено наступні етапи дослідження, якими мають стати: по-перше, імплементація наразі орієнтовно-прогностичних, гіпотетичних (потенційно можуть піддаватися корекції у процесі втілення наступних етапів експериментального дослідження) та узагальнено наведених методів стимулювання мотивації під час вивчення англійської мови (через активне застосування методів особистісно орієнтованого навчання); по-друге, перевірка набутого рівня мотивації в середовищі сталого складу групи респондентів військових спеціальностей. Результати намічених наступних етапів експерименту та аналіз їхньої кореляції з презентованими висновками будуть наведені у подальших публікаціях.

Ключові слова: мотивація, іноземна мова, курсанти немовних спеціальностей вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти (ВНП ЗВО), вища освіта, методи підвищення мотивації.

Постановка проблеми. Роль комунікації в сучасному світі складно переоцінити. Засилля інформації та надмір потоків, що її продукують, вимагають від особистості вміння якісно фільтрувати та перетворювати інформацію відповідно до особистісних та професійних потреб. Окрім того, від комунікативних навичок залежить вміння та якість самопозиціонування, створення власного комунікативного іміджу, що визначально для потенціалу самореалізації в особистісно-життєвих та професійних парадигмах сучасного соціуму. Необхідність таргетованого володіння спектром навичок, умінь, знань для успішної самореалізації та якісного, в ідеалі – творчого виконання професійних обов'язків зумовили домінують компетентнісного підходу до вищої освіти в межах фахової підготовки здобувачів [1].

Методологічні аспекти вивчення іноземної мови в ЗВО мають певні особливості залежно від спеціальностей здобувачів. Основним акцентом є змістова організація професійного мовлення, його лексичне наповнення, що суттєво специфікується, коли йдеться про виражені фахові детермінанти. У середовищі здобувачів вищої освіти компетентнісне оволодіння іноземною мовою за професійним спрямуванням є основним завданням вивчення курсу іноземної мови.

Не дивно, що серед домінують мов світу беззаперечно панівну позицію займає англійська мова, якою, за найновішими статистичними даними, розмовляє понад 1,1 млрд людей, або приблизно 15 % населення світу [2]. Пріоритетність і власне статус англійської мови як офіційної мови міжнаціонального спілкування послідовно закріплюється багатьма державами світу на рівні нормативно-регуляторних документів. Зокрема, Концепцією розвитку англійської мови в університетах, розробленою та схваленою на засіданні Колегії МОН у липні

2019 р., передбачено, що рівень володіння англійською на рівні В1 до 2023 р. стане обов'язковою умовою вступу на бакалаврат [3]. Це означає, що кожен абітурієнт попередньо повинен буде пройти обов'язковий "скринінговий" тест з англійської мови (напр., у формі ЗНО чи стандартизованих іноземних тестів) з метою встановлення рівня володіння іноземною мовою. Це дещо вирівняє наявний стан щодо значних коливань у рівні володіння англійською мовою курсантів, що особливо помітно на першому курсі навчання в ЗВО. Наразі зростає роль мотиваційних заходів щодо стимулювання вивчення професійно орієнтованої іноземної мови здобувачами освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, зокрема, серед немовних спеціальностей ВВНЗ та ВНП ЗВО, чому присвячено поточну наукову розвідку.

Унаслідок виняткового статусу професії військового, надто в період активних дій щодо протидії зовнішній агресії та часу військово-політичного самовизначення України як держави, вивчення іноземної мови військовими фахівцями стає питанням державної ваги. Це підтверджується спеціальними директивно-нормативними документами, що регламентують деякі аспекти щодо вивчення англійської мови курсантами немовних спеціальностей. Органом, який відповідає за реалізацію цих програмових документів, є Департамент військової освіти і науки Міністерства оборони України. Зокрема, у серпні 2019 р. було регламентовано "Основні засади мовної підготовки особового складу у системі Міністерства оборони України" [4]. Засади розроблені на основі попереднього висновку про те, що концептуальні аспекти мовної підготовки особового складу Міноборони України потребують корегування через невідповідність наявного стану щодо набуття військовими цільових рівнів оволодіння іноземними мовами. Знову-таки, базовим чинником,

котрий зумовив загострення необхідності переглянути політику щодо оволодіння іноземними мовами військових, є перспектива імплементації євроатлантичних стандартів та посилення інтеграційних відносин з країнами-членами та партнерами НАТО.

У березні 2021 р. Міністерством оборони України схвалено Дорожню карту вдосконалення мовної підготовки у ЗС України на 2021–2025 роки. Зазначено, що після того, як Україна приєдналася до Програми НАТО з розширених можливостей, ще більше актуалізувалася і без того нагальна проблема підвищити ефективність функціонування сталої системи мовної підготовки, що спрямовано на забезпечення належного рівня володіння іноземною мовою серед особового складу ЗСУ. Зазначено, що належний рівень володіння саме англійською мовою є чинником, який дає змогу досягти взаємної сумісності з НАТО. Стратегічна мета полягає в тому, аби забезпечити інтенсивне збільшення кількості військових ЗСУ, котрі володіють англійською мовою на функціональному рівні відповідно до спеціального мовного стандарту НАТО STANAG 6001 [5]. У дорожній карті безпосередньо прописано, що досягнення ефективної іншомовної підготовленості військових можливе через забезпечення сформованості стійкої позитивної внутрішньої мотивації особового складу ЗСУ. Активізація навчально-пізнавальної діяльності визначається важливим методом такої цільової політики уряду. Самоосвіта, лідерство, самовдосконалення, інтеракція – це ті фундаментальні концепти дорожньої карти, що окреслені як базові шляхи активізації інтересу до іноземної мови, а також і підвищення ефективності освітньої діяльності військових щодо опанування англійською мовою.

Компетентнісний підхід до всієї системи освітньої вертикалі і зокрема до занять з опанування іноземної мови курсантами немовних спеціальностей визначив сучасні доміанти організації навчального простору майбутніх військових експертів з метою набуття ними іншомовних комунікативних компетенцій. Принциповими в означеному ракурсі є позиції, що: (1) компетенцій не можна навчити, натомість їх можна розвинути [6, с. 57–81; 7, с. 95–110]; (2) підходи до викладання та навчання організовуються як орієнтовані на особистість здобувача (англ. learner-centred); (3) метою навчального середовища є фасилітація розвитку іншомовних компетенцій, відповідальність за які та ініціативу й контроль з розвитку яких несуть і створюють насамперед самі здобувачі [8, с. 752–757]. Роль університету, отже, у контексті компетентнісного підходу трансформується на кшталт наукового співтовариства (англ. learning academia), що означає фундаментальний перехід від викладання до навчання. У цьому контексті зростає значення активної та свідомо мотивованої навчальної діяльності здобувача.

Отже, власне глобалізований простір сучасності, доміантна роль англійської як мови глобальної комунікації, стратегічний напрям державної політики, артикульований відповідними регуляторними кроками Міністерства оборони України, а також компетентнісний підхід до вищої освіти, визначили поняттєво-змістову організацію поточної розвідки щодо дослідження мотиваційних аспектів вивчення іноземної (англійської) мови курсантами немовних спеціальностей ВВНЗ та ВНП ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо артикуляції проблеми підвищення мотивації до вивчення іноземної мови в курсантів немовних спеціальностей

ЗВО опираємося на позиції таких українських і зарубіжних вчених, як: Т. Брик та Н. Лебошина [9], Л. Захарова та П. Черник [10], В. Галкіна [11; 12], В. Крикун [13], А. Аль-Кахтані [14; 15], С. Ардавані, П. Х. Дюрант [16], К. Фарр [17], Джодеєм, А. Зафарганді, М. Тоусом [18], Л. Вен-Юнь [19] та ін.

Учені доказово підтверджують, що на вивчення іноземної мови військовими впливають подекуди досить несподівані чинники. Наприклад, А. Аль-Кахтані [11, с. 163–172], досліджуючи мотивацію до вивчення мови військовими курсантами Саудівської Аравії, виокремлює навіть релігійний інтерес, що може виступати мотиваційним фактором для курсантів досліджуваної категорії. Факторний аналіз, проведений Х. Джодеєм та ін. [18, с. 3–25], (респондентами виступали іранські курсанти військових спеціальностей), показав, що в механізмі мотивації вивчати іноземну мову визначальними є інтегративність, організаційний вплив, а також страх. За допомогою описово-статистичних методів виявлено, що повсякденний спосіб життя майбутніх офіцерів несприятливий для опанування іноземної, а навпаки, знижує вмотивованість здобувачів. Натомість розвідка К. Фарр (на прикладі шведських курсантів) актуалізувала досить суперечливу, проте беззаперечно правдиву ситуацію: незважаючи на високий рівень мотивації офіцерів, їхня готовність докладати зусиль для вивчення іноземної відносно низькою. Через це викладачі іноземної мови, на думку К. Фарр, повинні зосередитися на мотиваційній практиці викладання [17, с. 391–413]. Загалом помічено, що велику роль відіграють інструментальні засоби підвищення мотивації (т. зв. instrumental motivation). Вони стосуються практичних чи прагматичних причин вивчати іноземну мову. Наприклад, виконання чітких мовних нормативів, отримання грошової винагороди (перспектива мати більший престиж у професійному плані; вища стипендія, конкурсні винагороди тощо) [19, с. 1–4].

Специфічним чинником вивчення іноземної мови в середовищі майбутніх військових фахівців є політичний контекст: покращення політичної ситуації в країні, унормованість та перспективність геополітичного дискурсу збільшує бажання курсантів розвивати свою англійську, щоб покращити кар'єрні перспективи, бути визнаними членами спершу міжнародного співтовариства та сприяти розвитку своєї країни [16, с. 35–48].

Т. Брик та Н. Лебошина обґрунтовують тезу, що ефективними способами підвищення мотивації вивчати іноземну мову є прийоми проблемного навчання, які розглядаються як стимул мисленнєвої активності майбутніх офіцерів [9, с. 25–29]. Зокрема, розглянуто потенціал комунікативних ігор під час вивчення іноземної мови. Особливо наголошено на можливостях гри як методу забезпечувати підвищення мотивації безпосередньо через мовну практику. Акцентують на важливості домінування свідомих підходів до навчальної діяльності також Л. Захарова та П. Черник [10, с. 350–359].

Визнаною щодо окреслення питань мотивації з вивчення іноземної мови є концепція, яку запропонував З. Дорні [20; 21], яка полягає в навчальній мотивації, отриману в результаті факторного аналізу. Зокрема, у межах цієї концепції виділено 7 базових компонентів: 1) інтегративність (Integrativeness); 2) інструментальність (Instrumentality); 3) значущість спільноти носіїв мови, що вивчається (Vitality of the L2 Community); 4) ставлення до носіїв мови, що вивчається (Attitudes toward

the L2 Speakers / Community); 5) культурний інтерес (Cultural Interest); 6) лінгвістична впевненість (Linguistic Self-Confidence); 7) оточення (Milieu) [18]. Усі вони взяті до уваги та доопрацьовані, поглиблені в розробленому Р. Гарднером тестувальнику [22].

Мета статті полягає в дослідженні наявного стану мотивації до вивчення іноземної мови у курсантів немовних спеціальностей ЗВО та розробці плану-проспекту задля подальшого контрольного-формуального впливу на позитивні мотиваційні установки майбутніх військових фахівців у процесі вивчення ними іноземної (англійської) мови для досягнення достатнього рівня компетентнісного оволодіння нею (з орієнтацією на функціональний рівень оволодіння іноземною мовою відповідно до мовних стандартів НАТО STANAG 6001). Оскільки загальна мета дослідження комплексна й така, що реалізується радше у більш далекій, аніж близькій (негайній) перспективі, вимагає продуманого формуально-коригувального впливу на психолого-педагогічні передумови діяльності курсантів та має ряд чинників, які впливають на мотиваційні механізми навчання, складність реалізації мети вимагає планомірного й поетапного підходу з проєктувально-прогностичними цілями на кожен наступний етап та можливими корекціями в процесі імплементації кожного з них. З огляду на це представлена стаття відображає лише перший етап дослідження (констатувальний експеримент, теоретико-узагальнювальний аналіз та планування й визначення наступних кроків у плані-проспекті). Результати подальших напрацювань будуть представлені в наступних авторських публікаціях із зазначеної теми.

У процесі підготовки та реалізації дослідження було використано такі *методи*, як:

- аналіз вітчизняних директивних документів у сфері мовної підготовки військовослужбовців;
- опрацювання актуальної наукової літератури з теми;
- тестування закритого типу за методикою АМТВ Р. Гарднера та саморефлексивне есе для визначення кількісного рівня мотивації в межах групи респондентів із середовища здобувачів немовних спеціальностей (констатувальний експеримент);
- опрацювання статистичних даних, отриманих у результаті емпіричного дослідження (зокрема, за допомогою інструментів Excel);
- системний та логічно-функціональний аналіз отриманих даних;
- метод синтезу та узагальнення отриманої інформації (під час формування висновків із дослідження та намічення перспектив подальших досліджень з теми).

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження відбувалося в межах діяльності Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а саме, кафедри спеціальної мовної підготовки військового гуманітарно-лінгвістичного факультету, завдання діяльності якої полягає в оптимізації навчального процесу курсантів немовних спеціальностей з урахуванням сучасних досягнень у науково-технічній сфері, підготовка військових фахівців, конкурентоспроможних на вітчизняному та міжнародному ринку праці, які вільно, на достатньому щодо реалізації особистісно-професійних цілей комунікативному рівні володіють іноземною мовою (у нашому випадку – англійською). Для участі в дослідженні було залучено 125 курсантів другого та третього курсів військового гуманітарно-лінгвістичного факультету

Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (політологія, психологія, геодезія та землеустрій). Підготовка, реалізація та опрацювання результатів дослідження охопили період з жовтня до лютого 2021-2022 н. р.

Для з'ясування наявного рівня мотивації серед респондентів використано згаданий вище тестувальник Р. Гарднера [22] "Тест на установки / мотивацію: Міжнародний дослідницький проєкт АМТВ" (адаптований для використання в середовищі курсантів ЗВО: наприклад, "When I leave school..." (Коли я закінчу школу) замінено на "When I leave university..." (Коли я закінчу університет)). Відповідно до системи тестування курсантам на I етапі треба було відповісти на 104 тестових запитання закритого типу. Суть полягала в тому, щоб погодитися чи не погодитися (і якою мірою) із твердженням щодо мотивації вивчення іноземної мови. За кожне запитання можна було отримати результат від 1 до 6 балів, відповідаючи на градаційно організовані варіанти: Strongly Disagree – 1 бал; Moderately Disagree – 2 бали; Slightly Disagree – 3 бали; Slightly Agree – 4 бали; Moderately Agree – 5 балів; Strongly Agree – 6 балів (якщо теза на кшталт "Studying English is important because it will be useful in getting a good job" / "Вивчення англійської мови важливе, бо воно допоможе мені віднайти хорошу роботу"). І у прямих протилежному напрямку, якщо завдання негативної спрямованості: наприклад, "My English teacher is one of the least pleasant people I know" / "Моя учителька з англійської – одна з найнеприємніших людей, яких я знаю". Усього за I етап: min. 104 – max. 624 бали.

На II етапі за опитувальником Р. Гарднера необхідно було дати рейтингову оцінку на кожне з 12 запропонованих запитань (1 (very little) – 7 (very much) балів). Мета етапу полягала у визначенні емоційного мотиваційного фону щодо вивчення іноземної мови. На цьому етапі можна було отримати min 12 – max 84 бали. Усього за тестувальником Р. Гарднера можна було набрати 708 балів, що свідчило б про гранично високий рівень мотивації у вивченні іноземної мови, мінімально можливий набраний бал – 116 – свідчив би відповідно про критично низький рівень мотивації.

На III етапі курсантам необхідно було написати саморефлексивне есе на тему "Foreign language within modern professional military environment: challenge or opportunity" ("Іноземна мова в сучасному професійному військовому середовищі: виклик чи можливість"). Реалізувати це завдання пропонувалося за орієнтовним планом: 1. Сучасні тенденції функціонування іноземної мови в середовищі військовослужбовців. 2. Переваги оволодіння іноземною мовою: особистісні та професійні. 3. Труднощі в опануванні іноземної мови за професійним спрямуванням, з якими я зіткнувся. 4. Мої особисті перемоги в оволодінні англійською мовою. 5. Щоденні дрібні кроки до великої мети. 6. План особистісно-професійного самовдосконалення в оволодінні іноземною мовою.

Задля зручності підрахунків було вирішено, що завдання оцінюватиметься максимум 92 балами, мінімальний бал – 4 (якщо есе написано, але з дуже значними структурними недоліками чи так, що зміст абсолютно не розкриває теми та не реалізує план).

Оцінювання відбувалося експертною групою викладачів з кафедри спеціальної мовної підготовки військового гуманітарно-лінгвістичного факультету. Написання

есе було анонімним. Сума балів, набраних за всіма трьома етапами, отже, становила мінімально 120 балів, а максимально 800 балів. Інтерпретація результатів відбувалася за схемою:

- 120–200 балів – критично низький рівень мотивації;
- 201–350 балів – мотивація здобувача потребує значного вдосконалення;
- 351–500 балів – посередній рівень мотивації;

- 501–650 балів – достатній рівень мотивації;
- 651–750 балів – дуже добрий рівень мотивації;
- 751–800 балів – високий рівень мотивації.

У результаті проведення всіх трьох етапів констатувального експерименту та їхньої наступної математико-статистичної обробки в межах групи респондентів було отримано усереднені дані щодо рівня мотивації до вивчення іноземної мови (табл. 1).

Таблиця 1. Усереднені результати щодо рівня мотивації до вивчення іноземної мови курсантів немовних спеціальностей ВВНЗ та ВНП ЗВО (за етапами)

	Середня кількість набраних балів	% успішності сформованості мотивації на етапі
I етап (тест Р. Гарднера): <i>min. 104 – max. 624 бали</i>	412,6	66,1 %
II етап (тест Р. Гарднера): <i>min. 12 – max. 84 бали</i>	63,2	75,2 %
III етап (саморефлексивне есе): <i>min. 4 – max. 92 бали</i>	69,3	75,3 %
Усього: <i>min. 120 – max. 800 бали</i>	545,1	68,1 %
Актуальний рівень мотивації до вивчення іноземної мови:	Достатній рівень мотивації	

Із табл. 1 видно, що найбільш низькими є результати тестування за I-им етапом використання опитувальника Р. Гарднера. Результати за ним досить посередні, що свідчить про наявні труднощі мотиваційного характеру щодо опанування іноземною мовою. Однак на II-му етапі, у межах якого оцінювалася емоційна мотиваційна складова навчальної діяльності з вивчення іноземної мови, було отримано дещо покращений результат, що загалом створює потенціал успішного корекційного педагогічного впливу щодо вдосконалення рівня мотивації до вивчення іноземної мови курсантів немовних спеціальностей ЗВО.

Інформативним щодо констатації актуального рівня мотивації та перспектив зміцнення мотиваційних установок вивчати іноземну мову є етап написання есе, власне, аналіз самих робіт курсантів. Помічено труднощі формулювання власної думки, значну кількість мовленнєвих та змістовних помилок, невміння логічно й послідовно вибудувати письмове висловлення. Ці побічні, вторинні спостереження можуть слугувати інсайтами для дослідження, наприклад, цілісних комунікативних компетенцій у курсантів немовних спеціальностей ЗВО. Під час формулювання есе багато здобувачів (як це потім вдалося

з'ясувати через зіставлення з результатами закритих тестів Р. Гарднера) намагалися задекларувати вищий рівень мотивованості, аніж це вдалося визначити тестово (з метою об'єктивності вже після виставлення всіх балів авторство есе було розкрито з дослідницькою метою). Окрім того, приблизно у 62 % випадків помічено загальну невизначеність, слабкість профорієнтаційних установок здобувачів та, відповідно, несформованість концепту професійної спрямованості, що також істотно впливає на рівень мотивації не тільки до вивчення іноземної мови, але й до опанування інших дисциплін освітньо-професійної програми здобувачів військових спеціальностей.

Виявлений у межах групи усереднений рівень мотивації до вивчення іноземної мови на рівні "достатній" свідчить про позитивну налаштованість майбутніх офіцерів вивчати іноземну мову та застосовувати її в подальшій професійній діяльності, а також особистісній сфері. Однак результат лише на 45 балів вищий від верхньої межі посереднього рівня. Це потребує додаткового посиленого контролю, аби не допустити зниження актуалізованого рівня мотивованості.

Додаткові висновки дає огляд результатів розподілу респондентів за рівнями мотивованості (табл. 2).

Таблиця 2. Кількісно-відсотковий розподіл респондентів за рівнями мотивації до вивчення іноземної мови

Рівень мотивації відповідно до розробленої шкали	Кількість респондентів	% показник
Критично низький	6	4,8 %
Потребує значного вдосконалення	13	10,4 %
Посередній	39	31,2 %
Достатній рівень мотивації	52	41,6 %
Дуже добрий	8	6,4 %
Високий	7	5,6 %

Графічно наведено результати відсоткового розподілу на рис. 1.

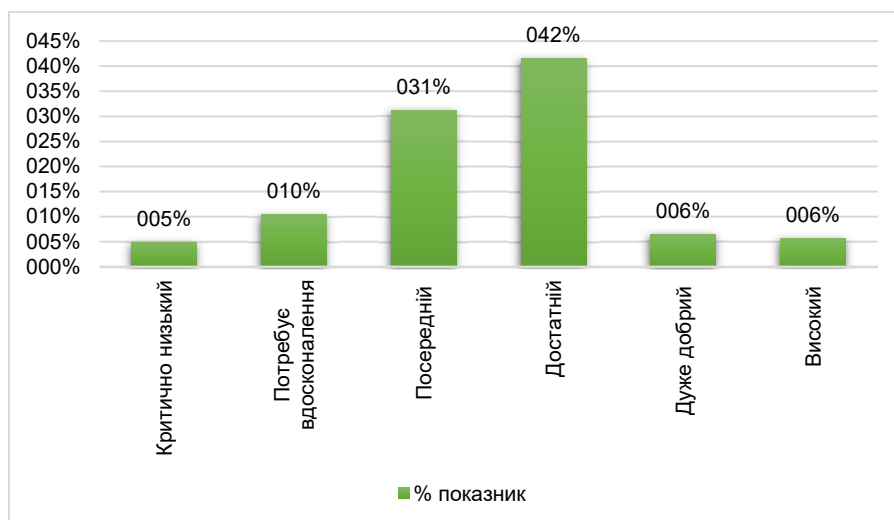

Рис. 1. Відсотковий розподіл респондентів за визначеними рівнями мотивації до вивчення іноземної мови

Отже, у кількісно-відсотковому масштабі також превалювала група респондентів, результати яких зосередилися на достатньому рівні мотивації до вивчення іноземної мови. Після нього найбільше охоплення має посередній рівень. Цікаво, що зона низької мотивації (критично низький рівень і "потребує вдосконалення" – сумарно 15,2 %), а також зона високої мотивації (дуже добрий та високий рівні – сумарно 12,2 %), майже рівноцінні за обсягом респондентів, що на них зосередилися. Бесіди з курсантами із виявленими низькими мотиваційними рівнями дали змогу виявити ряд особистих, зокрема психологічних, чинників, що пов'язано здебільшого з адаптаційним періодом навчання в університеті, який для багатьох курсантів є складним періодом пристосування до нових умов, через що спад активності та низька академічна успішність у цьому контексті цілком природні.

Перспективним планом підвищення мотивації курсантів немовних спеціальностей відповідно до актуалізованих результатів первинної діагностики є відсотково-кількісне збільшення респондентів, рівень мотивації яких зосереджувався б на дуже доброму та високому рівнях. На основі аналізу отриманих емпіричних даних (зокрема, аналізу саморефлексивних есе), опрацьованої літератури, обговорення результатів дослідження під час планових засідань кафедри спеціальної мовної підготовки військового гуманітарно-лінгвістичного факультету, власних спостережень автора, аналізу мовних стандартів НАТО STANAG 6001 було розроблено план-проспект щодо подальшого контрольно-формувального впливу на позитивні мотиваційні установки майбутніх військових фахівців у процесі вивчення ними іноземної (англійської) мови для досягнення достатнього рівня компетентнісного оволодіння нею (з орієнтацією на функціональний рівень оволодіння іноземною мовою відповідно до STANAG 6001). Було узагальнено шляхи підвищення мотивації до вивчення іноземної мови здобувачами немовних спеціальностей ЗВО як цілісний особистісно орієнтований підхід до організації навчальної діяльності, який базується на:

- максимальному залученні методів активного вивчення іноземної мови (англ. active learning techniques), а саме: мозкового штурму, бесід-обговорень, методах журналістського репортажу, групових різновидах робіт,

цілеспрямованого слухання, методу формулювання питань, ведення заміток, анутовання та рольових іграх;

- акцентуванні та таргетованому (визначеному професійними перспективами) вивченні іноземною мови;
- вивченні, відстежуванні переваг, які на законодавчому рівні надає володіння іноземною мовою військовим;
- веденні власного комунікативного портфоліо;
- заохоченні активної громадської діяльності з популяризації іноземної мови серед військових (напр., за допомогою соціальних медіа);
- науково-пошуковій роботі;
- творчій роботі в парадигмі ключових понять "військової діяльності" та опанування "іноземної мови";
- професійно орієнтований підбір інформаційно-комунікаційних засобів та мультимедійних методів навчання;
- заохочення й створення можливостей комунікації з носіями мови (переважно військовими) і моделювання англомовного комунікативного середовища за допомогою відповідної організації аудиторної та позааудиторної роботи;
- використання саморефлексивних технік з метою отримання зворотного зв'язку від курсантів і подальшої корекції організаційних моментів викладацької роботи задля підвищення мотивації здобувачів та поглиблення особистісної зорієнтованості навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, проблема підвищення мотивації до вивчення іноземної мови у курсантів немовних спеціальностей ЗВО становить актуальний напрям наукових досліджень і перебуває на перетині методології та психології. Належний рівень мотивації створює потрібний ґрунт для активізації навчальної діяльності здобувачів та покращує ефективність навчання. У процесі опанування іноземної мови, як показало наше дослідження й як демонструє аналіз літератури з теми, курсанти повинні чітко розуміти, для чого їм потрібна іноземна мова, якими перевагами користуються військові з високим рівнем володіння англійською мовою та які подальші близькі та далекі (стратегічні) перспективи розвитку військової кар'єри для іншомовно компетентних військовослужбовців.

З'ясовано, що всередньому в групі курсантів превалює достатній рівень сформованості мотивації до

вивчення іноземної мови. Отже, відсотково більшість респондентів (41,6 %) зосередилася на достатньому рівні мотивації, далі йде посередній рівень мотивованості (31,2 %), такий, що потребує значного вдосконалення (10,4 %), дуже добрий рівень (6,4 %), високий (5,6 %) і критично низький (4,8 %). Подальша робота має бути націлена на нарощення дуже доброго та високого рівнів мотивації.

За допомогою залученого інструментарію в межах поточної розвідки представлено лише перший етап дослідження мотиваційних установок здобувачів немовних спеціальностей щодо вивчення іноземної мови (відбувся етап констатувального експерименту). Наступним етапом має стати імплементація узагальнених вище методів стимулювання мотивації під час вивчення англійської мови (через активне застосування методів особистісно орієнтованого навчання) та перевірка набутого рівня мотивації в середовищі сталого складу групи респондентів (етап формувального експерименту).

Доцільно також організувати подальші дослідження з виявлення максимальної кількості значущих професійно детермінованих чинників щодо вивчення іноземної мови курсантами немовних спеціальностей і визначення впливу мотиваційних установок на формування професійної спрямованості військових, а також перспектив неперервного навчання та навчання упродовж життя.

Список використаних джерел

- Rieckmann M. Competence-based Teaching and Learning in Higher Education. University of Vechta. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323075748_Competence-based_Teaching_and_Learning_in_Higher_Education (date of access: 19.06.2021).
- Ghosh I. Ranked. The 100 Most Spoken Languages Around the World. 2020. URL: <https://www.visualcapitalist.com/100-most-spoken-languages/> (date of access: 19.06.2021).
- Концепція розвитку англійської мови в університетах. МОН, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/2019-06-24-proekt-konts-angl-movi-1.docx> (дата звернення: 19.06.2021).
- Основні засади мовної підготовки особового складу у системі Міністерства оборони України. МОУ, 2019. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/osn-zas-mp.pdf> (дата звернення: 19.06.2021).
- Дорожня карта вдосконалення мовної підготовки у Збройних Силах України (на 2021–2025 роки). МОУ, 2021. URL: https://www.mil.gov.ua/content/education/dorozhny_karta_2021.pdf (дата звернення: 19.06.2021).
- Development of competencies across the life course. In *Education as a Lifelong Process* / S. Weinert, C. Artelt, M. Prenzel, M. Senkbeil, T. Ehmke, C.H. Carstensen, K. Lockl. Wiesbaden : Springer VS, 2019. P. 57–81.
- Schaeper H. The first year in higher education: the role of individual factors and the learning environment for academic integration. 2020. *Higher Education*. Vol. 79(1). P. 95–110.
- Vila L. E., Perez P. J., Coll-Serrano V. Innovation at the workplace: Do professional competencies matter? // *J. of Business Research*, 2014. Vol. 67(5). P. 752–757.
- Брик Т. О., Лебошина Н. В. Формування стійкої мотивації до вивчення іноземної мови у курсантів ВВНЗ // *Наук. записки каф. педагогіки*, 2016. Вип. 39. С. 25–29.
- Захарова Л., Черник П. Структура мотивації до вивчення англійської мови у курсантів вищих військово-навчальних закладів та шляхи її корекції // *Вісн. Львів. ун-ту. Міжнар. відносини*, 2012. Вип. 31. С. 350–359.
- Галкіна В. Д. Використання технології змішаного навчання під час формування іншомовної професійної компетентності військових фахівців // *Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 2016. Вип. 1, № 83. С. 24–29.
- Галкіна В. Д. Зміст і структура іншомовної професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління // *зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України*, 2014. Вип. 4, № 41. С. 24–29.
- Крикун В. Д. Результати аналізу сучасного стану сформованості іншомовної професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління. *Військова освіта* // *зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України імені Івана Черняхівського*, 2016. Вип. 2, № 34. С. 128–137.
- Alqahtani A. F. A study of the language learning motivation of Saudi military cadets // *Internat. J. of Applied Linguistics and English Literature*, 2017. Vol. 6, № 4. P. 163–172.

15. Alqahtani A. F. English language learning motivation and English language learning anxiety in Saudi military cadets: A structural equation modelling approach // *Arab World English J. (AWEJ)*, 2018. Vol. 9.

16. Ardavani S., Durrant P. How have political and socio-economic issues impacted on the motivation of Iranian university students to learn English. In C. Kennedy (Ed.), *English language teaching in the Islamic Republic of Iran: Innovations, trends and challenges*, 2015. P. 35–48.

17. Farr K. A study into the motivation of Swedish military staff officers to learn English // *Konińskie Studia Językowe*, 2016. Vol. 4, № 4. P. 391–413.

18. Jodai H., Zafarghandi A. M. V., Tous M. D. Motivation, integrativeness, organizational influence, anxiety, and English achievement // *Glottology*, 2013. 4(2). P. 3–25.

19. Wen-jun L. I. U. On Cadets' Lack of Motivation to Learn English // *J. of Air Force Radar Academy*, 2007. Vol. 3.

20. Dörnyei Z. The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2005.

21. Dörnyei Z. The psychology of second language acquisition. Oxford: Oxford University Press, 2009.

22. Gardner R. C. Attitude/Motivation Test Battery: International AMTB Research Project. 2004. URL: <https://publish.uwo.ca/~gardner/docs/englishambt.pdf> (date of access: 19.06.2021).

References

- Rieckmann, M. (2018). Competence-based Teaching and Learning in Higher Education. University of Vechta. https://www.researchgate.net/publication/323075748_Competence-based_Teaching_and_Learning_in_Higher_Education
- Ghosh, I. (2020). Ranked: The 100 Most Spoken Languages Around the World. <https://www.visualcapitalist.com/100-most-spoken-languages/>
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2019). The concept of English language development in universities. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/2019-06-24-proekt-konts-angl-movi-1.docx>
- Ministry of Defense of Ukraine. (2019). Basic principles of language training of personnel in the system of the Ministry of Defense of Ukraine. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/osn-zas-mp.pdf>
- Ministry of Defense of Ukraine. (2021). Roadmap for improving language training in the Armed Forces of Ukraine (for 2021-2025). URL: https://www.mil.gov.ua/content/education/dorozhny_karta_2021.pdf
- Weinert, S., Artelt, C., Prenzel, M., Senkbeil, M., Ehmke, T., Carstensen, C. H., & Lockl, K. (2019). Development of competencies across the life course. In *Education as a Lifelong Process* (pp. 57–81). Springer VS, Wiesbaden. [In English]
- Schaeper, H. (2020). The first year in higher education: the role of individual factors and the learning environment for academic integration. *Higher Education*, 79(1), 95–110. [In English]
- Vila, L. E., Perez, P. J., & Coll-Serrano, V. (2014). Innovation at the workplace: Do professional competencies matter?. *Journal of Business Research*, 67(5), 752–757. [In English]
- Brick, T. O., & Leboшина, N. V. (2016). Formation of stable motivation to study a foreign language in university cadets. *Scientific Notes of the Department of Pedagogy*, 39, 25–29. [In Ukrainian]
- Zakharova, L., & Chernik, P. (2012). The structure of motivation to learn English in cadets of higher military educational institutions and ways of its correction. *Bulletin of Lviv University. International Relations Series*, 31, 350–359. [In Ukrainian]
- Galkina, V. D. (2016). The use of blended learning technology in the formation of foreign language professional competence of military specialists. *Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. Pedagogical Sciences*, 1(83), 24–29. [In Ukrainian]
- Galkina, V. D. (2014). Content and structure of foreign language professional competence of future masters of military management. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine: Science Series*, 4 (41), 24–29. [In Ukrainian]
- Krikun, V. D. (2016). MResults of the analysis of the current state of formation of foreign language professional competence of future masters of military management. *Military education: Science Series. Ivan Chernyakhovsky National University of Defense of Ukraine*, 2 (34), 128–137. [In Ukrainian]
- Alqahtani, A. F. (2017). A study of the language learning motivation of Saudi military cadets. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 6(4), 163–172. [In English]
- Alqahtani, A. F. (2018). English language learning motivation and English language learning anxiety in Saudi military cadets: A structural equation modelling approach. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 9. [In English]
- Ardavani, S., & Durrant, P. (2015). How have political and socio-economic issues impacted on the motivation of Iranian university students to learn English. In C. Kennedy (Ed.), *English language teaching in the Islamic Republic of Iran: Innovations, trends and challenges*, 35–48. [In English]

17. Farr, K. (2016). A study into the motivation of Swedish military staff officers to learn English. *Konińskie Studia Językowe*, 4(4), 391-413. [In English]
18. Dörnyei, Z. (2005). The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
19. Dörnyei, Z. (2009). The psychology of second language acquisition. Oxford: Oxford University Press. [In English]

20. Jodai, H., Zafarghandi, A. M. V., & Tous, M. D. (2013). Motivation, integrativeness, organizational influence, anxiety, and English achievement. *Glottology*, 4(2), 3-25. [In English]
21. Wen-jun, L. I. U. (2007). On Cadets' Lack of Motivation to Learn English. *Journal of Air Force Radar Academy*, 03. [In English]
22. Gardner, R. C. (2004). Attitude/Motivation Test Battery: International AMTB Research Project. <https://publish.uwo.ca/~gardner/docs/englishmtb.pdf>

Надійшла до редколегії 19.05.22

A. Sameliuk, Senior Lecturer
alina.melnyk1991@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1905-0422
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE RESEARCH OF MOTIVATION FOR LEARNING A FOREIGN LANGUAGE AMONG CADETS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS (MILITARY EDUCATIONAL UNITS AND HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS)

The teaching of a foreign language in the system of higher education has a number of features due to the prospects of its use in the further professional activities of cadets, as well as professionally determined features of information perception and communicative aspects related to professional specialization. The formation of a high level of motivational attitudes to learning a foreign language has a clearly positive and even decisive impact on the success of learning a foreign language by cadets. The study of the process of teaching a foreign language (English) for cadets of non-linguistic specialties has a significant resonance in light of the prospects of Ukraine's integration with the Euro-Atlantic partnership countries, as stated in the relevant government regulations. The purpose of the article was to study the current state of motivation to learn a foreign language among cadets of HEI's non-linguistic specialties and develop a plan-prospectus for further control and formative impact on positive motivational attitudes of future servicemen in the process of learning a foreign (English) language to achieve a high level of competence (with a focus on the functional level of foreign language proficiency in accordance with NATO language standards STANAG 6001). 125 future servicemen were involved in the study. It was found that on average, a sufficient level of motivation to learn a foreign language prevails in the group of future military students. Thus, the majority of respondents (41.6 %) focused on a sufficient level of motivation, followed by a mediocre level of motivation (31.2 %), followed by one that needs significant improvement (10.4 %), a very good level (6.4 %), high (5.6 %) and critically low (4.8 %). Further work should be aimed at increasing very good and high levels of motivation. The next stage of the research should be the implementation of the generalized methods of stimulating motivation in learning English (through the active use of methods of personality-oriented learning) and checking the acquired level of motivation in a stable group of respondents of non-linguistic specialties.

Keywords: motivation, foreign language, cadets of non-linguistic specialties, higher education, methods of increasing motivation.

УДК 378:355.14

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.24-26>А. Юрков, канд. пед. наук,
yrkova.ya@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-7196-171X

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

На підставі аналізу останніх публікацій і результатів наукових досліджень педагогічної, психологічної, військової спеціальної тематики встановлено, що у військовій психолого-педагогічній науці не достатньо розглядається проблематика готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в ЗСУ. Проаналізовано проблеми формування готовності військового психолога до ефективної професійної діяльності у ЗСУ в бойових умовах. Уточнено зміст дефініції "готовність військового психолога до професійної діяльності у ЗСУ" в контексті окресленої проблеми. Встановлено, що поняття "готовність військового психолога до професійної діяльності в ЗСУ" насамперед є передумовою ефективного виконання службово-бойової діяльності. Досліджено, що під психологічним супроводом професійної діяльності військовослужбовців, який проводить військовий психолог у бойовій частині, розуміється сукупність заходів, спрямованих на підтримку професійної придатності, психологічної готовності до професійної діяльності та стійкості до впливу стрес-факторів службово-бойової обстановки. Окреслено, що психологічне супроводження складається з двох компонентів: психологічної підтримки, психологічної допомоги. Готовність як складне новоутворення особистості містить не тільки когнітивний та операційний компоненти, а й мотиваційний, вольовий та аксіологічний складники, що забезпечує стійке прагнення до ефективного виконання діяльності. Усі складники готовності підпорядковуються тій діяльності, показником успішної реалізації якої і виступає готовність. Готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в ЗСУ є важливою умовою ефективної діяльності особистості.

Ключові слова: професійна діяльність військовослужбовця, готовність військових психологів, психологічний супровід.

Постановка проблеми. Розглядаючи поняття "готовність майбутніх офіцерів-психологів до професійної службово-бойової діяльності в ЗСУ", необхідно дослідити основні теоретичні підходи, які використовують у сучасних наукових дослідженнях. Готовність до праці розглядається як синтез трьох понять, що мають різне значення:

- 1) готовність до будь-якої праці як результат трудового виховання, що виражається у бажанні працювати, брати участь у спільній трудовій діяльності;
- 2) потреба в праці, що конкретизується у готовності до праці в певній професії як результат професійного навчання, виховання і соціальної зрілості особистості;
- 3) безпосередня готовність до праці як результат психологічної підготовки і психічної мобілізації.

Основною формування готовності майбутніх психологів до професійної службово-бойової діяльності в ЗСУ під час опанування військовою складовою майбутнього офіцера-психолога в процесі навчання у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) тактичного рівня є забезпечення цілісності освітнього процесу і власне підготовка кваліфікованого військового фахівця, здатного впродовж тривалого часу ефективно проваджувати професійну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування готовності до професійної діяльності отримала нове звучання в аспекті гуманістичної педагогіки, яка виникла в 60–80 роках ХХ ст. і пов'язана з іменами А. Маслоу, К. Роджерса та ін. Готовність до діяльності в напружених обставинах розкривають М. Дяченко, Л. Кандибович, В. Пономаренко та ін. Значну кількість наукових досліджень присвячено питанню підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ до професійної діяльності, серед яких слід вказати М. Нецадима, А. Зельницького, О. Прохорова, В. Рижикова, В. Свистун, І. Толока, В. Ягупова та ін. Специфіку діяльності офіцера-психолога ЗСУ розкриває знаний психолог О. Сафін.

Незважаючи на те, що в науковій літературі висвітлено феномен психологічної готовності до різних видів діяльності, обґрунтовано структуру та способи її фор-

мування, деякі питання психологічної готовності майбутніх психологів до професійної службово-бойової діяльності в ЗСУ як у теоретичному, так і практичному аспектах, не достатньо досліджені, зокрема трактування цього феномена.

Мета статті – провести науково-теоретичний аналіз поняття "готовність", "професійна готовність", розкрити сутність і структуру готовності майбутніх військових психологів до професійної службово-бойової діяльності в ЗСУ, обґрунтувати значення професійної готовності для військовослужбовців щодо практичної військової служби офіцера-психолога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-психологічна готовність до військової служби передбачає наявність у молодого людини бажання служити в ЗСУ, інтересу до військової справи, позитивного ставлення до військової людини як ідеалу особи чоловічої статі, а також наявність почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством, патріотизму, тобто усвідомленого розуміння соціальної значущості військової служби.

Загальна військово-професійна готовність передбачає наявність у молодого військовослужбовця належного рівня початкових знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання своїх безпосередніх обов'язків [7]. Емоційно-вольова готовність – це здатність особистості регулювати власні емоційні стани (тривожність, страх, невдоволення, обурення, радість), витримувати складні незвичайні умови життєдіяльності.

Психолог О. Сафін зазначає, що необхідність сформованих комунікативних умінь зумовлена колективною специфікою діяльності військового психолога, яка спрямована на узгодження взаємодії військового колективу [5, с. 100]. О. Сафін також підкреслює, що "відповідальні й сумлінні військовослужбовці, не оволодівши ефективними комунікативними засобами, не завжди будуть визнані у військових колективах і не будуть здатні успішно виконувати свої обов'язки" [5, с. 139].

Як зауважує В. Рижиков, формування обороноздатності України, удосконалення військового забезпечення

відповідно до світового рівня вимагають значного реформування системи підготовки кваліфікованих військових кадрів, спрямованої на розвиток самостійного мислення, формування професійної патріотичної самосвідомості, утвердження основних принципів і цінностей, пов'язаних з моральними основами, гуманістичною роллю військових у житті суспільства. Дійсно, сьгодні потрібна генерація професійних психологів, здатних працювати в нових динамічних соціальних і політичних реаліях [3, 4].

У психологічному словнику за редакцією В. Войтка психологічна готовність до діяльності трактується як поєднання знань, умінь, навичок із потребою в праці, що базується на зацікавленості, бажанні працювати, високому рівні виховання [2, с. 143]. Дефініцію психологічної готовності до діяльності в науковий обіг впровадили дослідники М. Дьяченко, Л. Кандибович та В. Пономаренко, акцентуючи увагу на мотиваційній спрямованості фахівців і позитивному ставленні до професійної діяльності. На думку вчених, готовність має на меті актуалізацію потенційних можливостей індивіда в конкретний момент для реалізації успішної дії, внутрішнє налаштування на професійно доцільну поведінку при виконанні навчальних і трудових завдань [1, с. 27].

На думку Л. Кандибович, М. Дьяченко та В. Пономаренко головна увага при формуванні готовності має приділятися не вихованню суми окремих якостей у здобувачів вищої освіти, а цілісному доведенню результатів всього освітнього процесу до вимог та умов майбутньої професійної діяльності. Також важливо сформувати готовність до роботи в різних напружених ситуаціях [1, с. 27].

На думку В. Ягупова та В. Свистун, основою формування готовності є системна багатогранна підготовка (психологічна, особистісна, теоретична, практична тощо) випускника ВВНЗ та ВНП ЗВО, який володіє відповідними своїми спеціальності професійними знаннями, навичками, вміннями та властивостями (тобто компетенціями) для здійснення професійної діяльності [6]. Зазначені науковці розробили відповідні показники професійної компетентності як основи готовності майбутнього офіцера ЗСУ до виконання своїх професійних обов'язків [6], а саме:

- система знань, навичок та вмінь (сполучення фонових знань і професійного інтелекту з відповідною професійною та особистою підготовленістю для ефективної подальшої службової діяльності);
- професійна позиція фахівця (ставлення до реального стану справ і перспектив, самоорганізація повсякденної діяльності як частини роботи колективу);
- індивідуально-психічні особливості – в умовах виробничої або побутової діяльності, з урахуванням мети діяльності та її структури, спираючись на принципи суб'єктно-діяльнісного підходу формувати орієнтовну основу власних дій;
- аерологічні інваріанти військового фахівця (стимули для самоосвіти й саморозвитку, що базуються на відомостях про особливості фахової та повсякденної діяльності, прийоми саморегуляції та самоконтролю, творчого розвитку та розвитку командирських рис).

Планування психологічної роботи здійснюється на основі вказівок і розпоряджень командира військової частини, вищих органів виховної роботи, виходячи з конкретної обстановки. Заходи психологічної роботи розробляються психологом і є складовою (розділом) загального плану виховної роботи (морально-психологічного забез-

печення). У планах мають обов'язково відображатися цілі й завдання психологічної роботи, порядок їхньої реалізації посадовими особами, основні заходи психологічної роботи й відповідальні за них, а також строки й відмітка про їхнє виконання.

У загальному вигляді критерії готовності до професійної службово-бойової діяльності офіцера ЗСУ – це важлива й визначальна ознака, яка характеризує різні якісні аспекти, сутності та специфіку професійної діяльності військовослужбовця. Показником службово-бойової готовності військового психолога як офіцера ЗСУ до професійної діяльності є кількісна характеристика явищ спеціальної підготовки як складника освітнього процесу, яка дає змогу зробити висновок про його стан у динаміці [7]. Під готовністю до професійної діяльності військовослужбовця В. Рижигов розуміє цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, сукупність взаємодіючих об'єктів і відносин [4].

Проведений вище аналіз психолого-педагогічної та військової спеціальної наукової літератури показує, що в готовності офіцера ЗСУ до професійної діяльності розглядаються такі підходи, як: особистісний (готовність як властивість та якість особистості; спектр професійних здібностей (умінь); прояв професійної спрямованості та професійної самосвідомості), функціональний (готовність до професійної діяльності – це психічний стан, активізація психічних функцій, уміння мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси для реалізації діяльності) та особистісно-діяльнісний (готовність до діяльності як якість особистості, що охоплює усвідомлення особистісної та суспільної значущості діяльності, позитивне ставлення до неї і можливість її виконувати).

Отже, готовність майбутніх військових психологів до професійної службово-бойової діяльності в ЗСУ визначається як система знань, практичних умінь та професійно значимих навичок, психологічних властивостей та особистісних здібностей, які зумовлюють мотивацію до саморозвитку й самореалізації особистості військовослужбовця в межах його професійної соціально значимої діяльності по захисту Батьківщини.

Висновки. Можна зробити висновок, що поняття "готовність до професійної діяльності" в педагогіці – це ширше поняття, ніж показник, тому можлива ситуація, коли для одного критерію готовності до професійної діяльності існує система показників. Готовність майбутніх військових психологів до професійної службово-бойової діяльності в ЗСУ є не тільки теоретичною, але й практичною, тому що без теоретичного складника в поєднанні з практикою неможливо правильно зорієнтуватися в освітньому процесі ВВНЗ та ВНП ЗВО під час виконання поставлених завдань щодо професійної підготовки майбутніх військових психологів – офіцерів тактичного рівня й особливостей оцінки кінцевих результатів підготовки.

Список використаних джерел

1. Дьяченко М., Кандибович Л., Пономаренко В. Готовність к деятельности в напряженных ситуациях : психол. аспект. Минск, Беларусь : изд-во "Университетское", 1985.
2. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. Київ : "Вища шк.", 1982. 214 с.
3. Рижигов В. С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів : монографія. Херсон : ТОВ "Айлант", 2012. 280 с.
4. Рижигов В. С. Значення професійних якостей в цільовій моделі навчально-виховного процесу підготовки військових // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Соціальна робота, 2017. № 2. С. 61–64.
5. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира: навч. посібник. Хмельницький : вид-во Академії ПВУ, 1997. 149 с.
6. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти // Наукові записи НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота, 2007. Т. 71. С. 3–8.

7. Bakhov I., Ryzhykov V., Kolisnyk O. Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization // Internat. J. of Engineering & Technology, 2018. Vol. 7, No 4.38, Special Issue 38. P. 45–49.

References

1. Dyachenko, M.; Kandybovich, L.; Ponomarenko, V. (1985). Readiness for activity in stressful situations: psychol. aspect. Minsk, Belarus: Universitetskoe Publishing House. [In Russian]
2. Psychological Dictionary (1982). / ed. V.I. Voitko. Kyiv: Higher School. [In Ukrainian]
3. Ryzhykov, V.S. (2012). Theory and practice of designing target models (proffesiograms) and the process of professional training of future lawyers: a monograph. Kherson, Aylant LLC. [In Ukrainian]
4. Ryzhykov, V.S. (2017). The value of professional qualities in the target model of the educational process of military training. *Bulletin of Taras*

Shevchenko National University of Kyiv: social work. № 2. 61-64. [In Ukrainian]

5. Safin, O.D. (1997). Psychology of management activities of the commander: textbook. manual. Khmelnytskyi: Publishing House of the PVU Academy [In Ukrainian]

6. Yagupov, V.V., Svistun, V.I. (2007). Competence approach to training in higher education. Scientific records of NaUKMA. Series "Pedagogical, psychological sciences and social work". Volume 71. 3-8. [In Ukrainian]

7. Bakhov, I.; Ryzhykov, V.; Kolisnyk, O. (2018). Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization. *International Journal of Engineering & Technology.* Vol 7, No 4.38 : Special Issue 38. 45-49. [In English]

Надійшла до редколегії 05.06.22

A. Yurkov, PhD in Pedagogy

yurkova.ya@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7196-171X

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ESSENCE AND STRUCTURE OF THE READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS FOR PROFESSIONAL SERVICE AND COMBAT ACTIVITY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Based on the analysis of recent publications and results of scientific research on pedagogical, psychological military special topics it is established, that military psychological and pedagogical science does not sufficiently address the issue of readiness of future psychologists for professional activity in the Armed Forces of Ukraine. The scientific article analyzes the problem of forming the readiness of a military psychologist for effective professional activity in the Armed Forces of Ukraine in battlefield conditions. The content of the definition "readiness of a military psychologist for professional activity in the Armed Forces of Ukraine" in the context of the outlined problem is specified. It is established, that the concept of "readiness of a military psychologist for professional activity in the Armed Forces of Ukraine" is, first of all, a prerequisite for the effective performance of service and combat activities. The scientific article examines that the psychological support of professional activities of militaries, conducted by a military psychologist in the combat unit, means a set of measures aimed at maintaining professional suitability, psychological readiness for professional activity and resistance to stressors of the service and combat environment. It is outlined that psychological follow-up consists of two components: psychological support, psychological assistance. Readiness as a complex new development of the personality contains not only cognitive and operational components but also motivational, volitional and axiological components, which provide a stable desire for effective performance. In addition, all components of readiness comply with the activity, the indicator of successful implementation of which is readiness. Thus, the readiness of future psychologists for professional activity in the Armed Forces of Ukraine is an important condition for the effective activity of an individual.

Keywords: professional activity of the serviceman, readiness of military psychologists, psychological follow-up.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 355:159.9:316.658.(477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.27-31>В. Алещенко, д-р психол. наук, проф.
avi1953@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-1560-7318

Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано погляди вітчизняних і зарубіжних авторів на сутність і зміст понять "інформаційна війна", "психологічна війна" та "інформаційно-психологічна війна" як складових гібридної війни. Як психологічна парадигма інформаційна війна – це латентний вплив інформації на індивідуальну, групову і масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій і базових установок особистості. Розглянуто поняття "світова психологічна війна", різноманітні теоретичні підходи, інструменти інформаційно-психологічних протиборств. Інструментами інформаційної війни проти України є пропаганда; маніпулювання; намагання змінити громадську думку; психологічний і психотропний тиск; поширення чуток, блокування теле- та радіоефірів; усунення з ефіру на окупованих територіях українських каналів; дезінформація та розповсюдження псевдоновин; поширення фейкової інформації. Визначальними особливостями понять "інформаційна війна" і "психологічна війна" є те, що інформаційна війна ведеться здебільшого в кібернетичному просторі, тоді як психологічна – у просторі соціальному. Досліджено організаційні відмінності інформаційного впливу російської федерації у базовій підготовці фахівців силових структур. Схарактеризовано основні напрями роботи, форми проведення заходів інформаційної війни, які здійснювала російська сторона. Виявлено основні психологічні аспекти сучасних інформаційних війн. Означено психологічні виклики, спричинені війною, які умовно поділено на такі чотири групи: виклики українцям як спільноті; виклики ментальному здоров'ю особистості; виклики психологічному благополуччю; виклики українським психологам як фаховому співтовариству. У ході проведеного дослідження сформовано рекомендації щодо протистояння в інформаційній війні. Запропоновано основні необхідні заходи протидії інформаційній агресії росії проти України.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна війна, психологічна війна, інформаційно-психологічна війна, інформаційно-психологічне протиборство, інформаційна агресія, інформаційно-психологічний вплив, протидія.

Постановка проблеми. На сьогодні інформація стає одним з інструментів війни на ураження та руйнування свідомості, психічного стану людини [1]. Інформаційна політика російської федерації – загроза не лише для України, але й для інших демократичних держав [2]. Загарбник постійно вдосконалює форми і способи інформаційно-психологічного впливу в гібридній війні: використовує сучасні технологічні підходи, захоплює телекомунікаційні об'єкти; застосовує засоби радіоелектронної боротьби; здійснює кібератаки проти державних органів та об'єктів критичної інфраструктури України [3].

Інструментами інформаційної війни проти України є пропаганда; маніпулювання; намагання змінити громадську думку; психологічний і психотропний тиск; поширення чуток, блокування теле- та радіоефірів; усунення з ефіру на окупованих територіях українських каналів; дезінформація та розповсюдження псевдоновин; поширення фейкової інформації. Сусідня держава систематично спотворює історичну правду та використовує її як зброю для обґрунтування власної агресії проти українського народу. Інформаційна війна, ідеологія "руського миру" спрямована на відновлення радянського простору, а в перспективі – повне поглинання України. У цій війні основним об'єктом ураження залишається людина, прихований вплив на яку здійснюється через її нервову систему та психіку, здебільшого на підсвідомому рівні. Полем застосування інструментів психологічної війни є: населення, міжнародна спільнота, морально-психологічний стан громадян, військовослужбовців. Саме тому проблема осмислення психологічних аспектів інформаційних війн життєво важлива для збереження суверенітету, національної та територіальної цілісності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури показав, що сутність інформаційної війни в сучасному інформаційному суспільстві була предметом досліджень таких провідних

аналітиків різних країн, як: В. Горбулін, М. Вершинін, Д. Волкогон, Г. Почепцов, Г. Перепелица, Є. Магда, В. Разуваєв, Г. Тульчинський, І. Панарін, І. Завадський, С. Расторгуєв, Г. Афанасьєв, П. Лайнбарґден, В. Кноріг, Л. Козер, Г. Ласвель, З. Бжезинський, Г. Карпенко, В. Ліпкан, Н. Волковського, Б. Грушина, Д. Думанського, С. Кара-Мурза, Я. Жарков, К. Каландаров, О. Литвиненка, М. Лібікі, В. Лисенко, А. Мануйло, Д. Ольшанський, К. Хударковський та ін.

Результати проведеного теоретичного аналізу наявних наукових джерел дозволяють констатувати, що існує безліч аргументованих концепцій інформаційної війни і відсутнє загальноприйняте визначення зазначеного поняття. Автор численних книг з питань комунікаційних технологій професор Г. Почепцов під інформаційною війною розуміє всеосяжну й цілісну стратегію бойових дій, обумовлену зростаючою значимістю й цінністю інформації з питань командування, управління, політики, економіки й громадського життя. Основним завданням інформаційної (інформаційно-психологічної) війни на тактичному рівні є одержання певної матеріальної переваги, яку, відповідно, втрачає інший учасник протиборства. Означені втрати є різновидом воєнних втрат. Інформаційна війна провадиться шляхом використання відкритих і прихованих інформаційних впливів (таємних операцій) [4].

У книзі Д. Прокоф'євої "Інформаційна війна та інформаційна злочинність" наведено таке визначення: інформаційна війна – це дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, що базуються на інформації і інформаційних системах супротивника при одночасному захисті власної інформації, процесів, що базуються на інформації та інформаційних системах [5]. Як психологічна парадигма інформаційна війна – це латентний вплив інформації на індивідуальну, групову і масову свідомість за допомогою

методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій і базових установок особистості.

Мартін Лібікі зазначав, що сутність інформаційно-психологічної війни полягає у впливі на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти своїх інтересів. Однією із форм інформаційної війни він називає *психологічну*, до якої належать пропаганда і деморалізація. Завдання такої війни, на погляд ученого, – це знищення не фізичної сили, а соціуму. Він дає таку характеристику цьому явищу: "інформаційна війна – це засоби, які включають збір, передачу, захист, маніпулювання, спростування, заперечення та знищення інформації, завдяки яким можна встановити перевагу над противником" [6].

Досліджуючи інформаційну війну в контексті психологічних теорій, В. Лисичкін і Л. Шелепін вказують, що її об'єктом є когнітивно-емоційна сфера індивідів, а головною метою – управління інтелектуально-психологічними та соціокультурними процесами, обов'язковим елементом якого виступає неусвідомленість цього впливу особами, схильними до завуальованого впливу і подальшими лініями запрограмованої поведінки [7].

На сьогодні розглядається поняття "світова психологічна війна". За визначенням Г. Омельченко, – це планомірне використання державами-противниками та їхніми установами засобів і заходів ідеологічної дезорієнтації (деморалізації) і розкладання свідомості людей та груп людей, зниження їхньої ідейної, політичної, духовної та морально-психічної стійкості, спонукання до негативних дій або бездіяльності населення та особового складу армій інших держав як у воєнний, так і в мирний час, з метою схилення населення та армії до припинення спротиву [8].

Як слушно вказує А. Манойло, інформаційно-психологічна війна – це сукупність різноманітних форм, методів і засобів впливу на людей з метою зміни в бажаному напрямі їхніх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв і громадської свідомості в цілому [9].

Мета статті – дослідити психологічні аспекти інформаційної війни та визначити основні необхідні заходи протидії інформаційній агресії російської федерації проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Західними фахівцями інформаційно-психологічна війна виділяється як найвища форма інформаційного протистояння, її основними ознаками є багатооб'єктність і багатоаспектність, масштабність територіального покриття, що поєднуються з чіткою визначеною спрямованістю і вибірковістю об'єктів ураження. На відміну від інформаційної, інформаційно-психологічна війна побудована більше на якісному аспекті: не скільки інформаційних повідомлень (текстів) надруковано (видано в ефір), а скільки їх досягло мети і сприйняте споживачами. Визначальними особливостями понять "інформаційна війна" і "психологічна війна" є і те, що інформаційна війна ведеться здебільшого в так званому кібернетичному просторі, тоді як психологічна – у просторі соціальному [10].

Досить вдалим є формулювання кінцевої мети інформаційно-психологічної війни, яке навів американський дослідник Джон Стейн у книзі "Інформаційна війна": "Метою такої війни є розум, особливо розум тих, хто приймає ключові рішення з приводу війни і миру, а з військової точки зору розум тих, хто приймає ключові

рішення стосовно того, коли і як використовувати наявні сили і можливості стратегічних структур" [11].

Для розуміння стратегії та дій противника доцільно зазначити основні підходи росії до реалізації інформаційної війни. Ця війна росії проти України фактично розпочалася з перших днів незалежності. Вона перестала бути лише додатком до фізичного протистояння чи військового вторгнення: стала самоцінним явищем. Але новий підхід кремля відрізнявся від стратегії його західних супротивників саме упором на "психосферу" як основний театр бойових дій [12]. Насамперед це чітке формулювання ідей, меседжів та кодування їх у відповідному форматі (текст, відео, графіка, фото) стає вістряем, своєрідним проникаючим елементом інформаційного тарана, який б'є по свідомості конкретних цільових груп. У цьому контексті важливим компонентом є психологічні методики програмування, маніпулювання та блокування людської свідомості, серед яких особливе місце посідають зокрема такі, як бойове нейролінгвістичне програмування (НЛП). Щодо теорії і практики НЛП базовим інструментом у досліджуваній темі є інформаційна зброя. Останню визначають як сукупність засобів, методів, способів і технологій інформаційно-психологічного впливу, спеціально створених для прихованого та явного управління інформаційним середовищем противника, процесами та системами, що функціонують на основі інформації, а також для нанесення їм невивірної шкоди [13, с. 17].

Основним управлінським процесом визначається інформаційний вплив – цілеспрямоване виробництво і розповсюдження спеціальної інформації, яка здійснює безпосередній вплив (позитивний чи негативний) на функціонування та розвиток інформаційно-психологічного середовища держави, психіку та поведінку політичної еліти, населення [14]. Аналізуючи деякі інтернет-ЗМІ, які є учасниками інформаційної війни на боці росії, можна помітити, що їхня діяльність побудована на поширенні так званої "фейкової" інформації, яка покликана дезінформувати як українське, так і російське населення. На сайтах інтернет-видань – як російських, так і новостворених так званих республік "ДНР" та "ЛНР" – розміщують матеріали під голослівними заголовками, де згадуються вигадані "Українаціоналісти", "націоналістичні батальйони"; східні території України, які не перебувають під владою "ДНР", вважають окупованими.

У базовій підготовці фахівців силових структур росії вказано:

- основною формою проведення заходів інформаційної війни є таємні інформаційно-психологічні операції, які здійснюються шляхом керованого інформаційного впливу на індивідуальну, групову або масову свідомість, волю громадян іншої країни, їхні почуття, дезінформування суб'єктів прийняття політичних, економічних та інших управлінських рішень, здійснення підризу інформаційної інфраструктури противника та ЗМІ цих країн;

- метою таких заходів є здійснення негативного впливу на свідомість та систему знань і уявлень країни-об'єкта та формування потрібного інформаційного впливу поза її межами;

- для реалізації цих кроків має діяти розвідувально-інформаційний центр, що функціонує в межах реального масштабу часу;

- бойовим діям має передувати здатність забезпечити швидке виведення з ладу інфраструктури політичного та економічного управління противника, а також систем зв'язку та радіоелектронної боротьби;

• важливим складником сучасної війни (не лише інформаційної) є моральний фактор. Створення системи морально-психологічної підготовки військовослужбовців росії та розробка алгоритмів підриву морального духу противника – вирішальні фактори в сучасній війні.

Широкомасштабна інформаційна війна росії проти України має за мету підриви політичної, економічної, соціальної та оборонної систем нашої держави. Організаційними відмінностями інформаційної війни росії слід вважати те, що майже весь її інформаційний простір контролюється одним центром ухвалення рішень. Головним засобом, через який держава веде інформаційну війну, є ЗМІ, оскільки саме вони є структурою, яка збирає, обробляє, аналізує інформацію та доводить її до різноманітних соціальних груп.

Інформаційний простір України все активніше використовує росія для здійснення інформаційно-психологічного впливу на діяльність українського керівництва та формування відповідної громадської думки щодо внутрішньої та зовнішньої політики України. Багато в чому психологічними є цілі війни.

Для розуміння стратегії та дій противника доцільно зазначити **основні психологічні аспекти інформаційної війни.**

Перший аспект – чітке формування основних завдань психологічної війни:

- деморалізація населення України;
- формування у громадян росії та України викривленого "медіабачення" подій, що відбуваються, а не їхніх дійсних причин та наслідків;
- створення думки про масову підтримку дій росії з боку населення південно-східних регіонів України;
- схилити до симуляції, дезертирства і здачі в полон;
- підтримати діяльність підривних і диверсійних груп на території супротивника;
- психологічна підтримка українських прихильників радикального зближення регіонів сходу й півдня України з росією;
- для досягнення цілей війни залучити РПЦ.

Другий аспект – закладання певних психологічних установок. Це було одним із ключових напрямів роботи, яку здійснювала російська сторона, активізація яких мала призвести до соціального вибуху в межах певних територіальних груп. Серед таких установок були: захист права на використання російської мови; загроза українського національного радикалізму; нерозривність культурних зв'язків з росією; економічна необхідність співпраці з росією; зазіхання країн ЄС та США на цілісність України; "братерські" народи "з однією пуповиною".

Зазначені установки протягом багатьох років закладалися на свідомому та підсвідомому рівнях у мешканців сходу та півдня України, за допомогою всього спектра інструментів інформаційного впливу (ЗМІ, література, кіно, неформальні комунікації тощо).

Третій аспект – маніпулювання масами. Із початком широкомасштабної агресії путін називає війну "спецоперацією, щоб зачистити Україну від нацистів", мета якої "допомога людям Донбасу". Потім йшлося про "денацифікацію та демілітаризацію" України. Саме така постановка питання полягає в маніпулюванні масами з метою: внесення в суспільне та індивідуальне свідомість шкідливих ідей "денацифікації" (це чистий нацизм та знищення української нації); залякування свого народу образом ворога; залякування супротивника власною могутністю (захопимо Київ за 2-3 дні), дезорієн-

тація та дезінформація мас; послаблення певних переконань, устоїв тощо.

Четвертий аспект – установка на ефективне використання основних методів ведення психологічної війни, якими слід вважати: пропаганду, поширення чуток, провокації, дезінформування, *психологічний тиск*, диверсифікацію суспільної свідомості тощо, що є основним методом у цій війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах – серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти (полковник Армії США Джек МакКуен).

Поширеним методом впливу на свідомість людей став психологічний та психотропний тиск. Його застосування передбачає шантаж, погрози переслідувань, репресій, вбивств, диверсій тощо. Основними технологіями тиску слід вважати: шахрайство, блеф, політичні ігри і містифікації, маніпулятивні дії, провокації, психологічні і таємні операції, політичні ігри і рекламні кампанії, дезінформація, чулки тощо. Як психологічний тиск на населення застосовують здійснення вибухів, підпалів, масових отруєнь, захоплення заручників, інші терористичні акції, прийоми нічим не виправданого насилля та варварства з єдиною метою – викликати почуття страху, паніки. Психологічний тиск здійснюється політичними засобами, зокрема такими, як створення чи підтримка існуючих опозиційних партій і рухів з метою тиску на керівництво держави.

Усі означені методи психологічної війни активно використовуються росією. Наприклад, ворожі спецслужби намагаються залякати українських військових, розсилаючи на їхні особисті телефонні номери повідомлення з погрозами. Повідомлення містять заклики зрадити присягу, скласти зброю, здатися в полон або перейти на бік ворога. Їх розсилають через SMS та месенджери "Телеграм", "Вайбер", "Сігнал" або "Ватсап". У тексті погроз йдеться про нібито точне встановлення місцезнаходження особи, якій надійшло вказане повідомлення; зазначається, що у випадку продовження служби по місцях проживання власника телефону та його сім'ї буде завдано точних ракетних ударів. Такого типу погрози наперед спрямовані на те, щоб дестабілізувати морально-психологічний клімат в ЗСУ, посягти сумніви та знизити бойовий дух. Надіслані погрози є звичайними маніпуляціями людською психікою. Подібні дії ворога є одним із видів психологічної атаки, яка не підкріплюється жодними конкретними діями – "точного ракетного обстрілу" або "ми тебе найдьом" [15].

Крім того, СБУ встановила, що російські ЗМІ застосовують й інші методи впливу на глядача: поширюють напівправду, показують деталізовані сцени вбивств і насильства, намагаючись сформувати образ ворога (у ролі якого виступає українська влада) у свідомості глядачів, використовують технологію "25-го кадру" тощо.

П'ятий аспект – зміст психологічного впливу реалізується шляхом проведення психологічних операцій. Психологічна операція (ПсО) – головний елемент психологічної війни. Її проведення передбачає використання на практиці в умовах збройної боротьби складної сукупності узгоджених за метою, завданнями, регіоном, часом та об'єктами видів, форм, способів і прийомів інформаційно-психологічного впливу.

За спрямуванням психологічні операції поділяють на:

- ПсО для введення противника в оману;
- ПсО проти цивільного населення противника;
- ПсО на підтримку бойових дій;

- ПСО зі сприяння опозиційним силам та дисидентським рухам;
- ПСО для здійснення культурної експансії і диверсії;
- консолідує ПСО.

Шостий аспект – розробка алгоритмів підриву морального духу противника, а саме:

- розпалити у солдатів недовіру до командування та уряду;
- посягти ворожечу між групами військ і населенням та нацькувати їх одне на одного;
- деморалізація особового складу збройних сил та силових відомств, а також спонування їх до державної зради й переходу на бік ворога;

Наразі в Україні це не спрацювало.

Сьомий аспект – здійснення психологічного впливу військовими засобами. Наприклад, з метою психологічного тиску РФ розташувала свої війська та ракети біля кордону з Україною, на території Білорусі і намагається досягти своїх політичних та військових цілей за допомогою демонстрації військової сили, направляючи військово-морські угруповання в різні райони акваторії Чорного моря.

Система національної безпеки України виявилась не достатньо ефективною протистояти багатовекторній гібридній агресії. Разом з тим, вжиті державою заходи у сфері інформаційно-психологічного протистояння на сьогодні дозволили ситуацію стабілізувати. Важливим аспектом є посилення інформаційно-психологічного впливу, психологічна обробка населення, особового складу сил оборони.

Спричинені війною психологічні виклики можна умовно поділити на такі чотири групи: 1) виклики українцям як спільноті; 2) виклики ментальному здоров'ю особистості; 3) виклики психологічному благополуччю та розвитку дитини; 4) виклики українським психологам як фаховому співтовариству. Ряд серйозних викликів, зумовлених війною, постала сьогодні перед фахівцями Сил спеціальних операцій (ССО), військовими ЗМІ, медіками, фаховим психологічним співтовариством, – недостатні обсяги та якість підготовки кадрів. Наразі військовому співтовариству психологів необхідно долучитися до розробки Програми з надання психологічної допомоги постраждалим від війни в Україні.

У ході проведеного дослідження сформовано рекомендації щодо протистояння в інформаційній війні, а саме:

- підсилити державний контроль за інформаційним простором України, оперативного виявлення інформаційно-психологічних операцій супротивником;
- більш оперативно координувати інформаційний вплив на вразливі елементи інформаційної системи противника;
- розробити методи і засоби протистояння інформаційним акціям ворога для зменшення сфери його впливу;
- використовувати комплексний підхід при формуванні стратегії інформаційної війни, тобто поєднувати суто інформаційні методи впливу з економічними, військовими, політичними тощо;
- спрямувати сили відразу на кілька напрямів: викривати кремлівську брехню; встановлювати власний порядок денний, просувати українські наративи, формувати стійкість українців до дезінформації; консолідуватися та синхронізуватися у цих наративах. Головним принципом України в інформаційному протистоянні з РФ має бути трансляція правди та реальних фактів.

З метою запобігання та зниження негативного інформаційного впливу супротивника та зміцнення морально-психологічної стійкості військовослужбовців необхідно своєчасно здійснювати такі заходи, як: аналіз і прогнозування інформаційної обстановки; узагальнення даних про джерела негативного інформаційно-психологічного впливу (ІПВ); нейтралізація ІПВ противника, недопущення деморалізації особового складу; створення морально-психологічної переваги; зрив та ліквідація наслідків психологічних операцій противника тощо.

Висновки. Виявлено основні психологічні аспекти інформаційної війни, а саме: чітке формування її основних завдань; закладання певних психологічних установок; маніпулювання масами; установка на ефективне використання основних методів ведення психологічної війни; зміст психологічного впливу реалізується шляхом проведення психологічних операцій; розробка алгоритмів підриву морального духу противника; здійснення психологічного впливу військовими засобами потребують належного врахування розробки узгодженого плану консолідованих дій і спільного бачення ефективних засобів реагування на серйозні загрози та виклики.

Психологія військового управління вимагає врахування всіх психологічних аспектів інформаційної війни військово-політичним керівництвом, прийняття військових рішень і виконання функцій управління, пов'язаних з командуванням збройними силами. Необхідно визнати, що саме від їхнього вмілого управління, своєчасного прийняття доцільних рішень, що відповідають обстановці, значною мірою залежить успіх бойових дій, морально-психологічний стан особового складу.

Широкомасштабна інформаційна війна російської федерації проти України має за мету підірвати політичної, економічної, соціальної та оборонної систем нашої держави. Вона потребує реалізації асиметричних рішень і передбачає проведення інформаційно-психологічних операцій (ІПО), спрямованих проти персоналу й осіб, які приймають рішення і впливають на їхню моральну стійкість, емоції та мотиви прийняття рішень.

З огляду на вищезазначене вбачається за необхідне виробити системний, наступальний підхід до питань протидії та нейтралізації результатів дестабілізуючої діяльності в інформаційній сфері, враховувати психологічні аспекти в інформаційній війні. Антидотом у такій війні є комплекс заходів під спільною узагальною назвою інформаційна, психологічна гігієна, який розкриває механізми боротьби з інформаційною, психологічною війною, пояснює їхні механізми, розробляє протидію на випередження, де простими словами подається суть явища, до пояснення складних механізмів перевірки джерел інформації, виявлення фальшивих новин, загальноосвітня діяльність з акцентуванням уваги на можливе перекручування окремих фактів супротивником, маніпуляцій. У цій війні основним об'єктом ураження залишається людина, прихований вплив на яку здійснюється через її нервову систему та психіку.

Необхідно розпочати підготовку фахівців з ведення інформаційно-психологічних війн. На базі провідних закладів вищої освіти України, у тому числі, і силових відомств розгорнути систему підготовки фахівців з інформаційної безпеки із кваліфікаційним рівнем від спеціаліста до магістра управління за різними спеціалізаціями в межах спеціальності "Інформаційна безпека держави".

Активно залучати молодь до створення програмного забезпечення, відеоконтенту, спрямованого на стимулювання патріотичного духу в нашій країні, створення сайтів, поширення необхідної інформації в соціальних

мережах, переведення літератури, необхідного контексту на іноземні мови, тобто для активного централізованого ведення інформаційно-психологічних операцій.

Організація ефективної системи забезпечення інформаційної безпеки держави передбачає централізоване управління з конкретними функціями, які забезпечують моніторинг і контроль за всіма психологічними компонентами інформаційної війни.

Список використаних джерел

1. Аleshchenko В. І. Особливості сучасних психологічних операцій в умовах гібридної війни // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони, 2019. № 3.
2. Стратегія інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 12.03.2022).
3. Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України : мат-ли між народ. наук.-практ. конф. Київ : НУОУ, 2017. 104 с.
4. Почепцов Г. Інформаційні війни: тенденції та шляхи розвитку. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/6479/2012-08-12-informatsiyni-viyny-tendentsii-ta-shlyakhy-rozvytku/> (дата звернення: 12.03.2022).
5. Прокоф'єва Д. М. Інформаційна війна та інформаційна злочинність // Вісн. Запорізьк. юрид. ін.-ту, 2000. № 1. С. 288–307.
6. Лібікі М. Що таке інформаційна війна? URL: <http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin-libiki-shhotake-informacijna-vijna/> (дата звернення: 12.03.2022).
7. Лисичкин В. А., Шелепин Л. А. Третья мировая (информационно-психологическая) война. URL: <http://malchish.org/lib/politics/infwar.htm> (дата звернення: 12.05.2022).
8. Омельченко Г. О. Світова психологічна війна, як передвісник розпаду Росії – останньої "імперії зла". URL: <https://ukrreporter.com.ua/politic/war/svitova-psyhologichna-vijna-yak-peredvisnyk-rozpadu-rosiyyi-ostannoyi-imperiyyi-zla.html> (дата звернення: 12.02.2022).
9. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особах условиях. Москва, 2013. 388 с.
10. Сенченко О. Новітні війни з використанням інформаційно-психологічної зброї // Вісн. Книжк. палати, 2014. № 8. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgirbis_64.exe (дата звернення: 21.05.2022).
11. Vickers M.J. The revolution in military affairs and military capabilities. War in the information age: new challenges for U.S. security policy. Washington etc., 1997. 227 p.
12. Pomarantsev P. Kremlin hall of mirrors. URL: <https://www.theguardian.com/news/2015/apr/09/kremlin-hall-of-mirrors-military-information-psychology> (дата звернення: 21.03.2022).
13. Зеленін В. В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця : Віндрук, 2014. 384 с.

14. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі : навч. посіб. Київ : ВІКНУ, 2016. 286 с.

15. Намагаються залякати: спецслужби РФ розсилають українським військовим погрози. Інформагентство УНН, 8 червня 2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1980447-namagayutsya-zalyakati-spetssluzhbi-rf-rozsilayut-ukrayinskim-viyskovim-pogrozi> (дата звернення: 08.06.2022).

References

1. Aleshchenko, V.I. (2019). Features of modern psychological operations in a hybrid war. *Modern information technologies in the field of security and defense*. Kyiv. № 3. [In Ukrainian]
2. Information security strategy. Approved by the Decree of the President of Ukraine of December 28, 2021 № 685/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
3. Information dimension of hybrid warfare: the experience of Ukraine: materials of the international scientific-practical conference. Kyiv: NUOU, 2017. 104 p.
4. Pocheptsov, G. Information wars: trends and ways of development. <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/6479/2012-08-12-informatsiyni-viyny-tendentsii-ta-shlyakhy-rozvytku/>
5. Prokofiev, D.M. (2000). Information warfare and information crime. *Bulletin of Zaporizhia Law Institute*. №1.
6. Libiki, M. What is information warfare? <http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin-libiki-shhotake-informacijna-vijna/>. [In Russian]
7. Lysychkin, V. A.; Shelepin, L. A. World War III (information and psychological) war. <http://malchish.org/lib/politics/infwar.htm>. [In Russian]
8. Omelchenko, H. O. World psychological warfare as a harbinger of the collapse of Russia – the last "evil empire". <https://ukrreporter.com.ua/politic/war/svitova-psyhologichna-vijna-yak-peredvisnyk-rozpadu-rosiyyi-ostannoyi-imperiyyi-zla.html>. [In Ukrainian]
9. Manoilo, A. V. (2013). State information policy in special conditions. Moscow. [In Russian]
10. Senchenko, O. (2014). Recent wars with the use of information and psychological weapons. *Bulletin of the Book Chamber*. № 8. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgirbis_64.exe. [In Ukrainian]
11. Vickers, M.J. (1997). The revolution in military affairs and military capabilities. War in the information age: new challenges for U.S. security policy. Washington etc., 227 p.
12. Pomarantsev, P. Kremlin hall of mirrors. <https://www.theguardian.com/news/2015/apr/09/kremlin-hall-of-mirrors-military-information-psychology>
13. Zelenin, V.V. (2014). On the other side of the truth: neurolinguistic programming as a weapon of information and propaganda war. Vinnytsia: Windruk
14. Kurban, O.V. (2016). Modern information wars in the online network space: a textbook. Kyiv: VIKNU.
15. They are trying to intimidate: Russian special services are sending threats to the Ukrainian military. June 8, 2022. <https://www.unn.com.ua/uk/news/1980447-namagayutsya-zalyakati-spetssluzhbi-rf-rozsilayut-ukrayinskim-viyskovim-pogrozi>

Надійшла до редколегії 04.06.22

V. Aleshchenko, Dr of Sci. in Psychology, Prof.
avi1953@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1560-7318
Ivan Chernyakhovsky National University of Defense of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INFORMATION WARFARE

The article has analyzed views of domestic and foreign authors on the essence and content of the concepts of "information warfare", "psychological war" and "information-psychological war" as components of a hybrid war. Within the psychological paradigm, information warfare is understood as the latent impact of information on individual, group and mass consciousness through methods of propaganda, misinformation, manipulation to form new views on the socio-political organization of society through changes in values and basic attitudes. The concept of "world psychological warfare", various theoretical approaches, tools of information and theoretical approach are considered. The tools of the information warfare against Ukraine are propaganda; manipulation; attempts to change public opinion; psychological and psychotropic pressure; spreading rumors, blocking TV and radio broadcasts; removal of Ukrainian channels in the occupied territories; disinformation and distribution of fake news; distribution of fake information. The defining features of the concepts of "information warfare" and "psychological war" are that information warfare is conducted mostly in cyberspace, while psychological – in social space. The organizational differences of the information influence of the Russian Federation in the basic training of law enforcement specialists are investigated. The main directions of work, forms of information warfare activities which were carried out by the Russian party are characterized. The main psychological challenges of modern information wars are shown. The psychological challenges caused by the war are identified, which are conditionally divided into the following four groups: challenges to Ukrainians as a community; challenges to the mental health of the individual; challenges to psychological well-being; challenges to Ukrainian psychologists as a professional community. In the course of the study, recommendations for confrontation in the information warfare were formed. The main necessary measures to counteract the information aggression of the Russian Federation against Ukraine are suggested.

Keywords: hybrid war, information warfare, psychological war, information-psychological war, information and psychological confrontation, information aggression, information and psychological influence, counteraction.

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.32-41>K. Kravchenko, PhD in Psychology
kravchenkoea250388@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8140-1759,

L. Hrebeniuk, PhD in Pedagogy

lesya.hrebeniuk@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4090-8980,

L. Belichenko, Postgraduate Stud.

Scientific and Organizational Department of the Military Institute

ludaua28@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-3918-3831

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TYPOLOGY OF PERSONAL TRAITS OF OFFICERS INVOLVED IN THE TRAINING OF CADETS AT HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS (MILITARY EDUCATIONAL UNITS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS) AS THE COMPONENT OF THEIR IMAGE FORMATION

The purpose of the article is to highlight some part of the large-scale research on the formation of a positive image of officers involved in the training of cadets at higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions), namely: to present the results of empirical research which effect the determination of typology of their personality traits.

In our research we understand typology of personal traits as a set of pronounced and stable psychological characteristics that determine the behavior of the officer during his service. The following categories were determined among the involved officers: officers of the senior level, officers-educators, and officers of the course level of higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions) of the Armed Forces of Ukraine. According to the results of empirical research were defined three most typical personality traits for the officers of senior level and officers-educators, and four of them for the officers of the course level. Personality types of the senior level officers: 1) balanced type (59.43 %); 2) effective (22.42 %); 3) executive or committed (18.15 %). The balanced and effective types encompass the necessary range of personal characteristics that contribute to the formation of a positive image. The executive type lacks management skills. Personality types of the officers-educators: 1) star type (50.14 %); 2) introverted (14.05 %); 3) almost exemplary (11.43 %). Each type of officers-educators has a number of aspects that hinder them from forming a positive image, such as lack of self-will, emotionality, and pedagogical skills, as well as a certain rigidity during classes. Personality types of the course level officers: 1) correct or moral and ethical type (59.39 %); 2) ambitious (14.01 %); 3) infantile (10.78 %); 4) dramatic (9.07 %). Among the identified types of personality traits of course officers, problems in image formation may arise within infantile type. One of the main reasons is the establishment of friendly relations with cadets that affects the service of the latter and does not contribute to the formation of necessary qualities of future officers. That is why this type of officers cannot be a role model for others.

Keywords: *personality traits, the image of officers of higher military educational institutions, senior officers, teaching officers, course officers.*

Relevance. Considering the formation of the image of officers who serve at higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions) of the Armed Forces of Ukraine and the specifics of military activity, we can claim, that the purpose of creating a positive image of officers is to influence cadets' consciousness, educate them as individuals and help to direct their further professional orientation as future defenders of the Motherland by personal example. It is obvious that under the conditions of the Russian-Ukrainian armed conflict this issue has become urgent.

In general, forming a positive image for an officer is not only an opportunity for self-expression and self-presentation, demonstration of the most important personal and professional traits, management skills to the target audience (not only cadets but also senior command), but also an effective mechanism for influencing personnel both during daily activities and under conditions of warfare. As V. Aleshchenko states: "Combat readiness, law and order, military discipline, moral and psychological state of personnel of subordinate unit primarily depends on the officer (his personal and professional qualities)" [1, p. 5–15].

The thorough theoretical analysis of the category "image" in various fields of science allows to identify common and necessary components during the formation of a positive image. Namely: moral and cultural values of the image bearer, knowledge and consideration of individual psychological feature of the target audience (those people for whom the image is created), the presence of such characteristic as competitiveness (the image carrier should be not

just "good" but "better than others"), communicative and organizational (management) skills of the image carrier are quite important. The created image, or the newly formed, should not violate the legal framework and requirements of regulations governing the activities of its bearer and others [2, p. 111–112].

In the context of this article, the authors defined two other very important components in the formation of image: it should reflect the individual psychological characteristics of its carrier, i.e. not be fictional and artificial; the bearer of the image must demonstrate such personal and professional qualities that the target audience will have desire for personal development. This is due to the relevance of the chosen topic, namely the need for a detailed study of personality traits of officers involved in the training of cadets at higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions) and the creation of their typology.

Analysis of recent research. In military sphere, the image of officers is, of course, studied in the context of professional activity. D. Havra drew attention to the fact that providing of highly efficient functioning of the image carrier in the field of its main functional purpose is the key to any effective image policy and creation of positive reputation [3, p. 21].

According to A. Shumeiko, the conceptual model of the process of forming the image of an officer has the following components: environment for the formation of the professional image of a serviceman, his/her resources, specific individual manifestations of professional image [4, p. 207–213].

O. Kolosovych claims that successful style of professional activity of an officer contributes not only to his professional adaptation and formation of a positive image, but also to successful task (missions, orders) performance by his subordinate unit. Six basic levels of the style of professional activity of officers were defined by O. Kolosovych – sensory-motor, cognitive-creative, communicative, emotional-volitional, motivational, organizational [5, p. 22].

The adaptation of an officer to his/her activity plays a significant role in the formation of the image. A. Aliksieiev and others found [6], that during the process of adaptation to the activity, the style of "successful" officers are formed and characterized by independence, practice-orientation, energy, and optimism, developed organizational and communicative skills, high motivation to achieve practical results, adequate self-assessment. According to our research, adaptation to activity could be developed not only at military service, but also during educational process of future officers at higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions). But to realize this, a certain professional environment should be created, such professional environment where officers will be leaders, will be equal to them, and not vice versa.

V. Vintoniak found that the subjective image of the profession of modern officers is not sufficiently formed, and the components of the professional "I-image" do not become the subject of understanding and do not contribute to strengthening the professional identity of an officer [7, p. 180–185].

Let us consider foreign experience as to formation of the officers' image. Valuable and motivational components of the image of officers from various foreign countries are significant personal and professional traits, some of which are: in Israel – education of highly intelligent youth, committed to the ideals of the country and ready to serve for its interests; in USA – formation and development of personality of American military – patriot of the United States, motivated by self-improvement. In Great Britain and France, encouragement of military to patriotism and understanding of their peace-keeping role in Western Europe based on democratic principles (which is also typical for the Armed Forces of Ukraine); in Germany – formation of flexible professional thinking, problem consciousness, readiness for clear assessment of real events (realism) [8; 9, p. 213–219; 10].

Social and psychological image characteristics of the personality of a US serviceman are optimal level of professional responsibility, leadership qualities that are perceived by other people as charismatic, patriotism and courage of the military personnel, proper level of training, example of valor and heroism [9, p. 213–219; 10–12, p. 110–121].

O. Kovalchuk claims that the Army Leader Development Strategy – ALDS [13, p. 52–57] is used to develop the image of the army in the United States – a purposeful process of becoming a competent leader with strong positive traits based on the synthesis of training and self-development. According to the scientist, the all-army program CSF2 (USA) prepares future army leader – an intellectually developed creative person who can adhere to high corporate moral and ethical standards of servicemen.

Thoroughly studying the category of "image", we came to clear and logical conclusion that the image of an officer can be attributed to individual (personal) and professional image, in contrast to the image of the Armed Forces of Ukraine, which belongs to the image of the organization. It is necessary to distinguish two sides of the image: personal image – the image of man/woman, due to his/her inner qualities and individual properties of the psyche; professional

image – the image of individual, determined by specific features of professional activity.

A. Zlotnikov, Yu. Bilotserkivska, V. Kyslyi, I. Prykhodko et al. [14, p. 167–171; 15, p. 171–175; 16, p. 478–493; 17; 18] identified such basic professionally significant qualities of the officer corps as: level of intelligence; motivation and focus; willpower; leadership and organizational skills; physical development; responsibility; speed of decision making; state of health; attention; psychological stability; the presence of a sense of self-preservation; resistance to external stimuli; level of professional knowledge, skills, abilities (level of mastery of military equipment and hardware, knowledge of general combat regulations and mastery of combat tactics, etc.).

The presence of the above mentioned qualities and their formation at a sufficient level contribute to the ability to manage personnel and, in turn, is one of the factors which form a positive image. This indicates the increased requirements to officers and the importance of psychological qualities for a person's willingness to be a commander with a certain positive image. But the process of forming and improving the necessary traits for leadership is not one-time but has its own sequence and logic. An important role in this process is played by the officer's systematic self-assessment of the degree of formation of professionally significant features.

The research by M. Muravska [19, p. 124–131] and B. Barkhaieva [20] made it possible to determine the cadets' ideal image of a leading officer: the first, the most important group of qualities reflects business qualities (orientation to military specialty in general), the second – strong-will, the third – attitude to people.

It should be noted that the factors influencing the formation of the image include motivation, military-professional orientation, professionalism, and skills of unit management. If such factors are present, it is possible to predict that some positive image of an officer will be formed, and vice versa – their absence can lead to the formation of a negative image.

Let's take a closer look at each of these factors:

1) *motivational sphere of the officer's personality is the motivating element of activity, which also plays the role of a regulator.* A number of recent studies [21, p. 93–103; 22, p. 61–72; 23; 24, p. 38–41; 25, p. 202–208; 26, p. 125–129] proved that motivation of officers to professional activities includes such structural elements as: professional vocation (attraction to a profession based on knowledge of its purpose); professional intentions (conscious attitude to a certain type of professional activity); valuable orientations in professional activity (developed by society and accepted by the individual grounds for assessing the purpose of work, the system of spiritual values, professional mentality, rules of professional ethics); motives of professional activity (internal motivation that determine the direction of human activity in professional behavior in general in orientation of people to various aspects of professional activity); professional harassment (the desire to achieve a certain level of professional activity, that is chosen by the person himself, knowing his previous results); professional expectations (ideas about their possible successes, relationships with colleagues);

2) *military-professional orientation of officers.* A. Polovniev proposed to consider the social types of military-professional orientation of officers: constructive (general orientation to continue military-professional activities), destructive (general orientation to liberation) and indefinite [27];

3) *professionalism.* O. Ponomarenko believes that professionalism in the field of dangerous professions, which includes the profession of officer of any law

enforcement agency is a systematic set of personal, ideological, business, professional and moral qualities of a person [28, p. 239–249].

S. Filippov points out that the criteria for assessing the level of professionalism can be: external (characterize the effectiveness of the professional task, the most objective opinion of superiors) and internal, psychological (professionally significant properties; professional knowledge, skills; professional motivation; professional self-assessment; ability of self-regulation and stress resistance; features of professional interaction; general physical fitness) [29].

According to B. Barkhaiev, P. Korchemnyi and others, the officer's professionalism is his structural reorganization, the basic grounds of which are such psychological formations as taking responsibility for decisions; personal courage; sufficient and adequate self-criticism; socially-oriented basis of motives, actions; operational sphere of the psyche, which provides the executive part of professional activity and largely affects the quality of the result [20, p. 135–140].

S. Lysiuk, Yu. Tsariov and others define the professionalism of an officer as one of the conditions of effective activity, which is an integral characteristic of individual, and is determined not only the degree of its mastery, means, ways of solving professional problems, but also the ratio of its motivational, intellectual, emotional, volitional, and operational spheres [30; 31, p. 170–171; 32, p. 150–163];

4). *command and control of a unit is the most important component of officer's activity.* Despite the sufficient number of guidelines for command and control of a unit, officers do not always follow strict instructions, but focus on situation. It should be noted that such work of the officer-commander is "alive" work with people and that is why "normal commanders" (according to understanding of subordinates) are primarily focused on compromise solutions in situations where conditions contradict instructions.

S. Zabolotnyi [33, p. 89–91] points out that the vast majority of officers who make up the "backbone" of the Armed Forces of Ukraine have the military rank of "captain" and "major" and poor experience of personnel management. Among the officer's activities in managing the unit, support of military discipline at appropriate level is important. B. Barkhaiev considers this ability of an officer to lead the unit and the ability of the unit to perform assigned tasks. Considering the causes of discipline violations, researchers [20, p. 361–363] distinguish two groups: the reasons caused by shortcomings in unit management, and those that are the consequence of the identity of the offender.

Analyzing the experience of managing units, especially those consist of cadets, we can conclude that the more an officer pays attention to the discipline of his unit, the more negative color his image has. Therefore, it is desirable to pay special attention to this issue during the development of recommendations and training programs for the formation of the image of officers.

Having done the research on the professional activities of officers in educational institutions, N. Storozhuk concluded that it was aimed at solving such problems of military service that create personal development of servicemen, their moral and psychological health, well-being and potential combat capabilities. (motivational problems – the lack of appropriate modern tasks of the Armed Forces of Ukraine motives for proper performance of duties; professional qualifications – unfitness or unpreparedness of servicemen to perform official duties; functional and psychological – negative psychophysiological states of servicemen that appear just in the process of activity); collective and group problems that worsen moral and psychological climate of the military team (various types of violations and

deformations of internal collective ties, disintegration of positive values of the team, reflected in domestic conflicts, various forms of psychological incompatibility, the existence of micro groups and characterized by persistent negative choice of antisocial, anti-service goals and guidelines, activity problems present in service, training and combat activities due to the inconsistency of psychological qualities of servicemen to the objective requirements of military service) [34, p. 134–138; 35, p. 296–301; 36].

Based on the results of the analysis of the problem E. Sampson identifies the following factors that form people's opinion of each other:

- how well a person does his job – 10 %;
- image and personal style – 30 %;
- reputation among those with whom a person interacts, public success – 60 % [37, 38].

That is, based on the research of E. Sampson, we can propose the following recommendations for the formation of a positive image of officers: do job honestly, look neat and take care of reputation among colleagues and cadets. Thus, we considered personal and professionally important qualities of officers as the components of forming a positive image. It should be noted that a large number of the considered scientific research have rather general character and, in our opinion, do not reflect features which concern the officers involved in training of cadets. Based on this, it was decided to study in detail the psychological characteristics of officers involved in the training of cadets at higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions) and to create a certain typology of their personality features.

Main part of research. Under the typology of personality features we understand a set of pronounced and stable personal qualities that determine the behavior of the officer during his service.

The research was conducted on the basis of some higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions) of the Armed Forces of Ukraine (2020-2021) by conducting psychological diagnostics according to the method of J. Oldham and L. Morris "Methods of determining the type of personality" [39].

Let's move on to consider certain categories of officers involved in the training of cadets, namely: senior officers (13.33 % of the total number of respondents), officers-educators (66.67 % of the total number of respondents), course officers (20 % of the total number of respondents). Group 1 – "officers of the senior level" – included officers who occupy senior positions at military institutions, positions of heads of faculties, their deputies and heads of departments. Group 2 – "officers-educators" – officers involved in teaching activities. Group 3 – "course level officers" – those who occupy positions of heads of the course and course officers. It was decided to apply the factor analysis, which allows us to determine the types of personalities of the involved officers.

Factor analysis of the **group 1** allowed to obtain a three-factor structure that describes 100% of the total variance of the traits – more than a half, which is considered as an acceptable result. These percentages were divided into the following:

- the first factor (component) accounted 59.43 %;
- the second – 22.42 %;
- the third – 18.15 % of the variance.

The factor load greater than 0.7 was chosen as the criteria of the level of significance, which allowed to avoid the inclusion in each of the factors of indicators (traits) with low factor load, i.e. those that belong the least to it (see Table 1).

Table 1. The results of research according to the method of J. Oldham and L. Morris "Methods of determining the type of personality" of the respondents of the group 1 "Senior officers"

Variable		Factor		
		I (59,43 %)	II (22,42 %)	III (18,15 %)
1	Vigilant	,989	,145	-,036
2	Hermit	-,021	-,105	-,994
3	Idiosyncratic	,661	,269	,600
4	Adventurous	,560	,823	-,099
5	Active	,916	,222	,334
6	Dramatic	,369	,902	,226
7	Self-confident	,763	,597	-,247
8	Sensual	,994	,097	,059
9	Devoted	,432	-,188	,882
10	Honest	-,396	,371	,840
11	Permissive	,958	,284	-,050
12	Aggressive	,346	,938	,030
13	Self-sacrificing	-,078	,967	,244
14	Serious	,907	,303	,294

The first factor (59.43 %). According to Table 1, we can see that 59.43 % of officers who occupy leading positions have such indicators as: "Sensual" (0.994), "Vigilant" (0.989), "Permissive" (0.958), "Active" (0.916), "Serious" (0.907), "Self-confident" (0.763). The main characteristics of this type are the following:

- feel free and confident among people (whom they know);
- friendly but careful in official relations;
- can achieve recognition in their activities (although they try to avoid wide social spaces);
- have a developed imagination;
- tend to be aware of information (must know everything);
- concerned about the opinion of others about themselves (love recognition);
- prone to order, consistency and clarity in work;
- do not make premature conclusions, do not demonstrate initiative (if are not sure that it is necessary);
- will do what is expected of them, but not more;
- tactful and caring towards others;
- work best according to instructions;
- attentive to details, exceptionally understand the environment;
- are constantly ready to face troubles;
- immediately notice false messages (hidden motives, distortions of truth, attempts to mislead them);
 - make decisions easily, but think over them before taking an action;
- independent;
- good listeners;
- take criticism seriously;
- appreciate comfort very much;
- can resist demands that they consider unreasonable or beyond their capabilities, while reasonable and realistic demands will be met perfectly;
 - usually cheerful and optimistic (but changeable in mood);
 - intolerant of pressure, which deprives them of opportunity to control their own actions;
 - energetic, active (can't sit still and won't let their subordinates do it);
 - purposeful and focused;
 - realists;
 - show emotions depending on the situation (do not like to share deep experiences, only with proxies);
 - well adapted to changes;
 - have leadership qualities;

- have talent to involve others to performing tasks;
- confident in their abilities and knowledge (there is no doubt that they are ingenious).

It will be worth paying attention to those indicators that are not inherent (or almost non-existent) in this category of officers. For this subgroup of officers, this was the indicator of a "Hermit". Based on this, it can be argued that this group of officers is not typical to abstract from others.

Summarizing the certain characteristics of the first type of officers of described category, we can call it "Balanced" and assume that certain personality traits will contribute to the formation of a positive image.

The second factor (22.42 %) is represented by the following indicators: "Self-sacrificing" (0.967), "Aggressive" (0.938), "Dramatic" (0.902), "Adventurous" (0.823). Here are the characteristics of a particular type of officers:

- fully committed to their job;
- despite the fact that they tend to believe that everyone should be able to take care of themselves personally, try never to refuse help (if asked or if they see that the person does not cope with the task) – this situation can often lead to physical and emotional exhaustion;
 - comfortable in business relations (honest, ethical, friendly, tolerant);
 - independent, responsible, purposeful, courageous;
 - inherent leadership qualities, strong personalities – do not shy away from the struggle;
 - strive to be the best;
 - work better within a certain power structure (where everyone knows their place and authority);
 - require others to strictly follow the rules;
 - can work well in difficult conditions;
 - emotional, but if necessary push emotions and experiences into the background);
 - may have a changeable mood;
 - love attention of others, but only in a positive way;
 - easily support new ideas of others;
 - neat in appearance;
 - risky;
 - have their own system of values;
 - skilled in communication;
 - will always find a way out of a difficult situation (inventive);
 - have a sharp mind, although they cannot always rationally plan their actions.

This subgroup of officers has almost no manifestation of the "Sensory" indicator. They do not have the analysis of

information about the environment and concerns about the opinions of others. They do not expect a positive evaluation of their work, but simply do what they have to do.

Thus, it can be assumed that the second type of senior officers also has every opportunity to form a positive image, but it should be noted that they are more focused on the result of activity. They may be too trusting of their subordinates, which may even lead to some frustration, as not everyone has such a set of individual psychological and professionally important qualities, and they are honest in their work. This type of personality feature of officers can be called "Effective".

The third factor (18.15 %) reflects such indicators as "Hermit" (-0.994); "Devoted" (0.882) and "Honest" (0.840). Before describing this type of officer, you should pay attention to the indicator "Hermit", which is represented by a negative value. This means that the more these officers show the qualities of "Hermit", the less will be the qualities of "Hermit" and "Devoted" indicators and vice versa. This type is characterized by loyalty to other people, respect for senior management, high moral values, commitment, dedication to their work, the state, family, team, they are characterized by well-thought-out actions, they rarely make serious mistakes.

Thus, this type can be called "Executive or dedicated". The officers who belong to this type are honest performers, but they need a leader because their leadership qualities are not at appropriate level. Sometimes these people can be introverted and abstracted from the external environment (this can happen for various reasons), which negatively affects their work and relationships with the team. Thus, this type of officers in senior positions can be said to have been good servicemen for a long time, who performed their duties conscientiously and were later appointed to senior positions. They are bearers of worthy individual psychological features, but not all such qualities can be useful for the chief (especially a military unit). But such person lacks professional skills in management. So we can assume that this type of officers is quite difficult to form a positive image, especially within cadet environment.

It should be noted that the number of officers in this category reflects only those who participated in the survey –

about 40 % of all identified personnel (meaning officers who hold senior positions, namely: heads of faculties, departments and their deputies). The research was planned in such a way that almost 100 % of military personnel had the opportunity to take part in it (considering duty days, vocations, and even heavy workload). Taking this fact into account, we can assume that the other 60 % of officers in senior positions have such personal and professional characteristics as: 1) irresponsibility; 2) contempt for the top management (bringing to the personnel of the event was provided through the order of the head of the educational institution) and colleagues; 3) predominance of their own interests over official ones; 4) subjective assessment of the importance of the task leads to its poor performance; 5) feeling "above" others; 6) the belief that no one will pay attention to their absence and non-compliance with the order will not have any serious disciplinary consequences, etc. It should be noted that these characteristics have some similarities with the behavior of most cadets. Again, only at the level of conjecture can it be argued that such behavior by senior officers may even unknowingly motivate cadets to behave in the same way, or simply ignore such behavior and, as a result, not be punished (under the Disciplinary Regulation) – the principle of "not to encourage, but also not to punish". Adherence to this principle leads to a sense of permissiveness of cadets, and subsequently to contempt for officers (including management), violation of discipline, non-compliance with the educational program and other negative consequences.

Considering the results of the respondents of the second group – "Officers-educators" (see Table 2). Factor analysis of group 2 allowed to obtain a three-factor structure, which describes 75.62 % of the total variance of features (more than 50 % is considered as an acceptable result). These percentages were divided into the following:

- the first factor (component) accounted for 50.14 %;
- the second – 14.05 %;
- the third – 11.43 % of the variance.

The factor load greater than 0.7 was chosen as the criteria of the level of significance, which allowed to avoid the inclusion in each of the factors of indicators (traits) with low factor load, i.e. those that belong the least to it (see Table 1).

Table 2. The results of research according to the method of J. Oldham and L. Morris "Methods of determining the type of personality" of respondents in group 2 "Officers-educators"

Variable	Factor		
	I (50,14 %)	II (14,05 %)	III (11,43 %)
1 Vigilant	,675	,617	-,026
2 Hermit	,230	,777	,058
3 Idiosyncratic	,321	,770	,354
4 Adventurous	,555	,345	,396
5 Active	,678	,411	-,415
6 Dramatic	,765	-,147	,406
7 Self-confident	,915	,104	-,103
8 Sensual	-,145	,853	,264
9 Devoted	,124	,101	,877
10 Honest	,180	,692	-,150
11 Permissive	,815	,301	,080
12 Aggressive	,766	,207	,199
13 Self-sacrificing	,642	,561	,317
14 Serious	,526	,710	-,261

The first factor (50.14 %) is represented by such indicators as: "Self-confident" (0.915), "Permissive" (0.815), "Aggressive" (0.766), "Dramatic" (0,765). This type has the following characteristics:

- "Stardom", high ambitions (sometimes arrogance);
- well-developed organizational skills;

- motivated by their own success;
- know how to work with audience;
- expect from others only a good attitude towards themselves;
- confident in their abilities;

- value their own time; will not work more than determined;
- strong personalities;
- have leadership qualities;
- mood swings;
- able to exaggerate the problem;
- fun.

Thus, this category of officers-educators has enough knowledge, skills and experience, but such a psychological characteristic as personality orientation is aimed at one's own person. There is a feeling that they have already achieved a certain status in their professional activities, and it is not interesting for them to pass on their own experience to cadets, not to mention the formation of a positive image. Despite the fact that they have every opportunity to do so, they have almost no such desire. We can assume that they believe that their image is already formed, so it makes no sense to make an effort. This type can be named "Star".

The second factor (14.05 %) is represented by the following indicators: "Sensual" (0.853), "Hermit" (0.777), "Idiosyncratic" (0.770), "Serious" (0.710). Common characteristics for all these types are:

- lack of vivid emotional reactions;
- self-centered characteristics;
- unwillingness to establish social contacts;
- observation;
- caution in official relations;
- absence of efforts to impress others;
- measured, leisurely way of life prevails;
- the opinion of others is important to them depending on the situation (sometimes they care about this issue, sometimes not at all);
- used to act according to a script, a clear plan, etc.

In our opinion, it will be quite difficult for officers-educators to form a positive image within cadet environment. This is the category of teachers whose cadets allow themselves the inadmissible behavior (talk, listen to music, go about their business, sleep, etc.). Lack of emotional saturation usually creates a lack of interest in the discipline and

personality of the teacher. According to the set of characteristics, this type can be called "Introverted".

The third factor (11.43 %) consists of one indicator – "Devoted". These are individuals who have the following characteristics:

- strong social connection with others;
- sincerity, loyalty;
- responsibility in work (try to give themselves completely to the cause, treat it "with the soul"), show concern for others;
- have respect for commanders;
- in decision-making they are interested in the opinion of others and in the future it must be taken into account;
- try to make other people comfortable around them.

In our opinion, this type is a perfect teacher. But the is one question – "will cadets perceive these positive personality traits properly? Will such traits not be perceived as a weakness and an opportunity to be rude?". It can be said that this type of officers-educators can create a positive image, but only within the educated, polite, moral target audience, which is not always the cadets of military educational institutions. In our opinion, this type is more characterized by the name "Almost exemplary" than "Devoted" (after the name of the only indicator included in this type).

Let's consider another group of respondents – officers of the course level (see Table 3). Factor analysis of the group 3 allowed to obtain a four-factor structure, which describes 93.25 % of the total variance of features – more than half, which is considered an acceptable result. These percentages were divided into the following:

- the first factor (component) accounted for 59.39 %;
- the second – 14.01 %;
- the third – 10.78 %;
- the fourth – 9.07 % of the variance.

The factor load greater than 0.7 was chosen as the criteria of the level of significance, which allowed to avoid the inclusion in each of the factors of indicators (traits) with low factor load, i.e. those that belong the least to it (see Table 1).

Table 3. The results of research according to the method of J. Oldham and L. Morris "Methods of determining the type of personality" of the respondents of group 3 "Course officers"

Variable	Factor			
	I (59,39 %)	II (14,01 %)	III (10,78 %)	IV (9,07 %)
1 Vigilant	,466	,384	,224	,616
2 Hermit	-,019	,022	,936	,237
3 Idiosyncratic	,447	,138	,470	,670
4 Adventurous	,205	,916	,142	,313
5 Active	,959	,173	,066	,047
6 Dramatic	,095	,144	,028	,939
7 Self-confident	,132	,944	,100	,037
8 Sensual	,927	,242	,250	,061
9 Devoted	,657	,488	,438	,368
10 Honest	,861	,075	,100	,292
11 Permissive	,289	,564	,706	-,196
12 Aggressive	,326	,910	,135	,213
13 Self-sacrificing	,391	,590	,643	,193
14 Serious	,898	,347	-,032	,218

The first factor (59.39%) consists of such indicators as: "Active" (0.959), "Sensual" (0.927), "Serious" (0.898), "Honest" (0.861). These officers have the following characteristics:

- they are energetic, active, focused;
- show emotions depending on situations;

- there is a thirst for life;
- charismatic;
- focused on what is happening around;
- quite emotionally perceive troubles in relationships with others (superiors, subordinates);
- always lively, busy, creatively active, enthusiastic;

- care of what others think of them;
- well-developed imagination;
- want to have complete information about the situation and the people with whom they communicate;
- tactful;
- show care for others;
- do not like to reveal their thoughts and feelings to others;
- realists;
- adapted to changes in the situation, to various troubles;
- they really assess their capabilities, know their shortcomings, are not arrogant and do not have inflated self-esteem;

- have inflated self-esteem;
- constantly take responsibility for their own actions;
- they analyze, evaluate, reflect on everything before taking any action;
- always adhere to moral and ethical norms that are expected of other people;
- they are very obligatory, they do not allow themselves to rest until the work is done and done correctly.

We can frankly state that these are real officers. In our opinion, these people, would be easy enough for them to form a positive image among colleagues and higher authorities, but for cadets, the question remains open... It can be assumed that the reaction of cadets can be quite ambiguous, and perhaps even negative, as this category of officers will encourage them to maintain discipline, order, dignity of themselves and others, conscientious performance of duties and more. These officers can be advised to expand their range of communication skills and methods of influence, as well as to work individually, paying more attention to the so-called "problematic" cadets.

The type, which includes the personality features mentioned above, can be called "Correct or moral and ethical".

The second factor (14.01%) consists of the following indicators: "Self-confident" (0.944), "Adventurous" (0.916), "Aggressive" (0.910). Officers of this subgroup have their own characteristics. They are:

- self-confident leaders;
- love power;
- ambitious and charismatic;
- know what they want and achieve it;
- have the talent to involve others in the task;
- they know perfectly well how to work with the masses, how and where to lead them;
- bold;
- expect only a good attitude towards themselves;
- can take advantage of other people's strengths and abilities to achieve their goals, they are perceptive in business relationships;
- able to compete, love to reach the top and enjoy being there;
- like to present themselves as heroes, stars or the best in their profession, the happiest in their field;
- they know how to take their lives;
- feel comfortable under the burden of power and responsibility;
- they work best within a certain structure of government, where everyone knows their place and everyone understands their authority;
- invent rules and require others to follow them clearly;
- will do everything to get the desired result;
- strive hard to get leading positions;
- they are born to take command;

- they are leaders in the pack, the strength of their personality is powerful.

In our opinion such officers have every chance to create a positive image, but for this they may lack a certain softness of character and need to slightly reduce their ambition, desire for power and constant competition with colleagues. Under such conditions, they will develop a positive relationship with commanders and colleagues. It may be difficult for cadets to interact with such temperamental officers, but a high level of service performance and a high level of discipline will be achieved. It is recommended to put them at leading positions of senior courses. This type can be called "Ambitious".

The third factor (10.78 %) consists of such indicators as "Hermit" (0.936) and "Permit" (0.706). Characteristic of this subgroup of officers are the following:

- put their own interests above official;
- not to worry about everyday difficulties;
- to focus all attention on one's own person;
- do not strive to impress others;
- low emotionality;
- not paying attention to criticism (it does not bother them, and of course cannot be a method of influence or education);
- these people will perform their duties if they have free time;
- they will not allow any person, institution or anyone or anything to interfere with their personal happiness;
- if their personal freedom is threatened, they vigorously defend their right to do what they want;
- believe that haste is too much of a concern;
- cheerful and optimistic;
- avoid any exploitation;
- resist demands that they consider unreasonable or beyond their capabilities.

Permissive people believe that they should get the best out of life, they believe in luck and believe that "If you paid for the trip, well, did not pay – even better". Such officers, of course, will find common ground with the cadets, because their behavior and traits are not much different from them. It can be assumed that their communication will take place on an equal level, without due respect from the cadets to the officers. Yes, it is possible that such officers will form a certain "imaginary authority" among the cadets, but when it comes to completing the tasks, it is unlikely that their orders will be accepted for execution. Thus, the inherent nature of this type of friendly relations with cadets negatively affects the service of the latter and does not form the necessary features of future officers in them, that is, such an image can hardly be called positive. This type can be called "Infantile".

The fourth factor (9.07 %) is "Dramatic" (0.939). Such officers have the following characteristics:

- they are emotional, demonstrative and physically tender;
- react quickly to everything that happens;
- instantly change the mood;
- in life they are expansive, alive, bright;
- have a rich imagination, tell interesting stories;
- they want to be seen and noticed, so they often become the center of attention; pay a lot of attention to appearance and enjoy clothes, style, image creation;
- charming and temperamental;
- easily support new ideas and suggestions of others.

This type of officers, with certain professional skills and knowledge, has the opportunity to create a positive image.

In our opinion, it would be appropriate to name this type after the indicator that is its basis.

Conclusion. Based on the results of empirical research, a typology of personal traits of officers involved in the training of cadets at higher military educational institutions (military educational units of higher educational institutions) of the Armed Forces of Ukraine was created. The three most common types of personality traits were identified among the officers of senior level and officers-educators, among course level officers – four.

Personality types of senior officers: 1) balanced type – tries to find the middle ground between conscientious performance of official duties and good relations with the personnel; 2) effective type – the inherent focus on service performance, rather than on the formation of relations with personnel (this applies to both cadets and officers who are subordinated to them); 3) committed or executive type – combination of individual and psychological qualities for the lack of professional management skills.

Personality types of officers-educators: 1) star type – people who have reached certain heights in their professional activities, and cadets are not interested in passing on their own experience, not to mention the formation of a positive image (they believe that it is already formed); 2) introverted type – the lack of emotional saturation, usually forms a lack of interest in a discipline and personality of a teacher; 3) almost perfect type – can create a positive image, but only within the educated, polite and moral target audience, which is not always about cadets.

Personality type of course level officers: 1) correct or moral and ethical type – easily form a positive image among colleagues and senior management, but more difficult with cadets, as this category of officers will encourage them to maintain discipline, order, dignity and others, conscientious performance of official duties; 2) ambitious type – have every chance to create a positive image, but they lack the softness of character, cadets may find it difficult with such temperamental officers, but the results of service and a high level of discipline will be achieved; 3) infantile type – the inherent creation of friendly relations with cadets, which negatively affects the service of the latter and does not form the necessary features of future officers in them, i.e. such an image can hardly be called positive; 4) dramatic – in the presence of certain professional skills and knowledge have the opportunity to create a positive image.

Список використаних джерел

1. Алещенко В. І. Психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера Збройних Сил України // зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України. Психологічні науки, 2016. № 1(3). С. 5–15.
2. Кравченко К. О., Біліченко В. М. Теоретичний аналіз категорії "імідж" у різних галузях науки як підґрунтя для створення іміджу офіцерів, задіяних до підготовки курсантів у ВНЗ (ВНП ЗВО) // Тези доп. XVII Міжнар. наук.-практ. конф. "Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє" / за заг. ред. І. В. Толока. Київ : ВІКНУ, 2021. С. 111-112.
3. Гавра Д. П. Феномен іміджа: сутність і основні характеристики. Капітал страны, 2009. С. 21.
4. Шумейко А. П. Формування іміджу офіцера психолога: методологічно-дослідницький аспект // Теорія і практика сучасної психології, 2018. № 4. С. 207–213.
5. Колосович О. О. Психологічні особливості службової взаємодії офіцера з неформальними лідерами військового підрозділу : дис. ... канд. психол. наук, 2015. С. 22.
6. Алексеев А. О. Психологічні особливості стилів професійної діяльності офіцерів-прикордонників : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09; Нац. акад. Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2012. 16 с.
7. Вінтоняк В., Вінтоняк Ф. Психологічний тренінг як засіб розвитку професійного "Я-образу" офіцера // Вісн. Нац. ун-ту оборони України. 36. наук. пр., 4(1), 2014. С.180-185.
8. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України : монографія. Харків : ХУПС. 2008. 238 с.

9. Костенко Ю. І., Малуґа В. М. Формування іміджу Збройних Сил України: проблеми та перспективи // Вісн. Нац. ун-ту оборони України, 2011. С. 213–219.

10. Уткин В. Особенности воспитательной работы в ВС США, Великобритании и Франции // Зарубежное военное обозрение, 2001. № 11. URL: <http://militaryarticle.ru/zarubezhnoe-voennoe-obozenie/2001-zvo/6792-osobennosti-vospitatelnoj-raboty-v-vs-ssha> (дата звернення: 12.12.2021).

11. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців / Н. А. Агаєв, О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозинська, В. В. Остапчук. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.

12. Агаєв Н. А. Теоретико-методологічні підходи до формування позитивного іміджу Збройних Сил України // Вісн. Нац. акад. оборони України, 2010, № 4(7). С. 110–121.

13. Ковальчук О. П. Система психологічного забезпечення військовослужбовців армії США: сучасний стан та перспективи України // Вісн. Нац. акад. оборони України, 2016. № 1(47). С. 52–57.

14. Злотніков А. Л., Білоцерківська Ю. О. Розробка комплексної методики вивчення індивідуально-психологічних якостей військовозобов'язаних : зб. статей VII Всеукр. наук.-практ. конф. "Особистість в екстремальних умовах". 20 травня 2015 р. Львів : ЛДУ БЖД, 2015. С. 167–171.

15. Кислий В. Д., Кислинська Д. М. Рекомендації щодо визначення рівнів підготовки офіцерів запасу для проходження військової служби на посадах командирів за призовом під час мобілізації : зб. статей VII Всеукр. наук.-практ. конф. "Особистість в екстремальних умовах". 20 травня 2015 р. Львів : ЛДУ БЖД, 2015. С. 171–175.

16. Поздишев С. О. Психологічний аналіз професіограми офіцера оперативного-тактичного підготовки до управлінської діяльності // Проблеми сучасної психології. 36. наук. пр. КПУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2014. Вип. 26. С. 478–493.

17. Приходько І. І. Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України : монографія. Харків : Академія ВВ МВС України, 2008. 189 с.

18. Ягупов В. В. Військова психологія : підручник. Київ : ТанDEM, 2004. 656 с.

19. Муравська М. С. Ціннісні орієнтації майбутніх військових офіцерів // Проблеми загальної та педагогічної психології // 36. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2009. Т. 11. Ч. 5. Київ : [б. в.]. С. 124–131.

20. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера. В 2 ч. / Б.П. Бархаев, П.А. Корчемный, Л.Н. Кузнецов, В.Ф. Перевалов, И.В. Сыромятников, А.Н. Харитонов ; под ред. Б.П. Бархаева. Москва : Военный университет, 1998. 516 с.

21. Ковальчук О.П. Емпіричне дослідження професійної мотивації офіцерів Повітряних сил Збройних Сил України // Проблеми екстремальної та кризової психології, 2013. Вип. 13. С. 93–103.

22. Куфлієвський А.С. Формування професійної мотивації рятувальників МНС України // Проблеми екстремальної та кризової психології. 36. наук. пр. Харків : УЦЗУС, 2009. Вип. 6. С. 61–72.

23. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ : ПП "Золоті ворота", 2012. 463 с.

24. Брижатиєв Є. І. Мотиви та мотивація у професійній діяльності майбутнього офіцера // 36. наук. пр. Хмельницький ін-ту соціальних технологій ун-ту "Україна", 2013. № 1. С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2013_1_10.pdf (дата звернення: 12.12.2021).

25. Ковальчук О. П. Професійна мотивація офіцерів у розвивальній взаємодії // Вісн. Нац. ун-ту оборони України. 36. наук. пр. Київ: НУОУ, 2013. Вип. 1(32). С. 202–208.

26. Колісник О. Л. Мотивація лідерської спрямованості майбутнього офіцера Збройних сил України // 36. наук. пр. Військ. Ін-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2009. Вип. 19. С. 125–129.

27. Половнев А. В. Военно-профессиональная ориентация молодых офицеров Вооруженных Сил Российской Федерации и ее формирование в современных условиях : автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.08. Москва, 2005. 21 с.

28. Пономаренко О. А., Чернявський В. А. Аналіз стану підготовки майбутніх офіцерів логістики в ході вивчення професійно орієнтованих дисциплін // 36. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України. Педагогічні та психологічні науки, 2014. № 3. С. 239–249.

29. Філіппов С. О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-оперативників державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09; Нац. академія Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2004. 22 с.

30. Лисюк С. Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; Нац. академія Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2011. 20 с.

31. Царьов Ю. О. Шляхи оптимізації підготовки офіцерів оперативно-тактичного рівня до професійно-управлінської діяльності : мат-ли регіональн. наук.-практ. семінару. Професійні компетенції та компетентності вчителя. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. С. 170–171.

32. Cendrowski J., Swebosci S. Psychologia walki i dowodzenia. Warszawa : MON, 2003. S. 150–163.

33. Заболотний С. М. Аналіз окремих підходів до визначення поняття "психологічна готовність командира підрозділу до прийняття рішень в умовах оперативного-службової діяльності" : мат-ли всеукр. наук.-практ. конф. 21 листопада 2014 р. "Сучасний стан психологічного забезпечення

професійної діяльності сил охорони правопорядку". Харків : Нац. академія НГУ, 2014. С. 89–91.

34. Сторожук Н. А. Характеристика структури психологічної готовності молодих офіцерів збройних сил України до службово-бойової діяльності : зб. наук. пр. Нац. академії Держ. прикордонної служби України. Педагогічні та психологічні науки, 2009. № 49. С. 134–138.

35. Сторожук Н. А. Психологічний аналіз професійної діяльності офіцерів виховних структур Збройних сил України // Вісн. Нац. ун-ту оборони України. 36. наук. пр., 2014. Вип. 2(39). С. 296–301.

36. Сторожук Н. А. Формування психологічної готовності молодого офіцера Збройних Сил України до службово-бойової діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.09; Нац. академії Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, Хмельницький, 2010. 20 с.

37. Кибанов А. Я., Дуракова І. Б. Управление персоналом организации. Актуальные технологии найма, адаптации и аттестации. Москва : КноРус, 2012. 368 с.

38. Основи управління та прийняття рішень у військовій справі : навч. посіб. / В.С. Полікашин, С.Ю. Поляков, Ю.В. Полікашин, Ф.Ф. Мисик. Харків : Нац. юрид. академія України, 2009. 112 с.

39. Військова публікація ТКП 1-00(160)03.01 / К.О. Кравченко, Н.М. Мась, Д.Б. Наседкін, О.В. Соколіна, О.Л. Скрябін : метод. рекомендації "З вивчення психічних станів, процесів та властивостей військовослужбовців із застосуванням програмного забезпечення PSY-D". Затверджена ТВО начальника Головного управління морально-психологічного забезпечення ЗСУ від 16.03.2021.

References

1. Alieshchenko V. (2016) *Psychological conditions for the formation of the image of the future officer of the Armed Forces of Ukraine*. Collection of scientific papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. № 1 (3), p. 5-15 [in Ukrainian].
2. Kravchenko K., Bilichenko V. (2021) *Theoretical analysis of the category "image" in various fields of science as a basis for creating the image of officers involved in the training of cadets at higher educational institutions (military educational units of higher educational institutions)*. XVII International Scientific and Practical Conference "Military Education and Science: Present and Future", Kyiv. P. 111-112. [in Ukrainian]
3. Havra D. (2009) *The phenomenon of image: the essence and main characteristics*. Kapital strany, p. 23, 21. [in Russian]
4. Shumeiko A. (2018) *Formation of the image of officer-psychologist: methodological and research aspect*. Theory and Practice of Modern Psychology. №4, p. 207-213. [in Ukrainian]
5. Kolosovych O. (2015) *Psychological features of the officer's interaction with informal leaders of the military unit*. [Ph.D. paper (psychological sciences), National University of Civil Defense of Ukraine]. P. 22. [in Ukrainian].
6. Aliksieiev A. (2012) *Psychological features of professional activities of border guards: author*. [Ph.D. paper, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi]. P. 16. [in Ukrainian]
7. Vintoniak V., Vintoniak F. (2014) *Psychological training as a mean of developing professional "I-image" of an officer*. Bulletin of the National Defense University of Ukraine. №4 (1), p.180-185. [in Ukrainian]
8. Alieshchenko V. (2008) *Psychological support of peacekeeping activities of servicemen of the Armed Forces of Ukraine*. Ivan Kozhedub National Air Force University. [in Ukrainian]
9. Kostenko Yu., Maliuga V. (2011) *Forming the image of the Armed Forces of Ukraine: problems and prospects*. Bulletin of the National University of Defense of Ukraine. №3, p. 213-219. [in Ukrainian]
10. Utkin V. (2001) *Features of educational work in the US Armed Forces, Great Britain and France*. Foreign military review. № 11. <http://militaryarticle.ru/zarubezhnoe-voennoe-obozrenie/2001-zvo/6792-osobennosti-vospitatelnoj-raboty-v-vssha> [in Russian]
11. Ahaiev N., & Kokun I., & Pishko N., & Lozinska V., & Ostapchuk V. (2016) *Collection of methods for the diagnosis of negative mental states of service men*. Research and development Center for humanitarian problems of the Armed Forces of Ukraine. [in Ukrainian]
12. Ahaiev N. (2010) *Theoretical and methodological approaches to the formation of positive image of the Armed Forces of Ukraine*. Bulletin of the National Defense Academy. № 4 (7), p. 110-121. [in Ukrainian]
13. Kovalchuk O. (2016) *The system of psychological support of the US servicemen: current status and prospects for Ukraine*. Bulletin of the National Defense Academy. № 1 (47), p. 52-57. [in Ukrainian]
14. Zlotnikov A., & Bilotserkivska Yu. (2015, May 20) *Development of the comprehensive methodology for learning the individual psychological qualities of conscripts*. Collection of scientific articles of the VII All-Ukrainian scientific-practical conference "Personality in extreme conditions", Lviv State University of Life Safety, p 167-171. [in Ukrainian]
15. Kyslyi D., & Kyslynska D. (2015, May 20) *Recommendations for determining the levels of training of reserve officers for military service as conscripts during mobilization*. Collection of scientific articles of the VII All-Ukrainian scientific-practical conference "Personality in extreme conditions", Lviv State University of Life Safety, p 171-175. [in Ukrainian]
16. Pozdyshev S (2014) *Psychological analysis of the professional profile of the officer of operational and tactical training for command and control activity*. Problems of modern psychology. Collection of scientific papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. № 26, p. 478-493. [in Ukrainian]

17. Prykhodko I. (2008) *Professional psychological selection of future officers of the internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Academy of internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

18. Yahupov V. (2004) *Military psychology*. Tandem. [in Ukrainian]

19. Muravska M. (2009) *Valuable orientations of future military officers*. Problems of general and pedagogical psychology. Collection of scientific papers of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine Vol. 11, part 5. p. 124-131. [in Ukrainian]

20. Barkhaiev B. (Eds.), & Korchemnyi P., & Kuznietsov L., & Pierevalov V., & Syromiatnikov V., & Kharitonov A. (1998) *Psychology and pedagogy of the officers' professional activity*. Voenyi universitet. [in Russian]

21. Kovalchuk O. (2013) *Empirical research of professional motivation of officers of the Air Forces of the Armed Forces of Ukraine*. Problems of extreme and crisis psychology. № 13, p. 93-103. [in Ukrainian]

22. Kufliyevskiy A. (2009) *Formation of professional motivation of rescuers of the Ministry of Emergencies of Ukraine*. Problems of extreme and crisis psychology. Collection of scientific papers of the National University of Civil Defense of Ukraine. № 6, p 61-72. [in Ukrainian]

23. Osiodlo V. (2012) *Psychology of professional development of the officer*. Zoloti vorota. [in Ukrainian]

24. Bryzhatyi Ie. (2013) *Motives and motivation in professional activity of future officer*. Collection of scientific papers of Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of University "Ukraine". № 1. p. 38-41.

25. Kovalchuk O. (2013) *Professional motivation of officers within developmental interaction*. Bulletin of the National University of Defense of Ukraine. №1 (32), p. 202-208.

26. Kolisnyk O. (2009) *Motivation of leadership orientation of future officer of the Armed Forces of Ukraine*. Collection of scientific papers of the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv. №19, p. 125-129.

27. Polovniyev A. (2005) *Military-professional orientation of young officers of the Armed Forces of Russian Federation and its formation in modern conditions*. [Ph.D. paper, Military University]. [in Russian]

28. Ponomarenko O., & Cherniavskiy V. (2014) *Analysis of the state of training of future logistics officers during learning professionally oriented disciplines*. Collection of scientific papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. № 3. pp. 239-249. [in Ukrainian]

29. Filippov S. (2004) *Psychological features of professional activity of the case officers of the State border service of Ukraine*. [Ph.D. paper, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi]. [in Ukrainian]

30. Lysiuk S. (2011) *Providing psychological stability of servicemen to extreme situations during professional activity*. [Ph.D. paper, Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi]. [in Ukrainian]

31. Tsariov Yu. (2006) *Optimization ways of the officers' training at operational and tactical level for professional, command and control activities. Professional competences and teacher competencies*. Materials of the regional scientific-practical seminar. Publishing house of TNPU named after V. Hnatiuk. P. 170-171. [in Ukrainian]

32. Cendrowski J., & Swebicki S. (2003) *Psychology walki i data*. Warsaw: MON. p. 150-163. [in Polish]

33. Zabolotnyi S. (2014, November 21) *Analysis of individual approaches to defining the concept of "psychological readiness of the unit commander to make decisions in terms of operational and service activities"*. "The current state of psychological support for the professional activities of law enforcement agencies". National Academy of National Guard of Ukraine. P. 89-91. [in Ukrainian]

34. Storozhuk N. (2009) *Characteristics of the structure of psychological readiness of young officers of the Armed Forces of Ukraine for service and combat activity*. Collection of scientific papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. № 49, p. 134-138. [in Ukrainian]

35. Storozhuk N. (2014) *Psychological analysis of professional activities of officers of educational structures of the Armed Forces of Ukraine*. Bulletin of the National University of Defense of Ukraine. № 2 (39), p. 296-301. [in Ukrainian]

36. Storozhuk N. (2010) *Formation of psychological readiness of a young officer of the Armed Forces of Ukraine to service and combat activities*. [Ph.D. paper, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi]. [in Ukrainian]

37. Kibanov A., & Durakova I. (2012) *Personnel management of organization. Current technologies of hiring, adaptation and certification*. KnoRus. [in Russian]

38. Polikashyn V., & Poliakov S., & Polikashyn Yu., & Mysyk F. (2009) *Fundamentals of management and decision-making in military affairs*. National Law University of Ukraine. [in Ukrainian]

39. Kravchenko K., & Mas N., & Nasiedkin D., & Sokolina O., & Scriabin O. *Military publication TKP 1-00 (160) 03.01. Methodical recommendations "On the study of mental states, processes and properties of servicemen using the software PSY-D"*. Approved by the acting Chief of the Main Department of Moral and Psychological Support of the Armed Forces of Ukraine from March 16, 2021.

Надійшла до редколегії 01.06.22

К. Кравченко, канд. психол. наук
kravchenkoea250388@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8140-1759,
Л. Гребенюк, канд. пед. наук
lesya.hrebenuk@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4090-8980,
Л. Беліченко, ад'юнкт штатний наук.-організац. від-ня Військового інституту
ludaua28@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-3918-3831
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТИПОЛОГІЯ РИС ОСОБИСТІ ОФІЦЕРІВ, ЗАДІЯНИХ ДО ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛАХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ), ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОГО ІМІДЖУ

Висвітлено частину масштабного дослідження щодо формування позитивного іміджу офіцерів, задіяних у підготовці курсантів у ВВНЗ (ВНП ЗВО), а саме: представлено результати емпіричних досліджень з визначення типології їхніх особистісних рис як комплексу яскраво виражених і стійких психологічних характеристик, що обумовлюють поведінку офіцера під час виконання його службової діяльності. Серед офіцерів, які брали участь у дослідженні виділено такі категорії: офіцери керівної ланки, офіцери-викладачі та офіцери курсової ланки ВВНЗ (ВНП ЗВО) ЗСУ. За результатами емпіричних досліджень серед офіцерів керівної ланки й офіцерів-викладачів визначено по три найпритаманніших їм типи особистісних рис, серед офіцерів курсової ланки – чотири. Типи особистості офіцерів керівної ланки: 1) збалансований тип (59,43 %); 2) результативний (22,42 %); 3) виконавчий, або відданий справі (18,15 %). Збалансований і результативний типи мають необхідний комплекс особистісних характеристик, які сприяють формуванню позитивного іміджу. Виконавчому типу не вистачає управлінських здібностей. Типи особистості офіцерів-викладачів: 1) зірковий тип (50,14 %); 2) інтровертований (14,05 %); 3) майже зразковий (11,43 %). У кожному з визначених типів, характерних офіцерам-викладачам, є певні аспекти, що заважають їм у формуванні позитивного іміджу, а саме: відсутність власного бажання, емоційності та педагогічної майстерності, а також певної жорсткості під час занять. Тип особистості офіцерів курсової ланки: 1) правильний або морально-етичний тип (59,39 %); 2) амбітний (14,01 %); 3) інфантильний (10,78 %); 4) драматичний (9,07 %). Серед визначених типів рис особистості офіцерів курсової ланки проблеми у формуванні іміджу можуть виникнути в інфантильного типу. Однією з основних причин цього є притаманне зазначеному типу встановлення дружніх стосунків з курсантами, що негативно впливає на несення служби останніми та не формує у них необхідних якостей майбутніх офіцерів, тобто цей тип офіцерів курсової ланки неспроможний бути зразком для інших.

Ключові слова: риси особистості, імідж офіцерів ВВНЗ (ВНП ЗВО), офіцери керівної ланки, офіцери-викладачі, офіцери курсової ланки.

УДК 612.825.8:613.685

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.42-49>

I. Пампуха, канд. техн. наук, доц.
ramp@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-4807-3984,

M. Макарчук, д-р біол. наук, проф.

mykola.makarchuk@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0982-3463,

H. Філімонова, канд. фіз.-мат. наук, ст. наук. співроб.

filimonova@knu.ua

ORCID ID 0000-0002-5133-3003

Scopus ID 36891718200,

O. Подковка, асп.

ol.podkovka@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-3606-5098,

M. Нікіфоров, канд. війск. наук, ст. досл.

nik.nikif@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-2849-5688,

B. Лоза, канд. техн. наук, ст. досл.

lozich@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-8050-3614,

B. Кальниш, д-р біол. наук, проф.

vkalnysh@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5033-6659

Scopus ID 6602870017

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НЕЙРОПСИХОФІЗІОЛОГІЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ ЯК ДОДАТКОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ НАДІЙНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ

Незважаючи на таке широке і всеосяжне психологічне та психофізіологічне обстеження рекрутів у сучасних системах профвідбору як в арміях країн НАТО, так і України, ефективність процесу недостатня. Для виявлення причин недостатньої прогностичної ефективності сучасних психофізіологічних методик проведено дослідження варіативності організації структур головного мозку для забезпечення реалізації швидкості простої сенсомоторної реакції (ПСМР) високого рівня як базової характеристики функціонального стану центральної нервової системи. У результаті проведеного обстеження 54 військовослужбовців різних спеціальностей було виявлено, що однакові показники стану психофізіологічних функцій забезпечуються різними стратегіями їхньої реалізації. Проводилась реєстрація електроенцефалограми під час виконання військовослужбовцями комп'ютерного тесту на визначення швидкості ПСМР. Виявлено, що за приблизно однакової швидкості ПСМР у військовослужбовців були активовані різні структури головного мозку. Оскільки одне і те саме значення ПСМР зреалізовується різними нейронними мережами, що не виявляємо при психофізіологічному тестуванні, то при стресі, навантаженні тощо у військовослужбовців можуть проявитись різні поведінкові стратегії. Такі типи поведінки дозволяють досягти найкращих результатів у різних видах діяльності та відповідають профілям різних військових спеціальностей і навпаки, можна припустити, що нейромережі приблизно одного типу можуть реалізовувати дещо різні показники психофізіологічних функцій. Один і той самий психофізіологічний профіль може відповідати різним профілям військових спеціальностей і навпаки, одній спеціальності можуть відповідати декілька психофізіологічних профілів, оскільки приблизно однакові значення психофізіологічних функцій можуть бути реалізовані різними нейронними мережами. Тому психофізіологічне тестування треба доповнити нейрофізіологічним, оскільки тільки воно дає змогу виявити внутрішні особливості організації головного мозку і спрогнозувати подальшу поведінку військовослужбовців.

Ключові слова: професійний відбір, психофізіологічне тестування, нейрофізіологія, електроенцефалограма.

Постановка проблеми. За своїм призначенням системи профвідбору спрямовані на надання людині можливості розкрити власні індивідуальні можливості, здібності, навички та визначити, у якій саме професійній діяльності вона буде найбільш успішною. Визначення профпридатності людини може бути здійснено в результаті інтеграції двох процесів [1]. Перший процес має ідентифікувати знання, навички та інші характеристики, які передбачають успішне виконання завдання, що моделює професійну діяльність, і визначає результати його виконання. Другий процес використовує методи визначення основних психофізіологічних і когнітивних можливостей людини, необхідних для успішного виконання поставленого завдання. Успішність оволодіння тією чи іншою професією значною мірою залежить від здібностей людини, тобто від стійких психологічних, психофізіологічних і фізичних якостей особистості, які проявляються в певній сфері практичної діяльності [2]. Окрім таких вроджених здібностей, як музичні, математичні тощо, можливості людини обмежені її вродженою центральною нервовою системою (ЦНС). Ефективність професійної діяльності людини залежить від цілого ряду

індивідуально-типологічних особливостей і функціонального стану ЦНС, а також від особистісних якостей, які забезпечують координацію психофізіологічних проявів функціонального стану, його якісну своєрідність.

Додатковим фактором, який впливає на ефективність професійної діяльності, є здатність працювати в умовах надзвичайної напруги. Це одна з найбільш затребуваних якостей як у спортивних, так і у військових, правоохоронних, пожежно-рятувальних тощо професіях. Хоча ефективність досягнення бажаного результату залежить від фізичних і психофізіологічних та розумових здібностей людини, їй часто заважає стресове середовище, у якому вона працює. Пережитий гострий стрес може заважати професійній діяльності військовослужбовців, впливаючи як на фізичне виконання завдань, так і на якість прийняття рішень [3].

Сучасні військові дії часто відбуваються у мінливій, невизначеній, складній та неоднозначній обстановці, що супроводжується фізичними та когнітивними навантаженнями, обмеженням сну та нестачею калорій. Усе більш стрімкий характер цих операцій вимагає від військовослужбовців демонструвати готовність і стійкість

перед стресовою обстановкою, щоб підтримувати оптимальні когнітивні та фізичні показники, які необхідні для досягнення успіху [4]. Багатофакторна реакція зазвичай призводить до значних модифікацій поведінки та змін у гомеостазі та фізичному і психологічному статусі. Окрім того, стрес є емоційною реакцією, яка може призвести до психосоціальних і психофізіологічних проблем у військовослужбовців, впливаючи на їхню працездатність та здоров'я [5]. Ці високі фізіологічні та психологічні виклики можуть навіть призвести до того, що військовослужбовець добровільно може відмовитись від важкої військової підготовки під час тренування або вийти з активної військової операції, що може мати шкідливий вплив на успіх місії для всього підрозділу. Наприклад, як зазначили Дж. П. Ваара, Л. Еранен та інші, під час тривалих військових дій військовослужбовці часто стикаються з високим рівнем фізіологічного та психологічного стресу. Професійні стресові фактори, включаючи недосипання, тривалу фізичну активність, втому, постійну зміну зовнішніх умов, їхню нестабільність та ризикованість, разом можуть поставити під загрозу здатність людини виконувати певний військовий обов'язок, поставлені бойові задачі або місію [6].

Автори показали, що відсів у 29 % під час тренінгу з виживання взимку був зумовлений насамперед саме психологічним стресом, а не базовою фізичною підготовкою [6]. Однак те, що є стресом для однієї людини, може не бути стресом для іншої, тому актуальною задачею є визначення психофізіологічних характеристик людини, які дозволяють формувати стійкість до зовнішніх впливів для підвищення ефективності виконання військових завдань. Одним із важливих факторів, який дозволяє військовослужбовцям демонструвати оптимальні когнітивні та фізичні показники для досягнення ним успіху, є відповідність вроджених психофізіологічних можливостей тим вимогам, які необхідні для успішного виконання завдань у певній військовій спеціальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні завдання, що постають перед військовослужбовцями, вимагають наявності певних специфічних для цих завдань психофізіологічних властивостей нервової системи та когнітивних функцій, особливо для професій екстремального профілю діяльності та для виконання бойових завдань в екстремальних умовах. При професійному відборі в арміях країн НАТО широко використовується п'ятифакторна модель особистості, показники якої є дійсними предикторами продуктивності роботи та успіху в професіях з підвищеним ризиком. Теорія особистості Л. Голдберга (також відома як "велика п'ятірка" або "модель п'яти факторів" (FFM)) – це ієрархічна модель особистості, що використовує п'ять основних рис, які складають особистість людини: екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, нейротизм (іноді називають його полярною протилежністю, емоційною стабільністю) і відкритість досвіду [7]. Т. Скоглунд, Т. Брекке та інші за результатами проведених досліджень з підрозділами Норвезьких сил спеціальних операцій (NORSOF) дійшли висновку щодо особистісних відмінностей між SOF-операторами та іншими категоріями персоналу в межах FFM [8]. Вони показали, що SOF-оператори (усі чоловіки) були менш екстравертними, менш доброзичливими та більш емоційно стабільними.

В армії США велике значення приділяють наявності лідерських якостей. Вчені П. Бартоун, Дж. Ейд та інші оцінили вплив психологічної витривалості, соціальних суджень та особистісних параметрів "великої п'ятірки" на ефективність лідера у курсантів військової академії США

у Вест-Пойнті [9]. Вони показали, що різні фактори особистості "великої п'ятірки" можуть впливати на лідерство в різних організаційних контекстах, і підтвердили важливість психологічної витривалості, екстраверсії та сумлінності як факторів, що впливають на ефективність лідера. Вони також припускають, що аспекти соціального судження емоційного інтелекту також можуть бути важливими в різних типах робочого середовища чи контексту.

Окрім моделі FFM, найбільш поширеними та уніфікованими тестами на профпридатність для військових є Віденська система тестування (Vienna Test System (VTS)) [10]. Віденська тестова система вже багато років використовується в багатьох військових установах по всьому світу і незамінна для військових досліджень профпридатності, її основі лежить установка: "Приймайте правильні рішення у потрібний час під тиском" [10]. Ефективність прийнятих рішень є актуальною не лише у щоденній практиці військовослужбовців, але може гарантувати виживання і необхідну безпеку при прийнятті рішень у кризових ситуаціях. Кожне неправильне рішення може мати серйозні наслідки. Увага, концентрація та подальша висока когнітивна працездатність потрібні на додаток до фізичної підготовки за активної військової служби. Віденська тестова система також використовується для тестування продуктивності і таких особистісних аспектів, як стійкість, емоційна стабільність, а також сумлінність і самоконтроль [10].

Також до зазначеної системи професійного відбору входять тести на здібність SCHUHFRIED, які дозволяють відібрати відповідних військовослужбовців із претендентів або перевірити здібності в наявних комбатантах. Австрійська компанія SCHUHFRIED займається створенням високоякісних комп'ютеризованих систем психологічного тестування вже 65 років [11]. Слід зазначити, що фірма SCHUHFRIED пропонує, окрім тестів пов'язаних з роботою, визначення когнітивних навичок і передбачення руху, широкий вибір тестів щодо здібності до просторового сприйняття та розуміння технічних аспектів [12]. Пропонуються тести на визначення рівня уваги, тестування поведінкових реакцій і зорових функцій, сенсорних функцій, наявні здібності зорово-моторної координації тощо. Vienna Test System HR має модульну конструкцію та повністю налаштовується до потреб користувача: доступний широкий спектр психологічних тестів (тести особистості, тести інтелекту, тести здібностей, тести інтересів тощо), що дозволяє вибрати найкращі тести для певного профілю вимог [13].

Постає питання: чому, незважаючи на таке широке та всеосяжне обстеження рекрутів у сучасних системах профвідбору, ефективність процесу недостатня? Зокрема, у підсумковому звіті робочої групи HFM-171 "Психологічно-фізіологічний відбір військовослужбовців Сил спеціальних операцій" дослідницько-технічної організації (The Research and Technology Organisation (RTO)), яка є єдиним центром діяльності НАТО в галузі оборонних досліджень і технологій, зазначено, що довільне використання тестів для визначення профілю придатності для військовослужбовців надзвичайно проблематичне, а прогностична валідність таких оцінок сумнівна [14]. Метою діяльності RTO є підтримка розвитку та ефективне використання національних оборонних досліджень і технологій, а також забезпечення військових потреб Альянсу, утримання технологічного лідерства і надання консультацій НАТО та державним органам, які приймають рішення. RTO виконує свою місію за підтримки розгалуженої мережі національних експертів та забезпечує ефективну координацію з іншими органами НАТО,

залученими до науково-технічної діяльності. За результатами дослідження, проведеного RTO, Royal Netherlands Army повідомляє про 60–70 % успішного тренувального процесу у досвідчених військовослужбовців, які проходять попередній відбір. Показник відповідності після закінчення курсів спеціального призначення при відборі до Romanian Special Forces становить 80–85 %, до вступу у Belgian Special Forces лише 45 % кандидатів після тренувального періоду пройшли відбір, 33 % було відмовлено, а 22 % вибули з тренування через травмування або хворобу. У British Army Special Forces квота відбору становить лише 10 %, а у British Special Air Service – 15 %. У Israeli Defence Forces Special успішний рівень проходження відбору після тренувального періоду становить 62,6 % а у U.S. Special Forces він варіюється в межах 70–85 % [14]. Відрахування з навчання несе високу економічну вартість. Оптимально було б, якщо кандидати в підрозділи спеціального призначення були б відібрані на основі високої ймовірності успіху в навчанні під час військової підготовки.

Зазначимо, що у ЗС України були проведені експериментальні дослідження з апаратно-програмним комплексом "Психолог-1" [15] для проведення психофізіологічної експертизи, контролю функціонального стану та працездатності людини, а також для тестування її індивідуальних особливостей. Серед методів цього комплексу широко представлені методики дослідження часу простоти, складної сенсомоторної реакції та інші методики визначення показників психофізіологічного стану людини. Деякі з них аналогічні методикам, представленим у Віденській тестовій системі. Оскільки науково-технічна організація The Research and Technology Organisation (RTO) НАТО визнала подібні методики недостатньо ефективними [14], то можна припустити, що аналогічні проблеми існують і в армії України.

Методи оцінки когнітивних можливостей військовослужбовців, які критично важливі при виконанні завдань за певними спеціальностями, також були визнані недостатньо ефективними. Зокрема, у березні 2016 р. дослідницька програма військової оперативної медицини (Military Operational Medicine Research Program (MOMRP)), медична дослідницька і матеріально-технічна команда (Medical Research and Materiel Command (MRMC)) та директор програми (PAD) ініціювали зусилля з надання рекомендацій щодо синхронізованого підходу до оцінки когнітивних характеристик і готовності військовослужбовців у межах військової підготовки та оперативної обстановки (Cognitive Performance and Readiness Assessment Initiative (CPRAI)) [16]. Дослідження С. Проктор, К. Хитон та ін. виявило, що поточні підходи до оцінки когнітивних можливостей військовослужбовців під час військової підготовки не дозволяють прогнозувати їхню продуктивність під час тренувань або в оперативній обстановці [16]. У роботі зазначено, що оптимальне виконання військових завдань вимагає постійної координації фізичних і когнітивних ресурсів для задоволення загальних і унікальних вимог, які висуваються як завданням, так і оперативною обстановкою. Однак точного та ефективного визначення когнітивного статусу військовослужбовця та прогнозування його діяльності в умовах військової підготовки ще не досягнуто [16].

Для вирішення зазначеної проблеми на сьогодні зусилля дослідників спрямовані насамперед на застосування методів нейрофізіології для оцінки як поточного стану військовослужбовців, так і визначення нейромаркерів потенційного успіху в опануванні певною

військовою спеціальністю. Н. Пхутела, Д. Релан та ін. розробили систему класифікації стресу з використанням показників електроенцефалограми (ЕЕГ) військовослужбовців [17]. П. Вольф, М. Стехлик та ін. пропонують метод оцінки варіацій ЕЕГ у пілотів-винищувачів під час навчання, який дозволяє кількісно оцінювати психічне навантаження, тобто стрес пілотів-винищувачів під час навчання на тренажері [18]. Результати такого аналізу можуть допомогти оцінити рівень стресу та готовність окремих пілотів-винищувачів. Результати дослідження С. Діаз-Піедра, М. Себастьян та Л. Ді Стасі підтвердили попередні результати, отримані цивільними фахівцями, про зв'язок між розумовим навантаженням водія та спектром потужності в тета-діапазоні ЕЕГ. Це підтверджує, що активність ЕЕГ у тета-діапазоні може бути нейромаркером, який сигналізує про зміни розумового навантаження об'єктивним, неупередженим способом навіть під час реальних тренувань та/або операцій. Безперервний моніторинг бойових дій не лише дозволяє миттєво виявити перевантаження або недовантаження, але й забезпечити зворотний зв'язок із системою (автоматизованим обладнанням або екіпажем) у режимі онлайн для прийняття контрзаходів та запобігання фатальним помилкам [19].

Оскільки здатність відстежувати та вимірювати мозкову активність в осіб, які проходять когнітивні завдання в динамічному середовищі, стала новим пріоритетом для військових, то було розроблено різноманітні мобільні електроенцефалографічні системи реєстрації ЕЕГ для когнітивного моніторингу в реальному часі. Для задоволення цього попиту створено різноманітні мобільні ЕЕГ-системи. У роботі В. Чжэн, Дж. Афрет та ін. проведено порівняльний аналіз можливостей, недоліків і переваг трьох із них, а саме: Wearable Sensing DSI-24 2., Advanced Brain Monitoring B-Alert X24 3. та ANT Neuro eego™ sports 64 [20]. Після численних тестових випробувань автори рекомендують майбутнім користувачам із трьох оцінених мобільних ЕЕГ-систем обрати мобільну систему ЕЕГ ANT Neuro eego™ sports 64 як кращий вибір для використання у складних і динамічних середовищах [20].

Зазначимо також, що дослідники з Дослідницької лабораторії армії США та Університету Буффало розробляють новий інструмент – обчислювальні моделі мозку, щоб дізнатися більше про те, як відмінності в архітектурі мозку кожної людини можуть впливати на швидкість виконання різних когнітивних завдань. Особливу увагу в дослідженні приділено взаємозв'язку всередині мозку, вивченню того, як різні регіони пов'язані та взаємодіють один з одним, оскільки це характеристики, які різняться у різних людей [21].

Таким чином, нові дослідження, які фокусуються на тому, як структура мозку може впливати на поведінку людини, одного дня можуть привести до створення технології, адаптованої до індивідуального військовослужбовця в тренувальному середовищі чи оперативній обстановці, а застосування новітніх методів нейрофізіології відкривають перспективи для розуміння взаємозв'язку між структурою мозку та продуктивністю під час виконання завдань [21].

Ґрунтуючись на проведених дослідженнях припускаємо, що недостатня прогностична ефективність психофізіологічного тестування людини може бути пов'язана з принциповим обмеженням, яке притаманне такому обстеженню. Тестування певного психофізіологічного параметра передбачає, що він критично важливий у здійсненні певного типу діяльності. Однак, можливо, військово-

службовці можуть показувати приблизно однакові значення психофізіологічних показників в умовах навчальних і тренінгових центрів, але в стресових умовах у них можуть проявитись абсолютно різні типи реакцій. Оскільки неможливо проводити тестування військовослужбовців в умовах гострого стресу, то необхідно знайти непрямі методи, які б уможливили прогнозування потенційних можливостей людини. Одним із таких методів може бути додаткове нейрофізіологічне обстеження військовослужбовців спеціальностей екстремального профілю діяльності. Як психофізіологічний параметр для дослідження було обрано просту сенсомоторну реакцію (ПСМР), яка є інтегральним показником стану ЦНС.

Метою дослідження було нейропсихофізіологічне дослідження варіативності організації структур головного мозку для забезпечення реалізації швидкості ПСМР високого рівня як критично важливого показника активації ЦНС, швидкості та координації інформаційних процесів при сенсорно-моторному реагуванні в задачах профвідбору.

Виклад основного матеріалу дослідження. В обстеженні взяли участь 54 добровольці (з них 9 жінок) віком 18–54 роки, без скарг на здоров'я – представники військових спеціальностей, які за експертними оцінками були визнані кращими (механіки, стрільці, водії, оператори радіолокаційної станції, службовці зенітно-ракетних військ, зв'язківці, планшетисти, льотчики та призовники військомату). Усі обстежувані були поінформовані стосовно схеми проведення обстежень і надали письмову згоду відповідно до Гельсінської етичної декларації. У всіх обстежуваних реєстрували електроенцефалограму (ЕЕГ) до початку обстеження (по 3 хв фоновий запис із закритими та відкритими очима) і під час проходження комп'ютерного тесту на ПСМР упродовж приблизно 3 хв, тобто обстеження одного військовослужбовця тривало приблизно 9-10 хв.

У тесті ПСМР на екрані комп'ютера була інструкція, відповідно до якої обстежуваний мав реагувати на появу зображення (квадрата) якомога швидше, натисканням будь-якої клавіші. Після цього з'явилося слово "Пуск", 2 с було надано для фокусування уваги, після чого перші 15 зображень (квадратів) дано для адаптації та виключені з подальшого аналізу. Потім послідовно було пред'явлено 100 зображень квадрата. Пауза між ними була обрана випадково з інтервалу 500–600 мс, так що наступний стимул був очікуваним, але звикання до ритму появи зображень не відбувалося. Зображення зникало після натискання будь-якої клавіші, в іншому випадку його пред'явлення тривало 1500 мс. Точність реєстрації латентного періоду (ЛП) ПСМР становила 10 мс. Швидкість ПСМР (мс) розраховували як середнє значення 100 реакцій обстежуваної групи. Під час виконання тесту здійснювалась реєстрація ЕЕГ з використанням комплексу Нейрон-Спектр-4/ВП ("NeuroSoft"). Запис проводився у звукоізолюваній кімнаті, монополярно, з частотою квантування 500 Гц, референтні електроди були розташовані на мочках вух. У дослідженні були використані мостикові посріблені електроди, які накладали відповідно до міжнародної системи 10–20, формуючи 19 відведень: Fp1, Fp2, F3, F4, F7, F8, Fz, C3, C4, Cz, T3, T4, T5, T6, P3, P4, Pz, O1, O2. Тривимірна локалізація зон активації головного мозку та статистичний аналіз ступеня їхньої активації проведені в програмі стандартизованої електромагнітної томографії низької роздільної здатності sLORETA v.20181107 (The KEY Institute for Brain-Mind Research, University Hospital of Psychiatry,

Zurich; An associated Institute of the University of Zurich, Zurich, Switzerland, 2002) [22].

Здійснення простої сенсомоторної реакції передбачає ефективну обробку інформації, будь-то керування автомобілем, виконання певних військових завдань або взаємодія в системі людина–машина. На ефективність такої обробки можуть впливати як зовнішні фактори, так і внутрішні [23]. Серед внутрішніх чинників виділимо вплив індивідуальних стратегій організації мозку на швидкість ПСМР.

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що близькі значення ПСМР мали представники різних спеціальностей. Тобто, якщо б профвідбір здійснювався на підставі лише психофізіологічного показника ПСМР, усі військовослужбовці, які наразі найкращі в різних спеціальностях, могли б бути визнані відповідними одному професійному профілю. Або, якщо вимога до рівня швидкості ПСМР існує для профілів різних спеціальностей, то можна було б припустити, що здійснення цієї функції відбувається у схожих нейромережах головного мозку незалежно від спеціальності. Аналіз активності головного мозку військовослужбовців різних спеціальностей показав у них принципово різну організацію мозкової діяльності при приблизно однаковій швидкості ПСМР. На рис. 1 представлено результати активації структур мозку під час виконання тесту на ПСМР в обстежуваних БО (код обстежуваного) (стрілець, ПСМР = 281 м), КО (код обстежуваного) (оператор радіолокаційної станції (РЛС), ПСМР = 280 мс), ГН (код обстежуваного) (механік, ПСМР = 278 мс) та СІ (код обстежуваного) (зв'язківець, ПСМР = 283 мс). Коливання ПСМР у межах 10 мс є у межах точності її реєстрації та коливання психофізіологічного стану людини.

В обстежуваного БО до здійснення ПСМР були залучені в лівій півкулі Superior frontal gyrus (SFG), яка здійснює просторово-орієнтовану обробку інформації [24] та Inferior frontal gyrus (IFG), яка пригнічує невідповідні рухові реакції [25] (рис. 1). Права Middle frontal gyrus (MFG) була запропонована як місце злиття дорсальної та вентральної мереж уваги, що служить перемикачем для переривання поточних ендогенних процесів уваги в дорсальній мережі та переорієнтації уваги на екзогенний стимул, тобто відіграє важливу роль у переорієнтації уваги з екзогенного на ендогенний стимул [26], а Anterior Middle frontal gyrus (AMFG) вибірково реагує на об'єкти, які мають найбільший стосунок до поточної схеми завдання, тобто забезпечує виділення цілей [27]. Таким чином, у БО, який є стрільцем, була сформована локальна нейромережа у фронтальній зоні обох півкуль, у межах якої відбувалось виділення цілі та зосередження на ній, при цьому невідповідні рухові реакції пригнічувались, що забезпечувало точність реакції.

У обстежуваного КО при здійсненні ПСМР була сформована локальна нейромережа у правій півкулі в зонах Primary somatosensory cortex (S1), Primary motor cortex (M1), Premotor cortex or Lateral Premotor Area (PMA) та Inferior parietal lobule (IPL) (рис. 1). Ця мережа зосереджена на швидкому здійсненні рухів, а саме: активацію зони PMA пов'язують з плануванням моторної діяльності [28], зони S1 – з уявленням моторної відповіді [29], зони IPL – з контролем за здійсненням моторної реакції [30], а M1 – зі здійсненням довільних рухів руками [31]. Таким чином, у КО, який є оператором РЛС, була сформована нейромережа здійснення швидкої рухової реакції.

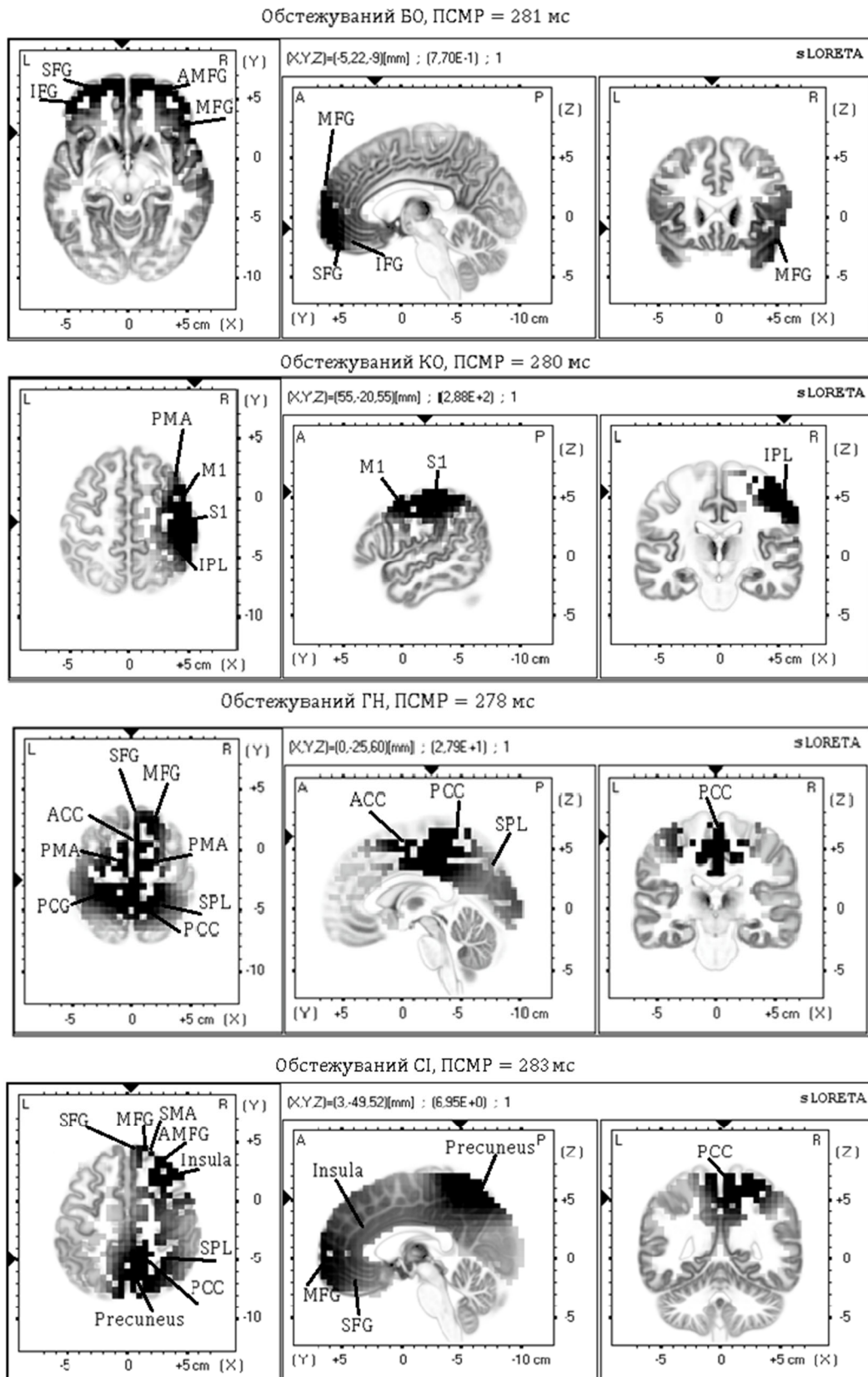

Рис.1. Активність головного мозку обстежуваних БО, КО, ГН та СІ при здійсненні ПСМР

У обстежуваного ГН при здійсненні ПСМР була сформована нейромережа, яка охоплювала як праву, так і ліву півкулі головного мозку (рис. 1). Нейромережа

включала зони Superior parietal lobule (SPL) та Posterior cingulate cortex (PCC) правої півкулі, які забезпечують контроль за увагою [32] та її стійкість, а також координацію

складної рухової поведінки [33]. Активация в лівій півкулі Precentral gyrus (PCG), яка задіяна в процесах уявлення моторної реакції, і РМА, як вже зазначалось раніше, яку пов'язують з плануванням моторної діяльності [28], свідчить про формування вербалізованої ментальної стратегії при здійсненні реакції. Залучення Superior frontal gyrus (SFG), Middle frontal gyrus (MFG) та Anterior cingulate cortex (ACC) свідчить про планування, уявлення та виконання самоконтрольованих рухів [34-35]. Таким чином, у ГН, який є механіком, ПСМР здійснювалась в межах широкої нейромережі, яка може підтримувати та реалізовувати складні поведінкові реакції.

У обстежуваного СІ при здійсненні ПСМР була сформована нейромережа переважно в правій півкулі та в потиличній зоні (рис. 1). Окрім активації нейромережі SPL контролю за увагою [32] та нейромережі SFG-MFG-Anterior middle frontal gyrus (AMFG) планування, уявлення та виконання самоконтрольованих рухів [34-35], у СІ було виявлено активацію зони Precuneus, яка здійснює інтеграцію інформації стосовно зовнішнього середовища, формує металні образи майбутньої поведінки та стратегію її реалізації, що в кооперації з РСС забезпечує зменшення часу реакції в завданні на реакцію вибору з чотирьох стимулів [36-37]. Також було виявлено активацію Insula, що вказувало на наявність емоційної складової при виконанні завдання [38]. Таким чином, в обстежуваного СІ, який є зв'язківцем, ПСМР здійснювалась при підвищеному рівні уваги, емоційного напруження та з орієнтацією на координацію поведінки з оточуючим середовищем.

У результаті отримуємо чотири різні стратегії реалізації приблизно однієї швидкості ПСМР. При традиційному психофізіологічному тестуванні ці військовослужбовці не відрізняються за швидкістю ПСМР, але аналіз відповідних нейромереж дозволяє спрогнозувати їхню поведінку при тривалому навантаженні під час військових дій, при фізіологічному та психологічному стресі. Можна спрогнозувати, що в напруженій складній ситуації БО сконцентрується на цілі і буде намагатись найшвидше досягти мети, КО – сконцентрується на швидкому виконанні певних дій. Водночас ГН радше спланує складну поведінкову стратегію для досягнення мети, а СІ буде орієнтованим на поведінку та реакцію оточуючих його людей, що дозволить йому ефективно працювати в команді. Такі типи поведінки дозволяють досягти найкращих результатів у різних видах діяльності та відповідають профілям різних військових спеціальностей і навпаки, можна припустити, що нейромережі приблизно одного типу можуть реалізовувати дещо різні показники психофізіологічних функцій.

Оскільки одне і те саме значення ПСМР може бути реалізоване різними нейронними мережами, при психофізіологічному тестуванні це не виявляємо, але у подальшому при стресі, навантаженні тощо у військовослужбовців можуть проявитись різні поведінкові стратегії.

Висновки. Один і той самий психофізіологічний профіль може відповідати різним профілям військових спеціальностей і навпаки, одній спеціальності можуть відповідати декілька психофізіологічних профілів, оскільки приблизно однакові значення психофізіологічних функцій можуть бути реалізовані різними нейронними мережами. Тому психофізіологічну складову професійно-психологічного відбору треба доповнити нейрофізіологічним, оскільки тільки воно дає змогу виявити внутрішні особливості організації головного мозку та спрогнозувати подальшу поведінку військовослужбовців, особливо в кризових ситуаціях.

Список використаних джерел

- Schraagen J. M., Chipman S. F. L. Cognitive task analysis. *Psychology Press*. 2000. 547 s.
- Wei J., Salvendy G. The cognitive task analysis methods for job and task design : Review and reappraisal // *Behaviour & Information Technology*, 2004. № 23. P. 273–299.
- Stephenson M. D., Schram B., Canetti E. F., Orr R. Effects of Acute Stress on Psychophysiology in Armed Tactical Occupations : A Narrative Review // *Internat. J. of Environmental Research and Public Health*, 2022. 19(3), 1802.
- Perspectives on resilience for military readiness and preparedness: report of an international military physiology roundtable / B.C. Nindl, D.C. Billing, J. R. Drain et al. // *J. of Sci. and Medicine in Sport*, 2018. 21(11), P. 1116–1124.
- Effect of stress on autonomic and cardiovascular systems in military population / A. Bustamante-Sánchez, J.F. Tornero-Aguilera, V.E. Fernández-Elias et al. : a systematic review. // *Cardiology Research and Practice*, 2020.
- Can Physiological and Psychological Factors Predict Dropout from Intense 10-Day Winter Military Survival Training? / J.P. Vaara, L. Eränen, T. Ojanen et al. // *Internat. J. of environmental research and public health*, 2020. 17(23).
- Soto Christopher J. and Joshua J. Jackson. Five-factor model of personality. Oxford University Press, 2013.
- Big Five Personality Profiles in the Norwegian Special Operations Forces / T.H. Skoglund, T.H. Brekke, F.B. Steder & O. Boe // *Frontiers in psychology*, 2020. Vol. 11. P. 747.
- Big five personality factors, hardiness, and social judgment as predictors of leader performance / P.T. Bartone, J. Eid, B.H. Johnsen, J.C. Laberg & S.A. Snook // *Leadership & Organization Development J.*, 2009. 30(6). P. 498–521.
- Випробування на придатність для військових // Віденська тестова система. URL: <https://www.schuhfried.com/en/safety/military-soldiers/> (дата звернення: 04.12.2021).
- Система тестування Vienna, VTS (Vienna Test System) // ПСИФАКТОР+. URL: <https://www.psyfactorplus.com/schuhfried> (дата звернення: 04.12.2021).
- VTS Marketplace – digitale psychologische Tests. URL: [https://marketplace.schuhfried.com/en/alltests?refinementList\[CategoryName\]\[0\]=HR#specFilters=3m#-19](https://marketplace.schuhfried.com/en/alltests?refinementList[CategoryName][0]=HR#specFilters=3m#-19) (дата звернення: 22.12.2021).
- Система тестування Vienna HR. // SCHUHFRID. URL: <https://www.schuhfried.com/en/vienna-test-system/applications/hr/> (дата звернення: 22.11.2021).
- Психолого-фізіологічний відбір. Особовий склад Військових Сил спеціальних операцій: URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a577625.pdf> (дата звернення: 12.12.2021).
- Програмно-апаратний комплекс для психофізіологічної експертизи "психолог". URL: <http://base.uipv.org/search/IV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=191353> (дата звернення: 04.12.2021).
- Military Cognitive Performance and Readiness Assessment Initiative : final report / S.P. Proctor, K.J. Heaton, H.R. Lieberman et al., 30 November, 2017.
- Stress Classification Using Brain Signals Based on LSTM Network / N. Phutela, D. Relan, G. Gabrani et al. // *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2022.
- Brain Electrical Activity Mapping in Military Pilots During Simulator Trainings / P. Volf et al. // *Internat. Conf. on Military Technologies (ICMT)*, 2019, P. 1–6.
- Diaz-Piedra C., Sebastián M.V., Di Stasi L.L. EEG Theta Power Activity Reflects Workload among Army Combat Drivers: An Experimental Study // *Brain Sci.*, 2020. Mar 28, 10(4). 199 p.
- Validating Mobile Electroencephalographic Systems for Integration into the PhyCORE and Application in Clinical Settings / W. Zheng, J.J. Afreth, P.H. Sessoms & B.D. Cox 2016.
- Army, university study suggests brain structure could influence behavior. URL: https://www.army.mil/article/212801/army_university_study_suggests_brain_structure_could_influence_behavior (дата звернення: 02.09.2021).
- Pascual-Marqui R. D. Standardized low-resolution brain electromagnetic tomography (sLORETA): Technical details // *Methods Find. Exp. Clin. Pharmacol.*, 2002. 24(Suppl. D). P. 5–12.
- Vidal F., Meckler C., Hasbroucq T. Basics for sensorimotor information processing: some implications for learning // *Frontiers in psychology*, 2015. 6. 33 p.
- Functions of the left superior frontal gyrus in humans: a lesion study / Foucaud du Boisgueheneuc, Richard Levy, Emmanuelle Volle, Magali Seassau, Hughes Duffau, Serge Kinkingneuh, Yves Samson, Sandy Zhang, Bruno Dubois, // *Brain*, 2006. Vol. 129, Is. 12. P. 3315–3328
- Swick D., Ashley V., Turken A.U. Левая нижняя лобная извилина имеет решающее значение для ингибирования реакции // *BMC Neurosci*, 2008. 9, P. 102.
- A role of right middle frontal gyrus in reorienting of attention: a case study / Japee S., Holiday K., Satyshur M.D., Mukai I., Ungerleider L.G. // *Front Syst Neurosci*, 2015. Mar 3. 9:23.

27. Хемпшир А., Томпсон Р., Дункан Дж. Выборочная настройка правой нижней лобной извилины при обнаружении цели // Когнитивная, аффективная и поведенческая неврология, 2009. 9. С. 103–112.

28. Cortical Functional Domains Show Distinctive Oscillatory Dynamic in Bimanual and Mirror Visual Feedback Tasks / S.M.H. Al-Wasity, F. Pollick, A. Sosnowska, A. Vuckovic // Front Comput Neurosci, 2019. May 9. 13:30.

29. Contribution of the primary motor cortex to motor imagery: a sub-threshold TMS study / Pelgrims B., Michaux N., Olivier E., Andres M. // Hum Brain Mapp., 2011 Sep. 32(9). P. 1471–1482.

30. Author Correction: Characterising the unity and diversity of executive functions in a within-subject fMRI study / R. Saylik, A.L. Williams, R.A. Murphy, A.J. Szameitat // Sci Rep., 2022 Jun 14. 12(1). 9882.

31. Umeda T., Isa T., Nishimura Y. The somatosensory cortex receives information about motor output // Sci Adv., 2019 Jul 10; 5(7). 5388.

32. Shomstein S. Cognitive functions of the posterior parietal cortex: top-down and bottom-up attentional control // Front Integr Neurosci., 2012 Jul 4. 6. 38.

33. Robert Leech, David J. Sharp. The role of the posterior cingulate cortex in cognition and disease // Brain, January 2014. Vol. 137, Is. 1. P. 12–32.

34. Brain Function and Upper Limb Deficit in Stroke With Motor Execution and Imagery: A Cross-Sectional Functional Magnetic Resonance Imaging Study / Z.Z. Ma, J.J. Wu, X.Y. Hua et al. // Front Neurosci., 2022, May 19. 16. 806406.

35. Koski L., Paus T. Functional connectivity of the anterior cingulate cortex within the human frontal lobe: a brain-mapping meta-analysis. In: W.X. Schneider, A.M. Owen, J. Duncan (eds). Executive Control and the Frontal Lobe: Current Issues. Springer, Berlin, Heidelberg, 2000.

36. Cavanna A.E., Trimble M.R. The precuneus: a review of its functional anatomy and behavioural correlates // Brain, 2006 Mar. 129(Pt 3). P. 564–583.

37. Activation of the precuneus is related to reduced reaction time in serial reaction time tasks / K. Oishi, K. Toma, E.T. Bagarinao et al. // Neurosci Res., 2005 May. 52(1). P. 37–45.

38. Structure and Function of the Human Insula / Q. Uddin Lucina, S. Nomi Jason, Benjamin Hébert-Seropian et al. // J. of Clinical Neurophysiology, July 2017. Vol. 34. Is. 4. P. 300–306.

References

1. Schraagen, J.M.; Chipman, S.F.; Shalin V.L. (2000). Cognitive task analysis. Psychology Press. 547.

2. Wei, J.; Salvendy, G. (2004). The cognitive task analysis methods for job and task design: Review and reappraisal. *Behaviour & Information Technology*. №23. 273–299.

3. Stephenson, M.D.; Schram, B.; Canetti, E.F. & Orr, R. (2022). Effects of Acute Stress on Psychophysiology in Armed Tactical Occupations: A Narrative Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(3), 1802.

4. Nindl, B.C.; Billing, D. C.; Drain, J. R.; Beckner, M. E.; Greeves, J.; Groeller, H. ... & Friedl, K. E. (2018). Perspectives on resilience for military readiness and preparedness: report of an international military physiology roundtable. *Journal of science and medicine in sport*, 21(11), 1116–1124.

5. Bustamante-Sánchez, A.; Tornero-Aguilera, J. F.; Fernández-Elias, V. E.; Horneño-Holgado, A. J.; Dalamitros, A. A. & Clemente-Suárez, V. J. (2020). Effect of stress on autonomic and cardiovascular systems in military population: A systematic review. *Cardiology Research and Practice*.

6. Vaara, J. P.; Eränen, L.; Ojanen, T.; Pihlainen, K.; Nykänen, T.; Kalinen, K.; Heikkinen, R. & Kyröläinen, H. (2020). Can Physiological and Psychological Factors Predict Dropout from Intense 10-Day Winter Military Survival Training? *International journal of environmental research and public health*, 17(23). 9064.

7. Soto, Christopher J. and Joshua J. Jackson. (2013). Five-factor model of personality. Oxford University Press.

8. Skoglund, T.H.; Brekke, T.H.; Steder, F.B. & Boe, O. (2020). Big Five Personality Profiles in the Norwegian Special Operations Forces. *Frontiers in psychology*, V. 11, 747.

9. Bartone, P.T.; Eid, J.; Johnsen, B.H.; Laberg, J.C. & Snook, S.A. (2009). Big five personality factors, hardiness, and social judgment as predictors of leader performance. *Leadership & Organization Development Journal*, 30(6), 498–521.

10. Military aptitude test. Vienna Test System: Website. <https://www.schuhfried.com/en/safety/military-soldiers/>

11. Testing system Vienna, VTS (Vienna Test System): PSIFACTOR+ website. <https://www.psyfactorplus.com/schuhfried>

12. VTS Marketplace – digitale psychologische Tests. [https://marketplace.schuhfried.com/en/alltests?refinementList\[CategoryName\]\[0\]=HR#specFilters=3m!#-19](https://marketplace.schuhfried.com/en/alltests?refinementList[CategoryName][0]=HR#specFilters=3m!#-19)

13. Testing system Vienna HR, SCHUHFRIED: website. <https://www.schuhfried.com/en/vienna-test-system/applications/hr/>

14. Psychological and physiological selection. Personnel of the Special Operations Forces: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a577625.pdf>

15. Software and hardware complex for psychophysiological examination "Psycholot". <http://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=191353>

16. Proctor, S.P.; Heaton, K.J.; Lieberman, H.R.; Smith, C.D.; Edens, E.N.; Kelley, A.; ... & Quartana, P.J. (2017). Military Cognitive Performance and Readiness Assessment Initiative.

17. Phutela, N.; Relan, D.; Gabrani, G.; Kumaraguru, P.; & Samuel, M. (2022). Stress Classification Using Brain Signals Based on LSTM Network. *Computational Intelligence and Neuroscience*.

18. P. Volf et al. (2019). Brain Electrical Activity Mapping in Military Pilots During Simulator Trainings," *2019 International Conference on Military Technologies (ICMT)*, pp. 1-6.

19. Diaz-Piedra, C; Sebastián, M.V.; Di Stasi, L.L. (2020). EEG Theta Power Activity Reflects Workload among Army Combat Drivers: An Experimental Study. *Brain Sci*. 2020 Mar 28;10(4):199.

20. Zheng, W., Aftreth, J.J., Sessoms, P.H., & Cox, B.D. (2016). Validating Mobile Electroencephalographic Systems for Integration into the PHYCORE and Application in Clinical Settings.

21. Army, university study suggests brain structure could influence behavior. https://www.army.mil/article/212801/army_university_study_suggests_brain_structure_could_influence_behavior

22. Pascual-Marqui, R.D. (2002). Standardized low-resolution brain electromagnetic tomography (sLORETA): Technical details. *Methods Find. Exp. Clin. Pharmacol.*, 24(Suppl. D). pp. 5-12.

23. Vidal, F., Meckler, C., & Hasbroucq, T. (2015). Basics for sensorimotor information processing: some implications for learning. *Frontiers in psychology*, 6. 33.

24. Foucaud du Boisgheueuc, Richard Levy, Emmanuelle Volle, Magali Seassau, Hughes Duffau, Serge Kinkingnehun, Yves Samson, Sandy Zhang, Bruno Dubois (2006). Functions of the left superior frontal gyrus in humans: a lesion study, *Brain*, Volume 129, Issue 12, December, Pages 3315–3328.

25. Swick, D.; Ashley, V. & Turken, A.U. (2008). The left inferior frontal gyrus is critical for the inhibition of the response. *BMC Neurosci* 9, 102.

26. Japee, S., Holiday, K., Satyshur, M.D., Mukai, I., Ungerleider, L.G. (2015). A role of right middle frontal gyrus in reorienting of attention: a case study. *Front Syst Neurosci*. Mar 3;9:23.

27. Hampshire, A.; Thompson, R.; Duncan, J. (2009). Selective tuning of the right inferior frontal gyrus upon target detection. *Cognitive, affective and behavioral neuroscience*. 9, 103–112.

28. Al-Wasity S.M.H., Pollick F., Sosnowska A., Vuckovic A. (2019). Cortical Functional Domains Show Distinctive Oscillatory Dynamic in Bimanual and Mirror Visual Feedback Tasks. *Front Comput Neurosci*. May 9;13:30.

29. Pelgrims B, Michaux N, Olivier E, Andres M. (2011). Contribution of the primary motor cortex to motor imagery: a subthreshold TMS study. *Hum Brain Mapp*. Sep;32(9):1471-82.

30. Saylik R., Williams, A.L., Murphy, R.A., Szameitat, A.J. (2022). Author Correction: Characterising the unity and diversity of executive functions in a within-subject fMRI study. *Sci Rep*. Jun 14;12(1):9882.

31. Umeda, T.; Isa, T; Nishimura, Y. (2019). The somatosensory cortex receives information about motor output. *Sci Adv*. Jul 10;5(7): eaaw5388.

32. Shomstein, S. (2012). Cognitive functions of the posterior parietal cortex: top-down and bottom-up attentional control. *Front Integr Neurosci*. Jul 4;6:38.

33. Robert, Leech; David, J. Sharp (2014). The role of the posterior cingulate cortex in cognition and disease, *Brain*, Volume 137, Issue 1, January, 12-32.

34. Ma Z.Z., Wu J.J., Hua X.Y., Zheng M.X., Xing X.X., Ma J., Li S.S., Shan C.L., Xu J.G. (2022). Brain Function and Upper Limb Deficit in Stroke With Motor Execution and Imagery: A Cross-Sectional Functional Magnetic Resonance Imaging Study. *Front Neurosci*. May 19; 16:806406.

35. Koski, L.; Paus, T. (2000). Functional connectivity of the anterior cingulate cortex within the human frontal lobe: a brain-mapping meta-analysis. In: Schneider, W.X., Owen, A.M., Duncan, J. (eds) Executive Control and the Frontal Lobe: Current Issues. Springer, Berlin, Heidelberg.

36. Cavanna, A.E.; Trimble, M.R. (2006). The precuneus: a review of its functional anatomy and behavioural correlates. *Brain*. Mar;129(Pt 3):564-83.

37. Oishi, K.; Toma, K.; Bagarinao, E.T., Matsuo, K., Nakai, T., Chihara, K., Fukuyama, H. (2005). Activation of the precuneus is related to reduced reaction time in serial reaction time tasks. *Neurosci Res*. May; 52(1):37-45.

38. Uddin, Lucina Q.; Nomi, Jason S.; Hébert-Seropian, Benjamin; Ghaziri, Jimmy; Boucher, Olivier. (2017). Structure and Function of the Human Insula. *Journal of Clinical Neurophysiology*. July. Volume 34. Issue 4. 300-306

Надійшла до редакції 03.06.22

I. Pampukha, PhD in Engineering Sci., Ass. Prof.
pamp@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-4807-3984,
M. Makarchuk, Dr of Biological Sci., Prof.
mykola.makarchuk@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0982-3463,
N. Filimonova, Phd PhD Phys. and Math. Sci., Senior Res. Ass.
filimonova@knu.ua
ORCID ID 0000-0002-5133-3003
Scopus ID 36891718200,
O. Podkovka, Postgraduate Stud.
ol.podkovka@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-3606-5098,
M. Nikiforov, PhD in Military Sci., Senior Researcher
nik.nikif@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2849-5688,
V. Loza, PhD in Technical Sci., Senior Researcher
lozich@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8050-3614,
V. Kalnysh, Dr of Biological Sci., Prof.
vkalnysh@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-5033-6659
Scopus ID 6602870017
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

NEUROPSYCHOPHYSIOLOGICAL EXAMINATION AS AN ADDITIONAL TOOL TO INCREASE THE RELIABILITY AND EFFICIENCY OF PROFESSIONAL SELECTION

Despite such a wide and comprehensive psychological and psychophysiological examination of recruits in modern professional selection systems both in the armies of NATO countries and Ukraine, the effectiveness of the process is insufficient. To identify the reasons for the insufficient prognostic effectiveness of modern psychophysiological methods, a study was made of the variability in the organization of brain structures to ensure the speed of a simple sensorimotor reaction (PSMR) of a high level as a basic characteristic of the functional state of the central nervous system. As a result of a survey of 54 servicemen of different specialties, it was found that the same indicators of the state of psychophysiological functions are provided by different strategies for their implementation. Electroencephalograms were recorded when military personnel performed a computer test to determine the speed of PSMR. It was revealed that at approximately the same rate of PSMR, different brain structures were activated in servicemen. Since the same PSMR value can be realized by different neural networks, what we do not detect during psychophysiological testing, but later on under stress, load, etc. military personnel may exhibit different behavioral strategies. Such types of behaviour make it possible to achieve the best results in various types of activity and correspond to the profiles of different military specialties, and vice versa, it can be assumed that neural networks of approximately the same type can implement somewhat different indicators of psychophysiological functions. The same psychophysiological profile can correspond to different profiles of military specialties and vice versa, several psychophysiological profiles can correspond to one specialty, since approximately the same values of psychophysiological functions can be realized by different neural networks. Therefore, psychophysiological testing should be supplemented with neurophysiological testing, since it allows revealing the internal features of the organization of the brain and predicting the further behavior of servicemen.

Keywords: professional selection, psychophysiological testing, neurophysiology, electroencephalogram.

УДК 159.9:355/351.74

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.50-53>

О. Сафін, д-р психол. наук, проф.

245440ss@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-5745-8635,

Н. Мась, канд. психол. наук

2005mas@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-3940-3985

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НА ЙОГО УЯВЛЕННЯ ПРО РИЗИК І ПСИХОЛОГІЧНУ ГОТОВНІСТЬ ДО НЬОГО

Наведено результати дослідження впливу соціально-психологічних характеристик особистості військовослужбовця на його уявлення про ризик та психологічну готовність до ризикованої поведінки. Зазначено, що уявлення особистості про ризик – це складне структурне утворення, яке відображає ставлення особистості до ризику, її готовність як соціально значущого об'єкта і пов'язане із соціально-психологічними характеристиками особистості військовослужбовця. Високий рівень мотивації досягнення, самоактуалізації, особистісної креативності та високі показники самоставлення припускають більш високу психологічну готовність до ризику. Психологічна готовність до ризику, і навіть мотивація до нього визначаються соціально-психологічною адаптивністю військовослужбовця. Високий рівень адаптивності передбачає більш виражену його психологічну готовність до ризикованої поведінки. Адаптовані військовослужбовці демонструють більш високий рівень психологічної готовності до ризику заради "престижу" та "інтересу", тоді як військовослужбовці із низькою соціально-психологічною адаптацією менш готові до ризику, а у випадках вибору у них переважають мотиви уникнення неприємностей та матеріальної винагороди.

Ключові слова: ризик, психологічна готовність, особистість, військовослужбовець, уявлення.

Постановка проблеми. Зростаюча соціальна невизначеність, прискорення темпу життя, технологічні інновації, кризові ситуації – усе це створює зони ризику, які так чи інакше впливають на поведінку людини [1–6]. Особливо актуальною темою ризикованої поведінки особистості набула сьогодні із початком повномасштабної війни, де в зоні ризику опинились як військовослужбовці ЗСУ, особливо ті, що беруть участь у бойових діях, так і мирні жителі, що мешкають на території, де такі бойові дії ведуться.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основною теорією, у якій розглядаються дії людини в ризикованих ситуаціях, є теорія прийняття рішень (M. Funicane, P. Slovik та ін.), згідно з якою будь-яке прийняття рішень обов'язково пов'язане з певною часткою ризику. Досліджено феномен "ефективного афекту", який передбачає зворотне співвідношення між ризиком і вигодою. Встановлено, що досвід ризику та індивідуальний досвід взагалі безпосередньо впливають на сприйняття ризику (J. Barnett, G. Breakwell, T. Das та ін.). Основною теорією, у якій розглядаються дії людини в ризикованих ситуаціях, є теорія прийняття рішень (M. Funicane, P. Slovik та ін.). Зокрема, автори цієї теорії неодноразово підкреслюють, що будь-яке прийняття рішень обов'язково пов'язане з певною часткою ризику. Більшість емпіричних досліджень засновано на вивченні ставлення до конкретних ризиків та небезпек (G. Breakwell, T. Garvin, H. Joffe, L. Lee, J. Masuda та ін.). Ще одним теоретичним напрямом є теорія "соціального поширення ризику" (H. Brown, R. Goble, J. Emel, R. Kasperperson, P. Slovik та ін.). У психології ризик є об'єктом досліджень А. Бандури, Д. Майєрса, Г. Олпорта та ін., йому присвячено наукові праці J. Atkinson, U. Beck, V. Covello, A. Elliott, F. Furedi, N. Kogan, N. Luhmann, W. Rowe та ін. Одним із найвідоміших напрямів дослідження сприйняття ризику є психометрична парадигма.

Мета статті – емпіричне обґрунтування впливу соціально-психологічних характеристик особистості військово-

службовця на його уявлення про ризик та психологічну готовність до ризикованої поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічний інструментарій емпіричного дослідження становить: "Методика діагностики ступеня готовності до ризику" Г. Шуберта (за ред. Д. Райгородського); "Методика діагностики особистісної креативності" Є. Тунік; методика "Ціннісні орієнтації" М. Рокіча; "Методика діагностики мотивації на успіх та страху невдачі" А. Реана; Експрес-діагностика рівня довіри Розенберга; "Опитувальник самовідносини" В. Століна та С. Пантілеєва; "Самоактуалізаційний тест" (методика Е. Шострома в адаптації Ю. Альошиної, Л. Гозмана, М. Загіка, М. Кроз); "Діагностика соціально-психологічної адаптації" К. Роджерса та Р. Даймонда (адаптація А. Осницького). Уявлення про ризик, і навіть його мотивація вивчалися за допомогою авторської анкети.

Кореляційний аналіз отриманих даних дозволив визначити структурну композицію уявлень та визначити їхнє ядро та периферійні елементи. Ядерним компонентом структури поглядів на ризик є така характеристика, як "небезпека". Вона пов'язана з такими елементами, як "дії навмання" ($r = 0,422^{**}$), "непередбачуваність" ($r = 0,386^{**}$), "втрата" ($r = 0,281^{**}$), "труднощі" ($r = 0,251^{**}$), "сміливість" ($r = -0,175^{**}$), "відвага" ($r = -0,138^*$). Зовнішній радіус ядра становлять такі категорії, як: "рівноімовірна можливість щось отримати або втратити", "швидке прийняття рішень", "бажання досягти мети", "втрата", "життя", "авантюризм". Периферичним шаром є категорії: "труднощі", "подолання себе", "сміливість", "службові обов'язки", "відвага", "адреналін", "рішучість", "підприємливість". З отриманих даних стає очевидним, що найчастіше обстежувані асоціюють ризик з небезпекою (46,2 %); 20,6 % визначають ризик як "життя", тобто все життя, на їхню думку, – це постійний ризик, а 21,3 % – як "бажання досягти мети". Ризик як "службові обов'язки" визначають 13,5 % опитуваних, як "отримати або втратити" – 28,9 %, як

"авантюризм" – 18,8 %, як "адреналін" – 12,5 %, як "втрату" – 20,9 %, як "труднощі" – 16,7 %, як "подолання себе" – 15,2 %, як "швидке прийняття рішень" – 25,5 %, як "непередбачуваність" – 38,0 %, як "дії навмання" – 39,2 %, як "підприємливість" – 6,9 %, як "рішучість" – 9,3 %, як "відвагу" – 10,4 %, як "сміливість" – 14,7 %.

За результатами факторного аналізу виявлено *п'ять основних факторів*, які відображають ставлення до обстежуваних ризику: "рішучість" (1), "дії навмання" (2), "труднощі" (3), "небезпека" (4), "авантюризм" (5). *Перший фактор* має найбільшу дисперсію (17,008 % дисперсії). Він поєднує уявлення, що описують ризик як прояв активності, ініціативності, хоробрості. Поняття ризику тут визначається як дія, пов'язана з такими рисами, які відображають т. зв. особистісний ризик, це ті риси, які допомагають у прийнятті рішення в умовах невизначеності, тобто в умовах, що передбачають наявність ризику. *Другий фактор* (13,817 % дисперсії) поєднує уявлення про ризик, що стосується "дій навмання". Цей фактор поєднує такі категорії, як: "швидке прийняття рішень"; "рівномірна можливість щось отримати або втратити"; "бажання досягти мети"; "непередбачуваність". Однак той факт, що до цього фактора потрапляє уявлення про ризик як "бажання досягти мети", з одного боку, може свідчити про те, що ризик як інструмент досягнення мети не може не містити елементи непередбачуваності та невизначеності, а з іншого боку, – прийняття рішення про ризик як "дії навмання" не може бути позбавлене прагнення до будь-якої мети. До цього чинника з негативним значенням потрапляє уявлення про ризик як про "службові обов'язки" (–0,497 %), тобто у свідомості тих обстежуваних, для яких ризик – це робота, ризик не сприймається як дії навмання. Ризик як "службові обов'язки" сприймається окремо від загального ставлення до ризику. Окрім того, у цьому контексті йдеться про т. зв. ситуативний ризик. *Третій фактор* (7,168 % дисперсії) містить уявлення про ризик як "подолання себе", "втрати", "бажання досягти мети". Ризик як імовірні труднощі представлено як подолання будь-яких перешкод, що виникають на шляху досягнення цілей. У цьому факторі можна відзначити і ризик як "подолання себе". *Четвертий фактор* (7,021 % дисперсії) містить такі уявлення про ризик, як "непередбачуваність", "втрати", "дії навмання". Небезпека означає можливість загрози, втрати чогось. У цьому факторі виявляється уявлення про ризик як "життя" із негативним значенням (–0,503 %), тобто для тих обстежуваних, які сприймають ризик як небезпеку і втрату, він не представлений як життя. *П'ятий фактор* – 6,431 % дисперсії. Слід звернути увагу на уявлення про ризик як "адреналін", яке містить цей фактор. У повсякденному розумінні адреналін – це сплеск, викид, бажання відчувати сильні емоції, враження, жага до екстриму, ризику. Уявлення про ризик як про життя потрапляє до фактора "авантюризм" із позитивним значенням, що може свідчити про те, що для тих обстежуваних, які розуміють ризик як "авантюризм", "адреналін", він також є частиною життя взагалі.

Ставлення до людини, а військової і поготив, здатної на ризиковану поведінку, переважно позитивне. Разом з тим обстежувани також пояснюють своє ставлення залежністю від спрямованості ризику та ситуації, у якій доводиться ризикувати. Виправданий ризик представлено як вчинок "заради благородних цілей" (85,6 %), "порятунку інших людей" (49,6 %), "вчинок, при якому передбачається велика ймовірність того, що результат буде вдалим, продумана дія" (25,8 %). Іншими словами, ризик виправдується справою, що об'єктивно досягається

результатом, заради якого людина йде на нього. Невиправданий ризик в уявленнях обстежуваних пов'язаний із ситуаціями, у яких "наражається на небезпеку життя і здоров'я як ризикуючий, так і оточуючі його люди" (49,2 %); "ризик заради азарту", "адреналіну" (34,0 %); "вчинки, що завдають шкоди іншим людям" (32,2 %); "безглуздий ризик", "заради суперечки" (22,2 %). У цьому випадку йдеться також про високу ймовірність досягнення бажаного результату, навіть якщо він не є настільки значущим, щоб заради нього слід було йти на ризик.

Щодо міри ризику, дві третини опитаних (63,4 %) вважають, що міра ризику безперечно існує, тобто ризик піддається якомусь кількісному виміру. Це міркування підтверджується тим, що респонденти, відповідаючи на питання "у чому полягає міра ризику", зазначають, що вона залежить від того, чим саме людина ризикує (34,3 %), а також якими засобами вона користується (22,5 %).

Вивчення уявлень про особистість ризикованої людини дозволило виокремити уявлення про людину, здатну на ризик. Категорії розподілилися так: "сміливий" (31,2 %), "будь-який" (28,1 %), "впевнений у собі" (26,6 %), "цілеспрямований" (26,3 %), "неврівноважений" (21,1 %), "рішучий" (20,9 %), азартний (20,6 %), "розумний" (16,2 %), "такий, що прагне успіху" (15,2 %), "відважний" (15,2 %), "ненадійний" (13,6 %), "підприємливий" (11,2 %), "розважливий" (9,0 %), "дурний" (7,3 %), "нешасний" (5,3 %). Для того, щоб проаналізувати представлені дані, було здійснено факторний аналіз, який дозволив вивчити структуру уявлень про особистість ризикованої людини. *Перший фактор* – "героїчний" має найбільшу дисперсію (13,547 %) і поєднує у собі уявлення про людину, здатну на ризик, як "рішучу", "сміливу", "відважну", "підприємливу". *Другий фактор* – "розважливий" (12,153 % дисперсії). Тут йдеться про ризиковану людину як про здатну продумувати, прораховувати різні варіанти та можливі втрати при прийнятті рішення про ризик. *Третій чинник* – "азартний" (11,280 % дисперсії) поєднує в собі такі уявлення, як: "азартний", "неврівноважений", "дурний", "будь-який" (із негативним значенням). Уявляючи ризиковану людину як азартну, обстежувани вважають, що вона емоційно нестійка, дурість тут пояснюється відсутністю будь-якого сенсу при ризику. Слід також звернути увагу, що до цього фактора із негативним значенням потрапляє уявлення про те, що ризикованою може бути будь-яка (–0,506 %) людина. Це свідчить про те, що не кожна ризикована людина азартна, тоді як азартна сприймається обстежуваними як емоційно нерівноважена, нерозумна. *Четвертий фактор* – "діловитий" (9,328 %) поєднує у собі уявлення про ризиковану людину як "упевнену в собі", "цілеспрямовану", а також містить уявлення з негативними значеннями: "будь-який", "дурний". Тут може йтися про розрахунковий ризик, тобто це ті ситуації, у яких ризикуючий суб'єкт чітко уявляє цілі, засоби і мінімізує можливі негативні наслідки шляхом глибокого аналізу великої кількості можливих варіантів дій. *П'ятий фактор* – "безрозсудний" (7,764 %), поєднує в собі уявлення про ризиковану людину як про "ненадійну", "дурну" і "нешасну" (із негативним значенням). Людина, яка свідомо уникає задоволення потреб у безпеці, здійснюючи ризиковані вчинки, в уявленні обстежуваних дурна.

Встановлено, що більшості обстежуваних властивий середній рівень психологічної готовності до ризику, яка відрізняється залежно від умов соціалізації особистості (переважання середніх показників у молодшій та низьких у старшій вікових групах). Виявлено гендерні

відмінності ступеня психологічної готовності до ризику: 8,2 % жінок і 24,8 % чоловіків виявляють високий рівень, тоді як низький рівень характеризують 33,3 % жінок та 17,2 % чоловіків. За результатами представленого дослідження чоловіки виявляються більш готовими до прийняття ризику.

За результатами кореляційного аналізу встановлено, що психологічна готовність до ризику позитивно пов'язана з усіма мотивами ризику. Найбільший показник кореляції психологічної готовності до ризику відповідає мотиву інтересу. Обстежувані, які у своїй мотивації ризику спрямовані на "інтерес", виявляються більш готовими до ризику в конкретних ситуаціях. Мотиви ризику пов'язані із соціальними уявленнями про нього: із мотивом "матеріальної винагороди" – уявлення про ризик як про "втрату" ($r = 0,255^{**}$); "ризик заради престижу" – "сміливість" ($r = 0,141^*$); "подолання себе" ($r = 0,152^{**}$); "непередбачуваність" ($r = 0,151^{**}$); "труднощі" ($r = 0,113^*$). Мотив "інтересу" пов'язаний із такими уявленнями про ризик: "відвага" ($r = 0,186^{**}$); "дії навмання" ($r = 0,152^{**}$); "рівноймовірна можливість щось отримати або втратити" ($r = 0,123^*$); "подолання себе" ($r = 0,201^{**}$). В ієрархії ціннісних орієнтацій старшої вікової групи (40–55 років) ризикованість перебуває в основі цієї ієрархії, у представників молодшої вікової групи (25–39 років) вона посідає середню позицію. Прагматичність розподілено практично однаково: 21,2 % у кожній з цих груп вважать її абсолютною цінністю.

Після факторного аналізу отримано фактор цінності ризику. Високі показники за шкалою "розважливості" у цьому факторі свідчать про те, що ризик не протиставляється розрахунку, а розрахунок, у свою чергу, доповнює сприйняття ризику як цінності. Мотиви ризику пов'язані з деякими цінностями. Цінність ризикованості позитивно пов'язана з усіма мотивами ризику ("матеріальна винагорода" ($r = 0,257^{**}$), "уникнення неприємностей" ($r = 0,244^{**}$), "престиж" ($r = 0,272^{**}$), "інтерес" ($r = 0,228^{**}$), "кохання" ($r = 0,172^{**}$)).

Застосування опитувальника готовності до ризику Г. Шуберта з урахуванням результатів факторного аналізу дало можливість розподілити питання методики за трьома факторами, на підставі чого було виокремлено *три типи готовності* ("ризик як інструмент для отримання матеріальної вигоди", "ризик як подолання власних фізичних та психологічних можливостей", "ризик як прояв довіри"). Подальший кореляційний аналіз засвідчив взаємозв'язок типів психологічної готовності до ризикованої поведінки з уявленнями про ризик. Наприклад, *перший тип* психологічної готовності до "ризик як інструменту для отримання матеріальної вигоди" пов'язаний з такими уявленнями про ризик: "підприємливість" ($r = 0,234^{**}$), "бажання досягти мети" ($r = 0,199^{**}$), "дії навмання" ($r = 0,134^*$), "рівноймовірна можливість отримати щось або втратити" ($r = 0,202^{**}$), "службові обов'язки" ($r = 0,168^{**}$). *Другий тип* психологічної готовності до "ризик як подолання власних фізичних та психологічних можливостей, а також як бажання виявити лідерські якості", пов'язаний з такими уявленнями, як: "відвага" ($r = 0,219^{**}$), "подолання себе" ($r = 0,422^{***}$), "рішучість" ($r = 0,290^{**}$), "труднощі" ($r = 0,178^{**}$), "авантюризм" ($r = 0,254^{**}$). *Третій тип* психологічної готовності до "ризик як прояву довіри" пов'язаний із такими уявленнями: "дії навмання" ($r = 0,127^{**}$), "сміливість" ($r = 0,165^{**}$), "небезпека" ($r = 0,187^{**}$), "подолання себе" ($r = 0,138^{**}$), "труднощі" ($r = 0,178^{**}$), "службові обов'язки" ($r = 0,308^{***}$), "життя" ($r = 0,129^*$).

Отримані зв'язки свідчать, що соціальні уявлення детермінують типи психологічної готовності до ризику. Виокремлено значні взаємозв'язки між соціально-психологічними характеристиками та психологічною готовністю до ризику. Зокрема, обстежувані, що демонструють високу психологічну готовність до ризику, мають виражену мотивацію досягнення. Рівень довіри залежить також від психологічної готовності до ризику. Обстежувані із високим рівнем довіри виявляються переважно готовими до ризику. Високі показники рівня самоствавлення відповідають високому рівню психологічної готовності до ризику. Було виявлено такі кореляційні зв'язки самоствавлення та психологічної готовності до ризику: "глобальне самоствавлення" ($r = 0,127^*$), "самоінтерес" ($r = 0,131^*$), "самоприйняття" ($r = 0,137^*$). Психологічна готовність до ризику корелює із деякими шкалами САТ: "підтримка" ($r = 0,148^{**}$), "спонтанність" ($r = 0,147^*$), "самоповага" ($r = 0,154^{**}$), "прийняття агресії" ($r = 0,154^{**}$), "уявлення про природу людини" ($r = 0,151^{**}$). Кореляційний зв'язок між показниками психологічної готовності до ризику та деякими шкалами самоактуалізації свідчить про те, що високий рівень самоактуалізації передбачає психологічну готовність до ризику.

Кореляційний аналіз дозволив виявити деякі зв'язки між показниками соціально-психологічної адаптації та психологічною готовністю до ризику: "адаптивність" ($r = 0,258^{**}$), "прийняття себе" ($r = 0,254^{**}$), "прийняття інших" ($r = 0,150^{**}$), "емоційний комфорт" ($r = 0,221^{**}$), "внутрішній контроль" ($r = 0,208^{**}$), "домінування" ($r = 0,133^*$). Високі показники за шкалами: "адаптивність", "прийняття себе", "прийняття інших", "емоційний комфорт", "внутрішній контроль", "домінування" відповідають високому рівню психологічної готовності до ризику. Соціально-психологічна адаптація за результатами кореляційного аналізу позитивно пов'язана з усіма мотивами ризику: "престиж", "кохання", "гроші", "уникнення неприємностей", "інтерес". Отже, чим вище рівень соціально-психологічної адаптації, тим вище психологічна готовність до ризику за представленими мотиваторами. Аналогічна процедура виконана і щодо уявлень про ризик. Уявлення про ризик пов'язані з рівнем самоствавлення. Обстежувані, що визначають ризик як "службові обов'язки", мають високий рівень самоповаги ($r = 0,275^{**}$), що пов'язано із престижністю та соціальною значущістю професії військового. Ризик як "авантюризм" негативно пов'язаний з "аутосимпатією" ($r = -0,202^*$), "очікуваним ставленням інших" ($r = -0,133^*$), "самопослідовністю" ($r = -0,154^{**}$), що свідчить про те, що обстежувані, які мають зазначеними характеристиками саме ставлення, не розглядають ризик як "авантюризм". Уявлення про ризик пов'язані із показниками самоактуалізації. Зі шкалами самоактуалізації виявлено такі зв'язки: уявлення про ризик як про "сміливість" і "рішучість" пов'язані із "гнучкістю поведінки" ($r = 0,213^*$ та $r = 0,234^{**}$, відповідно). Гнучкість у поведінці припускає, що військовослужбовець здатний швидко та адекватно реагувати на ситуацію, яка співвідноситься із зазначеними уявленнями про ризик. Обстежувані, що визначають ризик як "службові обов'язки", високо оцінюють "прийняття агресії" ($r = 0,455^{***}$). Можна припустити, що обстежувані, які визначають свою професійну діяльність як ризик, ставляться із поблагливістю до власної агресії, вважаючи її природним проявом людської природи.

Висновки. Уявлення військовослужбовця про ризик – складне структурне утворення, яке відображає його ставлення як особистості до ризику як соціально значущого

об'єкта і пов'язане із психологічною готовністю до ризикованої поведінки. Соціальні уявлення про ризик взаємопов'язані з особистісною готовністю до ризикованої поведінки. Тип психологічної готовності до ризикованої поведінки визначається переважаючими соціальними уявленнями про ризик. У дослідженні виокремлено основні типи психологічної готовності до ризику: "ризик як інструмент для отримання матеріальної вигоди", "ризик як подолання власних фізичних та психологічних можливостей", "ризик як прояв довіри". Таким чином, психологічна готовність до ризику та ставлення до нього пов'язані із соціально-психологічними характеристиками військовослужбовця. Високий рівень мотивації досягнення, самоактуалізації, особистісної креативності та високі показники самоставлення передбачають більш високу психологічну готовність до ризику. Психологічна готовність до ризику, і навіть його мотивація визначаються соціально-психологічною адаптивністю військовослужбовця. Високий рівень адаптивності передбачає більш виражену його психологічну готовність до ризикованої поведінки. Адаптовані ж показують більш високий рівень психологічної готовності до ризику заради "престижу" та "інтересу", у той час як ті, хто має низький рівень соціально-психологічної адаптації, менше готові до ризику, а у випадках вибору – заради чого ризикувати, у них актуалізуються мотиви уникнення неприємностей та матеріальної винагороди.

Список використаних джерел

1. Білевич Н. О. Роль психологічної готовності до ризику в професійній діяльності жінок-поліцейських // Юрид. психологія, 2018. №2(23). С. 156–169.
2. Вдовіченко О. В. Психодіагностика готовності до ризику у різних сферах життєдіяльності // Вісн. ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія, 2017. Вип. 55. С. 328–337.

O. Safin, Dr of Sci. in Psychology, Prof.

245440ss@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-5745-8635,
N. Mas, PhD in Psychology
2005mas@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-3940-3985

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF A MILITARY ON HIS PERCEPTION OF RISK AND PSYCHOLOGICAL READINESS FOR IT

The article presents the results of a study of the impact of socio-psychological characteristics of the serviceman's personality on his perception of risk and psychological readiness for risky behavior. It is noted that the individual's perception of risk is a complex structural formation that reflects the individual's attitude to risk as a socially significant object and is associated with psychological readiness for risky behavior. Social perceptions of risk are interrelated with personal willingness to take risky behaviors. The type of psychological readiness for risky behavior is determined by the prevailing social imaginations about risk. The study identifies the main types of psychological readiness for risk: "risk as a tool for material gain", "risk as overcoming their own physical and psychological capabilities", "risk as a sign of trust". Psychological readiness for risk and attitude to it are related to the socio-psychological characteristics of the soldier's personality. High levels of motivation to achieve, self-actualization, personal creativity and high self-esteem imply a higher psychological willingness to take risks. Psychological readiness for risk, as well as motivation for it are determined by the socio-psychological adaptability of the serviceman. A high level of adaptability implies a more pronounced psychological readiness for risky behavior. Adapted servicemen show a higher level of psychological readiness for risk for the sake of "prestige" and "interest", while servicemen with low socio-psychological adaptation are less willing to take risks, and in cases of choice are dominated by motives to avoid trouble and material rewards.

Keywords: risk; psychological readiness, personality, serviceman, imagination.

3. Дубяга А. А. Готовність до ризику в уявленнях військовослужбовців Національної гвардії України // Соціальна психологія здоров'я та сучасні інформ. технології / Зб. наук. статей І Междунар. наук.-практ. конф., Брест, 14-15 апреля 2015, Брест: БрДУ ім. А. С. Пушкіна, 2015. С. 226–235.

4. Прогнозування психологічної готовності до ризику фахівців екстремальних видів діяльності / О. С. Колесніченкота ін. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Педагогічні та психологічні науки. Хмельницький : НАДПСУ, 2016. № 2(4). С. 115–138.

5. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. Харків : НАНГУ, 2019. 257 с.

6. Хлонь О. М. Психологічні особливості професійного ризику працівників кримінальної поліції : автореф. дис. ... канд. психол. наук, 19.00.06. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 19 с.

References

1. Bilevich N.O. (2018) The role of psychological readiness for risk in the professional activities of women police officers. *Legal Psychology*. №2(23). Pp. 156-169. [in Ukrainian]
2. Vdovychenko O.V. (2017) Psychodiagnostics of risk readiness in various spheres of life. *Bulletin of KhNPU named after G.S. Skovoroda. Psychology*. V. 55. Pp. 328-337. [in Ukrainian]
3. Dubjaga A.A. (2015) Willingness to take risks in the minds of servicemen of the National Guard of Ukraine. *Social Psychology of Health and Modern Information Technologies. Collection of scientific works of the I International scientific-practical conf.*, Brest, April 14-15, 2015. Brest: BrSU. named after A.S. Pushkin, 2015. Pp. 226–235. [in Ukrainian]
4. Kolesnichenko O.S. and others. (2016). Forecasting of psychological readiness for risk of specialists of extreme types of activity. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky. Pedagogical and psychological sciences*. Khmelnytsky: NADPSU. № 2(4). Pp. 115–138. [in Ukrainian]
5. Kolesnichenko O.S., Matsegora Ya.V., Prikhodko I.I. and others Psychological readiness for the risk of servicemen of the National Guard of Ukraine : monograph / I. Kharkiv, 2019. 257 p. [in Ukrainian]
6. Khlon O.M. (2011) Psychological features of professional risk of criminal police officers : author's ref. dis. ... cand. psychol. science. Kyiv: Nat. acad. internal affairs. 19 p. [in Ukrainian]

Надійшла до редколегії 01.06.22

УДК 159.9:341.341

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.54-59>О. Хміляр, д-р психол. наук, проф.
hmilar@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-2693-1906,

В. Апальков, ад'юнкт кафедри суспільних наук
Vitaliy-1979@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-4318-2417

Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЯ ЖИТТЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПІСЛЯ ПОЛОНУ

*Ми чекаємо на повернення одних, а вони повертаються зовсім іншими
(із досвіду роботи з військовополоненими)*

Серед усіх видів суворих випробувань, з якими стикається військовослужбовець в ході ведення війни, особливе місце займає полон. Суттєво підбиваючи здоров'я військовослужбовця, звужуючи його подальші перспективи, травмуючи психіку й породжуючи важку психічну та моральну кризу, полон кардинально змінює життя особистості. Проводячи тривалі заходи реінтеграції та пост-ізоляційного супроводу осіб, яких було звільнено з військового полону, розкрито особливості реадaptaції та перебігу психічних станів військовослужбовців у перші чотири-п'ять тижнів після звільнення. З'ясовано, що сам факт фізичного повернення військовослужбовця з полону в мирне середовище не є ознакою його повернення до звичного способу життя, притаманного до полону. Ретельну увагу приділено перебігу протікання внутрішньособистісного конфлікту, непрошених спогадів, які мимоволі активізують механізми пам'яті колишніх військовополонених, породжують і призводять до повторної травматизації. Розкрито особливості взаємодії членів родини з постаттю колишнього військовополоненого. Висвітлено, як військовослужбовці з різним адаптаційним потенціалом та індивідуально-типологічними властивостями реінтегруються в соціум. Окреслено специфіку поведінки військовослужбовця, до дій якого під час перебування в полоні була прикута увага засобів масової інформації. Уперше доведено взаємозв'язок між соціальним інтелектом і трьома конституційними типами особистості військовослужбовця (ендоморф, мезоморф та екторморф), що в підсумку дало змогу з'ясувати, наскільки цей взаємозв'язок є запорукою ефективною адаптації до мирного життя звільнених із полону осіб.

Ключові слова: військовий полон, поведінка, звільнення з полону, психіка військовополоненого, непрохані спогади, соціальний інтелект, адаптація до свободи.

Постановка проблеми. Розпочинаючи роботу над цією публікацією, мимоволі згадалися слова мудрого старого директора школи, закарбовані на сторінках листа, які він надсилав кожному вчителю, якого брав на роботу: "Шановний учителю! Я пережив концтабір, мої очі бачили те, чого не має бачити жодна людина на Землі: як фахові інженери споруджують газові камери; як кваліфіковані лікарі отруюють дітей; як добре підготовлені медичні сестри вбивають немовлят; як випускники закладів вищої освіти розстрілюють, гвалтують і спалюють дітей та жінок... Тому я не довіряю освіченості! Водночас прошу Вас допомагати учням ставати людьми. Ваші зусилля ніколи не мають призвести до появи чудовищ із науковими ступеннями, добре тренуваних психопатів, освічених Ейхманів. Читання, письмо, арифметика важливі лише тоді, коли допомагають нашим дітям стати більш Людяними!". Ми впевнені, слова директора школи не мають кордонів і покликані лунати крізь час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Працюючи впродовж 2011-2012 років із викладачем кафедри психології та педагогіки В. Савінцевим над розділом "Психологічні аспекти полону" [1, с. 329–338], ми на той час не до кінця вірили, що міне буквально декілька років і через горнило військового полону, що безумовно займає особливе місце серед суворих випробувань війни, пройде декілька тисяч наших співвітчизників. Проблема полону займе значне місце в наукових розвідках В. Апалькова, С. Асєєва, М. Грушко, В. Карпова, В. Лефтерєва, А. Побідаша, О. Тімченка, Ю. Широбокова, а світовий бестселер В. Франкла "Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі" [2] українським книжковим видавцям "Клуб Сімейного Дозвілля" в термін із 2016 по 2022 роки перевидаватиметься сім разів багатомільйонним тиражем.

Ю. Широбоков, досліджуючи психологію сучасного військового полону, зауважує, що на сьогодні ця проблема вивчена недостатньо. У більшості військово-

психологічних праць полон постає як свого роду "побічний" підсумок будь-якої війни, а військовополонені лише фігурують у довгому переліку людських і матеріальних втрат [3, с. 139]. У концепції Е. Гоффмана полон декодується як тотальний інститут десоціалізації особистості. Позбавивши людину контактів із зовнішнім світом, такий інститут перетворюється на особливий замкнений світ [4].

Значна кількість праць психологів (Б. Беттельхейм, Е. Кохен, В. Краль, В. Франкл, Ю. Широбоков) спрямована на розкриття психології військовополонених після потрапляння в концтабір і насамперед на з'ясування особливостей психічних реакцій ув'язнених, умовно поділених на три фази: шоку потрапляння в табір, типових змін характеру під час тривалого перебування в таборі, звільнення [5–7]. Особливий вектор досліджень спрямовано на виявлення шансу вижити у військовому полоні залежно від ставлення людини до життя, її духовної настанови в конкретній ситуації (Дж. Нардіні, Н. Хофмейер, М. Хертел-Вульф) [8]. Будь-яка спроба підняти дух людей у концтаборі припускала, що вдасться їх спрямувати на якусь мету в майбутньому. Той із полонених, хто більше не може вірити у своє майбутнє, вважається втраченим. Прийнято думати, що разом із майбутнім він втрачає і духовний стрижень, внутрішньо ламається і деградує як тілесно, так і духовно. Мужність жити напругу залежить від того, чи має людина віру в сенс життя (В. Франкл) [2].

Зважаючи на зазначене, услід за Ю. Широбоковим найбільш дієвою теоретико-методологічною основою дослідження психології життя військовослужбовця після полону вважаємо ідею міждисциплінарного синтезу, під яким розуміємо взаємозумовленість різних підходів і методів, що використовує психолог у процесі дослідження. Міждисциплінарний синтез, здійснюваний у конкретних просторово-часових межах, є, на наш погляд, найбільш адекватною стратегією за умови

безпрецедентного розширення дослідницького поля такого складного соціально-психологічного феномена, як військовий полон [3].

Мета статті покликана розкрити психологію життя військовослужбовця впродовж перших чотирьох-п'яти тижнів після повернення з ворожого полону.

Для досягнення мети статті використано методи аналізу, синтезу, порівняння та спостереження. Серед емпіричних методів – методику "Діагностики соціального інтелекту" Дж. Гілфорда і М. Саллівена, результати якої дали змогу з'ясувати, наскільки соціальний інтелект військовослужбовців трьох конституційних типів (ендоморфа, мезоморфа та ектоморфа за У. Шелдоном) звільнених з полону є запорукою ефективної адаптації до мирного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відраджаючись на передову, військовослужбовець підсвідомо розуміє про існування ризику бути вбитим, скаліченим чи потрапити в полон. На війні ризик та небезпека повсюди його супроводжуватимуть. Серед амбівалентного забарвлення думок, що калейдоскопічно змінюються, військовослужбовця з неймовірною силою тривожить одна: "Чи виживу я у разі потрапляння в полон?". Жодних гарантій, що б містили стверджувальну відповідь, на сьогодні не існує. За таких умов уява військовослужбовця продукує фантазмагорію ірраціональних страхів. Залежно від типології особистості страх може виступати як фактором стресу та фрустрації, так і ресурсом для подолання перешкод [9, 10].

За умов тривалої самотності страх суттєво посилюватиме протікання ряду негативних психічних станів. Зокрема, стан страху і психічного напруження, що нагнітається впродовж усього періоду перебування в полоні, позначається на характері, міміці та рухах військовослужбовця, роблячи його скутим і стривоженим [10–12]. Хронічне недоїдання в полоні руйнує здоров'я. Згодом тіло пожирає власний жир і навіть м'язи [2]. На психічному рівні це призводить до апатії, уповільнення реакцій, послаблення концентрації уваги й пам'яті. Тіло та обличчя військовополоненого випромінює напруженість, яку він самотужки не спроможний ані усвідомити, ані регулювати. Його внутрішній світ повністю психічно спустошений.

Психічні стани військовослужбовця у перші тижні після звільнення з полону. Звільнений із полону військовослужбовець у перші тижні схильний до деперсоналізації. Він ще не може по-справжньому радіти життю, оскільки має спочатку навчитися цьому, бо розучився. Якщо у перший день свободи те, що відбувається, здається йому чудовим сном, то далі минуле почне здаватися йому лише більше ніж кошмарним сном. У своїй праці "Стойкість" Е. Грейтенс, "морський котик" у минулому, зазначив, що за сім років полону на долю одного полоненого може випасти більше страждань, ніж інші люди змогли б вистраждати за сім життів [13]. Військовий полон звужує перспективи особистості, оскільки відбирає здоров'я, травмує психіку й краде дорогоцінний час, що мав бути використаний для особистого розвитку.

Особистість військовослужбовця після звільнення з полону дезадаптована за всіма рівнями піраміди А. Маслоу. На фізіологічному рівні колишній військовополонений зазнає повного позбавлення статевого життя, якісного харчування та здорового сну. За таких умов актуалізуються старі (хронічні) захворювання чи виникають нові. Для позбавлення полонених намірів чинити опір чи вдатися до втечі їх тримають надголова. У такому разі військовослужбовцям ледь вистачає сил, щоб підтри-

мувати базові життєві функції організму. Безпековий рівень підлягає цілковитому руйнуванню з боку поневолювачів, адже полонений зазнає шкоди здоров'ю (аж до каліцтва чи смерті), позбавляється наявного майна, його плани на майбутнє також зазнають краху. Соціальний рівень руйнується через обмеження у спілкуванні з рідними та друзями. Рівень поваги зазнає руйнації шляхом цілковитого презирства до особистості полоненого й регулярного приниження. Попередні особисті досягнення нівелюються через їхню нездатність бути корисними в умовах полону, а самозвинувачення призводять до втрати самоповаги. На рівні самовираження військовополонений стикається з необхідністю позбутися попередніх моральних норм, оскільки в полоні вони не діють.

Військова психологія рясніє прикладами утримання військовослужбовців у полоні протягом двох десятиків років [1, 11, 14, 15]. Реальність повернення з нього містить у собі одночасно здобутки й перестороги. Найбільш вдалим, на нашу думку, поясненням цього процесу є його порівняння з підкоренням Евересту [16]. Адже перебування на піку вершини передбачає обов'язковий подальший спуск, що є надзвичайно небезпечним процесом. У контексті нашого дослідження спуск з вершини прірівнюється до заходів реінтеграції та відновлення військовослужбовця. Широко відомим є той факт, що, зважаючи на психічну та фізичну виснаженість організму та небезпечність маршруту, з вершини до базового табору доходять не всі. У цьому сенсі процес звільнення з полону тотожний підкоренню Евересту, адже не всі військовослужбовці здатні відновитися після повернення з полону та повернутися у соціум до звичного життя.

Соціальне оточення колишнього військовополоненого. Після звільнення полонений потребує психологічної допомоги. Саме звільнення як раптове зняття душевного гніту небезпечно щодо психологічного стану. Ця небезпека з характерологічного погляду є не що інше, як психологічний еквівалент кесонної хвороби. Так само, як фізичне здоров'я водолаза опиниться в небезпеці, якщо його раптово підняти на поверхню (після перебування під високим атмосферним тиском), моральне й душевне здоров'я людини, раптово звільненої від психічної напруженості, також може постраждати [2, с. 104].

В. Франкл справедливо наголошує, що окрім моральної деформації, викликаній раптовим звільненням від душевного пригнічення, існують два фундаментальних переживання, які пригнічують поведінку звільненого з полону військовослужбовця, а саме: гіркота та розчарування на етапі повернення до колишнього життя. Гіркоту може спричиняти безліч дрібниць. Після повернення до колись рідного міста В. Франкл зауважував, що в багатьох місцях його зустрічають лише потисканням плечей і банальними фразами. Окрім почуття гіркоти, він неодноразово запитував себе: "Для чого я все це витерпів?" [2, с. 105]. Коли Франкл майже повсюди чув одне й те саме: "Ми нічого про це не знали", "Ми також страждали", – то знову запитував себе: "Невже вони не можуть сказати мені нічого кращого?" [2, с. 105].

Свято повернення з полону обертається на стрес не лише для полоненого, але й для родини, оскільки відбудовування стосунків вимагає нових підходів, нового мислення, нових цінностей у взаєминах, нового порядку у звичних речах та побуті. "Колишньому полоненому, як пише В. Франкл, потрібне не зняття напруги за будь-яку ціну, а усвідомлення потенційного сенсу. Людина потребує не гомеостазу, а так званої "ноодинаміки", тобто духовної рушійної сили в полярному полі напруги, де один полюс – це сенс, який треба наповнити, а другий – це

людина, яка здійснює це" [2, с. 115]. Цей процес не проходить безболісно. Психологічний стан військовослужбовців після звільнення характеризується пригніченістю всіх психічних функцій [6, 8, 11]. Самотність і відсутність співчуття – характеристика душевного стану таких військовослужбовців. Їм притаманна відлюдькуватість та недовіра. Відлюдькуватість військовослужбовця є наслідком втечі у власний внутрішній світ, де відбувається рефлексія набутого травматичного досвіду і намагання інтегруватись у новий світ з його (недосяжними на думку колишнього полоненого) стандартами та очікуваннями. Замкненість і мовчазність тут виступає як захисний механізм.

Моральний стан звільненого військовослужбовця позначається значним спустошенням його внутрішніх резервів. Щоб почати жити заново чи відновити попереднє життя звільнена особа намагається віднайти необхідні їй відчуття. У її психіці вони мають закласти необхідний базис, що буде поштовхом до нового життя, того, про яке вона мріяла, заради якого пройшла через нелюдські тортури, піднімалася після нелюдських кривджень та наруг. Звільнена особа відшукує відчуття скрізь – у людях, їхньому ставленні до себе, навколишньому середовищі, іноді в природній красі, спорті. Колишній полонений шукає те, що стане для нього винагородою (або принаймні компенсацією) за пережите, тоді як відсутність здорового співчуття завдає йому шкоди. Внутрішній вакуум вимагає наповнення новим сенсом для подальшого життя, адже сенс, що надав сил вижити в полоні, після звільнення втрачає над людиною свою силу [2].

Часто психологічна проблема військовослужбовця коріниться у спектрі переживань внутрішнього конфлікту чи психічної травми. Несвідомо особистість тримається за травматичний досвід, що ототожнюється нею з власною самістю. Тригери різної природи здатні запускати механізми пригадування обставин полону з його переживаннями [5, 10, 12]. Спогади про перенесені тортури викликають у звільнених осіб повторну психічну реакцію, що наближається за силою відчуттів до первинної. Мимовільні спогади подекуди наближають свідомість полоненого до переживання фізичного болю. Не завжди контрольовані реакції можуть містити акти агресії щодо власного ества чи довколишніх, виражатися в різних формах втечі – від замкненості в собі до фізичної віддаленості.

Оскільки в полоні особистість піддається нелюдським тортурам і подекуди примусово долучається до актів насилля над іншим полоненим, то її психіка зазнає значної шкоди й протягом деякого часу "черствіє", втрачає чутливість до прояву насилля та здатність до емпатії. Опираючись на погляди В. Франкла і результати власного досвіду, можемо стверджувати, що протягом перших тижнів після звільнення особи примітивного складу не можуть позбутися впливу жорстокості, що оточувала їх у полоні. Звільнившись, вони вважають, що можуть користуватися своєю свободою безжально й свавільно. Подекуди такі військовослужбовці свою поведінку виправдовували тим, що самі зазнали жахливих випробувань [2, с. 104]. Спогади про вказані події завдають душевного болю і дають привід до самозвинувачень. Коло стресу через спогади та самозвинувачення таким чином замикається, що може призвести до проявів суїцидальної поведінки.

Посттравматичний стресовий розлад осіб, звільнених із полону. Близько 96 % осіб, які повернулися з примусової ізоляції, свідчать про застосування до них різних форм фізичного насилля, тортур, жорстокого

поводження з метою посилення фізичних та психологічних страждань. Серед видів насилля використовувалися такі: 1) пиляння зубів напилком, виривання зубів плоскогубцями; 2) підвішування за руки на ланцюгу; 3) встромляння дротів у вуха для пробиття барабанної перетинки, гасіння цигарок у вухах; 4) заборона відвідування туалету для справляння природних потреб; 5) залишення в камері самого без світла на кілька тижнів; 6) ненадання їжі, води; 7) побиття руками, ногами, гумовими палками, предметами меблів, що могло тривати до 12 год (особи, які це здійснювали, змінювались); 8) імітація розстрілу; 9) тортури електричним струмом "Таліком"; 10) придушення; 11) прострільовання обох ніг; 12) переломи (відрізання) пальців рук і ніг, зрізання нігтів; 13) виколування очей; 14) згвалтування; 15) примушення до публічного наклепу та участі у зйомці пропагандистських відео. Переважна більшість військовослужбовців, які перенесли жахіття полону, мають ознаки посттравматичного стресового розладу різного ступеня прояву. Посттравматичний стресовий розлад військовополоненого – це, коли минуло для нього не відбулося як минуло [17]. У військовополонених простежується емоційне оніміння, уникнення ряду стимулів зовнішнього середовища, флешбеки, нічні кошмари, інтрузивні спогади.

Особливе місце серед методів психічного тиску посідає ізоляція військовополоненого. Довготривала ізоляція в поєднанні із засобами фізичного тиску доводить особистість полоненого до межі зневіри у власних поглядах і створює підґрунтя для їхньої зміни. Поневолювачі, відчуваючи захоплення від власної відваги щодо беззахисних полонених, майстерно застосовують метод "батого та пряника" [18]. Наслідуючи певну історичну традицію катувань, свідчення полонених приймаються лише по завершенню акту знущань. Використання багаторазового наближення полоненого до смерті (удушення, утоплення, імітація розстрілу) дає змогу вплинути на його свідомість і поведінку. У цьому контексті варто зауважити, що ступінь гуманізації суспільства ворогуючих сторін значною мірою впливає на ставлення та особливості утримання військовополонених.

Створення інформаційного вакууму в поєднанні з дозованим наданням викривленої інформації (декларування вигаданої воєнної перемоги над іншою стороною протиборства) закладає підґрунтя для успішної індоктринації та ідейної перелаштованості особистості полоненого. Метою вказаних дій є зміна його картини світу, що є триумфом процесу індоктринації. Через навіювання, переконання й пропаганду полоненим особам вкладають так звані "віруси свідомості", спрямовані на руйнування їхніх світоглядних підвалин. З їх допомогою формується нова, наперед передбачувана ідентичність особистості військовополоненого.

Коло спілкування військовополоненого. Життєвий досвід полонених наповнений речами, про які вони не прагнуть нікому розповідати, оскільки зрозуміти їх може лише колишній полонений. Час від часу звільнена особа відчуває прірву, що простягається поміж нею та іншим світом [11, 14]. Відчуття провини може тривалий час не полишати колишнього військовополоненого, і тому він потребує допомоги психолога та проведення фахових реінтеграційних заходів. Ніхто не знає, за що саме картає себе звільнена особа й що прагне приховати. І з цим багажем військовослужбовець намагається інтегруватися до нових для нього реалій, ведучи іноді подвійне, приховане життя. Думки колишнього полоненого досить амбівалентні. Він не певнений, що вчинені ним у полоні дії можуть вірно сприйматися та інтерпре-

туватися в мирному соціумі людьми, які ніколи не знали, що таке війна і жах полону.

Якщо певні вчинки військовослужбовця не будуть з'ясовані опосередковано, вони свідомо будуть ним замовчуватися під час кожного спілкування. Свідчення таких осіб можуть бути неправдивими з мотивів власної безпеки. Тому вивченню та перевірці підлягають усі набуті в полоні навички й звички. Полонені, схильні до рефлексії, вбачають у тому, що з ними сталося, розплату за колишні погані вчинки. Е. Фромм у своїй праці "Людина для самої себе" зазначає, що людині притаманна потреба відшукувати відповіді на питання про сенс життя та визначати ті норми, відповідно до яких вона має жити. Порушуючи норми, які особистість встановила сама для себе, вона відчуватиме почуття провини й підсвідомо очікуватиме за це покарання. Численні свідчення звільнених осіб є цьому підтвердженням [19].

Військовослужбовцю, який повернувся з полону, як і будь-якій здоровій людині, притаманна не лише непереборна жага до життя, але й потреба бути прийнятим іншою особою. Тривалий час після звільнення він може віднаходити розуміння та моральну підтримку лише поміж осіб, які також перебували в полоні. Ведучи тривале спостереження за такими військовослужбовцями, ми неодноразово пересвідчувалися, що вони поєднані особливим "братерством", посвяченим у яке може бути лише той, хто зазнав травматичного досвіду полону. У цьому зміненому світі вони "самотні серед людей" у своїх переживаннях та очікуваннях. Увесь подальший час звільнені особи змушені жити серед людей, які до них мають

амбівалентне (упереджене) ставлення від почуття жалості до презирства, що також є перепорою для їхньої гармонійної інтеграції в соціум.

Адаптація до свободи. Процес адаптації колишніх полонених до життя на свободі потребує відновлення фізичного та психічного здоров'я. Зміна зовнішніх умов існування військовослужбовця ініціює початок процесу поступового витіснення або заміни старих звичок на нові, зокрема відбувається їх витіснення зі свідомості людини. Водночас зі звільненням від старих звичок відбувається спад психічного напруження, у якому полонені перебували більшість часу [2, 3, 9, 11, 17].

З метою з'ясування, наскільки соціальний інтелект військовослужбовців трьох конституційних типів (ендоморфа, мезоморфа й ектоморфа за У. Шелдоном) [20], звільнених із полону, є запорукою ефективною адаптації до мирного життя, кожному з них пропонувалося розв'язати ряд задач, закодovаних у методиці Д. Гілфорда та М. Саллівена "Діагностика соціального інтелекту". У дослідженні соціальний інтелект визначався як здатність колишнього полоненого володіти кодами спілкування, декодувати думки, почуття, наміри іншої людини й відповідним чином регулювати поведінку щодо неї [21]. Належний його рівень забезпечує регуляцію дій і вчинків військовослужбовців, розуміння мовної продукції людини, а також її психомоторних символів (міміки, поз, жестів) [21].

Установлено, що такі риси військовослужбовця-ендоморфа, як доброзичливість, схильність до співчуття, високий рівень довірливості, привітність і поступливість після звільнення з полону зазнають суттєвих змін (рис. 1).

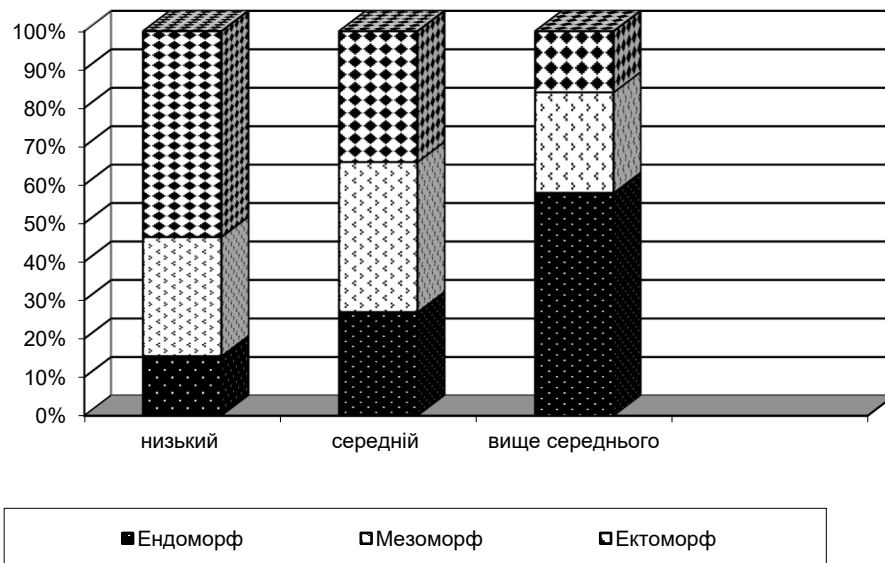

Рис. 1. Взаємозв'язок соціального інтелекту і конституційного типу особистості звільненого з полону військовослужбовця

Високий рівень емпатії ендоморфа нарівні з вище середнім рівнем соціального інтелекту, що притаманний 51 % досліджуваних осіб, робить їх досить вразливими. Спостерігаючи за ендоморфами із середнім (64 %) і вище середнього рівнем соціального інтелекту (51 %), виявлено, що їм найскладніше відмежуватися від свого минулого, оскільки їхній внутрішній світ зруйнувався в ту саму мить, коли вони потрапили в полон. Вдаючись до численних спроб раціоналізації пережитих моментів полону, володіючи образним, художнім мисленням, військовослужбовці тривалий час прагнуть

здолати "екзистенційний хаос" власної психіки. Водночас військовослужбовці-ендоморфи з низьким рівнем соціального інтелекту (17 %) до умов мирного життя адаптуються менш болісно, оскільки рідше вдаються до самоаналізу та рефлексії власного "Я".

Військовослужбовців мезоморфного типу з вище середнім (14 %) і середнім рівнем (56 %) соціального інтелекту вже через три-чотири тижні після повернення з полону виокремлює на фоні інших типів уміння справлятися зі складними життєвими ситуаціями, які вони прагнуть вирішувати поведінково через зміну світу навколо

себе. Водночас надмірна хоробрість, схильність до ризику, різноманітних авантур, а також прагнення домінувати будь-якою ціною, у них різко знижується. Військово-службовці-мезоморфи з низьким рівнем соціального інтелекту (30 %) тривалий час після звільнення з полону проявляють застрягаючий тип акцентуації характеру, досить потайливі у своїх почуттях і думках, на рівні з тривалим усамітненням подекуди проявляють вербальну агресію до рідних та близьких, що в подальшому переростає в особистий неспокій.

Високий рівень підозрливості, притаманний військово-службовцям-ектоморфам у повсякденному житті, кардинально загострюється після повернення з полону. Незалежно від рівня розвитку соціального інтелекту ектоморфи, адаптуючись до мирного життя, відчувають щоденну психічну напруженість. Постава таких осіб сигналізує про скутість. Виявлено, що військово-службовці-ектоморфи, старші 50 років і маючи середній рівень соціального інтелекту (19 %), значно швидше адаптуються до мирних буднів. Натомість досліджувані віком 21–38 років (24 %) більше часу проводять на самоті, досить потайні й здебільшого інтровертовані, не прагнуть нікого впускати в пережитий ними світ.

Переживання в полоні нарівні з набутих там досвідом зазвичай докорінно змінює особистість військово-службовця, що стає на заваді в порозумінні з рідними й близькими. Вони сповнені бажання повернути полоненого як втрачену частину власного життя та власного соціуму. Слід зазначити, що протягом перших днів і тижнів спілкування близькі особи відчувають розчарування у своїх очікуваннях, адже сам факт фізичного повернення військово-службовця ще не означає його повернення до звичного способу життя, що було до полону. Звільнення військово-службовця з полону є водночас кінцем і початком: закінчилися часи тортур і злиднів – розпочався час лікування та психологічного відновлення.

На етапі відновлення звільнені особи негативно сприймають родинну опіку, що може виражатись у роздратованості чи агресії [11]. Звільнений військово-службовець та його родина мають знову пройти шлях пізнання один одного. Має відбутися процес адаптації членів сім'ї до близької людини. Родина повинна оновити втрачені стосунки, звикнути та підлаштуватись один до одного. Поновлення вимагають і соціальні ролі, які протягом тривалого часу ними не виконувалися, як результат зазнали руйнівного впливу часу. Полон впливає і на розподіл обов'язків у сім'ї. Функції та обов'язки полоненого виконував хтось інший із членів родини. Після звільнення військово-службовця його сім'я очікує на повернення до виконання ним своїх соціальних ролей (чоловіка, батька, сина) та обов'язків (годувальника, захисника).

Зовнішнє середовище також значною мірою впливає на особистість колишнього військово-полоненого, адже надзвичайно різною є така переміна. Відчуваючи значну увагу до себе (що є частиною суспільного запиту), сім'я звільненого військово-службовця певний період часу вимушена підігравати очікуванням гостей і представників засобів масової інформації, аби задовольнити їхні очікування. У веденні такої гри родина відчуває свій обов'язок [10]. Протягом цього періоду звільнена особа може потай картати себе за нездатність демонструвати очікуваних від неї реакції.

Латентну загрозу військово-службовцю та його родині (на етапі полону) становить уявна ідеалізація їхнього майбутнього життя. Ідеалізація власних уявлень щодо подальшого спільного життя після звільнення виступає чинником, що апріорно завищує взаємні очікування. Вдавання у свідомості до "вигаданого життя" з людиною,

якої немає поруч, дає надію та відчуття щастя, водночас розмиває в пам'яті справжні риси її характеру. Об'єкт жадання подумки наділяється (ідеалізується) якостями, якими насправді не володіє. Такі дії є психологічною підтримкою допоки не мине розлука [2, 3, 5]. Після повернення військово-службовця додому наслідки "уявного життя" проявляються в завищеному рівні очікувань і спотвореному сприйнятті особистості. Зазвичай очікування родини не виправдовуються, оскільки з полону повертається зовсім "інша" людина. Різниця в "очікуваному" та "наявному" неодмінно призводить до певного розчарування і сімейних драм. Відновлення сімей після полону є соціально значущим і бажаним явищем. Відбудовування родинних стосунків доводиться розпочинати майже з нуля.

Градація осіб, звільнених із примусової ізоляції.

Згідно з аналітичним звітом за результатами роботи з особами, звільненими з примусової ізоляції у 2017-2018 роки, існує проблема "градації" таких людей. Коли перебування в ізоляції широко висвітлювалось у ЗМІ, після повернення до людини можуть ставитись і як до зрадника, і як до героя. У разі сприймання військово-полоненого як героя у нього може виникнути проблема "зірковості" [17]. При чому в перший час після повернення увага до такої особи є надмірною, їй надається різного роду допомога. Але з часом інтерес людей та ЗМІ до неї згасає, позаяк її матеріальний, психологічний стан зокрема не змінюється або може мати навіть негативну динаміку, і така особа однаково потребує кваліфікованої допомоги. Водночас зменшення уваги до колишнього полоненого призводить до поглиблення психологічних проблем.

Як **висновок** зазначимо, що неоголошеною стратегією поведінки полоненого стає розширення меж дозволеного. Сучасні методи психічного тиску в поєднанні з фізичними тортурами спроможні створити необхідне підґрунтя для його успішної індоктринації. За таких умов вважаємо за необхідне проводити підготовку військово-службовців до можливого потрапляння в полон та виживання у ньому з урахуванням зазначених вище ризиків і небезпек.

Звільнення з полону є лише первинним, багаторівневим етапом реадaptaції військово-службовця до мирного соціуму. Сам факт його фізичного повернення ще не означає повернення до звичного способу життя, що було до полону. Реінтегруючись в мирне середовище, колишній військово-полонений повинен по-новому вибудувати систему взаємин з оточуючими, йому слід допомогти відчувати себе знову здоровою, захищеною й цілісною особистістю. Комплекс заходів щодо реінтеграції колишніх військово-полонених до мирного життя в обов'язковому порядку має передбачати медичну підтримку і лікування, а також психологічну, соціальну та правову допомогу. Цей процес не минає безболісно. Родина, у яку повертається військово-службовець, так само потребує уваги й підтримки фахових психологів, як і сам військово-полонений. Запорукою успішного відновлення фізичного та психічного здоров'я особистості військово-службовця може стати кропітка праця тандему "психолог – родина". З плином часу військово-службовець повертається до повноцінного життя, надолужуючи активною діяльністю втрачений у полоні час. Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо визначення ефективних шляхів і методів психологічного впливу, спрямованих на відновлення оптимальної працездатності і формування у військово-службовця адекватної психологічної реакції на перебіг і наслідки перебування в полоні.

Список використаних джерел

1. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід : підручник. У 2 ч. Ч. 1. Київ : НУОУ, 2012. С. 329–338.
2. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2022. 159 с.
3. Шyrobokov Ю. М. Теоретичні та прикладні аспекти психології військового полону : монографія. Харків : ТОВ "В СПРАВИ", 2020. 476 с.
4. Hoffmann E. Frame analysis: An essay on the organization of experience. New York, 2018. 752 p.
5. Bettelheim B. Individual and Mass Behavior in Extreme Situations. In: Abnorm. Psychol. Albany 38, 1943. P. 432.
6. Cohen E. A. Human Behavior in the Concentration Camp. London, 1954. P. 137.
7. Kral V. A. Psychiatric Observations under Severe Chronic Stress // Amer. J. Psychiat., 1951. 108. P. 185.
8. Nardini J. E. Survival Factor in American Prisoners of War of the Japanese // Amer. J. Psychiat., 1952. 109. P. 242.
9. Famine Disease in German Concentration Camps etc / P. Helweg-Larset, H. Hoffmeyer, J. Kieler et al. Copenhagen, 1952. P. 154.
10. Apalkov Vitalii. Black hole of captivity in the Universe of war // Sci. J. of Polonia university periodyk naukovy akademii polonijnej, 2021. Vol. 44, N 1. P. 9–16.
11. Асеев С. Світлий шлях. Історія одного концтабору. Львів : вид-во Старого Лева, 2020. 448 с.
12. Хмільяр О. Ф. Психологія поведінки військовослужбовця в полоні : мат-ли наук.-практ. конф. // Застосування Сухопутних військ ЗС України у конфліктах сучасності. Львів : Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 16 листопада 2017. С. 132-133.
13. Грейтенс Ерік. Стейкість: тяжко виборена мудрість для ліпшого життя. Харків : Фабула, 2021. 432 с.
14. Глуховський В. С. Мої спогади. Київ : Основа, 2008. 152 с.
15. Едвін Е. Двінгер. Армія за колючей проволокою. Дневник німецького військового полоненого в Росії 1915–1918 гг. Москва : ЗАО "Центрполиграф", 2004. 350 с.
16. Гойзенга Йоган. Людина граюча. Київ : Азбука-Аттикус, 2019. 400 с.
17. Реінтеграція та пост-ізоляційний супровід осіб, звільнених з примусової ізоляції: особливості роботи в умовах гібридної агресії : аналітичний звіт за результатами роботи з особами, звільненими з примусової ізоляції 27.12.2017 та 24.01.2018 (уточнений). Київ, 2018. 166 с.
18. Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло. 3-те вид. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 592 с.
19. Фромм Е. Людина для самого себе. Психоаналіз і етика. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. С. 34–55.
20. Шелдон У. Аналіз конституціональних різниць по біографічеським даним. Психологія індивідуальних різниць : тексти, 1982. С. 252–261.
21. Хмільяр О. Ф. Психологія символічної регуляції дій і вчинків особистості : монографія. Київ : ТОВ "Контекст Україна", 2016. 380 с.
22. Красницька О. В. Депривація військовослужбовців, які виконують завдання у відриві від основних сил та в умовах полону // Вісн. Нац. ун-ту оборони України, 2022. № 2(66). С. 50–63.
2. Frankl W. (2022). Man in search of true meaning. Psychologist in a concentration camp. Kharkiv: Family Leisure Club. 159 p. [in Ukrainian].
3. Shyrobokov Ju. M. (2020). Theoretical and practical aspects of the military captivity psychology: monograph. Kharkiv: CLO V SPRAVI. 476 p. [in Ukrainian].
4. Hoffmann E. (2018). Frame analysis: An essay on the organization of experience. New York. 752 p. [in English].
5. Bettelheim B. (1943). Individual and Mass Behavior in Extreme Situations. In: Abnorm. Psychol. Albany 38. P. 432. [in English].
6. Cohen E. A. (1954). Human Behavior in the Concentration Camp. London. P. 137. [in English].
7. Kral V. A. (1951). Psychiatric Observations under Severe Chronic Stress. In: Amer. J. Psychiat. 108. P. 185. [in English].
8. Nardini J. E. (1952). Survival Factor in American Prisoners of War of the Japanese. In: Amer. J. Psychiat. 109. P. 242. [in English].
9. Helweg-Larset P., Hoffmeyer H., Kieler J., Hess-Thaysen E., Hertel-Wulff M. (1952). Famine Disease in German Concentration Camps etc. Copenhagen. P. 154.
10. Apalkov Vitalii. (2021). Black hole of captivity in the Universe of war. Scientific journal of Polonia university periodyk naukovy akademii polonijnej. V. 44, nr. 1. P. 9–16.
11. Aseyev S. (2020). The bright way. The story of one concentration camp. Lviv: Staryi Lev Publishing House. 448 p. [in Ukrainian].
12. Khmiliar O. F. (2017). Psychology of serviceman's behavior in captivity. Application of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine in modern conflicts: materials of scientific practice. 1. conf., November 16, 2017. Lviv: National Academy of Land Forces named after Hetman Petro Sahaidachny. P. 132–133. [in Ukrainian].
13. Gracens E. (2021). Sustainability: hard-won wisdom for a better life. Kharkiv: Fabula. 432 p. [in Ukrainian].
14. Glukhovskiy V.S. (2008). My memories. Kyiv: Osнова. 152 p.
15. Edwin E. Dwinger (2004). Army behind barbed wire. Diary of a German prisoner of war in Russia 1915–1918 Moscow.: CJSC "Tsentrpoligraf". 350 p. [in Russian].
16. Goyzenka Johann (2019). The man is playing. Kyiv: Azbuka-Attikus. 400 p.
17. Reintegration and post-isolation support of persons released from forced isolation: features of work in the conditions of hybrid aggression. Analytical report on the results of work with persons released from forced isolation on December 27, 2017 and January 24, 2018 (updated). Kyiv, 2018. 166 p. [in Ukrainian].
18. Zimbardo F. (2019). The effect of Lucifer. Why good people do evil. The 3rd type. Kyiv: Yakaboo Publishing. 592 p. [in Ukrainian].
19. Fromm E. (2019). Man for himself. Psychoanalysis and ethics. Kyiv: Yakaboo Publishing. P. 34–55. [in Ukrainian].
20. Sheldon W. (1982). Analysis of constitutional differences in biographical data. Psychology of individual differences. Texts. p. 252–261.
21. Khmiliar O. F. (2016). Psychology of symbolic regulation of actions and deeds of personality: a monograph. Kyiv: Context Ukraine LLC. 380 p. [in Ukrainian].
22. Krasnytska O. V. (2022). Deprivation of servicemen who perform tasks in isolation from the main forces, and in conditions of captivity. Bulletin of the National University of Defense of Ukraine. № 2 (66). p. 50–63. [in Ukrainian].

References

1. Military psychology and pedagogy: an innovative approach: a textbook in 2 parts Part 1. (2012). Kyiv: NUOU. P. 329–338 [in Ukrainian].

O. Khmiliar, Dr of Sci. in Psychology, Prof.

hmiliar@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-2693-1906,

V. Apalkov, adjunct Prof. of the Department of Social Sci.

Vitaliy-1979@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-4318-2417

National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGY OF THE SERVICEMAN'S LIFE AFTER CAPTIVITY

We are waiting for the return of some people, but others are coming back
(From the experience of working with the servicemen)

Among all types of severe challenges, that servicemen have to face during war, captivity is experienced differently. By significantly undermining serviceman's health, narrowing his future prospects, injuring his psyche and leading to a severe mental, moral crisis, captivity dramatically changes the life of an individual. After supervising long-term reintegration and post-isolation support of people released from captivity, the author of the article reveals the peculiarities of readaptation and mental state of servicemen in the first four to five weeks, after being released from the captivity. It was found out, that the mere fact of a soldier's physical return to a peaceful environment does not signify his return to the usual way of living, which he had before the captivity. Particular attention is paid to the course of interpersonal conflict, undesired memories, which involuntarily activate the memory mechanisms of the former prisoners of war, subsequently generating and leading to re-traumatization. The article reveals the peculiarities of the family members' interaction with the personality of a former prisoner of war. In this context, it is highlighted how servicemen with different adaptive potential and individual-typological characteristics reintegrate into the society. The specifics of serviceman's behavior, whose actions in the mass media spotlight were outlined. For the first time, the interconnection between social intelligence and the three constitutional personality types of servicemen (endomorph, mesomorph and ectomorph) had been proven, which made it possible to determine the extent to which this relationship is the key to the effective adaptation to peaceful life of freed prisoners.

Keywords: prisoner of war, behavior, release from captivity, psyche of a prisoner of war, undesired memories, social intelligence, adaptation to freedom.

ФІНАНСИ

УДК 355.64"364"(045)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.60-67>Л. Городянська, чл.-кор. АЕН України, канд. екон. наук, доц.
gorod_lv@knu.ua
ORCID ID 0000-0002-4482-1690
Scopus ID 56529623300

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ОСОБЛИВОСТІ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У період війни та запровадження правового режиму воєнного стану істотно зросли розміри витрат на фінансове забезпечення функціонування сектору безпеки і оборони України порівняно з попередньо запланованими в Державному бюджеті на 2022 рік. Проведено аналіз розмірів витрат державного бюджету та фінансових можливостей України як підґрунтя забезпечення обороноздатності, фінансової стійкості та безпеки держави в умовах збройної агресії росії. Це потребувало оперативного здійснення урядом кроків щодо трансформації фінансової системи держави. Розкрито особливості адаптації до умов воєнного стану системи грошового забезпечення військовослужбовців та працівників ЗСУ як складової фінансової системи держави. Аналіз змін чинної нормативно-правової бази, здійснений урядом України в умовах воєнного стану, надав можливість визначити особливості, що відбулись у грошовому забезпеченні військовослужбовців та працівників ЗСУ. При дослідженні особливостей нормативно-правового регулювання системи грошового забезпечення військовослужбовців і працівників ЗСУ в умовах воєнного стану застосовано системний підхід. Проведено аналіз нормативно-правової бази, що регулює фінансово-правові аспекти функціонування системи грошового забезпечення військовослужбовців, на підставі якого було уточнено поняття "система грошового забезпечення" військовослужбовців. Розкрито структуру та нові розміри грошового забезпечення військовослужбовців в умовах війни. Уточнено, що особливий склад ЗСУ складається з військовослужбовців і працівників ЗСУ, які є громадянами України. Розкрито особливості регулювання трудових відносин та гарантування збереження місця роботи (посади) і середнього заробітку працівників, зокрема й працівників ЗСУ в умовах запровадження правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: система грошового забезпечення, військовослужбовці, воєнний стан, правовідносини, фінансова система, заробітна плата працівників ЗСУ, мобілізація.

Постановка проблеми. У зв'язку зі збройною агресією росії 24 лютого 2022 р., введенням воєнного стану в Україні [1] та істотним збільшенням чисельності Сил оборони все частіше постає питання підвищення рівня соціального захисту військовослужбовців. Якісне комплектування Збройних Сил України (ЗСУ) є однією із головних проблем під час їхнього формування в умовах воєнного стану. Війна та запровадження правового режиму воєнного стану призвели до суттєвих змін розмірів витрат, які були попередньо заплановані в Державному бюджеті України на 2022 рік на фінансове забезпечення функціонування сектору безпеки і оборони України. Забезпечення ефективного використання бюджетних коштів – одна з головних проблем більшості країн світу. В умовах воєнного стану важливим є пошук джерел фінансового забезпечення обороноздатності, фінансової стійкості та безпеки держави.

Збройна агресія з боку росії та введення військового стану в Україні викликали потребу в адаптації всієї фінансової системи до умов війни. Радикальних змін зазнало фінансове забезпечення складових сектору безпеки і оборони України, від стану якого залежить існування держави. Разом із першочерговою потребою забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України війна ускладнила роботу всіх фінансових інституцій і спровокувала ряд політичних і фінансово-економічних проблем, а саме: зниження економічної активності суб'єктів господарювання; призупинення роботи деяких секторів економіки як елементів функціонування економічної системи; суттєве зниження податкових, бюджетних надходжень та падіння ВВП України (за прогнозами до кінця 2022 р. на 39 %); труднощі із забезпеченням грошового обігу разом із потребою у збільшенні розмірів фінансового забезпечення функціонування сектору безпеки і оборони України тощо.

На тлі сучасних військових, політичних та економічних умов набуває актуальності дослідження особливостей нормативно-правового регулювання системи грошового забезпечення військовослужбовців і працівників ЗСУ. Проведення такого дослідження передбачає аналіз відповідних дій і заходів держави у сфері фінансової політики, регулюванні джерел та обсягів податкових і бюджетних надходжень, особливостей функціонування механізму фінансової допомоги на потреби української армії в умовах збройної агресії росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансові можливості країни характеризуються фінансовою політикою держави та наявними фінансовими ресурсами. За даними Міністерства фінансів за місяць військових дій Україна витрачає приблизно \$ 10 млрд [2]. Втрати державного бюджету становлять близько 2 млрд грн на день [3]. Станом на 19 травня 2022 р. загальна сума прямих задокументованих збитків інфраструктури становить \$ 97,4 млрд, або 2,9 трлн грн. Унаслідок військової агресії росії дефіцит українського бюджету щомісяця становить приблизно \$ 5 млрд [4]. Саме тому Україна вкрай потребує фінансової допомоги.

Зважаючи на фактичний стан фінансової системи важливим є аналіз механізму фінансової допомоги на потреби української армії в умовах збройної агресії росії. Національний банк України перерахував на потреби військових майже 11,7 млрд грн, зокрема: на потреби Національної гвардії України – 0,95 млрд грн; на потреби Національної поліції України – 1,65 млрд грн; на потреби Міністерства оборони України – 8,10 млрд грн; на потреби Державної прикордонної служби – 0,98 млрд грн [5].

Законодавці США 28.04.2022 р. ухвалили закон, який дозволяє запустити вперше після Другої світової війни програму ленд-лізу для військової та економічної допомоги Україні в розмірі \$ 33 млрд [6]. Кошти на її

фінансування Сполучені Штати виділять з власного бюджету, а також із рахунків російських олігархів та вилучених заморожених активів росії. Із цих коштів \$ 20 млрд призначаються на зброю, амуніцію та інші військові потреби, \$ 8,5 млрд – на пряму економічну допомогу уряду України та \$ 3 млрд – на гуманітарну допомогу і постачання продовольства. З метою відбудови України, забезпечення функціонування фінансового механізму грошового забезпечення ЗСУ, компенсації втрат бізнесу та громадянам здійснюється пошук ресурсів, у тому числі, заморожених активів росії задля наповнення Державного бюджету України коштами.

В умовах війни уряд був змушений збільшити військові і соціальні витрати, витрати на програми підтримки та інші цілі. Фінансова та податкова системи, що існували в мирний час, не можуть задовільнити сьогоденні виклики для України, тому український уряд повністю переформатував фінансову модель України. Наприклад, на законодавчому рівні впроваджено нову модель, яка передбачає зниження податків і розширення можливостей для середнього та великого бізнесу скористатися опцією єдиного податку, прибирання всіх регуляцій, полегшений доступ до фінансів, лібералізацію трудових відносин. Із 24 березня 2022 р. набув чинності Закон України [7], що адаптує трудові відносини з працівниками, у тому числі, з працівниками ЗСУ під реалією війни. Серед загальних витрат бюджету першочерговими для забезпечення фінансової стійкості та безпеки держави є виплати грошового забезпечення військовослужбовцям ЗСУ.

Метою статті є визначення фінансово-правових особливостей функціонування системи грошового забезпечення військовослужбовців і працівників ЗСУ в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розмір грошового забезпечення військовослужбовців у 2014-2015 роках майже не змінювався. Загалом розмір грошового забезпечення розраховувався, виходячи з посадового окладу, окладу за військовим званням разом із численною кількістю надбавок. Розмір премії для офіцерського складу становив 90 % та для військовослужбовців військової служби за контрактом – 125 % від посадового окладу [8, с. 59]. Аналіз змін грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ, починаючи з 2014 р. – року рашиської анексії Автономної Республіки Крим і військової агресії на сході України – показав, що в цьому році відбувся переломний момент зі спаду на зростання забезпечуваності коштами ЗСУ [9, с. 138].

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні [1] та істотним збільшенням чисельності сил оборони постало питання підвищення рівня соціальної захищеності військовослужбовців. Якісне комплектування та забезпечення ЗСУ є однією з важливих проблем під час їхнього формування в умовах війни. Фінансова діяльність держави характеризується створенням і запровадженням ефективної нормативно-правової бази, і на її основі – адаптації розмірів грошового забезпечення до небезпечних умов несення військової служби. Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що передбачені державним бюджетом, у тому числі, і на потреби ЗСУ. На сьогодні в державі розроблено та запроваджено ряд нормативно-правових документів, що регулюють грошове забезпечення й оплату інших послуг військовослужбовців ЗСУ. Порядок і особливості регулювання системи грошового забезпечення військовослужбовців в Україні наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Нормативно-правові документи, що регулюють грошове забезпечення військовослужбовців

Нормативно-правовий документ	Зміст нормативно-правового документу щодо гарантування грошового забезпечення військовослужбовцям
1	2
Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII [10]	Визначає основні засади державної політики у сфері регулювання питань соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, встановлює єдину систему їхнього соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їхніх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їхнього конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі. Закріплює за військовослужбовцями всі права і свободи людини та громадянина згідно з Конституцією України з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації.
Порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : Наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 р. № 260 [11]	Визначає механізм та порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям ЗСУ, структуру грошового забезпечення та правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їхнього життєзабезпечення. Встановлює приналежність до військовослужбовців частин діючої армії військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які в період Другої світової війни проходили службу в містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах.
Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII [12]	Визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їхнього життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них. Військовослужбовці, а також особи начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які в період Другої світової війни проходили службу в містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії.

Закінчення табл. 1

Нормативно-правовий документ	Зміст нормативно-правового документу щодо гарантування грошового забезпечення військовослужбовцям
1	2
Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 р. № 1381 [13]	Визначає правові засади підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення і встановлює особам, які мають право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб", мінімальний розмір пенсії.
Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 р. № 704 [14]	Імплементує тарифну сітку розрядів і коефіцієнтів посадових окладів військовослужбовців з числа осіб рядового, сержантського і старшинського складу, офіцерського складу (окрім військовослужбовців строкової військової служби), осіб рядового і начальницького складу; схему тарифних розрядів за основними типовими посадами осіб офіцерського складу ЗСУ. Визначає складові грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу (посадовий оклад, оклад за військовим (спеціальним) званням, щомісячне підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премії та одноразові додаткові види грошового забезпечення).

Аналіз нормативно-правових документів (табл. 1) та існуючих поглядів щодо дефініції "система грошового забезпечення" виявили потребу в доповненні цієї дефініції, спираючись на підхід НАТО, який гарантує військовослужбовцям соціальний захист. Саме тому як доповнення у статті пропонується визначення "системи грошового забезпечення" військовослужбовців ЗСУ як системи правових і соціальних гарантій, спрямованих на розв'язання питань соціального захисту військовослужбовців, реалізацію їхніх конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб, підтримання належного статусу в суспільстві та соціальної стабільності у військовому середовищі.

Дані, наведені в табл. 1, розкривають структуру, механізми, умови та особливості виплати грошового

забезпечення військовослужбовцям ЗСУ. Отже, грошове забезпечення виплачується в розмірах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України, його розмір має забезпечувати достатні матеріальні умови для комплектування ЗСУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів кваліфікованим особовим складом. Разом з цим розмір грошового забезпечення має враховувати характер і умови служби та стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності.

Аналіз нормативного документа [11] надав можливість визначити фінансово-правові особливості та сформувати структуру грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ за видами (рис. 1).

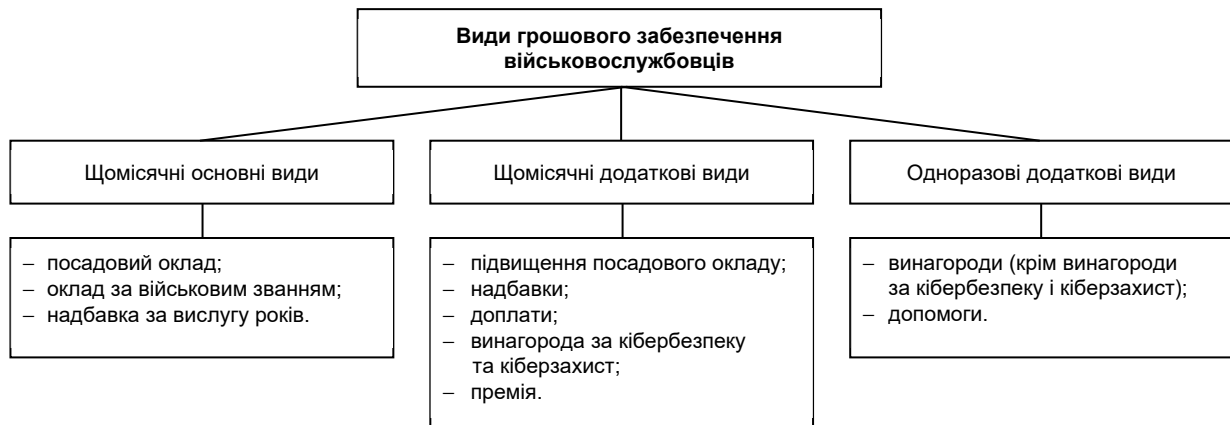

Рис. 1. Види грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ (складено автором на основі джерела [11])

Грошове забезпечення, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, є основою для обчислення пенсії. Варто зазначити, що в період до 01.01.2011 р. для нарахування пенсії враховували види грошового забезпечення, з яких було сплачено страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Зокрема, до таких видів грошового забезпечення належать:

- відповідні оклади з урахуванням посади військовослужбовця, його військового (спеціального) звання (для осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту щомісячної надбавки за спеціальне звання) та відсоткової надбавки за вислугу років у

розмірах, встановлених за останньою штатною посадою, займаною перед звільненням;

- щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення, окрім щомісячних надбавок (доплат), встановлених особовому складу, який має право на пенсію за вислугу років згідно із законодавством і які залишені за їхнього згодою та в інтересах справи на службі) та премії.

Відповідно до Закону України [10] держава регулює систему правових і соціальних гарантій, які гарантують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їхньої службової діяль-

ності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом. Аналіз п. 4–6 розд. 1

нормативного документа [11] дозволив структурувати види грошового забезпечення залежно від категорії військовослужбовця (із числа осіб офіцерського, рядового, сержантського та старшинського складу, строкової військової служби й курсантів) наведено на рис. 2.

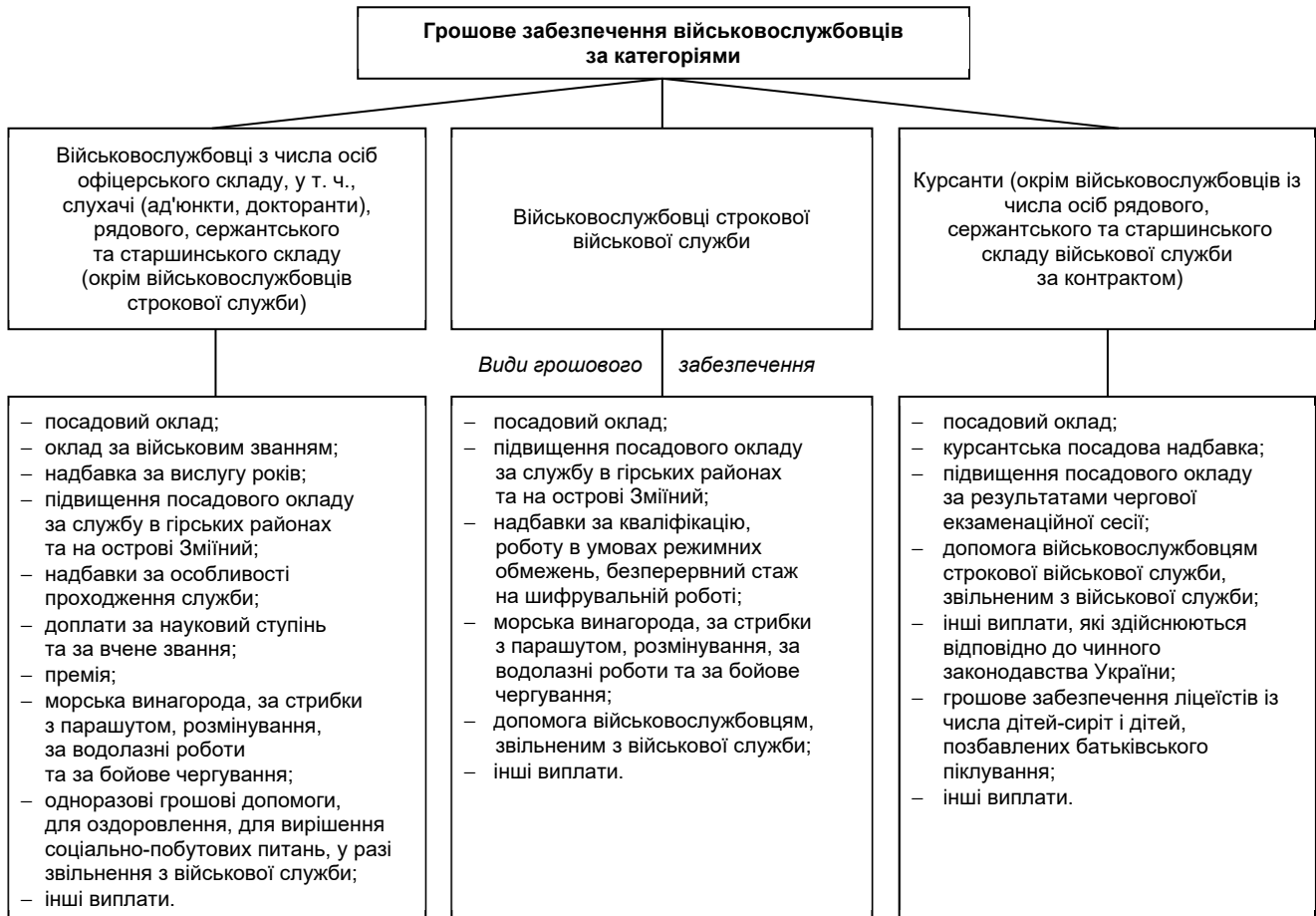

Рис. 2. Структура грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ за категоріями (складено автором на основі джерела [11])

Військовослужбовцям, які тимчасово проходять військову службу за межами України, гарантується збереження та виплати грошового забезпечення в національній валюті та винагороди в іноземній валюті відповідно до норм та порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. За військовослужбовцями, яких було захоплено в полон, або в заручники, а також інтронуваними в нейтральних державах або безвісно відсутніми, зберігаються виплати у розмірі посадового окладу за останнім місцем служби, окладу за військовим званням, надбавки за вислугу років, інших щомісячних додаткових видів грошового забезпечення постійного характеру та інші види грошового забезпечення з урахуванням вислуги років та норм грошового забезпечення. Сім'ям означених категорій військовослужбовців гарантується щомісячна виплата грошового забезпечення, у тому числі, додаткові та інші його види, відповідно до порядку та розмірів, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Порядок виплати грошового забезпечення визначається Міністром оборони України, керівниками центральних органів виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування та правоохоронні органи, керівниками розвідувальних органів України.

Виплачується грошове забезпечення в межах асигнувань, передбачених у кошторисі військової частини на грошове забезпечення військовослужбовців.

Особливості грошового забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Як було зазначено, починаючи з 24 лютого 2022 р. в Україні введено режим воєнного стану [1]. 28 лютого 2022 р. уряд України ухвалив спеціальну постанову [16], яка передбачає виплату додаткової грошової винагороди військовослужбовцям у період дії воєнного стану. За даними цієї постанови на рис. 3 і 4 наведено загальну структуру грошового забезпечення та приклад розмірів виплат військовослужбовцям Сухопутних військ в умовах воєнного стану.

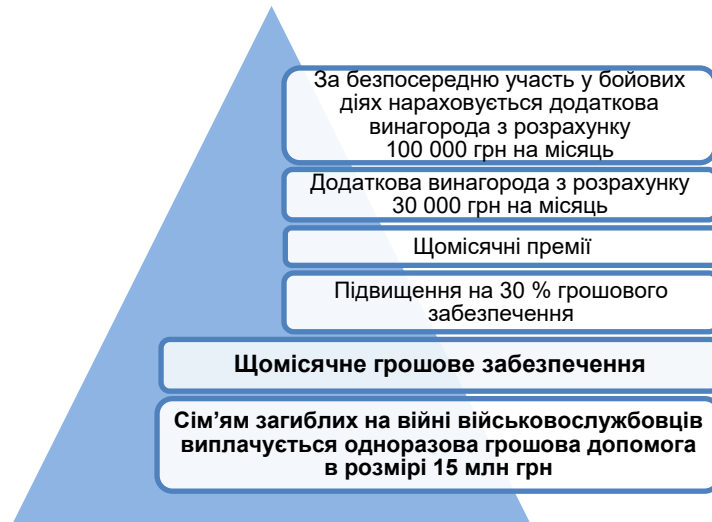

Рис. 3. Загальна структура грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ в умовах воєнного стану (складено автором на основі джерела [16])

Категорії військовослужбовців	Воєнний стан, грн/міс.	Бойові дії, грн/міс.
Стрілець	43 244	113 244
Командир танка	46 459	116 459
Головний сержант роти	46 928	116 928
Командир батальйону	54 362	124 362
Командир бригади	62 962	132 962

Рис. 4. Розміри грошового забезпечення окремих категорій військовослужбовців Сухопутних військ ЗСУ в умовах воєнного стану (складено автором на основі джерела [16])

Огляд змін нормативно-правової бази і зокрема ст. 16 Закону України [17] показав, що держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців, членів їхніх сімей, працівників ЗСУ та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їхніх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або постраждали в полоні в ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних миротворчих операціях.

Особливості правових відносин з працівниками ЗСУ в умовах воєнного стану. Відповідно до ст. 5 оновленого Закону [17] особовий склад ЗСУ складається з військовослужбовців і працівників ЗСУ, які є громадянами України. Окремі посади працівників ЗСУ можуть комплектуватися громадянами, які проходять альтернативну (невійськову) службу в порядку, визначеному цим законом. Відповідно до ст. 16 Закону [17] визначено, що соціальний захист працівників ЗСУ забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю, якщо інше не передбачено трудовим договором.

Із 24.03.2022 р. набув чинності Закон України [7], що адаптує трудові відносини з працівниками під реалії війни та визначає нові правила трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої

належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами. Цей закон діє протягом воєнного стану і частково обмежує конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст. 43, 44 Конституції України. Узагальнену інформацію щодо нормативно-правових документів, які регулюють правові та трудові відносини з працівниками ЗСУ в умовах воєнного стану, наведено в табл. 2.

Аналіз нормативно-правових документів, наведених у табл. 2, дозволив сформулювати основні особливості правових відносин з працівниками ЗСУ в умовах воєнного стану, які полягають у наступному:

1. Роботодавець може перевести працівника на іншу роботу без його згоди (за винятком переведення на роботу в іншу місцевість, де тривають активні бойові дії), якщо ця робота не протипоказана за станом здоров'я працівника та не загрожує життю людині. Якщо підприємство ліквідується у зв'язку зі знищенням через бойові дії, роботодавець може розірвати договір з працівником, попередивши його не пізніше ніж за 10 днів.

2. Працівник може розірвати трудовий договір за власною ініціативою без двотижневого строку попередження (за винятком примусового залучення до суспільно-корисних робіт в умовах воєнного часу, а також якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах, віднесених до критичної інфраструктури) у

зв'язку з веденням бойових дій та загрозою для його життя та здоров'я.

3. Допускається звільнення працівника з ініціативи роботодавця в період тимчасової непрацездатності, а також під час відпустки (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустки з догляду за дитиною). Датою звільнення у такому разі є перший робочий день, що настає за днем закінчення тимчасової непрацездатності або відпустки.

4. Дозволена тривалість робочого часу за необхідності може збільшуватися до 60 год на тиждень (для працівників зі скороченою тривалістю робочого часу – не більше 50 год), але це не означає, що працівники мають автоматично переходити на такий режим роботи. Мінімальна тривалість щотижневого безперервного відпочинку скорочується до 24 год.

5. Через бойові дії можливі випадки, коли роботодавець не може вчасно виплатити зарплату. Якщо він доведе, що порушення сталося саме через обставини непереборної сили, то не нестиме відповідальності перед законом. Водночас після припинення цих обставин він зобов'язаний виплатити всю зарплату.

6. Максимальна тривалість щорічної основної відпустки становить 24 календарні дні. Протягом періоду дії воєнного стану роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заро-

бітної плати без обмеження строку, встановленого ч. 1 ст. 26 Закону України [20]. Якщо працівника залучено до робіт на об'єктах критичної інфраструктури, роботодавець може відмовити в наданні будь-якого виду відпустки (окрім відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною до трирічного віку).

7. Вводиться поняття зупинення дії трудового договору, що не тягне за собою припинення трудових відносин. Дія трудового договору може бути призупинена у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість надання та виконання роботи. Про зупинення дії трудового договору роботодавець та працівник за можливості мають повідомити один одного в будь-який доступний спосіб. Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового договору в повному обсязі покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України.

8. Відповідно до ст. 119 Закону [18] на час виконання державних або громадських обов'язків, якщо за чинним законодавством України ці обов'язки можуть здійснюватися в робочий час, працівникам ЗСУ гарантується збереження місця роботи (посади) і середнього заробітку. Працівникам ЗСУ, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених законами [21] і [22], надаються гарантії та пільги відповідно до цих законів.

Таблиця 2. Нормативно-правові документи, що регулюють трудові відносини з працівниками ЗСУ в умовах воєнного стану

Нормативно-правовий документ	Зміст та особливості правового регулювання трудових відносин з працівниками ЗСУ
1	2
Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII[17]	Відповідно до ст. 17 Закону: – для військовослужбовців, резервістів (на час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві) та працівників ЗСУ можуть бути обмежені права у свободі пересування, вільному виборі місця проживання та вільно залишати територію України, а також права на збирання, використання і поширення інформації; – працівники Міністерства оборони України мають зупинити членство в політичних партіях; – функціонування професійних спілок працівників, які уклали трудовий договір із ЗСУ, здійснюється відповідно до Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності"; – не допускаються організація працівниками ЗСУ страйків й участь в їх проведенні тощо.
Кодекс законів про працю України [18]	Регулює трудові відносини всіх працівників щодо необхідності зростання продуктивності праці, поліпшення якості роботи, підвищення ефективності суспільного виробництва і піднесення на цій основі матеріального і культурного рівня життя працівників, зміцнення трудової дисципліни і поступового перетворення праці на благо суспільства як життєву потребу кожної працездатної людини. Визначає правові засади і гарантії здійснення громадянами України права розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної і творчої праці.
Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX [7]	Визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, на період дії воєнного стану. Положення закону, які регулюють деякі аспекти трудових відносин інакше, ніж Кодекс законів про працю України, мають пріоритетне застосування на період дії воєнного стану.
Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII [19]	Визначає правові засади обмежень конституційних прав і свобод людини й громадянина, а також у відносинах між працівником та роботодавцем. У період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю у частині відносин, врегульованих цим та іншими законами.

Особливості правових відносин з іншими працівниками.

Визначимо особливості правових відносин з іншими категоріями працівників на основі узагальнення змін чинного законодавства України, які було адаптовано до умов воєнного стану. До інших категорій працівників належать особи, які призвані:

- на строкову військову службу;
- на військову службу за призовом осіб офіцерського складу;

- на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом, у тому числі, шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби.

Зокрема, у період дії воєнного стану або до дня фактичного звільнення працівника за ним на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі неза-

лежно від підпорядкування та форми власності та у фізичних осіб-підприємців, у яких він працював на час призову, зберігаються:

- місце роботи;
- посада;
- середній заробіток.

Цим категоріям працівників гарантується виплата грошового забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до Закону України [10]. Значені категорії працівників не підлягають звільненню на підставі п. 3 ч. 1 ст. 36 Закону [18], а лише звільняються від виконання обов'язків, передбачених трудовим договором. Це потребує документального оформлення відповідним наказом (розпорядженням) роботодавця. Підставою для збереження місця роботи, посади і середнього заробітку на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності й у фізичних осіб є сам факт призову або прийняття працівника на військову службу за контрактом під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення. Факт звільнення можна підтвердити шляхом надання власнику або уповноваженому ним органу відповідних довідок, витягів з відповідних наказів, повістки, розпорядження, витягів із наказів про включення до особового складу військової частини тощо.

Висновки. Розглянуто перші дієві кроки щодо трансформації фінансової системи держави загалом та оновлення функціонування системи грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ зокрема, які уряд України оперативні здійснив в умовах воєнного стану. У результаті розміри грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ всіх категорій істотно збільшилися, разом з цим було встановлено щомісячні премії, збільшено надбавки за особливості проходження військової служби, на законодавчому рівні врегульовано особливості правових відносин з працівниками ЗСУ та з іншими категоріями працівників, які були призвані на строкову військову службу, військову службу за призовом, під час мобілізації, із числа резервістів, за контрактом та інших.

Узагальнено особливості грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ за видами та за категоріями. На підставі проведеного аналізу чинних нормативно-правових документів було уточнено дефініцію "система грошового забезпечення" військовослужбовців ЗСУ.

Сформовано і наочно представлено загальну структуру грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ (рис. 3), наведено розміри грошового забезпечення окремих категорій військовослужбовців в умовах воєнного стану на прикладі виплат військовослужбовцям Сухопутних військ (рис. 4).

З метою формування надійного та стабільного фінансового джерела грошового забезпечення військовослужбовців та працівників ЗСУ в умовах військової агресії росії доцільно:

- органам державної влади, уповноваженим на отримання Україною грошових коштів на відбудову держави та на потреби Міністерства оборони звернути увагу на вчасне використання коштів державного бюджету за загальним та спеціальним фондами на забезпечення діяльності сектору безпеки й оборони України під час та після воєнних дій;
- вдосконалити існуючий або розробити новий юридичний механізм, який дозволить примусово отримати арештовані та заморожені ресурси країни-агресора, і

механізм прозорого й ефективного їхнього розподілу для подальшого розвитку системи фінансового забезпечення функціонування сектору безпеки і оборони України;

- регулярно інформувати військовослужбовців та працівників ЗСУ із сутністю трансформації фінансової системи України в умовах військової агресії росії, змінами в законодавстві щодо регулювання грошового забезпечення військовослужбовців та особливостей гарантування оплати праці інших працівників.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення: 20.05.2022).
2. Україна кожен місяць витрачає на війну приблизно \$10 мільярдів : Мінфін України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/04/03/83115264/> (дата звернення: 26.05.2022).
3. Сергій Марченко виступив з промовою на засіданні Ради ЄС з економічних і фінансових питань (ЕКОФІН) (6 квіт. 2022 р.) : Мінфін України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/sergii_marchenko_vistupiv_z_promovoiu_na_zasidanni_radi_ies_z_ekonomichnikh_i_finansovikh_pitan_e_kofin-3392 (дата звернення: 26.05.2022).
4. Росія заплатить: збитки від руйнування інфраструктури України через війну зросли на \$3,1 млрд : Мінфін України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/05/19/85681857/> (дата звернення: 26.05.2022).
5. На підтримку Армії та гуманітарну допомогу зібрано близько 12 млрд грн : Нацбанк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/napitrimku-armiyi-ta-gumanitarnu-dopomogu-zibrano-blizko-12-mld-grn> (дата звернення: 16.05.2022).
6. Ленд-ліз на \$33 млрд та конфіскації: як США допоможуть Україні перемогти. URL: <https://mind.ua/publications/20240545-lend-liz-na-33-mld-ta-konfiskaciyi-yak-ssha-dopomozhut-ukrayini-peremogti> (дата звернення: 16.05.2022).
7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
8. Пасіка С. П., Опанасенко О. О., Балабіна В. В. Збірник нормативно-правових актів і довідкових матеріалів з деяких питань соціального забезпечення та проходження служби військовослужбовцями – учасниками антитерористичної операції. Київ : ВІКНУ, 2015. 356 с.
9. Брижіватий В. М., Сизов А. І. Економіка Збройних Сил України, як складова частина оборонної економіки країни. Київ : ВІКНУ, 2014. 291 с.
10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
11. Порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних сил України та деяким іншим особам : Наказ Міноборони України від 07.06.2018 р. № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
13. Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 р. № 1381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1381-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
14. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 р. № 704. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
15. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
16. Міноборони оприлюднило розміри грошового забезпечення військових під час війни : Galinfo. URL: https://galinfo.com.ua/news/minoborony_oprylyudnylo_rozmiry_groshovogo_zabezpechennya_viykovyuh_pid_chas_viyny_382670.html (дата звернення: 20.05.2022).
17. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
18. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
19. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
20. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.05.2022).

21. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 16.05.2022).

22. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 16.05.2022).

References

1. On the introduction of martial law in Ukraine. (2022). *Decree of the President of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> [in Ukrainian].
2. Ministry of Finance of Ukraine. (2022). [Official site of Ministry of Finance of Ukraine]. <https://minfin.com.ua/ua/2022/04/03/83115264/> [in Ukrainian].
3. Ministry of Finance of Ukraine. (2022). [Official site of Ministry of Finance of Ukraine]. https://www.mof.gov.ua/uk/news/sergii_marchenko_vistupiv_z_promovoiu_na_zasidanni_radi_ies_z_ekonomichnikh_i_finansovi_kh_pitan_ekofin-3392?fbclid=IwAR2Gfz6nWQ89pgHpCumbxd_FB7e_HPPf8U7Y-PiTrhRjQllGxqH3A6esS4 [in Ukrainian].
4. Ministry of Finance of Ukraine. (2022). [Official site of Ministry of Finance of Ukraine]. <https://minfin.com.ua/ua/2022/05/19/85681857/> [in Ukrainian].
5. National Bank. (2022). [Official site of National Bank]. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/na-pidtrimku-armiyi-ta-gumanitarnu-dopomogu-zibrano-blizko-12-mlrd-grn> [in Ukrainian].
6. MIND. (2022). *Website*. <https://mind.ua/publications/20240545-lend-liz-na-33-mlrd-ta-konfiskaciyi-yaq-ssha-dopomozhut-ukrayini-peremogti> [in Ukrainian].
7. On the organization of labor relations under martial law. (2022). *The Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
8. Paseka, S., Opanasenko, O. & Balabyna, V. (2015) *Collection of normative-legal acts and reference materials on some issues of social security and service of military personnel – participants in the anti-terrorist operation*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Bryzhevatyi, V. & Syzov, A. (2014). *Economy of the Armed Forces of Ukraine as an integral part of the country's defense economy*. Kyiv [in Ukrainian].

10. On the social and legal protection of military personnel and members of their families. (2022). *The Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

11. The procedure for paying monetary allowances to servicemen of the Armed Forces of Ukraine and some other persons. (2018) : *Order of the Ministry of Defense of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text>.

12. On the status of war veterans, guarantees of their social protection. (2022). *The Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

13. On increasing the level of social protection of the most vulnerable segments of the population. (2022). *Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1381-2011-%D0%BF#Text>.

14. On the monetary allowance of military personnel, private and commanding officers and some other persons. (2022). *Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text>.

15. Issues of certain payments to military personnel, private and commanding officers, police officers and their families during martial law. (2022). *Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>.

16. The Ministry of Defense published the size of the monetary allowance of the military for the duration of the war. (2022). *Galinfo website*. https://galinfo.com.ua/news/minoborony_oprylyudnylo_rozmiry_groshovogo_zabezpechennya_viyskovykh_pid_chas_viyny_382670.html [in Ukrainian].

17. About the Armed Forces of Ukraine. (2022). *The Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

18. Labor Code of Ukraine. (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

19. On the legal regime of martial law. (2022). *The Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

20. About vacations (2022). *The Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

21. About military duty and military service. (2022). *The Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

22. About mobilization preparation and mobilization. (2022). *The Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

Надійшла до редколегії 20.05.22

L. Gorodianska, Member-Cor. of Academy of Economic Sci. of Ukraine, PhD in Economic, Ass. Prof.
gorod_lv@knu.ua
ORCIDID 0000-0002-4482-1690
Scopus ID 56529623300
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF MONETARY SUPPORT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

During the period of war and the introduction of the legal regime of martial law, the amount of expenses for the financial support of the functioning of the defense and security sector of Ukraine increased significantly compared to those planned in the State Budget for 2022. The analysis was made on the basis of generalizing the losses of the state budget and the lost financial opportunities of Ukraine in the conditions of Russia's armed aggression. The state budget of Ukraine is the basis for the financial support of the defense capability, maintaining the financial stability and security of the state. During the war, the government took prompt action to transform the financial system of the state. The features of adaptation under martial law of the military state of the system of monetary support for military personnel and employees of the Armed Forces of Ukraine as a component of the financial system of the state are revealed. Analysis of the changes the current regulatory framework, which were implemented by the Government of Ukraine in a state of martial law, made it possible to peculiarities the features that have occurred in the monetary support of military personnel and employees of the Armed Forces of Ukraine. For researching the peculiarities of the legal regulation of the system of monetary support for military personnel and employees of the Armed Forces of Ukraine in the conditions of martial law, a systematic approach was applied. An analysis was made of the legal framework governing the financial and legal aspects of the functioning of the system monetary support for military personnel, on the basis of which the concept of "the system of monetary support" for military personnel was clarified. The structure has been formed and the new values of monetary support for military personnel in war conditions have been specified. It was clarified that the personnel of the Armed Forces of Ukraine consists of military personnel and employees of the Armed Forces of Ukraine who are citizens of Ukraine. Generalize of regularities of labor relations and guaranteeing the preservation of the place of work (position) and the average earnings of employees, including employees of the Armed Forces of Ukraine in the context of the introduction of the legal regime of martial law, are summarized.

Keywords: the system of monetary support, military personnel, martial law, legal relations, the financial system, wages of employees of the Armed Forces of Ukraine, mobilization.

УДК 338.1:330.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.68-73>

В. Гура, канд. екон. наук
 viktoriyagura2016@gmail.com
 ORCID ID 0000-0002-4870-4037
 Scopus ID 57218912586,
 О. Берданова, канд. екон. наук
 berdanovao@gmail.com
 ORCID ID 0000-0003-0776-1868

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ESG-КОНЦЕПЦІЇ

Досліджено еволюцію концептуальних поглядів щодо сталого розвитку планетарної системи від вчення про ноосферу В. І. Вернадського до сучасної парадигми сталого розвитку суспільства. Розкрито сутність глобальних цілей сталого розвитку до 2030 р., що відображають масштаб і спрямування нового порядку денного людства. Визначено, що ESG-концепція є практичним інструментом участі підприємницького сектора в досягненні цілей сталого розвитку. Підкреслено актуальність відповідальної діяльності бізнес-структур для відновлення суспільного життя в Україні в повсякденний період. Висвітлено основні аспекти ESG-концепції як екологічного, соціального та управлінського трикутника формування стійкої життєздатності підприємств. Обґрунтовано позитивний вплив управління екологічними та соціальними ризиками на довгострокову ринкову вартість компаній. Визначено основні рушійні сили впровадження ESG-принципів у діяльність приватного сектору, до яких належать: інвестори, міжнародні організації, міжнародні банки розвитку, уряди країн, споживачі продукції. Досліджено застосування в Україні ESG-принципів на прикладі ESG-стратегії до 2030 р. групи компаній ДТЕК, висвітлено їхні пріоритети щодо участі в досягненні цілей сталого розвитку. Визначено основні напрями діяльності соціально відповідальних вітчизняних підприємств: трудові відносини, екологічна відповідальність, відносини зі споживачами, розвиток громад, антикорупційні практики. Доведено, що розкриття нефінансової інформації та забезпечення прозорості дій компаній є ще новим процесом в Україні, який ускладнюється відсутністю загальноприйнятих стандартів розкриття нефінансової інформації. Визначено основні проблеми широкого застосування ESG-концепції у практичній діяльності підприємницького сектору та обґрунтовано напрями активізації цього процесу, серед яких: лідерство та посилення впливу великих компаній на впровадження економічними агентами ESG-принципів; здійснення соціально відповідального інвестування фінансовими структурами; стандартизація змісту та процесу розкриття нефінансової інформації; популяризація і роз'яснення сутності та ролі ESG-концепції для розвитку підприємницького сектору; підготовка компетентних фахівців у цій сфері.

Ключові слова: сталий розвиток, глобальні цілі сталого розвитку, ESG-концепція, ESG-стратегія, соціально відповідальне інвестування.

Постановка проблеми. Ідея рівних прав усіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі й у часі, ощадливого використання обмежених планетарних ресурсів, збалансованості економічного розвитку і збереження природи пройшла довгий еволюційний шлях від концептуального погляду на взаємовідносини в трикутнику "людина – економіка – природа" до практичного дороговказу щодо формування національних стратегій сталого розвитку.

Слід зазначити, що досягнення балансу трьох основних складових сталого розвитку – економічної, соціальної та екологічної – є надзвичайно складним завданням. Постає безліч наукових і практичних проблем від метрики визначення врівноваженості цих складових до ролі і конкретних дій різних суспільних груп, суб'єктів господарювання щодо досягнення цілей сталого розвитку. У контексті останнього має перспективний вигляд впровадження у практику підприємницької діяльності комплексної соціальної, екологічної та корпоративної (*environmental, social and governance, ESG*) концепції, яка переводить загальну філософію сталого розвитку на зрозумілу підприємницькому сектору мову, коли прийняття інвестиційних бізнес-рішень базується на врахуванні трьох взаємопов'язаних ключових критеріїв, що в подальшому відображається у кількісних результатах, наприклад рейтингових оцінках компаній, збільшенні споживачів продукції тощо.

Глобальний тренд щодо підвищення соціальної, екологічної відповідальності приватних структур набуває додаткового значення для України, яка зазнала значних руйнувань унаслідок російської агресії. Збільшення бідності як результат економічних втрат, зруйнована інфраструктура, суттєве погіршення стану навколишнього середовища тощо, – це виклики, вирішення яких потребує

консолідованих зусиль усіх суспільних секторів. Проте впровадження принципів ESG поки не є усвідомленою необхідністю українських підприємств, лише окремі великі корпорації стали на цей шлях. Це актуалізує необхідність дослідження напрямів розвитку підприємництва в Україні на основі ESG-концепції в сучасних реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням концептуальних засад сталого розвитку суспільства займаються такі вітчизняні вчені, як: Л. Масловська, А. Садовенко, В. Середа, Т. Тимочко, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, К. Коценко, М. Хвесик та інші. Системний підхід до оцінювання та управління сталим розвитком суспільства висвітлюються в працях М. Згуровського, Г. Статюхи, І. Джигірея. Концептуальні засади корпоративної соціальної відповідальності в Україні досліджені в працях Н. Орлової, А. Харламової [18]. Екологічні аспекти соціальної корпоративної відповідальності підприємств розкриваються в працях Н. Бочарової [10]. Л. Бобко та А. Мазяр доводять, що "важливим кроком на шляху виконання положень глобальних ініціатив є виконання *цілей сталого розвитку* (ЦСР) України, для чого необхідна популяризація концепції корпоративної соціальної відповідальності з одночасною розробкою соціальних, економічних та інституційних інструментів, способів, засобів для заохочення підприємства до виконання соціально відповідальної діяльності" [9]. Л. Зайцева стверджує, що динамічний і добре функціонуючий бізнес у разі його залучення до процесу досягнення ЦСР може значно поліпшити результативність діяльності урядів у напрямі реалізації "порядку денного – 2030" [13, с. 58]. І. Ладунка соголошує, що невід'ємним складником корпоративної соціальної відповідальності є охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів,

© Гура В., Берданова О., 2022

створення відповідних умов екологічної безпеки підприємств та життєдіяльності людини [16, с. 921]. М. Дем'янюк, В. Котлубай та Є. Редіна, зазначають, що "соціальна відповідальність є одним із компонентів збалансованого розвитку, а соціально-відповідальне інвестування є формою практичної реалізації соціальної відповідальності" [12, с. 143]. О. Тивончук підкреслює, що імплементація принципів сталого розвитку в діяльність вітчизняних компаній, їх представлення в міжнародних та українських ESG-рейтингах стане позитивним чинником впливу на ділову репутацію не лише окремих суб'єктів господарювання, але й України в цілому [19, с. 112].

Відомими іноземними вченими, які досліджують питання соціальної корпоративної відповідальності, є М. Стетмен, Дж. Елкінгтон, Дж. Чен, Е. Фрімен, С. Веламурі, Б. Моріарті, Г. Еклес, Г. Кастапелі, М. Сканел та інші. У своїх працях М. Стетмен доводить наявність тісного зв'язку між соціальною відповідальністю компанії та створенням довгострокової цінності для акціонерів [7]. Дж. Елкінгтон та М. Сканел наголошують на потрійній результативності діяльності компаній (*Triple Bottom Line*), що відображається у формуванні більш оптимального, "збалансованого" портфеля інвестицій [2, 6]. Е. Фрімен, С. Веламурі, Б. Моріарті дотримуються думки, що діяльність підприємств має бути відповідальною щодо стейкхолдерів (акціонерів, постачальників, територіальних громад, де функціонує підприємство тощо) [4]. Незважаючи на значну кількість наукових праць з окремих аспектів відповідальної діяльності підприємств, комплексний погляд на проблематику розвитку підприємництва в Україні на основі ESG-концепції у сучасних умовах потребує наукового осмислення та подальших наукових розробок.

Мета статті. Метою статті є визначення проблем та обґрунтування напрямів розвитку підприємництва в Україні на основі ESG-концепції у сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне розуміння сталого розвитку суспільства формувалося поступово від перших робіт про ноосферу академіка В. Вернадського до закріплення цього поняття в міжнародних документах як нової парадигми розвитку суспільства. Ще в 40-х роках ХХ ст. В. Вернадський звернув увагу на глибокі якісні зміни, що відбуваються на Землі під впливом людської діяльності. Він стверджував, що обличчя планети – біосфера – хімічно різко змінюється людиною свідомо і переважно несвідомо. Змінюється людиною фізично та хімічно повітряна оболонка суші, усі її природні води. У результаті зростання людської культури в ХХ ст. усе різкіше стали змінюватися (хімічно і біологічно) прибережні моря та частини океану. Людина повинна тепер вживати все більше і більше заходів для збереження для майбутніх поколінь морських багатств [11]. Вчений підкреслював, що гармонійний взаємозв'язок усіх структурних складових ноосфери – людства, суспільних систем, технологій тощо – в єдності з біосферою є основою її стійкого існування.

Глибину ідей В. Вернадського людство усвідомило значно пізніше, у другій половині ХХ ст., зіштовхнувшись із загрозливими наслідками хіжацького ставлення до навколишнього середовища. Потреби людей постійно зростали кількісно та якісно, споживання забезпечувалося екстенсивним типом виробництва без урахування необхідності підтримки екосистем та розуміння обмеженості ресурсів у глобальному масштабі.

У подальшому дослідженням взаємопов'язаних соціальних, економічних, технічних, демографічних і полі-

тичних явищ активно займався Римський клуб (творче об'єднання вчених різних країн під керівництвом Авреліо Печчеї). Протягом 1984–1986 років ефективно працювала Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку. Саме ця Комісія в 1987 р. ввела термін "сталий розвиток". Вона ж стала ініціатором проведення Конференції ООН з найактуальніших загальнопланетарних питань – довкілля і сталого розвитку. Конференція відбулася в червні 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, де і було закріплено, що під сталим розуміють такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [14].

У 2000 р. відбувся Саміт тисячоліття ООН, на якому була прийнята Декларація тисячоліття ООН та сформульовано вісім глобальних цілей суспільного розвитку, які отримали назву *цілі розвитку тисячоліття* (ЦРТ), а саме: викоринення крайнього зубожіння та голоду; надання всім жителям планети початкової освіти; забезпечення гендерної рівності та розширення прав жінок; скорочення дитячої смертності; покращення охорони здоров'я матерів; боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення екологічної стійкості; формування глобального партнерства в цілях розвитку [21].

Уроки та результати досягнення ЦРТ дозволили визначити нові орієнтири розвитку на наступні 15 років (2015–2030). Підсумковий документ "Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року" містить 17 *цілей сталого розвитку* (ЦСР), а саме [20]: викоринення бідності в усіх її формах; викоринення голоду, досягнення продовольчої безпеки, покращення харчування, а також сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та підвищення добробуту для всіх у будь-якому віці; забезпечення інклюзивної та якісної освіти і створення можливостей для освіти упродовж життя; забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок; забезпечення доступу та стійкого управління водними ресурсами; забезпечення доступу до надійної, стійкої та сучасної енергетики для всіх; сприяння поступальному, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці; розбудова стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій та сталій індустріалізації та стимулювання інновацій; зменшення нерівності всередині країн і між країнами; розбудова міст і населених пунктів на основі інклюзивності, сталості, безпечної життєдіяльності; забезпечення сталого споживання і виробництва; впровадження невідкладних заходів по боротьбі зі зміною клімату і його наслідками; збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів для сталого розвитку; захист, відновлення та сприяння сталому використанню екосистем суші, стійке управління лісами, боротьба з опустелюванням, зупинення процесу деградації земель та припинення втрати біорізноманіття; сприяння становленню мирного й інклюзивного суспільства з метою сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і розбудова ефективних, підзвітних інститутів на всіх рівнях; зміцнення, імплементація та активізація глобального партнерства для сталого розвитку.

ЦСР відображають масштаб та спрямування нового порядку денного, є всеохоплюючими та неподільними, вони враховують три аспекти сталого розвитку: економічний, соціальний та екологічний. Водночас ще в 1996 р. Комісія зі сталого розвитку ООН (КСР) запропонувала

включити до переліку індикаторів, які відображають сталий розвиток, четверту компоненту – інституційну [14]. Найважливіша риса інституційної компоненти – її багаторівневність (від локального до глобального), тобто сприяння економічному розвитку при збереженні екологічних і соціальних ресурсів необхідно здійснювати на тому рівні, де це буде найбільш ефективним. Це, у свою чергу, тягне за собою необхідність узгодження інтересів різних суспільних груп як на міжнародному рівні, так і всередині країн, тобто виходу діалогу та взаємодії між урядами, громадянським суспільством і приватним сектором на новий рівень [14]. Для активізації такого діалогу та реалізації принципів сталого розвитку на

практиці необхідно впровадити ряд інструментів, які б забезпечували участь окремих громадян, суспільних груп, підприємств у досягненні ЦСР.

Для підприємницького сектору одним із таких інструментів стала ESG-концепція, рекомендації щодо впровадження якої були представлені в доповіді Генерального секретаря ООН Кофі Аннана "Небайдужий перемагає" ("Who Cares Wins") [20]. ESG (англ., E – environment, S – social, G – governance) – це практичні аспекти управління компанії власним стійким розвитком, основа для прийняття відповідальних інвестиційних рішень (рис. 1).

Рис. 1. Основні аспекти ESG-концепції (складено за [8])

Упроваджуючи ESG-концепцію, компанії беруть на себе зобов'язання розвивати власний бізнес не лише задля збільшення фінансових показників, а й з дотриманням соціальних і екологічних аспектів їхньої діяльності, сприяючи у такий спосіб досягненню ЦСР. Відповідальна діяльність компаній впливає на підвищення їхньої акціонерної вартості у довгостроковій перспективі та створення стійкої життєздатності. Ця теза підтверджується результатами дослідження CSR Europe, Deloitte та Euronext, яке виявило, що 78 % підприємств-респондентів зазначають позитивний вплив управління екологічними та соціальними ризиками на довгострокову ринкову вартість компаній [8, с. 29]. Це стає можливим завдяки тому, що дотримання ESG-принципів сприяє:

- ранньому виявленню нових зовнішніх і внутрішніх ризиків і загроз, проблем в управлінні;
- створенню нових можливостей для бізнесу;
- підвищенню задоволеності та лояльності клієнтів (споживачів, постачальників, партнерів тощо)
- покращенню репутації компанії як привабливого роботодавця;
- створенню нових партнерств із зацікавленими сторонами;
- покращенню іміджу брендів;
- полегшенню доступу до капіталу, його нижчій вартості;
- зниженню рівня ризику.

Темпи зростання кількості компаній-членів мережі Global Compact – ініціативи, яка пропагує ідеї корпоративної соціальної відповідальності, свідчать про дуже високу активність підприємств щодо підтримки концепції відповідального бізнесу. З моменту заснування мережі в 2000 р. до неї приєдналося понад

12 тис. компаній по всьому світу [12, с. 144]. Рушіями цього процесу виступають:

- інвестори, які все частіше висловлюють побоювання, що їхні гроші будуть вкладатися в акції компаній, які шкодять навколишньому середовищу, використовують неетичні методи ведення бізнесу, порушують права своїх працівників тощо. Щоб довести зворотне, підприємства стали використовувати ESG-рейтинги своєї діяльності;
- міжнародні організації, передусім ООН як ініціатор принципів відповідального інвестування. Учасники-підписанти цієї ініціативи мають враховувати ESG-фактори та ділитися інформацією стосовно цього процесу;
- міжнародні банки розвитку, які є джерелом дешевих грошей для комерційних банків і компаній, висувають чіткі екологічні та соціальні вимоги. Наприклад – відмова від капіталовкладень у сектори, що продукують значний обсяг вуглецю, або займаються виробництвом зброї;
- уряди країн підвищують вимоги щодо екологічних і соціальних наслідків діяльності підприємств;
- споживачі продукції, які, обираючи продукцію або послугу, все частіше віддають перевагу соціально відповідальним товаровиробникам.

Слід зазначити, що в Україні застосування в приватному секторі ESG-принципів є менш поширеним явищем, ніж у розвинених країнах. Однак цей процес набирає обертів. Уже цілий ряд фінансових і нефінансових корпорацій розробляють ESG-стратегії. Прикладом може слугувати ESG-стратегія до 2030 р. ДТЕК, яка спрямовує діяльність компанії групи в межах їх компетенції на досягнення 12 ЦСР, а саме [4]:

- ціль 3 – інвестування в здоров'я працівників та забезпечення доступу до якісних медичних послуг;
- ціль 4 – реалізація освітніх програм для зовнішніх та внутрішніх клієнтів;

ціль 5 – надання рівних умов для всіх та розвитку кар'єри працівників незалежно від гендерної приналежності;

ціль 6 – підтримка обсягів водоспоживання;

ціль 7 – лідерство на українському ринку відновлюваної енергії;

ціль 8 – прагнення до нульового травматизму та забезпечення безпечних умов праці;

ціль 9 – запровадження підходу відкритих інновацій з акцентом на збереженні енергії, штучному інтелекті та робототехніці;

ціль 11 – забезпечення суттєвого зниження впливу компанії на природне середовище та сприяння розвитку населених пунктів та територій;

ціль 12 – запровадження підходів циркулярної економіки для утилізації відходів;

ціль 13 – дотримання цілей Паризької угоди та прагнення до досягнення скорочення викидів парникових газів;

ціль 15 – реалізація проєктів з озеленення та рекультивації з акцентом на біорізноманіття та захист екосистем;

Ціль 17 – розвиток державно-приватних партнерств, які сприяють досягненню цілей сталого розвитку Україною.

На практичному рівні дотримання критеріїв ESG для позитивного впливу на досягнення ЦСР передбачає добровільне встановлення компаніями пріоритетів сталого розвитку, для ДТЕК це [4]:

- виконувати зобов'язання з охорони атмосферного повітря та захисту клімату, інвестуючи в розвиток відновлюваної енергетики та скорочуючи вуглецевий слід теплової генерації;

- слідувати принципам циркулярної економіки, зокрема використовувати промислові відходи;

- захищати біорізноманіття та сприяти збереженню екосистем;

- слідувати високим соціальним стандартам і бути відповідальним "корпоративним громадянином";

- забезпечувати безпечні умови праці та цілісну систему охорони здоров'я співробітників;

- слідувати кращим практикам корпоративного управління, ризик-менеджменту та комплаєнсу.

У цілому по Україні лише дев'ять компаній (АТ "Укр-газвидобування", ТОВ "Нова пошта", ПрАТ "Карлсберг Україна", ДП "Адміністрація морських портів України", Intellias, ПрАТ "Київстар", АТ "Перший український міжнародний банк", ІП "Кока-Кола Беверіджиз Україна Лімітед" та Група ДТЕК) інтегрували ЦСР у свою стратегію [15]. Хоча окремі корпоративні, екологічні або соціальні напрями підтримуються багатьма соціально відповідальними вітчизняними підприємствами. Передусім ці напрями охоплюють: трудові відносини (оплата праці, надання працівникам можливості працювати за гнучким графіком, реалізація програм підвищення кваліфікації); екологічну відповідальність (впровадження енергозберігаючих технологій, поводження з відходами та програм сортування й утилізації відходів); відносини зі споживачами (підтримка якості продукту компанії, надання правдивої інформації та реклами, тренінги для персоналу з питань обслуговування споживачів, контакт-центри для споживачів); розвиток громад (виділення коштів на благодійність, допомога щодо благоустрою території); антикорупційні практики (відмова від хабарів за розв'язання бізнес-проблем) [9].

Демонстрація компаніями реальних, а не декларативних зусиль щодо реалізації ESG-принципів здійсню-

ється ними через розкриття нефінансової інформації про свою діяльність. Зокрема, ДТЕК на своєму сайті щорічно розміщує ESG-звіт. Незважаючи на окремі позитивні приклади, розкриття нефінансової інформації та забезпечення прозорості дій компаній є ще новим і складним процесом в Україні. Документи для регуляції цього процесу перебувають в стані розробки, насамперед для фінансових установ. Із березня 2020 р. новий Кодекс корпоративного управління рекомендує українським компаніям розкривати інформацію щодо розвитку ESG-проєктів. Водночас, Національний банк України планував впровадити ESG-фактори в систему корпоративного управління банків з початку 2022 р., а небанківських фінансових установ – з кінця 2024 р.

За результатами визначення індексу ESG прозорості українських компаній (ESG Transparency Index 2020) середній рівень розкриття інформації компаніями України за показниками ESG становить 32 %, а компаній серед ТОП-10 – понад 60 %. Найчастіше учасники рейтингування за індексом ESG прозорості розкривають загальну інформацію про компанію, інформацію про захист довкілля та відносини з громадою. Найменш висвітлюваними є питання прав людини, впровадження корпоративної соціальної відповідальності в ланцюг постачання та лідерство керівництва і компанії [15, с. 2]. Найвищий рівень розкриття інформації демонструють компанії фінансової сфери, транспортування та постачання електроенергії, фармацевтики та металургійного виробництва.

Відносно невисокий рівень розкриття нефінансової інформації в корпоративних звітах, на нашу думку, пов'язаний з відсутністю загальноприйнятих стандартів розкриття нефінансової інформації; складністю збору та аналізу ESG-звітності; незастосуванням норм адміністративної відповідальності за порушення порядку подання та оприлюднення звітів про управління; неврахуванням внутрішніми інвесторами ESG-звітності підприємств при прийнятті бізнес-рішень щодо інвестування.

Інституціональним поштовхом до впровадження ESG-концепції вітчизняними підприємствами може стати створення останніми роками відповідних структур на державному рівні. Зокрема, при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі створено Національний контактний пункт з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних принципів) для багатонаціональних підприємств у межах Декларації організації економічного співробітництва та розвитку про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства в Україні. Також розпочав діяльність центр "Розвиток корпоративної соціальної відповідальності", що є експертною організацією в Україні з відповідального ведення бізнесу та розвитку корпоративної соціальної відповідальності, який проводить щорічний конкурс кейсів із цілей сталого розвитку [9].

Дослідження свідчить, що ідея екологічного, соціального та корпоративного управління поступово впроваджується економічними агентами в Україні, однак це явище не є таким поширеним, як у розвинених країнах світу. Залишається ще цілий ряд проблемних аспектів. Серед них зазначимо такі: недостатню усвідомленість підприємницьким сектором необхідності впровадження ESG-критеріїв; обмеженість соціально відповідального інвестування вітчизняними фінансовими інституціями; відсутність чіткого нормативного регламентування інвестицій у сталий розвиток; неготовність до змін орга-

нізаційної структури та корпоративного управління згідно з ESG-принципами; відсутність чіткої методології визначення соціальних та екологічних ризиків при прийнятті бізнес-рішень; недостатню якість та обсяг інформації, необхідної для соціально відповідального інвестування; недостатній рівень навичок і компетентності працівників вітчизняних компаній щодо сталого розвитку; довгостроковий характер ESG-зобов'язань на тлі невизначеності майбутнього регулювання в цій сфері.

Висновки. Існуючі проблеми обмежують широке застосування ESG-концепції підприємствами України. На сьогодні лише великі компанії, які виходять на міжнародні фінансові ринки, серйозно підтримують соціальну, екологічну та корпоративну відповідальність. Середні та малі підприємства реалізують окремі соціальні або екологічні проєкти, проте повноцінного впровадження ESG-принципів і визначення власного внеску в досягнення ЦСР у довгострокових стратегіях цих підприємств не спостерігається. Водночас відновлення і розвиток підприємницького сектору в повоєнний період має відбуватися на нових засадах з урахуванням глобальних трендів. У сучасних реаліях підприємства не можуть залишатися осторонь тих проблем, що постали перед Україною. Практичні довгострокові зобов'язання бізнес-структур щодо відповідальної ESG-діяльності – це суттєвий поштовх до реалізації Україною ЦСР і внесок у краще майбутнє всього суспільства.

Великі компанії мають взяти на себе лідерську роль, впроваджуючи принципи екологічного, соціального та корпоративного управління. Роль фінансових структур щодо заохочення вітчизняних підприємств приймати ESG відповідальні бізнес-рішення полягає у впровадженні цими структурами соціально відповідального інвестування. Науковцям, експертам доцільно розробити, а державі закріпити в нормотворчих документах стандартизований формат розкриття нефінансової інформації. Важливими напрямками діяльності всіх стейкхолдерів мають стати широка популяризація і роз'яснення сутності та ролі ESG-концепції для розвитку підприємницького сектору і підготовка компетентних фахівців у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Орлова Н. С., Харламова А. О. Концептуальні засади корпоративної соціальної відповідальності в Україні : монографія. Донецьк, 2014. 250 с.
2. Бочарова Н. А. Екологічні аспекти соціальної корпоративної відповідальності підприємств // Економіка транспортного комплексу, 2020. № 35. С. 32–47.
3. Бобко Л. О., Мазяр А. В. Проблеми корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в Україні // Ефективна економіка, 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7043>.
4. Зайцева Л. О. Інтеграція сталого розвитку в діяльність компаній // Економіка і держава, 2019. № 11. С. 55–60.
5. Ладунка І. С., Симоненко Д. А. Екологічна соціальна відповідальність підприємств в Україні // Економіка і суспільство, 2017. № 13. С. 917–923.
6. Дем'янчук М., Котлубай В., Редіна С. Соціально-відповідальне інвестування як фактор збалансованого розвитку підприємств. Institutional development mechanisms of the financial system of the national economy: collective monograph. Batumi : Publishing House "Kalmosani", 2020. С. 136–154.
7. Тивончук О. ESG-рейтинги компаній – сутність та особливості формування // Галицький економічний вісн., 2020. № 6(67). С. 104–113.
8. Statman M. Socially Responsible Mutual Funds // Financial Analysts J., 2000. May/June. P. 30–39.

9. Elkington J. Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of the 21st Century Business. Oxford : Capstone Publishing, 1997. 417 p.

10. Scannell M. Working for the Triple Bottom Line. URL: https://www.statestreet.com/content/dam/statestreet/documents/Articles/TripleBottomLine_final.pdf.

11. Freeman R., Velamuri R., Moriarty B. Corporate Stakeholder Responsibility: A New Approach to CSR. Virginia : Business Roundtable Institute for Corporate Ethics, 2006. 19 p.

12. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере. URL: <http://vernadsky.lib.ru>.

13. Згуровський М. З., Статюха Г. О. Основи устойчивого развития общества : курс лекций в 2 ч. К. : НТУУ "КПИ", 2010. Ч. 1. 464 с.

14. Як з'явилися цілі сталого розвитку. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/background.html>

15. Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

16. Who Cares Wins. Connecting Financial Markets to a Changing World. URL: https://www.uneffi.org/fileadmin/events/2004/stocks/who_cares_wins_global_compact_2004.pdf

17. ESG. URL: https://dtek.com/investors_and_partners/esg.

18. Індекс ESG-прозорості українських компаній 2020 (ESG Transparency Index). Київ, 2021. 15 с. URL: <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/Index-2020.pdf>

References

1. Orlova, N., Kharlamova, A. (2014). Conceptual principles of corporate social responsibility in Ukraine. Donetsk: Publishing House. [in Ukrainian].
2. Bocharova, N. (2020). Environmental aspects of corporate social responsibility. Economics of the transport complex, 35, 32–47. [in Ukrainian].
3. Bobko, L., Mazyar, A. (2019) Problems of corporate social responsibility of business in Ukraine. Efficient economy [Online], vol. 5. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7043>. [in Ukrainian].
4. Zaytseva, L. (2019). Integration of sustainable development in the activities of companies. Economy and state, 11, 55–60. [in Ukrainian].
5. Ladunka, I., Simonenko, D. (2017) Environmental social responsibility of enterprises in Ukraine. Economy and society, 13, 917-923. [in Ukrainian].
6. Demyanchuk, M., Kotlubay, V., Redina, S. (2020) Socially responsible investing as a factor of balanced development of enterprises. In B. Gechbaia (Ed.) Institutional development mechanisms of the financial system of the national economy: collective monograph. Batumi: Publishing House "Kalmosani". Pp.136-154. [in Ukrainian].
7. Tyvonchuk, O. (2020). ESG company ratings – the essence and features of formation. Galician Economic Bulletin, 6 (67), 104-113. [in Ukrainian].
8. Statman, M. (2000). Socially Responsible Mutual Funds. Financial Analysts Journal, May/June, 30-39. [in English].
9. Elkington, J. (1997). Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of the 21st Century Business. Oxford: Capstone Publishing, 417 p. [in English].
10. Scannell, M. (2019). Working for the Triple Bottom Line. https://www.statestreet.com/content/dam/statestreet/documents/Articles/TripleBottomLine_final.pdf. [in English].
11. Freeman, R., Velamuri, R., Moriarty, B. (2006). Corporate Stakeholder Responsibility: A New Approach to CSR. Virginia: Business Roundtable Institute for Corporate Ethics, 19 p. [in English].
12. Vernadsky, V. (1944) A few words about the noosphere. <http://vernadsky.lib.ru>. [in Russian].
13. Zgurovsky, M., Statyukha, G. (2010). Fundamentals of sustainable development of society: a course of lectures in 2 parts. Kyiv: NTUU "KPI", Part 1. 464 p. [in Russian].
14. How the Sustainable Development Goals came about. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/background.html>. [in Ukrainian].
15. Sustainable development goals. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>. [in Ukrainian].
16. (2004). Who Cares Wins. Connecting Financial Markets to a Changing World. https://www.uneffi.org/fileadmin/events/2004/stocks/who_cares_wins_global_compact_2004.pdf. [in English].
17. ESG. https://dtek.com/investors_and_partners/esg. [in Ukrainian].
18. (2021). ESG transparency index of Ukrainian companies 2020, Kyiv: 15 p. <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/Index-2020.pdf>. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 28.05.22

V. Gura, PhD in Economic, Ass. Prof.
viktoriyagura2016@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4870-4037
Scopus ID 57218912586,
O. Berdanova, PhD in Economic, Ass. Prof.
berdanovao@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0776-1868
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ENTREPRENEURSHIP RESTORATION AND DEVELOPMENT IN UKRAINE ON THE ESG-CONCEPT BASIS

The article examines the evolution of conceptual views on the sustainable development of the planetary system from the theory of the noosphere by V.I. Vernadsky to the modern paradigm of sustainable development of society. The essence of the global goals of sustainable development until 2030, which reflect the scale and direction of the new agenda of mankind, is revealed. It is determined that the ESG-concept is a practical tool for the participation of the business sector in achieving the goals of sustainable development. The urgency of responsible activity of business structures for the restoration of public life in Ukraine in the postwar period is emphasized. The main aspects of ESG-concept as an environmental, social, and management triangle of the formation of sustainable viability of enterprises are highlighted. The positive impact of environmental and social risk management on the long-term market value of companies is substantiated. It is determined that the main driving forces of the implementation of ESG-principles in the private sector, include investors, international organizations, international banks of development, governments, consumers. The application of the ESG-principles in Ukraine on the example of the ESG-strategy until 2030 of the DTEK Group is studied, and their priorities for participation in achieving the goals of sustainable development are highlighted. The main directions of activity of socially responsible domestic enterprises are determined: labor relations, environmental responsibility, consumer relations, community development, and anti-corruption practices. It is proved that the disclosure of non-financial information and ensuring the transparency of companies' activities is another new process in Ukraine, which is complicated by the lack of generally accepted standards for non-financial information disclosure. The article identifies the main problems of wide application of ESG-concept in the practical activities of the business sector and substantiates the directions of intensification of this process, including: leadership and strengthening the influence of large companies on the implementation of economic agents ESG-principles; implementation of socially responsible investment by financial structures; standardization of the content and process of disclosure of non-financial information; popularization and explanation of the essence and role of ESG-concepts for the development of the business sector; training of competent specialists in this field.

Keywords: sustainable development, global goals of sustainable development, ESG-concept, ESG-strategy, socially responsible investment.

УДК 3ф55/359: 330.5

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.74-78>І. Марко, д-р екон. наук, проф.
marko.df.mo@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-2590-3623,

І. Чернишова, канд. військ. наук, ст. наук. співроб.
i-tv@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5958-7059

Центральний науково-дослідний інститут ЗСУ, Київ, Україна,
О. Остапенко, проф. каф. фін. забезп. військ

ар080011@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-3194-0372

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МОДЕЛЬ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОБОРОННИХ ВИТРАТ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Оборонні витрати – одна з найбільш важливих функцій забезпечення національної безпеки та оборони держави. У мирний час вони можуть видаватися занадто обтяжливими для державного бюджету, проте їхній довготривалий низький рівень негативно впливає на рівень боєздатності ЗСУ. Однак рівень оборонних витрат має бути таким, щоб створювати умови для розвитку економіки країни, а не її гальмування. Однозначної відповіді щодо напрямку впливу військових витрат на економічне зростання сьогодні немає, проте існує думка про умовний рівень, до якого нарощування військових витрат сприяє економічному зростанню, а після його перевищення відбувається негативний вплив на економічний розвиток. Представлено модель взаємозв'язку оборонних витрат та економічного зростання в контексті узгодження потреб національної безпеки і оборони та необхідності збереження оптимальних макроекономічних показників розвитку країни. Модель базується на аналізі даних 40 країн світу за 2011–2020 роки в середовищі Excel та STATISTICA з виведенням кінцевих результатів у вигляді таблиць. Особливістю запропонованої моделі є те, що її застосування дозволяє здійснювати аналіз впливу більшої кількості чинників на результати макроекономічних ефектів. Теоретичним підґрунтям для визначення ефектів впливу військових витрат на макроекономічну стабільність виступає теорія економічного зростання. У подальшому застосування запропонованої моделі надасть можливість розробити рекомендації щодо збільшення темпів економічного зростання країни. Подальші наукові дослідження можуть бути зосереджені на пошуку оптимізаційних моделей оборонних витрат, виходячи з визначених стандартизованих макроекономічних пропорцій.

Ключові слова: економетричні моделі, економічне зростання, макроекономічні показники, оборонні витрати, потреби національної безпеки і оборони.

Постановка проблеми. Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем миру (SIPRI) встановив, що в 2021 р. світові витрати на оборону вперше в історії перевищили 2 трлн дол. Оборонні витрати виступають однією з найбільш важливих функцій забезпечення національної безпеки та оборони держави. Незважаючи на те, що оборонні видатки в мирний час можуть видаватися занадто обтяжливими для державного бюджету, вони повинні фінансуватися першочергово, оскільки хронічне недофінансування, зокрема ЗСУ, негативно впливає на рівень їх боєздатності. З іншого боку, рівень оборонних витрат має бути таким, щоб створювати умови для розвитку економіки країни, а не її гальмування. Макроекономічні аспекти оборонних витрат у більшості випадків досліджуються в межах використання економетричних моделей на основі кейнсіанського чи неокласичного підходів через емпіричну перевірку найбільш використовуваних моделей. До таких належать: модель ендогенного зростання Р. Барро, модель Фейдер-Рама та модель Р. Солоу.

Збільшення оборонних витрат може впливати на економічне зростання як у позитивному (розробка нових технологій подвійного призначення, побудова відповідної соціально-економічної структури у військово-промисловому комплексі, збільшення сукупного попиту та зайнятості), так і в негативному (збільшення податкового навантаження та державного боргу, зменшення зростання показників ВВП) значеннях. Теоретичним підґрунтям для визначення ефектів впливу військових витрат на макроекономічну стабільність виступає теорія економічного зростання. Отже, актуальним у сучасних умовах є побудова моделі взаємозв'язку оборонних витрат та статистичних показників економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці взаємозв'язку оборонних витрат та економічного зростання завжди приділено увагу широкого кола як зарубіжних, так й українських дослідників [1–6]. Зокрема, О. Сохацький дослідив особливості розподілу військових витрат в умовах "гібридних" міжнародних конфліктів та воєн, що дозволило йому виокремити такі тенденції: світ переживає чергову хвилю "гонки озброєнь" (світові військові витрати за 2019 р. досягли 1,917 трлн дол., що стало максимальним показником за 30 останніх років; на планеті налічується майже 200 армій загальною чисельністю близько 24–25 млн осіб, що становить 0,4 % світового населення; військові витрати у відкритих економіках розподілені вкрай нерівномірно, зокрема, військові витрати США за 2015–2019 рр. коливаються в межах 35–45% світових витрат [1]).

Д. Радов вважає, що для нейтралізації негативного впливу оборонних витрат на сукупний попит можуть бути застосовані три механізми економічної політики: перший, найпростіший – передбачає трансформацію скорочених оборонних витрат в інші форми державних витрат; другий – полягає у супроводженні процесу скорочення оборонних витрат відповідним зменшенням величини податків, що стимулюватиме зростання витрат споживачів цивільної сфери; третій – полягає в тому, що вивільнені з оборонної сфери фінансові ресурси використовуються на зменшення дефіциту державного бюджету, унаслідок чого знижується ставка процента по кредитах і, відповідно, зростають інвестиційні витрати приватних суб'єктів господарювання [2]. В. Панченко стверджує, що: витрати на оборону негативно впливають на зростання економіки; за ситуації, коли витрати на оборону фінансуються за рахунок запозичень, відбувається зростання внутрішньої (національної) відсоткової ставки,

© Марко І., Чернишова І., Остапенко О., 2022

оскільки попит на внутрішні кошти, величина яких постійна, збільшиться; таке витіснення приватних інвестицій призводить до скорочення сукупної пропозиції, а тому і до скорочення зайнятості та випуску. Однак в умовах деформації формального й фактичного наповнення поняття "війна", а отже, і способів її упередження й зростання витрат на підтримання миру, розглянуті підходи не відповідають сучасним запитам на достовірність отриманих теоретичних висновків [3].

О. Семененко досліджує методологічні основи прогнозування оборонних витрат і доводить, що основою сучасної будь-якої оборонної структури є її здатність до визначення та досягнення необхідних цілей, а також ефективне виконання поставлених завдань. Такі оборонні структури мають бути ефективними, тобто здатними надавати позитивний результат. Водночас вони мають бути здатними досягати необхідного результату за умов мінімізації витрат оборонних ресурсів, або максимізації очікуваного результату їхнього функціонування за умов фіксованих обсягів оборонних ресурсів. Прогнози на майбутнє певною мірою мають оптимістичний характер, але основним є те, що воєнні витрати зростатимуть у більшості досліджуваних країн [4].

У деяких публікаціях розкривається позитивний вплив військових витрат на зростання ВВП. Зокрема, А. Шахід та І. Саба, застосовуючи стандартний панельний метод, дослідили вплив військових витрат на економічне зростання в 56 країнах протягом 1995–2011 років. Вони зробили висновок, що збільшення військових видатків на 1 % зумовлює зростання ВВП на 0,35 % [5]. Окрім того, в окремих публікаціях представлено формалізо-

вану модель функціонування економіки держави в інтересах розвитку ЗСУ [6].

Таким чином, на сьогодні не можна дати однозначної відповіді стосовно напрямку впливу військових витрат на економічне зростання. Наукові публікації вказують лише на наявність умовного рівня, до якого нарощування військових витрат сприяє економічному зростанню, однак після його перевищення відбувається негативний вплив на економічний розвиток. У контексті вищезазначеного пропонується під час встановлення взаємозв'язку оборонних витрат та економічного зростання країни здійснювати аналіз впливу більшої кількості чинників на макроекономічні ефекти, що можливе шляхом побудови відповідної моделі.

Метою статті є побудова моделі взаємозв'язку оборонних витрат та економічного зростання в контексті узгодження потреб національної безпеки та необхідності збереження оптимальних макроекономічних показників розвитку країни.

Викладення основного матеріалу дослідження. Неоднозначний вплив оборонних витрат на макроекономічні показники розвитку різних держав змушує досить виважено підходити до формування оборонного бюджету, обґрунтовуючи його аналізом значної кількості макроекономічних показників. Одним із таких підходів виступає оцінка макроекономічних ефектів оборонних витрат за допомогою побудови відповідної моделі. Вихідними умовами моделі слугують показники оборонних витрат та валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення в 40 країнах, де видатки на оборону порівняно високі (табл. 1, за даними SIPRI та Світового банку) [7] та [8].

Таблиця 1. Вихідні дані базової моделі (воєнні видатки та ВВП окремих країн)

Рейтинг		Країна	Витрати на оборону в 2020 млн \$	Динаміка %		Витрати на оборону % від ВВП		ВВП на душу населення \$	
2020	2019			2019-2020	2011-2020	2020	2019	2011	2020
1	1	США	778	4,4	-10,0	3,7	4,8	49882,6	63413,5
2	2	Китай	252	1,9	76,0	1,7	1,7	5614,4	17204,4
3	3	Індія	72,9	2,1	34,0	2,9	2,7	1458,1	6501,5
4	4	Росія	61,7	2,5	26,0	4,3	3,4	14311,1	28213,4
5	6	Велика Британія	59,2	2,9	-4,2	2,2	2,5	42284,9	45852,7
6	5	Саудівська Аравія	57,5	-10,0	2,3	8,4	7,2	23745,9	46742,2
7	8	Німеччина	52,8	5,2	28,0	1,4	1,2	46644,8	54263,6
8	7	Франція	52,7	2,9	9,5	2,1	1,9	43790,7	46712,0
9	9	Японія	49,1	1,3	2,4	1,0	1,0	48760,1	41732,9
10	10	Корея	45,7	4,9	41,0	2,8	2,5	25096,3	43319,2
11	11	Італія	28,9	7,5	-3,3	1,6	1,5	38599,0	41890,2
12	12	Австралія	27,5	5,9	33,0	2,1	1,8	62574,1	52397,4
13	15	Канада	22,8	2,9	26,0	1,4	1,2	52223,7	48091,0
14	16	Ізраїль	21,7	2,7	32,0	5,6	5,8	33775,5	42390,9
15	13	Бразилія	19,7	-3,1	2,1	1,4	1,4	13245,4	14829,9
16	15	Туреччина	17,7	-6,0	77,0	2,8	2,0	11420,6	28113,7
17	17	Іспанія	17,4	-0,2	0,6	1,4	1,3	31636,4	38343,2
18	18	Іран	15,8	-3,0	-23,0	2,2	2,4	7781,4	13333,0
19	20	Польща	13,0	8,7	60,0	2,2	1,8	13879,6	34406,2
20	19	Нідерланди	12,6	1,8	15,0	1,4	1,3	54159,3	59334,2
21	21	Тайвань	12,2	5,5	12,0	1,9	2,1	40777,1	53023,0
22	22	Сінгапур	10,9	3,4	23,0	3,2	3,2	53890,4	98483,3
23	23	Пакистан	10,4	-2,8	55,0	4,0	3,3	1165,0	4811,1
24	24	Алжир	9,7	-3,4	30,0	6,7	4,3	5455,7	11320,0
25	26	Індонезія	9,4	5,4	83,0	0,9	0,7	3643,0	12068,2
26	25	Колумбія	9,2	-0,3	28,0	3,4	3,1	7335,2	14570,2
27	30	Тайланд	7,3	1,0	23,0	1,5	1,5	5492,1	18226,0
28	28	Норвегія	7,1	-0,1	37,0	1,9	1,5	100600,6	63287,6
29	27	Ірак	7,0	-8,0	47,0	4,1	2,3	6045,5	9503,2
30	29	Кувейт	6,9	-5,9	17,0	6,5	3,5	48631,8	47289,4

Закінчення табл. 1

Рейтинг		Країна	Витрати на оборону в 2020 млн \$	Динаміка %		Витрати на оборону % від ВВП		ВВП на душу населення \$	
2020	2019			2019-2020	2011-2020	2020	2019	2011	2020
31	32	Оман	6,7	1,7	22,0	11,0	7,4	20876,6	28540,8
32	33	Швеція	6,5	6,8	34,0	1,2	1,1	60755,8	54929,5
33	31	Мексика	6,1	-0,7	36,0	0,6	0,5	10203,4	18793,7
34	36	Україна	5,9	11,0	198,0	4,1	1,5	3569,8	13056,7
35	39	Румунія	5,7	21,0	178,0	2,3	1,3	9099,2	31945,7
36	37	Швейцарія	5,7	6,1	23,0	0,8	0,7	91254,0	71760,6
37	38	Бельгія	5,5	12,0	6,4	1,1	1,0	47348,5	52626,6
38	34	Греція	5,3	-4,3	-7,5	2,8	2,5	25450,5	28337,4
39	40	Данія	5,0	6,2	24,0	1,4	1,3	61753,6	60551,6
40	45	Марокко	4,8	29,0	54,0	4,3	3,3	3046,9	7296,2

Джерело: побудовано за [7] та [8].

За основу аналізу доцільно взяти просту неокласичну виробничу функцію, у якій праця (L), капітал (K) та оборонні витрати (M) є елементами єдиної агрегованої функції економічного зростання. Узавши похідну від базових її елементів, отримуємо

$$Y' = \beta_0 + \beta_1 \left(\frac{I}{Y} \right) + \beta_2 \dot{L} + \beta_3 \dot{M} + U, \quad (1)$$

де Y' – річні темпи зростання загального об'єму виробництва (ВВП); $\frac{I}{Y}$ – співвідношення інвестицій та випуску;

\dot{L} та \dot{M} – відповідно, річні темпи зростання робочої сили та оборонних витрат; U – класичний стохастичний

темپ зростання загального об'єму виробництва; β_1 – граничний продукт капіталу; β_2 та β_3 – показники еластичності випуску щодо виробничих трудових та оборонних витрат. У подальшому рівняння (1) будемо використовувати як основний вираз досліджуваної взаємозалежності. Модель буде базуватися на аналізі 40 країн за період з 2011 по 2020 роки. Аналіз проводитиметься побудовою моделі даних у середовищі Excel та STATISTICA з виведенням кінцевих результатів у вигляді таблиць. Результати, отримані із застосуванням класичного підходу до побудови взаємозалежності між оборонними витратами та економічним зростанням, наведено в табл. 2.

Таблиця 2. Статистичні результати аналізу взаємозалежності між оборонними витратами та економічним зростанням (класичний підхід, 2011–2020 рр.)

Показники	$\frac{I}{Y}$	L	\dot{M}	R^2
Загальна вибірка 2011-2020 $N = 40$	0,176** (2,025)	0,632* (1, 853)	0,087 (2,226)	.18
Середній і низький рівень доходів населення $N = 35$	0,191** (2,032)	-0, 341 (-0,593)	0,072 (2,637)	.24
Високий рівень доходів населення країни $N = 5$	0,145* (1, 964)	0,452 (1,634)	0,245 (3,089)	.27

Примітка: цифри в дужках – t -статистика; * – значима величина на 10 % рівні; ** – значима величина на 5 % рівні. Джерело: побудовано на основі даних аналізу в програмному середовищі Excel.

Наступним етапом дослідження стала побудова взаємозалежності між оборонними витратами та економічним зростанням, виходячи з доповненої неокласичної моделі. Як зазначено, вплив оборонних витрат на економічне зростання має дихотомічний характер: поперше, сектор безпеки може генерувати як позитивні, так і негативні зовнішні ефекти для розвитку економіки країни; по-друге, існує ряд суттєвих відмінностей щодо факторів впливу на показники економічного зростання. Тому класичне співвідношення, запропоноване в рівнянні (1), можна вдосконалити шляхом врахування ефекту впливу зовнішніх чинників, описаних у моделі Федерера [9]. Тоді, на відміну від неокласичної одnoseкторної моделі регіонального зростання (модель Дж. Ворта і Д. Стейна), удосконалена модель може представляти два сектори – продукцію оборонного призначення (M) і продукцію "цивільного сектора" (C).

Припустимо, що праця (L) і капітал (K) виступають єдиними ввідними ресурсами для кожного сектора.

Відносні граничні продукти праці та капіталу можуть мати значні відмінності, а збільшення об'єму випуску продукції оборонного призначення може чинити тиск на об'єми випуску цивільної продукції. У цьому випадку основні співвідношення матимуть такий вигляд:

$$Y = C + M, \quad (2)$$

$$C = C(L_c, K_c, M), \quad (3)$$

$$M = M(L_m, K_m), \quad (4)$$

де c та m означають галузеві витрати. Виходячи з того, що загальний обсяг спожитих ресурсів може бути заданий такими співвідношеннями:

$$L_c + L_m = L, \quad (5)$$

$$K_c + K_m = K, \quad (6)$$

тоді

$$\frac{M_L}{C_L} = \frac{M_k}{C_K} = 1 + \delta. \tag{7}$$

Із рівняння (7) випливає, що співвідношення відповідних граничних факторних виробничих функцій у двох секторах мають відхилення від одиниці на величину коефіцієнта δ , а функція $C_m = \frac{\partial C}{\partial M}$ відображає ефект зовнішнього впливу оборонного виробництва на цивільний сектор. Якщо $C_m > 0$ і $\delta > 0$, то зростання оборонного

виробництва буде означати більш високі темпи зростання загального обсягу виробництва Y .

Диференціюючи рівняння (2) – (6) за сумою їхніх показників, отримуємо

$$\partial Y = \partial C + \partial M, \tag{8}$$

$$\partial C = C_L \partial L_c + C_k \partial K_c + C_m \partial M, \tag{9}$$

$$\partial M = M_L \partial L_m + M_k \partial K_m, \tag{10}$$

$$\partial L_c + \partial L_m = \partial L, \tag{11}$$

$$\partial K_c + \partial K_m = \partial K. \tag{12}$$

Використавши економетричний підхід, запропонований Б. Бісвасом та Р. Рамом [10], рівняння (8) – (12) можна звести до такого вигляду

$$\frac{\partial Y}{Y} = C_k \frac{I}{Y} + C_L \frac{\partial Y}{Y} + \left(\frac{\delta}{1+\delta} + C_m \right) \frac{\partial M}{Y}, \tag{13}$$

$$Y' = \alpha \left(\frac{I}{Y} \right) + \beta (\dot{L}) + \left(\frac{\delta}{1+\delta} + C_m \right) \left(\dot{M} \frac{M}{Y} \right), \tag{14}$$

причому в рівнянні (14), як і в рівнянні (1), точка над змінною означає темпи її зростання, а також $\frac{I}{Y}$ і $\frac{M}{Y}$ – це загальноприйнятні позначення для виразу відношення інвестицій та оборонних витрат до загального обсягу виробництва. Рівняння (14) дозволяє перевірити гіпотезу, що C_m та δ можуть набувати нульового значення. У цьому випадку коефіцієнт $\left(\dot{M} \frac{M}{Y} \right)$ має дорівнювати

$$Y' = \alpha \left(\frac{I}{Y} \right) + \beta (\dot{L}) + \left(\frac{\delta}{1+\delta} + C_m \right) \left(\dot{M} \frac{M}{Y} \right) + \Theta \dot{M}, \tag{15}$$

де Θ – еластичність випуску цивільної продукції щодо продукції оборонного призначення, тобто $\Theta = C_M \left(\frac{M}{C} \right)$.

нулю, а рівняння зводиться до стандартного виразу економічного зростання.

Для оцінки ефекту C_m і визначення диференціації факторів виробництва δ слід зробити припущення, що еластичність продукції цивільного виробництва щодо продукції оборонного призначення є постійною величиною. У результаті отримуємо

Верифікацію моделі доцільно провести в середовищі Excel та STATISTICA шляхом тестування побудованої доповненої моделі (табл. 3).

Таблиця 3. Статистичні результати аналізу взаємозалежності між оборонними витратами та економічним зростанням (доповнена модель економічного зростання, 2011–2020 рр.)

Показники	$\frac{I}{Y}$	L	$\dot{M} \frac{M}{Y}$	\dot{M}	R^2
Загальна вибірка 2011–2020 $N = 40$	0,192** (3,262)	0,662* (1, 679)	0,034** (3,368)		.22
	0,189** (3,145)	0,663** (1,672)	0,154** (1,542)	0,006 (0,158)	.22
Середній і низький рівень доходів населення $N = 35$	0,189** (2,147)	-0,341 (-0,593)	0,052 (2,637)		.21
	0,193** (2,014)	-0,339 (-0,421)	0,044 (1,427)	-0,01 (-0,232)	.27
Високий рівень доходів населення країни $N = 5$	0,139* (2, 017)	0,452 (1,634)	0,024 (3,089)		.31
	0,132** 2,102	1,397 (1,538)	0,028 1,217	0,141 (1,538)	.33

Отримані коефіцієнти $\dot{M} \frac{M}{Y}$ у рівнянні (14) для основної та допоміжних вибірок статистично значимі. У рівнянні (15) жоден із розрахованих коефіцієнтів \dot{M} та $\dot{M} \frac{M}{Y}$ для основної та допоміжних вибірок не

статистично значимий. Наведене повністю узгоджується з оцінками, наведеними в табл. 2, що засвідчують загальний позитивний вплив оборонних витрат на економічне зростання. Разом з цим, для доповненого рівняння (15) значимі коефіцієнти як \dot{M} , так і $\dot{M} \frac{M}{Y}$, повністю відсутні. Це можна пояснити тим, що ці дві змінні колінеарні,

що зменшує точність оцінок, однак вона не критична і суттєво не впливає на кінцеві результати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, результати проведеного аналізу засвідчили у цілому позитивний вплив збільшення обсягу оборонних витрат на темпи економічного зростання. Побудовані моделі дали змогу довести кореляційний зв'язок між оборонними витратами та ВВП у країнах з високим рівнем доходів населення, що не типово для країн із середнім та низьким рівнем розвитку. Разом з цим, обмеженість державних ресурсів призводить до того, що витрати на оборону визначаються, виходячи з наявних ресурсів, а не з реального рівня загроз національній безпеці. Окрім цього, окремі міжнародні інституції по-різному оцінюють рівень достатності оборонних витрат, що збільшує ризик того, що вони будуть використовувати несумісні показники і це вже часто призводить до непорозуміння на політичному рівні. Тому є значна потреба в заходах зі створення спільних норм та стандартів фінансового менеджменту.

Подальші наукові дослідження можуть бути зосереджені на пошуку оптимізаційних моделей оборонних витрат, виходячи з визначених стандартизованих макроекономічних пропорцій.

Список використаних джерел

1. Сохацький О. Ю. Макроекономічні ефекти військових витрат у відкритих економіках : дис. ... д-ра філос.: 292(056) – міжнар. екон. відносини. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 251 с.
2. Радов Д. Г. Взаємозв'язок між оборонними витратами та економічним зростанням : мат-ли III підсумк. наук.-практ. конф. (16 трав. 2019 р. // Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи. Київ, 2019. 209 с.
3. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Критичний аналіз теоретичних підходів до встановлення макроекономічних ефектів військових витрат // Ефективна економіка, 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7432> (дата звернення 22.12.2021).
4. Methodological approach to forecasting military expenditures of some countries of the world based on analysis of the dynamics of these expenses for a long-term period (1999-2020) / O. Semenenko, L. Semenenko, V. Koverga et al. // J. of Sci. Papers "Social Development and Security", 2021. N 11(2). P. 152–177.
5. Шахід А., Сабба І. Економічне зростання країн і військові витрати: аналіз взаємозв'язку // Міжнар. екон. політика, 2015. № 2 (23). С. 50–76.
6. Методологічні засади розвитку Збройних Сил України з економічної точки зору / І. Чернишова, І. Марко, Л. Скуріневська ін. // J. of Sci. Papers "Social Development and Security", 2021. № 11(6). С. 3–14.

I. Marko Dr of Economic Sci., Prof.

marko.df.mo@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-2590-3623,

I. Chernyshova PhD in Military Sci., Senior Res. Fellow

i-tv@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5958-7059

Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv, Ukraine,

O. Ostapenko, Prof. of the Department of Military Financial Support

ap080011@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-3194-0372

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

7. Diego Lopes da Silva, Nan Tian and Alexandra Marksteiner. Trends in world military expenditure, 2020. SIPRI Facts Sheet, April 2021. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf (дата звернення 21.01.2022).

8. GDP per capita (current US\$) // The World Bank, IBRD IDA. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> (дата звернення 21.01.2022).

9. Ram Rati. Defense expenditure and economic growth // Handbook of defense economics, 1995. № 1. P. 251–274.

10. Biswas Basudeb and Rati Ram. Military expenditures and economic growth in less developed countries: An augmented model and further evidence // Economic Development and Cultural Change, 1986. № 34.2. P. 361–372.

References

1. Sokhatsky, O.Yu. (2020) Macroeconomic effects of military spending in open economies: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy : 292 (056) – International Economic Relations. Ternopil: ZUNU. 251 p. [Ukrainian]
2. Radov, D.G. (2019) The relationship between defense spending and economic growth. *Reforming national security: history, modernity, prospects: III final scientific-practical conference (May 16, 2019)*. Kyiv. 209 p. [Ukrainian]
3. Panchenko, V. G., Reznikova N. V., Ivashchenko O. A. (2019) Critical analysis of theoretical approaches to the establishment of macroeconomic effects of military spending. *Effective economy*. № 11. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7432> [Ukrainian]
4. Semenenko, O.; Semenenko, L.; Koverga, V.; Chernyshova, I.; Sovhira, T. & Getman, A. (2021). Methodological approach to forecasting military expenditures of some countries of the world based on analysis of the dynamics of these expenses for a long-term period (1999-2020). *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 11(2), 152-177. [English]
5. Shahid, A.; Saba, I. (2015) Economic growth and military spending: an analysis of the relationship. *International economic policy*. №2 (23). Pp. 50-76. [Ukrainian]
6. Chernyshova, I.; Marco, I.; Skurinevska, L.; Yarmolenko, O.; Shevchuk, O.; Shepe, I D. (2021). Methodological principles of development of the Armed Forces of Ukraine from the economic point of view. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*. №1(6), Pp. 3-14. [Ukrainian]
7. Trends In World Military expenditure. (2020). https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf [English]
8. GDP per capita (current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> [English]
9. Ram, Rati. Defense expenditure and economic growth. Handbook of defense economics 1 (1995): 251-274. [English]
10. Biswas, Basudeb, and Rati Ram. (1986). Military expenditures and economic growth in less developed countries: An augmented model and further evidence. *Economic Development and Cultural Change*. 34.2. 361-372. [English]

Надійшла до редколегії 13.05.22

MODEL OF CONNECTION BETWEEN DEFENSE COSTS AND ECONOMIC GROWTH

Defense spending is one of the most important functions of national security and defense. Defense costs in peacetime may seem too burdensome for the state budget, but their long-term low level has a negative impact on the combat capability of the Armed Forces of Ukraine. On the other hand, the level of defense spending should be such as to create conditions for the development of the country's economy, not to slow it down. Today, it is impossible to give an unambiguous answer about the direction of the impact of military spending on economic growth. Many publications mention only the existence of a conditional level to which the increase in military spending contributes to economic growth, but after exceeding it there is a negative impact on economic development. Therefore, the article presents a model of the connection between defense costs and economic growth in the context of reconciling the needs of national security and defense and the need to maintain optimal macroeconomic indicators of the country. The model is based on the analysis of data from 40 countries for the period from 2011 to 2020 in Excel and STATISTICA with the output of the final results in the form of tables. The individuality of the proposed model is that its application allows the analysis of the influence of a number of factors on the results of macroeconomic effects. The theoretical basis for determining the effects of military spending on macroeconomic stability is the theory of economic growth. In the future, the application of the proposed model will provide an opportunity to develop recommendations for increasing the country's economic growth. Further research may focus on finding optimization models for defense spending based on certain standardized macroeconomic proportions.

Keywords: econometric models, economic growth, macroeconomic indicators, defense spending, national security and defense needs.

ПРАВО

347.2/3:355/359

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.79-83>О. Бериславська, канд. юрид. наук, доц.
berislavska@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8785-6623

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МАЙНОВІ ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТ ЗАХИСТУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Досліджено відносини щодо захисту майнових прав в умовах збройного конфлікту як різновиду правовідносин щодо захисту, акцентовано увагу на майнових правах як об'єкті таких відносин під час збройного конфлікту, який прямо впливає на наявність порушень майнових прав і розуміння можливості застосування процедур з відшкодування шкоди виключно після завершення конфлікту. Доведено, що людські права є найвищою соціальною цінністю, їх забезпечення та захист є прямим обов'язком держави. Зобов'язання держави стосовно поваги та захисту прав людини не зникають і в умовах збройних конфліктів. Майнові права завжди пов'язані з майном, але не тотожні праву власності, хоча складові частини права власності вважаються майновими, більше того, законодавець наводить приклади специфічних прав, що за своєю сутністю майнові. Визначено, що необхідно відрізнити порушення, невизнання та оспорювання за їхнім юридичним змістом, а також з'ясовано важливість критерію протиправності щодо активних дій та / або бездіяльності, що призвели до порушення, невизнання та оспорювання майнових прав в умовах збройного конфлікту. Доведено, що поведінка, яка порушує норми права і не відповідає приписам закону, протиправна, якщо не матиме будь-яких ознак правомірної поведінки, що зі свого боку може вплинути на відповідальність за заподіяну шкоду. Акцентовано, що така характеристика майнового права, як "панування стосовно майнових цінностей" зазнає суттєвих порушень і навіть повної неможливості такого панування в умовах бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації. Констатовано втрату суб'єктами майнових прав таких правомочностей щодо них, як володіння, користування та розпорядження, а також і про порушення законних очікувань щодо реалізації майнового права в майбутньому. Запропоновано, щоб механізм захисту майнових прав містив подачу заяви про компенсацію, розгляду її компетентними органами та забезпечення надання компенсації.

Ключові слова: майнові права, порушення, невизнання, оспорювання, критерій протиправності, механізм захисту.

Постановка проблеми. Людські права є найвищою соціальною цінністю, їх забезпечення та захист є прямим обов'язком держави. Зобов'язання держави стосовно поваги та захисту прав людини не зникають і в умовах збройних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, показав, що такі науковці, як У. Шемет, К. Косяченко, І. Спасибо-Фатеєва, Р. Стефанчук присвятили свої праці загальним питанням об'єктів цивільних прав. Більш детально майнові права як об'єкт цивільних правовідносин вивчали Р. Панькевич, С. Шимон, Ф. Ріш. Дослідження вказаних науковців, існуюча судова практика, а також нагальна необхідність чіткого і зрозумілого механізму захисту майнових прав в умовах збройного конфлікту, зумовили вибір теми статті.

Метою статті є дослідження відносин щодо захисту майнових прав в умовах збройного конфлікту як різновиду правовідносин щодо захисту. Проте вважаємо за потрібне акцентувати увагу на майнових правах як об'єкті таких відносин під час збройного конфлікту, який прямо впливає на наявність порушень майнових прав та розуміння можливості застосування процедур з відшкодування шкоди виключно після завершення конфлікту.

Виклад основного матеріалу. За усталеною у цивільному праві практикою всі відносини, що є об'єктом цивільно-правового регулювання, поділяються на дві групи: майнові та особисті немайнові, тобто об'єктами відносин виступають будь-які матеріальні та нематеріальні блага, до яких виникають або можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Розглядаючи майнові права через призму вчення про об'єкти цивільних прав, слід звернутися до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), де у ст. 177 ЦК України вказано, що "об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі, гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а

також інші матеріальні і нематеріальні блага" [1], тобто майнові права є окремим об'єктом цивільних прав, хоча зі змісту ст. 190 ЦК України зрозуміло, що майнові права та обов'язки є різновидом майна, є неспоживчою річчю та визнаються речовими правами [1].

Про самостійність майнових прав у системі об'єктів цивільного права точаться тривалі дискусії. Зокрема, У. Шемет та К. Косяченко (2019) у своїй праці "Об'єкти цивільних прав: особливості та парадокси їх визначення" звертають увагу на те, що "критичне ставлення деяких науковців до майнових прав як об'єктів ґрунтувалося на розмежуванні цивільних правовідносин і цивільного обороту (здатність об'єктів цивільних прав брати участь у процесах, що сприяє динаміці цивільних правовідносин). Зараз вітчизняна юридична наука схильна не розмежувати ці поняття та розглядати майнові права об'єктом і цивільних правовідносин, і цивільного обороту та такими, що посідають у системі об'єктів самостійне місце" [2, с. 57]. Погоджуємося з авторами останньої праці та вважаємо, що вона відображає повноту досліджень щодо майнових прав у цивільному обігу. Зокрема, на подвійність природи майнових прав вказує І. Спасибо-Фатеєва (2015) у своїй праці "Види об'єктів цивільних прав", де слушно зазначає, що "на складність розуміння майнових прав (чи то як права суб'єктивного, чи то як об'єкта права) впливає те, що вони можуть виступати і як елемент змісту правовідносин, і як його об'єкт" [3, с. 13].

Верховним судом України підготовлено "Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ", де вказано, що "з аналізу чинного законодавства (ст. 190, 656, 717 ЦК, Закон від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII "Про застава" (далі – Закон № 2654-XII), Закон від 19 червня 2003 р. № 979-IV "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати", Закон від 5 червня 2003 р. № 898-IV "Про іпотеку" (далі – Закон № 898-IV)), а також з урахуванням висновків Верховного Суду України за результатами

розгляду спорів з приводу майнових прав (справи № 6-29429св09, 6-52295св10, 6-32594св10) вбачається, що майнові права поряд з будь-якими рухомими, нерухомими речами, грошима, цінними паперами є об'єктами цивільного обороту" [4].

І. Утехін (2018) у своїй статті "Договір купівлі-продажу майнових прав: теорія та практика", визначаючи майнові права, використовує такі конструкції, як "дозвіл на використання" та "повноваження щодо набуття", при цьому акцентуючи, що "майнові права є особливим об'єктом цивільних прав і за суттю можуть бути як дозволи на використання певних об'єктів цивільних прав (якщо ці об'єкти є) чи виступати як повноваження особи набути певне право на об'єкт у майбутньому" [5, с. 202]. Про особливості майнових прав автор згадує і в контексті складання договорів з передачі майнових прав, наголошуючи, що "треба чітко розуміти особливості того чи іншого майнового права, що виступає предметом договору" [5, с. 203].

С. Шимон (2012) у своїй праці "Майнові права в контексті сучасних концепцій права власності в цивілістиці" також наголошує, що "загальною проблемою майнових прав як об'єктів пов'язана з питаннями правового регулювання способів їх відчуження, передання під заставу, внесення до статутного капіталу підприємницьких товариств..." [6, с. 194].

Ф. Ріш (2020) у своїй роботі "Майнові права як об'єкти заставних відносин (порівняльні аспекти)" пропонує досить розгорнуте тлумачення категорії "майнові права", які слід розглядати як у широкому, так і у вузькому сенсі. У широкому значенні вона охоплює речові права, зобов'язальні права, майнові права інтелектуальної власності, корпоративні права, а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо). У вузькому сенсі "майнове право" характеризує абсолютне суб'єктивне цивільне право панування стосовно майнових цінностей, має грошову оцінку та упорядковує відповідним суб'єктам приналежність згаданих цінностей і здатне бути самостійним об'єктом цивільного обороту відповідно до ст. 177 ЦК України. Майнові права закладають невидимий зв'язок між (юридичною або фізичною) особою – суб'єктом, з одного боку, та майновою цінністю (благом), з іншого боку [7, с. 10-11].

У ст. 3 Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" № 2658-III від 12.07.2001 р. зазначено, що майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі, права, які є складовими права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги [8]. Із цього визначення можемо зрозуміти, що майнові права завжди пов'язані з майном, але не тотожні праву власності, хоча складові права власності вважаються майновими, більше того, законодавець наводить приклади специфічних прав, що за своєю сутністю є майновими.

Також слід звернути увагу на те, що в "Аналізі деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ" також вказано, що "при розгляді справ зазначеної категорії судам слід враховувати, що до майнових прав належить, зокрема, право вимоги, що виникає з приводу володіння, користування та розпорядження майном (напр., спадкові права; права вимоги особи за зобов'язаннями, за якими вона є

кредитором; виключні права автора і под.), право вчиняти дії щодо оформлення права власності на майно" [4]. Тобто можна з упевненістю сказати, що майнові права є цікавим з позиції права об'єктом дослідження, позаяк мають дуже широкий вияв та здебільшого цивільно-господарське спрямування. Зокрема і С. Почтарьов (2013) у своїй статті "Предмет договору дарування" робить уточнення про те, що "... майнові права є частиною прав на цінні папери та корпоративних прав. Нарешті, майновими правами чи правами на майно є речові права: володіння, емфітевзис, суперфіцій, сервітут" [9, с. 164].

А. Сліпченко (2020) у праці "Визначення поняття "майно" у праві ЄС та вітчизняному праві" робить висновок про те, що "поділ майна на наявне та законні (правомірні, легітимні) очікування, який традиційно використовується у практиці ЄСПЛ, має свій аналог у правовій доктрині України. Зокрема, наявне майно охоплюється у вітчизняному праві поняттям існуючі майнові блага, а законні очікування, в основі своїй, збігаються з поняттям майбутні об'єкти майнових правовідносин" [10, с. 127]. З цього випливає, що в понятті "законні очікування", яке використовує автор, простежується сподівання особи на те, що належить особі майнове право згодом буде реалізовано.

У постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 січня 2013 р. у справі № 6-168цс12 зроблено висновок, що майнове право, яке можна визначити як "право очікування", є складовою майна як об'єкта цивільних прав. Майнове право – це обмежене речове право, за яким власник цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна, та яке засвідчує правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому. До майнових обов'язків належать, зокрема, договірні зобов'язання майнового характеру, зобов'язання з утримання тощо, обов'язки з відшкодування шкоди, а також обов'язки щодо вчинення певних дій стосовно майна, передбачених законом або договором, та на інших підставах (напр., обов'язок щодо знесення самочинного будівництва) [11].

Ми вважаємо, що майнові права є об'єктом захисту, і тому, що право на захист цивільних прав та інтересів гарантується ст. 15 ЦК України, яка передбачає, що "кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання" [1]. Окрім цього, Р. Панькевич (2018) у своїй статті "Правове регулювання захисту майнових прав та інтересів держави й територіальних громад у цивільному праві України" конкретизує, що захист майнових прав та інтересів держави та територіальних громад є комплексним інститутом як матеріального, так і процесуального права, що здійснюється в разі їх порушення, невизнання або оспорювання [12, с. 70].

Натомість О. Кот (2016) у своїй праці "Інститут захисту прав у цивільному праві України" зауважує, що "право на захист на практиці найчастіше реалізується через процесуальні норми, але за своєю сутністю воно є передусім матеріально-правовою, а не процесуальною категорією, хоча і дуже тісно пов'язане з процесуальними нормами" [13, с. 229].

У висновку, який зробив Верховний Суд України, вказано, що захист майнових прав здійснюється в порядку, визначеному законодавством (напр., захист майнових прав автора – за Законом від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII "Про авторське право і суміжні права"; далі – Закон № 3792-XII), а якщо такий спеціальний порядок не визначений, захист майнового права здійснюється на загальних підставах цивільного законодавства [11].

Зі змісту ст. 15 ЦК України, Т. Асатрян робить висновок, що *підставами захисту є порушення, невизнання або оспорювання цивільних прав*, у тому числі, і майнових. Продовжуючи думку, автор зауважує, що водночас слід враховувати такі умови, за яких здійснюватиметься захист: 1) суд має встановити наявність в особи суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом, про захист яких особа звернулася до суду; 2) суд має з'ясувати наявність чи відсутність факту їх порушення або оспорення і відповідно ухвалити рішення про захист порушеного права або відмовити в захисті, встановивши безпідставність та (або) необґрунтованість заявлених вимог; 3) для ефективного судового захисту цивільного права або інтересу важливим є обрання зацікавленою особою способу захисту, який має відповідати природі такого права або інтересу, що охороняється законом, характеру незаконного посягання та бути ефективним [14, с. 135].

Отож наступним нашим дослідницьким завданням є з'ясувати, у чому полягає порушення, невизнання та оспорювання майнових прав саме в умовах збройного конфлікту. Спершу маємо зауважити той факт, що порушення прав, у тому числі і майнових, є більш дослідженою категорією. А от такі підстави захисту, як невизнання та оспорювання, малодосліджені та потребують додаткового наукового пошуку. Зазначимо також, що необхідно відрізнити порушення, невизнання та оспорювання за їхнім юридичним змістом, а також з'ясувати важливість критерію протиправності щодо активних дій та / або бездіяльності, що призвели до порушення, невизнання та оспорювання майнових прав в умовах збройного конфлікту.

У листі Верховного суду України від 01.04.2014 р. "Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України" вказано, що зміст зазначених у ст. 15 ЦК України підстав для захисту не розкривається, але він відображений у відповідних нормах статей, що регулюють ту чи іншу категорію правовідносин [15]. Порушення цивільних прав може проявлятися, зокрема, в: недотриманні сторонами в момент вчинення правочину вимог закону (ст. 215 ЦК); поширення про особу недостовірної інформації (ст. 277 ЦК); розкриття таємниці про стан здоров'я особи (ст. 286 ЦК); піддання фізичної особи катуванню, жорстокому або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню (ст. 289 ЦК); неповага до гідності та честі особи (ст. 297 ЦК); протиправне позбавлення права власності чи його обмеження (ст. 321 ЦК); безпідставне заволодіння особою майном іншої особи-власника (ст. 387 ЦК); створення власнику перешкод у здійсненні права користування чи розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК); неправомірне використання твору без згоди автора (ст. 443 ЦК); невиконання чи неналежне виконання умов зобов'язання (ст. 610 ЦК); безпідставна одностороння відмова від договору (ст. 651 ЦК); продаж товару неналежної якості (ст. 678 ЦК); втрата (нестача) чи пошкодження речі (ст. 951 ЦК); спричинення фізичній чи юридичній особі майнової чи немайнової (моральної) шкоди (ст. 1166–1167 ЦК) [15].

Як бачимо зі змісту наведених статей, порушення права може проявляється як у виконанні активних дій, так і в бездіяльності, що мають протиправний характер. На підтвердження нашої думки зазначимо, що Д. Кушерець (2014) у своїй праці "Невизнання та оспорювання права як підстави охорони і захисту в договірному праві" робить уточнення, що "... порушення договірному права виражається в невиконанні або належному виконанні стороною договору покладених на неї умовами

договору або положенням чинного законодавства обов'язків. Порушення як підстава до захисту майнового права в договірному праві має форму бездіяльності суб'єктів, що полягає в невчиненні обов'язкових для сторони та визначених договором чи законом дій у повному обсязі або частково" [16, с. 97]. Продовжуючи думку авторка вказує, що невизнання та оспорювання можуть бути визначені як посягання на суб'єктивні майнові права особи [16, с. 94], але уточнює, що підставою до охорони майнових прав фізичних та юридичних осіб у договірному праві є невизнання певного права особи, що можна визначити як заперечення наявності його у сторони договору шляхом відмови у вчиненні передбачених договором певних дій, які особа, що не визнає наявності суб'єктивного цивільного права, зобов'язана або може вчиняти в цивільному правовідношенні, у якому вона перебуває, у той час як оспорювання майнового права в договірних відносинах не може виступати ні підставою до його захисту, ні підставою до його охорони [16, с. 97].

Р. Стефанчук (2004) розкриває зміст вказаних категорій, зазначаючи при цьому, що вони є трьома формами посягань на суб'єктивне право. На думку вченого, під порушенням слід розуміти такий стан суб'єктивного права, при якому воно зазнало протиправного впливу з боку правопорушника, унаслідок якого суб'єктивне право уповноваженої особи зазнало зменшення або ліквідації як такого. Порушення права пов'язане з позбавленням його носія можливості здійснити, реалізувати своє право повністю або частково. Невизнання – це дії учасника цивільного правовідношення, який несе юридичний обов'язок перед уповноваженою особою, які спрямовані на заперечення в цілому або у певній частині суб'єктивного права іншого учасника цивільного правовідношення, унаслідок якого уповноважена особа позбавлена можливості реалізувати своє право. Такий несприятливий наслідок може мати як при абсолютному, так і при відносному цивільному правовідношенні. Оспорювання – це такий стан цивільного правовідношення, при якому між учасниками існує спір з приводу наявності чи відсутності суб'єктивного права у сторін, а також приналежності такого права певній особі. Оспорюване право ще не порушене, але виникає невідомість у праві, зумовлена поведінкою другої сторони стосовно уповноваженого [17].

Під час вирішення питання щодо тлумачення та розмежування понять порушення, невизнання та оспорювання майнових прав в умовах збройного конфлікту слід виходити з того, що більшість доктринальних джерел розуміють їх як триаду підстав захисту суб'єктивних цивільних прав. Разом з тим у листі Верховного суду України від 01.04.2014 р. "Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України" визначено, що невизнання цивільного права полягає в пасивному запереченні наявності в особи суб'єктивного цивільного права, зокрема, на майно, на право користування майном, на спадкування, на частину в загальному майні, яке безпосередньо не спричиняє шкоду суб'єктивному праву, але створює невпевненість у правовому статусі носія суб'єктивного права. Водночас тут відсутнє звернення інших осіб до юрисдикційних органів про відсутність у особи цивільного права [15].

Оспорювання суб'єктивного цивільного права відображає такий стан правовідносин, коли суб'єктивне цивільне право заперечується в юрисдикційному органі. Якщо таким органом є суд, то особа, чие право

оспорюється, може вимагати його визнання шляхом звернення із зустрічним позовом [15]. З огляду на це, можемо зауважити, що невизнання цивільного права, у тому числі майнового, не здійснюється у формі активних дій суб'єктів, що мають форму заперечення із зверненням про це до юрисдикційного органу, натомість оспорювання передбачає активні дії із зверненням до юрисдикційного органу.

Наступним питанням нашого дослідження є розкриття критерію протиправності щодо активних дій та / або бездіяльності, що призвели до порушення, невизнання та оспорювання майнових прав в умовах збройного конфлікту. З приводу цього досить лаконічно є думка О. Отраднаної (2010), яка у своїй статті "Критерії протиправності та правомірності в деліктних зобов'язаннях" вказує, що для визначення протиправності необхідна наявність двох рівновеликих критеріїв. По-перше, обов'язковим є порушення суб'єктивного права особи, тобто фактичне порушення її майнових або особистих немайнових інтересів. Другим критерієм протиправності за вищезазначеною теорією є порушення норм права або тих об'єктивних правил поведінки, які закріплені в нормах права [18, с. 239-240]. У цьому випадку ми дійшли думки, що поведінка, яка порушує норми права і не відповідає приписам закону, вважатиметься протиправною, якщо не матиме будь-яких ознак правомірної поведінки, що своєю чергою може вплинути на відповідальність за заподіяну шкоду. Виходячи з досліджуваних нами майнових прав як об'єктів порушення, невизнання та оспорювання, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що законодавець не запропонував окремого механізму захисту майнових прав в умовах збройного конфлікту. Більше того, про майнові права не йдеться і в нещодавно розробленому проєкті Закону України "Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації" № 7198 від 24.03.2022 р. [19].

Отож з тексту вказаного проєкту Закону випливає, що в ньому зазначається про компенсацію за пошкодження та знищення житла фізичної особи, під яким розуміється "житловий будинок, квартира, інше жила приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них" (ст. 379 ЦК) та відповідні об'єкти будівництва [19]. Більше того, взагалі немає згадки про питання компенсації власникам нежитлового нерухомого майна та компенсації юридичним особам. Оскільки щодо майнових прав не визначений спеціальний порядок захисту і наразі діє принцип, за яким захист має здійснюватися на загальних засадах цивільного законодавства.

Висновки. Виходячи з розуміння майнових прав, вважаємо, що така його характеристика як "панування стосовно майнових цінностей", дає нам підстави говорити про суттєві порушення або навіть і про повну неможливість такого панування в умовах бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації. З огляду на це можемо говорити про втрату суб'єктами майнових прав таких правомочностей щодо них як володіння, користування та розпорядження, а також і про порушення законних очікувань щодо реалізації майнового права в майбутньому. Все це дає підстави вважати, що суб'єкт майнових прав зазнає передусім майнових втрат, а тому механізм захисту

майнових прав повинен містити подачу заяви про компенсацію, розгляд її компетентними органами та забезпечення надання компенсації.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.04.2022).
2. Шемет У.Р., Косяченко К.Е. Об'єкти цивільних прав: особливості та парадокси їх визначення // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Юридичні науки, 2019. Т. 30(69). № 6. С. 56–60. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/11>.
3. Спасибо-Фатеева І.В. Види об'єктів цивільних прав // Часопис цивілістики, 2015. Вип. 18. С. 13–18.
4. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. Верховний суд України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069> (дата звернення: 12.04.2022).
5. Утехін І.Б. Договір купівлі-продажу майнових прав: теорія та практика // Вісн. ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. Вип. 2(82). С. 196–205.
6. Шимон С.І. Майнові права в контексті сучасних концепцій права власності в цивілістиці // Часопис Київ. ун-ту права, 2012. 2. С. 192–195.
7. Ріш Ф.А. Майнові права як об'єкти заставних відносин (порівняльний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. академія наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2020. 286 с.
8. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України № 2658-III від 12.07.2001 р. Дата оновлення: 03.07.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 15.04.2022).
9. Почтарьов С.О. Предмет договору дарування // Наше право, 2013. № 2. С. 161–167.
10. Сліпченко А. С. Визначення поняття "майно" у праві ЄС та вітчизняному праві // Форум Права, 2020. № 61(2). С. 122–130. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883825>.
11. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 січня 2013 р. у справі № 6-168цс12. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069> (дата звернення: 15.04.2022).
12. Панькевич Р.В. Правове регулювання захисту майнових прав та інтересів держави й територіальних громад у цивільному праві України // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Юридичні науки, 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 67–71.
13. Кот О.О. Інститут захисту прав у цивільному праві України. URL: http://antikalaw.com.ua/data/uploads/2016/04/kot_o_institut_zahistu_prav_u_civil_nomu_pravi_ukrayini_1.pdf. С. 227–245 (дата звернення: 17.05.2022).
14. Асатрян Т.Л. Підстави захисту майнових прав в умовах збройних конфліктів / за заг. ред. І.В. Толока // Всеукр. наук.-практ. конф. мол. вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів "Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка". 23 квітня 2021 р. Київ : ВІКНУ, 2021. С. 135–135.
15. Лист Верховного суду України від 01.04.2014 р. "Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00073> (дата звернення: 17.05.2022).
16. Кушерець Д. Невизнання та оспорювання права як підстави охорони і захисту в договірному праві // National Law J.: Theory and Practice, 2014. С. 93–98.
17. Цивільне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. 532 с. URL: http://adhdportal.com/book_835_chapter_23_Glava_12_Zakhist_ivlnikh_prav_ta_nterestv.html (дата звернення: 17.05.2022).
18. Отраднова О.О. Критерії протиправності та правомірності в деліктних зобов'язаннях // Актуальні проблеми держави і права, 2010. Вип. 53. С. 238–243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_53_36 (дата звернення: 17.05.2022).
19. Проєкт Закону України "Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації" № 7198 від 24.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283> (дата звернення: 22.05.2022).

References

1. The Civil Code of Ukraine (2003). Code on January 16, 2003 № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?lang=en#> [in Ukrainian]
2. Shemet, U.R., Kosiachenko, K.E. (2019) Objects of civil rights: features and paradoxes of their definition. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*. Issue 30 (69). № 6, 56–60. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/11> [in Ukrainian]
3. Spasybo-Fatieieva, I.V. (2015). Types of civil rights objects. *Journal of Civilization*. Vyp. 18, 13–18 [in Ukrainian]
4. Analysis of some issues of application of property law by courts in civil cases. The Supreme Court of Ukraine. <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069> [in Ukrainian]

5. Utiokhin, I.B. (2018) Contract of sale of property rights: theory and practice. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*. Issue 2 (82), 196-205 [in Ukrainian]
6. Shymon, S.I. (2012) Property rights in the context of modern concepts of property rights in civilization. *Chasopys of Kyiv University of Law*. №2, 192-195 [in Ukrainian]
7. Rish, F.A. (2020) Property rights as objects of mortgage relations (comparative aspects): dissertation of the candidate of legal sciences 12.00.03. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky. Kyiv [in Ukrainian]
8. On Appraisal of Property, Property Rights and Professional Appraisal Activity in Ukraine (2001). Law of Ukraine on July 12, 2001. № 2658-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14?lang=en> [in Ukrainian]
9. Pochtarov, S.O. (2013) The subject of the donation agreement. *Our Law*. № 2, 167-167 [in Ukrainian]
10. Slipchenko, A. S. (2020) Definition of "property" in EU and domestic law. *Forum Prava*. № 61(2), 122-130. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883825>. [in Ukrainian]
11. Resolution of the Judicial Chamber for Civil Cases of the Supreme Court of Ukraine of January 30, 2013 in case № 6-168tss12. <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069> [in Ukrainian]
12. Pankevych, R.V. (2018) Legal regulation of protection of property rights and interests of the state and territorial communities in the civil law of Ukraine. *Scientific herald of the Kherson State University. Series "Law Sciences"* Issue 2. Volume 1. 67-71 [in Ukrainian]
13. Kot, O.O. (2016). Institute for the Protection of Rights in Civil Law of Ukraine. http://antikalaw.com.ua/data/uploads/2016/04/kot_o__inctitut_zahictu_prav_u_civil_nomu_pravi_ukrayini_1.pdf. [in Ukrainian]
14. Asatrian, T.L. (2021) Grounds for protection of property rights in armed conflicts. Ukrainian scientific-practical conference of young scientists, associate professors, cadets and students "Youth Military Science at the Taras Shevchenko National University of Kyiv" / Edited by Ihor Tolok. Kyiv, April 23, 2021. Kyiv: VIKNU, 2021, 135-135 [in Ukrainian]
15. Letter of the Supreme Court of Ukraine dated 01.04.2014 "Analysis of the practice of application of Art. 16 of the Civil Code of Ukraine". <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00073> [in Ukrainian]
16. Kuserets, D. (2014) Non-recognition and challenge of law as a basis for protection and defense in contract law. *National Law Journal: Theory and Practice*. P.93-98 [in Ukrainian]
17. Civil law. Tutorial. (2004) According to the general edition of R.O. Stefanchuk. Kyiv. http://adhdportal.com/book_835_chapter_23_Glava_12_Zakhist_ivlnikh_prav_ta_nteresv.html [in Ukrainian]
18. Otradnova, O.O. (2010) Criteria of illegality and legality in tortious obligations. *Current Problems of State and Law*. Issue 53, 238-243. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_53_36 [in Ukrainian]
19. Draft Law of Ukraine "On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Immovable Property as a Result of Combat, Terrorist Acts, Sabotage Caused by Military Aggression of the Russian Federation" № 7198 of 24.03.2022. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 31.05.22

O. Beryslavska, PhD in Law, Ass. Prof.
berislavska@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8785-6623
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROPERTY RIGHTS AS THE OBJECT OF PROTECTION UNDER THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

The article examines the relationship on the protection of property rights in armed conflict as a kind of legal relationship on protection, focuses on property rights as the object of such relations and the existence of armed conflict, which directly affects the existence of property rights violations and understanding the possibility of redress only after the end of the conflict. It has been proven that human rights are the highest social value, and their protection and protection is a direct duty of the state. The state's commitment to respect and protect human rights does not disappear in armed conflict. Property rights are always related to property, but not identical to property rights, although components of property rights are considered property, moreover, the legislator gives examples of specific rights that are inherently property. It is determined that it is necessary to distinguish between violations, non-recognition and challenge in their legal content, and clarifies the importance of the criterion of illegality of active actions and / or inaction that led to violation, non-recognition and challenge of property rights in armed conflict. It has been proven that conduct that violates the rule of law and does not comply with the requirements of the law is illegal if it does not have any signs of lawful conduct, which in turn may affect liability for damage. It is emphasized that such a characteristic of property law as "domination of property values" is subject to significant violations and even the complete impossibility of such domination in the face of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by military aggression of the Russian Federation. The loss of the subjects of property rights of such powers in relation to them as possession, use and disposal, as well as the violation of legitimate expectations regarding the implementation of property rights in the future. It is proposed that the mechanism for the protection of property rights include the filing of an application for compensation, its consideration by the competent authorities and the provision of compensation.

Keywords: property rights, violations, non-recognition, contestation, criterion of illegality, protection mechanism.

УДК 342.92

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.84-86>Є. Жукова, канд. юрид. наук,
ORCID ID 0000-0003-2471-5230

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, Україна

МЕТА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПРАВОПОРЯДКУ ЯК ВИДУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Визначено мету та особливості забезпечення публічної безпеки і правопорядку як виду публічного адміністрування. Встановлено, що метою забезпечення публічної безпеки і правопорядку є зміцнення і підтримка безпечного середовища, високого рівня правової культури учасників суспільних відносин та зменшення ризиків спричинення шкоди та небезпеки їхнім правам та обов'язкам, інтересам та потребам. Рівень розробки правового забезпечення публічної безпеки і правопорядку охарактеризовано як недостатній. Найважливіша складова забезпечення публічної безпеки і правопорядку (попередження правопорушень) не знайшла свого відображення на правовому рівні. Встановлено, що суб'єктами попередження адміністративних правопорушень названо невизначено широке коло осіб, але обсяг компетенції кожного з них та мінімальна системність їхньої діяльності відсутні. Аргументовано, що основними здобутками забезпечення публічної безпеки і правопорядку є: а) конкретизація сфери відповідальності службових і посадових осіб при здійсненні ними професійної діяльності, у якій містяться елементи примусу; б) легалізація участі громадянського суспільства в забезпеченні публічної безпеки і правопорядку в Законі України "Про національний спротив"; в) зменшення формалізації виборів до громадських рад при правоохоронних та інших державних органах. Зроблено висновок, що основними недоліками адміністративно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки і правопорядку є: а) відсутність єдиної правоохоронної політики, недоліки координації, відсутності конкуренції та суперництва між різними правоохоронними органами; б) відсутність продуманої кадрової політики комплектування посад у правоохоронних органах, непоодинокі випадки непотизму, які призводять до зайняття керівних посад, які дають доступ до державної таємниці, громадянами держави-агресора, раніше засудженими тощо; в) нерівномірність грошового забезпечення персоналу правоохоронних органів, за якої різниця між заробітною платою керівника та його підлеглих створює умови для значного соціального розшарування, що створює дисбаланс морального клімату в підрозділах; г) відсутність чинної загальнодержавної концепції профілактики правопорушень, що призводить до неузгодженості зусиль суб'єктів правоохоронної діяльності.

Ключові слова: публічне адміністрування, правове забезпечення, публічний порядок, публічна безпека, правопорядок.

Постановка проблеми. Публічна безпека та правопорядок відіграють важливу роль у забезпеченні функціонування правової демократичної держави, створюючи належне підґрунтя та умови для її існування. Органи публічної влади отримують змогу безперешкодно здійснювати свої функції, а громадянське суспільство має можливість розвиватися та зміцнювати свої структури. Слід сказати, що розвиток цивілізаційних цінностей людства привів до підвищення ролі прав і свобод людини та громадянина як вирішального фактора розвитку держави і громадянського суспільства. На зміну тотальному контролю держави, висвітленому в радянській концепції державного управління, прийшов людиноцентристський підхід, втілений у концепції сервісної держави. За такої умови важливе значення має система публічного адміністрування як особливий феномен, створений для максимального задоволення різноманітних інтересів і потреб фізичних та юридичних осіб.

Разом з тим, безсумнівно, втілення концепції сервісної держави в суспільне буття ще не можна вважати завершеним. Причини цього полягають не тільки в повномасштабній збройній агресії російської федерації, а й у тих вадах і прогалинах організації системи публічного управління, які існували і раніше. Незважаючи на певні здобутки публічного адміністрування, які полягають, зокрема, в удосконаленні системи надання публічних послуг, рівень довіри громадян до органів публічного управління залишається критично низьким. Законодавство, призначене регулювати діяльність публічних адміністрацій, характеризується наявністю правових лакун та суперечностей, а теоретико-методологічна база проблематики публічного адміністрування ще недостатньо сформована. Вказане зумовлює актуальність розгляду сутності та особливостей забезпечення публічної безпеки і правопорядку як виду публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За цільовим критерієм можна виокремити такі види публічного адміністрування, як: надання публічних послуг, забез-

печення публічної безпеки і правопорядку та нормотворча діяльність, спрямована на створення (зміцнення) правових механізмів реалізації прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. Проблематика, пов'язана із вказаними категоріями, розглядалася в наукових роботах О. Буханевича, І. Гончарової, І. Коліушка, Я. Лазура, Є. Легези, К. Ніколаєнко, В. Сороко, О. Сосновика, В. Тимощука та ін. Вказані теми є одними з найбільш розроблених у вітчизняній науці адміністративного права. Наукові здобутки українських адміністративістів сприяли й динамічному розвитку законодавства в означеній сфері. Разом з тим проблематика забезпечення публічної безпеки і правопорядку як виду публічного адміністрування залишається ще недостатньо дослідженою, що зумовлює спрямованість наукових пошуків.

Метою статті є визначення мети та особливостей забезпечення публічної безпеки і правопорядку як виду публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливостями розуміння в діяльнісному аспекті категорії публічного адміністрування можна назвати: а) регламентованість законами і підзаконними правовими актами; б) організуючий характер; в) спрямованість на задоволення інтересів фізичних та юридичних осіб; г) включення до змісту досліджуваного поняття адміністративних послуг як одного з основних елементів діяльності публічної адміністрації. Утім, ми не можемо заперечувати існування інтерактивного підходу (від *англ.* interaction – взаємодія) до сутності взаємодії, оскільки саме наявність складної системи зворотних зв'язків між публічною адміністрацією і членами суспільства є однією з головних ознак публічного адміністрування, що дозволяє відмежувати останнє від державного управління. Загалом прийнятним є розуміння публічного адміністрування як методу, якщо під методом розуміти особливий прийом або спосіб людської діяльності, який дає змогу прогнозовано досягнути поставлених цілей.

Забезпечення публічної безпеки і правопорядку як вид публічного адміністрування слід відрізнити від юрисдикційної діяльності, спрямованої на встановлення осіб, які вчинили правопорушення, і здійснення комплексу заходів, спрямованого на притягнення їх до юридичної відповідальності згідно із законом. Натомість публічна безпека відповідно до усталеної в науці адміністративного права позиції представляє собою стан захищеності інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Життєво важливими інтересами є сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави [1, с. 114]. Існують також інші визначення вказаного поняття, однак їхня сутність дуже близька. Наприклад, публічна безпека розглядається як стан, коли ризик нанесення шкоди публічній безпеці або втрати (збитки) обмежені певним (максимально допустимим) рівнем. Сутність діяльності із забезпечення публічної безпеки як різновиду управлінської діяльності визначається, як цілеспрямована система заходів адміністративного та управлінського характеру, що здійснюється окремими структурами України та їхніми посадовими особами з метою зниження рівня впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на рівень публічної безпеки України до реального (природного) рівня [2, с. 54–60].

Отже, можна простежити наявність системного зв'язку між категоріями "загроза" і "публічна безпека" – виникнення нових загроз сприяє виникненню нових функцій та структур публічної безпеки, натомість втрата актуальності або повне зникнення певної загрози призводить до поступової ліквідації відповідної функції публічної адміністрації, а згодом до скорочення або повної ліквідації структур та підрозділів, призначенням яких була мінімізація руйнівного впливу цієї загрози. Безумовно, ця закономірність має не стихійний, а державно спрямований характер і потребує відповідних рішень вищих органів державної влади або органів місцевого самоврядування. У певних випадках, незважаючи на тимчасову відсутність загроз, які піддаються спостереженню (зовнішньополітичні загрози можуть формуватися приховано), організаційні структури публічних адміністрацій продовжують функціонувати. Особливо помітною тенденцією збереження певної функції публічної адміністрації за відсутності встановлених загроз є сфера забезпечення обороноздатності держави.

Правопорядок у теорії права розуміється як стан (режим) правової впорядкованості – врегулювання та узгодження – системи суспільних відносин, що складається в умовах реалізації законності [3, с. 492]. Перефразовуючи можна сказати, що правовий режим і принцип законності знаходять своє практичне втілення в забезпеченні виникнення та безперешкодної реалізації суспільних відносин у сфері забезпечення правопорядку. Процеси міжнародної глобалізації і взяття Україною на себе ряду міжнародних зобов'язань дещо збільшили масштаб досліджуваної категорії і зумовили появу терміну "правопорядок в інтеграційних правових системах", який виявляє себе як інтеграційний через його утворення на основі об'єднання і "переплавлення" окремих, самостійних правових систем і діючих на їхній основі правопорядків у досить стійке і цілісне наднаціональне правове утворення. Цей наднаціональний (інтеграційний) правопорядок згідно з теорією систем характеризується більш складною природою відносин усередині цієї нової системи уже хоча б тому, що є багатoelementним утворенням нового якісного характеру. Правовий порядок в інтеграційних правових системах виявляє себе як результат взаємодії

національних правопорядків і утвореного в результаті правової інтеграції правового поля, яке поступово виникає у міру подолання міжнаціональних бар'єрів і суперечностей. Процес становлення правопорядку тут проходить під впливом усього комплексу факторів, які впливають на правовий розвиток [4, с. 84]. Особливо помітно це в процесах інтеграції держав до таких великих наддержавних утворень, як: Організація Північноатлантичного договору, Світова організація торгівлі тощо.

Правопорядок є специфічним суспільним явищем, що виникає в результаті дії механізму правореалізації і є свідченням того, що в конкретній поведінці суб'єктів матеріалізуються правові приписи й опредметнюються правові ідеї і принципи та визначаються умовами ефективного функціонування механізму правового регулювання. Також недоцільно розглядати правопорядок відокремлено від правомірної поведінки, адже вони тісно переплітаються між собою й існують у взаємодії і взаємозв'язку. З огляду на те, що правовий порядок має на меті створити сприятливі умови для нормальної життєдіяльності всього суспільства і його всебічного розвитку та функціонування це значною мірою залежить від того, наскільки і в який спосіб вимоги норм права реалізуються в правомірній поведінці людей.

Отже, зв'язок між правопорядком і правомірною поведінкою можна визначити як прямопропорційний. Адже правопорядок виникає внаслідок дії механізму реалізації права і виступає результатом матеріалізації та опредметнення правових ідей і правових приписів у поведінці суб'єктів правовідносин. Його зміст становить сукупність правових і неправових елементів, характерних ознак, властивостей і процесів, що забезпечують установаження і підтримання правомірної поведінки суб'єктів. У цьому разі йдеться про таку поведінку, яка врегульована правовими нормами і досягла мети правового регулювання. Зважаючи на те, що правовий порядок визначається як система суспільних відносин, що врегульовані нормами права й упорядковані у результаті правомірної поведінки суб'єктів суспільного життя, то найважливішим елементом його структури можна виділити саме правомірну поведінку [5, с. 43], а також правову культуру.

На жаль, останнім часом актуальний рівень правової культури в суспільстві не можна визнати високим. Причини цього явища зумовлені зростанням рівня правового нігілізму, впливом інформаційних технологій, що зумовлює певне розмивання кордонів між реальним і віртуальним, а також діяльністю великих корпорацій у сфері реалізації ними своїх маркетингових стратегій, метою яких є стимулювання певної споживацької поведінки і формування певних стандартів поведінки, які вважаються найбільш прийнятними [6, с. 62]. Вказані явища сприяли перегляду спрямованості зусиль публічної адміністрації та зміни оцінок ефективності її діяльності. Наприклад, велике коло суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій, слабо піддається структуруванню та коригуванню в разі відхилення від стандартів правомірної поведінки. Це пов'язано як з проблемами щодо визначення юрисдикції у таких відносинах, так і вадами інформаційної культури персоналу публічних адміністрацій, які не дають їм змоги ефективно відслідковувати наявні та потенційні правопорушення в інформаційній сфері.

Аналізуючи особливості забезпечення публічної безпеки і правопорядку як виду публічного адміністрування, можна виокремити його властивості. Метою забезпечення публічної безпеки і правопорядку є зміцнення і підтримання безпечного середовища, високого рівня

правової культури учасників суспільних відносин та зменшення ризиків спричинення шкоди та небезпеки їх правам та обов'язкам, інтересам та потребам. Рівень розробленості правового забезпечення публічної безпеки і правопорядку можна охарактеризувати як недостатній. З одного боку, певна частина діяльності із забезпечення публічної безпеки і правопорядку знайшла своє правове закріплення у Законах України "Про національну безпеку України", "Про Національну поліцію України", "Про критичну інфраструктуру", "Про Бюро економічної безпеки України", у Положенні про патрульну службу МВС, затвердженому наказом МВС України від 2 липня 2015 р. № 796, та інших правових актах. Однак, з іншого боку, найважливіша складова забезпечення публічної безпеки і правопорядку – попередження правопорушень – не знайшла свого відображення на правовому рівні, що мало б передбачати встановлення кола осіб, які зобов'язані здійснювати профілактичні функції, особливості планування та контролю за такою діяльністю, особливості публічного звітування про результати профілактики, критерії оцінювання ефективності такої роботи та особливості юридичної відповідальності суб'єктів попередження правопорушень. Поки що, з одного боку, суб'єктами попередження адміністративних правопорушень, наприклад, названо невизначено широке коло осіб (ст. 6 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7]), але, з іншого боку, – обсяг компетенції кожного з них та мінімальна системність їхньої діяльності відсутні.

Висновки. На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що основними здобутками забезпечення публічної безпеки і правопорядку є: а) конкретизація сфери відповідальності службових та посадових осіб при здійсненні ними професійної діяльності, у якій містяться елементи примусу; б) легалізація участі громадянського суспільства в забезпеченні публічної безпеки і правопорядку в Законі України "Про національний спротив"; в) зменшення формалізації виборів до громадських рад при правоохоронних та інших державних органах, виконання вказаними радами ряду функцій, пов'язаних з експертним оцінюванням, постановкою проблем та визначенні шляхів їх вирішення, мінімізації ризиків, які можуть справляти негативний вплив на рівень публічної безпеки та правопорядку в суспільстві.

Основними недоліками адміністративно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки і правопорядку є: а) відсутність єдиної правоохоронної політики, недоліки координації, які призводять до конкуренції та

суперництва між різними правоохоронними органами; б) відсутність продуманої кадрової політики комплектування посад у правоохоронних органах, непоодинокі випадки непотизму, які призводять до зайняття керівних посад, які дають доступ до державної таємниці, громадянами держави-агресора, раніше засудженими тощо; в) нерівномірність грошового забезпечення персоналу правоохоронних органів, за якої різниця між заробітною платою керівника та його підлеглих створює умови для значного соціального розшарування, що створює дисбаланс морального клімату в підрозділах; г) відсутність чинної загальнодержавної концепції профілактики правопорушень, що призводить до неузгодженості зусиль суб'єктів правоохоронної діяльності.

Список використаних джерел

1. Пономарьов С.П. Поняття та зміст публічної безпеки в системі сектору безпеки // Право ua, 2017. № 2. С. 111–115.
2. Циганенко А.А. Напрямки удосконалення діяльності Національної поліції щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина // Правова держава, 2019. № 35. С. 54–60.
3. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
4. Крижанівський А. Ф. Правопорядок в інтеграційних правових системах // Актуальні проблеми держави і права, 2005. № 25. С. 83–88.
5. Кирилюк Т. Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правовмірної поведінки // Часопис Київського університету права, 2009. № 1. С. 39–44.
6. Шопіна І. М. Розвиток правової культури у сучасних умовах державотворення // Наука і правоохорона, 2019. № 4. С. 61–66.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.12.2021).

References

1. Ponomarev, S.P. (2017). The concept and content of public safety in the security sector system. *Law ua*, volume 2, pp.111-115. [in Ukrainian].
2. Tsyganenko, A.A. (2019). Directions for improving the activities of the National Police to ensure the rights and freedoms of man and citizen. *Legal government*, volume 35, pp. 54-60. [in Ukrainian].
3. Skakun, O.F. (2000). *Theory of State and Law: student*. Kharkiv: Consumer; University of Internal Affairs del, 704 p. [in Ukrainian]
4. Kryzhanovskiy, A.F. (2005). Law and order in integration legal systems. *Current issues of state and law*, volume 25, pp. 83-88. [in Ukrainian].
5. Kirilyuk, T.Yu. (2009). Law and order in society as a result of lawful behavior. *Journal of the Kyiv University of Law*, volume 1, pp.39-44. [in Ukrainian].
6. Shopina, I.M. (2019). Development of legal culture in modern conditions of state creation. *Science and law enforcement*, volume 4, pp. 61-66. [in Ukrainian].
7. Code of Ukraine on Administrative Offenses. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

Надійшла до редколегії 13.05.22

E. Zhukova, PhD of Legal Sci.
ORCID ID 0000-0003-2471-5230
Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine

OPERATIONAL AND TACTICAL REQUIREMENTS FOR THE CONSTRUCTION AND OPERATION OF A TACTICAL-LEVEL GEOINFORMATION SYSTEM

The article is devoted to defining the goals and features of ensuring public security and law and order as a type of public administration. The article establishes that the goal of public security and law and order is to strengthen and maintain a safe environment, a high level of legal culture of participants in public relations and reduce the risks of harm and danger to their rights and obligations, interests and needs. The level of development of the legal support of public security and law and order is characterized as insufficient. Arguments are given that the most important component of ensuring public safety and law and order (prevention of offenses) has not been reflected at the legal level. The author found that an indefinite wide range of persons were named as subjects of the prevention of administrative offenses, but the scope of competence of each of them and the minimum systemic nature of their activities are absent. Arguments are given that the main achievements in ensuring public security and law and order are: a) specifying the scope of responsibility of officials and officials in their professional activities, which contain elements of coercion; b) legalization of the participation of civil society in ensuring public security and law and order in the Law of Ukraine "On National Resistance"; c) reducing the formalization of elections to public councils under law enforcement and other state bodies. It is concluded that the main shortcomings of the administrative-legal regulation of ensuring public security and law and order are: a) the lack of a unified law enforcement policy, lack of coordination, leading to competition and rivalry between different law enforcement agencies; b) the lack of a well-thought-out personnel policy for recruiting positions in law enforcement agencies, isolated cases of nepotism, leading to the occupation of senior positions, giving access to state secrets, by citizens of the aggressor state, previously convicted etc.; c) the uneven remuneration of law enforcement personnel, in which the difference between the wages of the head and his subordinates creates conditions for significant social stratification, which creates an imbalance in the moral climate in the units; d) the lack of a valid nationwide concept of crime prevention, which leads to a discrepancy between the efforts of subjects of law enforcement.

Keywords: public administration, legal support, public order, public security, law and order, purpose.

УДК 344.21

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.87-90>

О. Звоненко, канд. юрид. наук

volena2016@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-4651-7449,

С. Бурий, канд. пед. наук

bsv17031972@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-8058-5018

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДУ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

З'ясовано, що самогубство в Україні є сьомою причиною смерті, що підтверджує критичність проблеми та необхідність її найшвидшого вирішення. Зазначено, що на сьогодні існує потреба в підтримці таких категорій осіб, як: діти та молодь, військовослужбовці, засуджені та люди похилого віку. Виявлено необхідність об'єднання зусиль всіх служб, що забезпечують життєдіяльність військових підрозділів. Дослідження проблеми суїциду, проведене в збройних силах, показало, що профілактика суїцидальних явищ має комплексний характер і може бути вирішена тільки шляхом спільних зусиль психологів, медиків, соціальних працівників, офіцерів виховних структур і командирів усіх ступенів. Виявлено, що самогубство зазвичай здійснюється від відчаю, на знак протесту, щоб зберегти відчуття власної гідності, у результаті затьмарення розуму, щоб уникнути болю або комусь помститися. Бідність, безробіття, втрата близьких і проблеми в сімейних стосунках також є областями добровільного відходу з життя, а головне, що в повному обсязі коректних статистичних даних щодо кількості "вдалих" спроб людей покинути цей світ фахівці не мають. Визначено підвищену суспільну небезпечність і високу латентність доведення до самогубства військовослужбовців. Наголошено, що кримінально-правова підгрупа складається з детермінантів, що, на відміну від більшості загально соціальних детермінантів, виникають у результаті прямого впливу одних індивідів на інших, а ускладнюється це тим, що цей вплив невідчужимий, охоплюється жорстоким, аморальним характером спрямування, у зв'язку з чим тягне за собою суспільно небезпечні наслідки. Зазначено основні причини й умови, які призводять до самогубства. Доведено, що профілактика самогубств у ЗСУ має ґрунтуватися на знанні вірогідних причин і їхньому усуненні. Основа профілактики – висока моральність. Необхідно максимально домагатись поважного ставлення до оточуючих, урахування особистої гідності. Проводити просвітницьку роботу, у т. ч., релігійне виховання.

Ключові слова: військові злочини, самогубство, військовослужбовець, профілактика, глобальність проблеми, динаміка, психотравмуючі обставини, суїцидальний ризик.

Постановка проблеми. Всесвітня організація охорони здоров'я щороку надає інформацію про те, що приблизно 800 000 людей на рік помирає від самогубства, це становить глобальний рівень смертності, а саме: 16 людей на 100 000, або одну смерть кожні 40 с. А тому виникає гостра необхідність у дослідженні рівня суїциду в Україні, нормативно-правового регулювання цієї проблеми, а також створення ефективного правового механізму запобігання самогубствам. Найгострішою проблемою сьогодення в Україні є стійка динаміка збільшення кількості самогубств. На жаль, за статистичними даними станом на 2020 рік Україна займає одне з перших місць в Європі за кількістю суїцидів: на 100 тис. населення фіксується 32 самогубства. Винятково актуальна ця проблема для військовослужбовців ЗСУ. Причини суїциду різноманітні, вони коріняться не тільки в особистісних проблемах людини, психотравмуючій обстановці, яка її оточує, але й в соціально-економічній і моральній організації суспільства. Дослідження, проведені в Україні, свідчать, що найбільша кількість самогубств припадає на вік від 16 до 29 років і від 45 до 60 років.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичним дослідженням різних аспектів запобігання суїциду як явищу приділили увагу такі вчені, як: О. Бандурка, І. Долгова, К. Меннінгер, В. Василевич, І. Карпець, В. Батигарєєва, Т. Денісова, В. Дрьомін, Я. Гілінський, А. Амбравова, Т. Донських, В. Голіна, В. Глушков, П. Крачевський та ін.

Метою статті є формування кримінологічної характеристики суїциду серед військовослужбовців в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянуто випадок, на тлі події, що відбулася 27.01.2022 р. у м. Дніпрі, коли солдат-строковик вночі розстріляв товаришів по службі. За наявною інформацією у військовій частині 3021 були випадки доведення до самогубства декількох осіб протягом останніх років, а також вчинялося катування, знущання офіцерського складу над підлеглими, тому проблема є більш нагальною, ніж її

уявляють. Зміцнення військової дисципліни, виховання особового складу ЗСУ в дусі суворого виконання її вимог становить найважливіше завдання діяльності командирів. За стан дисципліни у військовій частині (підрозділі) відповідає її командир. Саме від командирського складу залежить психологічний стан солдат-строковиків, психологічна атмосфера. Інтереси захисту народу України зобов'язують командира постійно підтримувати високу військову дисципліну, рішуче і твердо вимагати її дотримання від підлеглих, не залишати без уваги жодного проступку підлеглого.

Першим, хто в XVII ст. ввів термін "суїцид" у науковий простір, був англійський лікар Томас Браун. Перше соціологічне дослідження цього явища здійснив у XIX ст. Еміль Дюркгейм, який констатував факт активного збільшення кількості самогубств у всіх країнах світу. Науковець наголосив на тенденції зростання випадків суїцидів з другої половини XIX ст. [1, с. 7]. Статистика ВООЗ свідчить, що самогубства вчиняються вдвічі частіше, ніж вбивства, і наголошує на тому, що це явище глобальне, і з кожним роком досягає критичних показників. За останні 45 років рівень самогубств у всьому світі зріс на 60 % [2].

Основні причини й умови, що сприяють самогубствам, такі: тяготи військової служби, службові неприємності; неблагонадійний морально-психологічний клімат у військових колективах, конфлікти між військовослужбовцями; недотримання законності і соціальної справедливості в житті військових колективів; нудне, заорганізоване дозвілля, його невідповідність їхнім інтересам і особистим потребам; сімейні негаразди, розлучення, ревнощі, нерозділене кохання; невисока якість медичного обслуговування [2].

Слід зазначити, що законодавство України має ряд прогалин, через які значно ускладнюється процес протидії вказаному злочину. Серед таких прогалин можна виділити те, що ст. 120 Кримінального кодексу України

"доведення до самогубства" не охоплює весь спектр суспільно небезпечних діянь, наслідками яких є скоєння жертвою суїциду, відсутнє правове регулювання правовідносин, які виникають за допомогою соціальних мереж, а також відсутнє належне тлумачення суспільно небезпечних наслідків негативного впливу на особу, передбаченого об'єктивною стороною злочину, у зв'язку з чим неможливо повною мірою розкрити характер такої протиправної поведінки, як "доведення до самогубства". Поряд з цим, вказаний злочин має високий рівень латентності, зумовлений як вже зазначеними чинниками, так й іншими факторами, деякі безпосередньо пов'язані з суїцидальною поведінкою жертви злочину. Зауважимо, що згідно з ч. 1 ст. 120 Кримінального кодексу України доведення особи до самогубства або замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схилення до самогубства, а також інших дій, які сприяють вчиненню самогубства, караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк [3].

Фактично самогубство (суїцид) – це будь-який смертний випадок, який вчиняється зусиллями особи щодо самої себе і має ряд причин і передумов скоєння, серед яких можна виділити негативний вплив різних зовнішніх (результати взаємодії людини і його навколишнього середовища, а також делінквентна поведінка інших індивідів, що негативно впливає на стан людини) і внутрішніх (особистісні та біологічні аспекти) чинників впливу на стан і життєдіяльність індивіда, які в сукупності призводять у рух прогресію суїцидальної поведінки особи. Виходячи з цього, можна зазначити, що таке явище, як самогубство, – це складна міждисциплінарна проблема, охоплена не лише правовими науками, яка потребує суворої послідовності вивчення і приділення уваги кожній складовій суїцидального механізму. Відповідно, першим кроком має бути виділення належної дефініції терміну "самогубство" (як щодо правової, так й інших наук) для забезпечення його детального і всебічного тлумачення, що дозволить розкрити характер негативного впливу на особу, який викликає її суїцидальну поведінку, а також зміст такої поведінки у цілому.

Отже, розпочавши дослідження, для початку звернемося до дефініції поняття "самогубства" з точки зору аналізу нормативного змісту самої ст. 120 КК України "Доведення до самогубства". Хоча вказана стаття і не містить юридичного визначення терміну "суїцид" ("самогубство"), проте, оперуючи її змістом і аналізуючи ч. 1 цієї статті, можна в цілому стверджувати, що кримінальне право розглядає це явище як "певний результат делінквентної поведінки суб'єктів злочину щодо потерпілого". Вказана стаття надає певний перелік протиправних дій щодо "самогубства", серед яких виділяє "жорстоке поводження з людиною, шантаж, примус до протиправних дій і систематичне приниження людської гідності", а їхніми наслідками закріплює не тільки суїцид (самогубство), але й суїцидальні спроби (замах на вчинення самогубства) [3]. Виходячи із цих правових положень, у межах кримінального права можна визначити поняття "самогубство" як умисне позбавлення себе життя або ж замах на таку дію, детерміноване суспільно небезпечною, винною, кримінально караного поведінкою інших суб'єктів. Однак це визначення досить вузьке, оскільки, будучи обмеженим лише кримінально-правовими межами, воно не охоплює інші причини виникнення та розвитку суїцидальної поведінки особи.

Детермінанти вчинення самогубства представляють собою систему негативних взаємообумовлених зовнішніх і внутрішніх факторів, що тривалий час вплив на різні аспекти життєдіяльності людини, і тим самим провокують виникнення і розвиток її суїцидальної поведінки. Такій системі детермінантів властива своя особлива структура. Зазвичай найпріоритетніші на сьогодні моделі охоплюють три основні виміри – соціум, "індивідуум і особистість" і біологічні схильності [3].

Кримінально-правова підгрупа складається з детермінантів, які, на відміну від більшості загальносоціальних детермінантів, виникають у результаті прямого впливу одних індивідів на інших. Такий вплив навмисний, охоплюється жорстоким, аморальним характером спрямування, у зв'язку із чим тягне за собою суспільно небезпечні наслідки. З об'єктивного боку, склад злочину "доведення до самогубства", передбачений ст. 120 КК України, такі детермінанти визначаються у формі "жорстокого поводження з людиною, шантажу, примусу до протиправних дій і систематичному приниженню людської гідності". При цьому слід зауважити, що перераховані з об'єктивного боку детермінанти можуть проявлятися в різних формах. Наприклад, жорстока поведінка може проявитися у безжальних, грубих діях винного, які спричиняють потерпілому фізичні чи психічні страждання, – мордування, позбавлення їжі, ліків, води, сну, одягу, житла, систематичне нанесення тілесних ушкоджень чи побоїв, примушування до вчинення дій сексуального характеру тощо; шантаж виражається як у погрозах викриттям, повідомленням відомостей, які компрометують особу, так і в погрозах заподіянням іншої шкоди, залякування з метою створити вигідну для себе обстановку, поставити потерпілу особу в залежне становище; "примус до протиправних дій" означає домагання від іншої особини шляхом погроз, насильства чи інших подібних дій, вчинювати які заборонено чинним законодавством; "систематичне приниження людської гідності" полягає, зокрема, у багаторазових образах, глумлінні над потерпілим, цькуванні, поширенні наклепницьких вигадок, іншому принизливому ставленні. Необхідно зазначити, що цей перелік протиправних дій не вичерпний, оскільки існують й інші, суміжні за характером діяння, які прямо тягнуть за собою суспільно небезпечні наслідки у вигляді вчинення жертвою самогубства і не передбачені ст. 120, яка в цьому аспекті недосконала.

Детермінантою можна назвати також "булінг", сучасне явище, яке існує і в українській армії. Під "булінгом" розуміється прояв дискримінації дитини або ж дорослої особи, виражений у фізичних і психічних формах насильства [4]. Також булінг охоплюється різноманітними формами прояву, а саме: фізичною (полягає в заподіянні шкоди здоров'ю або майну жертви булінгу), словесною (включає образи, знущання чи інші висловлювання, які принижують людську гідність жертви), соціальною (формування мікросоціального відчуження і статусу "вигнанця" ("ізгоя") у жертви, а так само поширення наклепу на жертву), письмовою (при якій характер дій аналогічний словесній формі, але здійснюється шляхом написання записок тощо) та кібербулінгом (що відбувається через приниження людської гідності й інших видів знущань над жертвою, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж. Мотиваційною основою цього явища ("булінгу") зазвичай виступають почуття заздрості, ворожості, бажання помсти, жага самоствердження, домінування, боротьба за соціальний статус або навіть спрага в задоволенні деструктивних психічних напружень (природних або девіантних), напрямлених назовні. Проте більшість вчених вважають, що

суть булінгу полягає не в самій агресії або злості кривдника, а в почутті презирства, відрази агресора до жертви [4]. Саме "bully" володіє сильною потребою до домінування і "підпорядкування" собі інших осіб, є імпульсивною, запальною особистістю, часто є зухвалим і агресивним у своєму ставленні до дорослих (насамперед щодо батьків і вчителів), не виявляє симпатії до своїх жертв. Якщо агресором виступають хлопці, то вони зазвичай перевершують фізично своїх однолітків [4].

Ще одним значним аспектом злочину, закріпленому в ст. 120 КК України, є його високий рівень латентності (насамперед природної), який обумовлений характером негативного впливу на індивіда, закріпленого в диспозиції ст. 120 КК України, оскільки систематичне жорстоке поведіння з людиною, шантаж, примус до протиправних дій і систематичне приниження людської гідності однаковою мірою сприяють формуванню у жертви почуття страху і безпорадності перед правопорушником. В окремих випадках у жертви також виникає почуття сорому, яке може виступати як повідне від відчуття власної безпорадності або бути зумовлене відомостями, які правопорушник загрожує розкрити. Отже, у потерпілого виникає комплекс психічних стримуючих чинників, що перешкоджають виявленню та попередженню цього злочину. До того ж, саме вчинення протиправних діянь здебільшого не проявляється відкрито, і через нерозвинену правову культуру населення частково втрачає своє суспільно небезпечне значення в очах суспільства, що значно ускладнює процес їх виявлення [5].

Доведення до самогубства належить до групи насильницьких злочинів. Цілком актуальною є традиційна (з погляду кримінології) система заходів запобігання насильницької злочинності, що складається з групи загальних і спеціальних заходів. До загальних заходів належать: нейтралізація, ослаблення або усунення чинників, які призводять до зниження рівня життя соціально незахищених громадян; організаційно-управлінські заходи в правоохоронній та економічній сферах, пов'язані з оптимізацією правоохоронної діяльності; формування у членів суспільства морально правильних позицій, спрямованих на повагу до загальнолюдських цінностей; забезпечення засудження в інтернет-мережах та ЗМІ аморальної насильницької поведінки як способу життя та розв'язання конфліктів тощо. Спеціальні заходи, у свою чергу, полягають в: оперативному втручанні правоохоронних органів у кризові побутові, сімейні, освітні та інші ситуації, з яких зароджуються насильницькі злочини, та у своєчасному реагуванні на такі правопорушення; проведенні інформаційно-виправних робіт, наданні психологічної допомоги особам, схильним до насильницьких злочинів, та особам, які мають схильність до фонових явищ; попередженні криміногенного впливу насильницьких рецидивістів і професійних злочинців на інших осіб тощо. Проте, звичайно, існують й інші проблеми, прямо пов'язані зі стагнацією національного законодавства та його невідповідністю сучасним реаліям. Значною мірою сформована в країні ситуація зумовлена збільшенням кількості осіб, що страждають на алкоголізм, наркоманію, неврози, психічні розлади дитячого і підліткового віку тощо, у виникненні і розвитку яких важливу роль відіграють соціально-економічні фактори. Вони сприяють поширенню розчарування, нігілізму, невіри в майбутнє, духовного нездоров'я суспільства, різних форм соціальних відхилень.

Отже, суїцидальний феномен являє собою стійке соціальне явище, що підлягає визначенню закономірностям, пов'язане із соціально-економічним, культурно-історичним та етнічним рівнями розвитку країни чи регіону.

Стає зрозуміло, чому командування конкретної військової частини не завжди в стані вплинути на споконвічні причини самогубства. Але звести до мінімуму суїцидальні події, як свідчить військова практика, офіцерському складу цілком під силу. Наприклад, у першому півріччі 2020 р. в ЗС України було вчинено 120 випадків самогубства, з них, 68 у зоні проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. За аналогічний період 2017 р. ці показники становили 56 і 18 випадків, відповідно [6]. Ці показники не відображають усієї гостроти проблеми: під час розрахунків не було враховано випадки незавершеного суїциду, а також самогубства військовослужбовців під час перебування у відпустках, лікувальних закладах. Не має чіткої інформації про кількість самогубств серед колишніх військовослужбовців після їхнього звільнення з військової служби. Кожен випадок самогубства має вкрай негативний вплив на особовий склад частини та підрозділу, де він стався – відбувається загальне зниження морально-психологічного стану особового складу, констатується негативний вплив на здатність групи (військового колективу) виконувати бойові завдання, породжується різко негативне ставлення батьків військовослужбовців, їхніх родичів і близьких, суспільства загалом до ЗС України, наслідком чого є спроби певної частини молоді ухилитись від призову або уникнути мобілізації визначеними категоріям громадян України.

Самогубства зазвичай здійснюються від відчаю, на знак протесту, щоб зберегти відчуття власної гідності, у результаті затьмарення розуму, щоб уникнути болю або комусь помститися. Бідність, безробіття, втрата близьких і проблеми в сімейних відносинах також є ризиками добровільного відходу з життя. У повному обсязі коректних статистичних даних щодо кількості "вдалих" спроб людей покинути цей світ фахівці не мають, але приблизно на кожне самогубство, яке відбулося, доводиться від 8 до 20 невдалих спроб здійснити суїцид. Фахівці вважають, що ризик суїцидів в армії і поліції в 3-4 рази вищий. Це пояснюється рядом об'єктивних чинників. По-перше, більшість військовослужбовців – це чоловіки, причому переважно молодого віку. Статистика свідчить, що дві третини тих, що наклали на себе руки, становлять саме чоловіки, 18–24 років. По-друге, для армійського середовища дуже характерні жорсткі умови життя і професійної діяльності, суворості субординація і нормування, відсутність можливості вибору колективу і партнерів у ньому, високі навантаження. Далеко не кожна людина здатна це витримати. Будь-яка армія має справу зі зброєю, тому вірогідність летального результату у випадку самогубства набагато вища. А також простежується пряма залежність суїцидальної статистики від обстановки в країні. При політичній і економічній нестабільності в суспільстві вірогідність суїцидів зростає. Глибока криза, а тим більше бойові дії, можуть призвести до спалаху подібних явищ. Найгостріше реагує на такі катаклізми армія [7].

Тяжким наслідком має вважатися і замах потерпілого на самогубство в результаті здійснених щодо себе нестатутних насильницьких дій, але не має значення, чи завдав цей замах будь-якої шкоди здоров'ю потерпілого чи ні. За таких обставин реальна спроба самогубства сама по собі свідчить про те, що нестатутними діями потерпілий доведений до відчаю і змушений вдатися до такої міри, як позбавлення себе життя. Тяжкими наслідками мають визнаватися і випадки нанесення потерпілим самим собі тяжких тілесних ушкоджень на знак протесту проти здійсненого над ним насильства з метою звернути на це увагу військового командування, добитися переводу в іншу військову частину тощо. Судова

практика, яка існувала до набуття чинності КК України 2001 р. (до 01.09.2001 р.), передбачала, що перераховані вище обставини були підставою для кваліфікації вказаних дій за п. "в" ст. 238 КК України 1960 р. (ч. 3 ст. 406 КК) як такі, що спричинили тяжкі наслідки [3].

Якщо звернутися до законодавства інших країн, то згідно з КК Німеччини (ФРН) спочатку слід звернути увагу на розд. 216 "Вбивство за запитом", у якому зазначається, що "кожен, хто змушений вчинити вбивство за виразним та серйозним проханням загиблих, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років". Окрім того, варто проаналізувати і розд. 217 "Сприяння самогубству як повторне переслідування", де вказано: "Той, хто має намір допомогти іншій особі вчинити самогубство, надає, закупає або організовує можливість для цієї особи зробити це, чиї дії призначені як повторне переслідування, понесе покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох років або штраф" [8]. Також, окремо, у німецькому кримінальному законодавстві виділено й суїцидальні дії, які націлені на дітей, що передбачено в розд. 176b: "жорстоке поводження з дітьми, що призводить до самогубства" [8], покаранням за що буде довічне позбавлення волі або ж не менше десяти років.

Переходячи до КК Республіки Польща, можна побачити, що в ньому наявні статті, у яких закріплюються діяння в формі прохання та надання допомоги в скоєнні самогубства, а саме: у ст. 150, де зазначено: "Хто здійснює вбивство людини на його прохання і під впливом співчуття до нього, підлягає покаранню в позбавленні волі на строк від 3 місяців до 5 років. У виняткових випадках суд може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання і навіть відмовитися від його призначення". Також у ст. 151 КК Республіки Польща закріплено таке: "Хто шляхом умовлянь або надання допомоги доводить людину до замаху на своє життя, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від 3 місяців до 5 років" [9]. Окремо слід звернути увагу на те, що в законодавстві Республіки Польщі виділяють ще одну форму в доведенні до суїциду – "умовляння потерпілої особи".

Висновки. Лише об'єднаними зусиллями всіх служб, які забезпечують життєдіяльність військових підрозділів проведення повсякденної цілеспрямованої роботи зі збереження і зміцнення психічного здоров'я військовослужбовців, можна досягти подальшого зниження рівня самогубств серед них. Профілактика самогубств у ЗСУ має ґрунтуватися на знанні вірогідних

причин та їхньому усуненні. Основа профілактики – висока моральність. Необхідно максимально домагатися поважного ставлення до оточуючих, враховуючи особисту гідність. Проводити просвітницьку роботу, у тому числі, релігійне виховання. Значення статутного порядку в профілактиці захворювань і самогубств важко переоцінити. Під час служби деякі військовослужбовці потрапляють в екстремальні для них умови, людина в таких умовах втрачає особистісну оцінку перспектив особистого життя. З метою запобігання спроб самогубства командирам необхідно вчасно вирішувати конфліктні та психотравмуючі ситуації.

Список використаних джерел

1. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд / пер. с фр. с сокр. ; под ред. В.А. Базарова. Москва : Мысль, 1994. 399 с.
2. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: https://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/suicideprevent/ru/ (дата звернення 14.12.2022).
3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 23.04.2022).
4. Українська правда. Самогубство в армії. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/10/7132070/> (дата звернення 24.01.2022).
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 24.01.2022).
6. Профілактика відхиленої поведінки військовослужбовця : навч.-метод. посіб. / А.М. Романішин та ін. Львів : Нац. акад. сухопут. військ, 2017. 322 с. URL: <https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2018/07/AF.pdf> (дата звернення 02.02.2022).
7. Кримінальне уложення Німеччини від 15 травня 1871 року. Кримінальний кодекс Німеччини. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення 23.04.2022).
8. Станіч В.С. Кримінальний кодекс Республіки Польща / пер. на укр. мову В.С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

References

1. Durkheim, E. (1994). Suicide: Sociological Etude / Translated from French with abbreviations; Edited by V.A. Bazarov. Moscow: Opinion [In Russian]
2. Official site of the World Health Organization. https://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/suicideprevent/ru/
3. The Criminal Code of Ukraine: Law on April 5, 2001 № 2341-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian]
4. Ukrainian truth. Suicide in the army. <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/10/7132070/> [In Ukrainian]
5. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian]
6. Romanishin, A.M. Prevention of deviant behavior of the serviceman. <https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2018/07/AF.pdf> [In Ukrainian]
7. Criminal Code of the Federal Republic of Germany: Criminal Code of Germany of May 15, 1871. <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> [In German]
8. Stanich, V.S. (2016) Criminal Code of the Republic of Poland. / Translated into Ukrainian by V.S. Stanich. Kyiv: OVK. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 10.05.22

O. Zvonenko, PhD in Law
volena2016@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-4651-7449,
S. Bury, PhD in Pedagogy
bsv17031972@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-8058-5018
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND PREVENTION OF SUICIDE AMONG MILITARY PERSONNEL

It has been found that suicide in Ukraine is the seventh leading cause of death, which confirms the criticality of the problem and the need to solve it as soon as possible. Today, there is a need to support such categories of people as children and youth, servicemen, convicts and the elderly. The need to unite the efforts of all services that ensure the viability of military units was identified. The study of suicide in the armed forces has shown that suicide prevention is comprehensive and can only be addressed through the joint efforts of physicians, psychologists, social workers, commanders of all levels and officers of educational institutions. It has been found that suicide is usually carried out of desperation, in protest to preserve self-esteem, as a result of obscuration of the mind to avoid pain or revenge. Poverty, unemployment, loss of loved ones and problems in family relationships are also areas at risk of voluntary death and, most importantly, experts do not have the full amount of accurate statistics on the number of "successful" attempts to leave this world. The increased social danger and high latency of suicide of servicemen have been determined. It is emphasized that the criminal law subgroup consists of determinants, which, unlike most general social determinants, arise from the direct influence of some individuals on others and the main complication is that such influence is intentional, covered by cruel, immoral nature of in connection with which entails socially dangerous consequences. The main reasons and conditions that contribute to suicide are named. It is proved that suicide prevention in the Armed Forces of Ukraine should be based on knowledge of probable causes and their elimination. The basis of prevention is high morality. It is necessary to achieve the utmost respect for others, taking into account personal dignity. Conduct educational work, including religious education.

Keywords: war crimes, suicide, serviceman, prevention, globality of the problem, dynamics, traumatic retirement.

КАТЕГОРІЯ "ВІЙСЬКОВЕ МАЙНО" ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Виокремлено категорії і поняття як форми людського мислення і відповідно до законів логіки проаналізовано, як між собою співвідносяться "майно" та "військове майно" як юридичні категорії. Доведено, що майно за загальним правилом має такі кваліфікаційні ознаки: цивілістична/господарська природа, вартісне визначення та облік у передбаченій законом формі. Щодо військового майна, то поряд з вищевказаними ознаками існують специфічні, які свідчать про адміністративно-правову природу військового майна, особливо з огляду на відносини, предметом яких є управління ним, особливості його статусу, порядок обліку та списання військового майна, правила щодо його формування і відчуження. Акцентовано увагу на тому, що "юридична категорія" – родове поняття для сукупності правових явищ, фактів, елементи змісту і форми яких надають кожній категорії характерні юридичні риси і відокремлюють її від інших категорій. Зроблено висновок про те, що така юридична категорія, як військове майно, є родовим міжгалузевим поняттям. Визначено, що військове майно як юридична категорія – це державне матеріальне благо з певною економічною, господарською корисністю та властивими характеристиками, яке тимчасово або на постійній основі передається в розпорядження військовим частинам, установам та організаціям для забезпечення виконання завдань ЗС України за призначенням.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, військове майно, майно, поняття, юридична категорія.

Постановка проблеми Широкомасштабна агресія росії проти України показала, наскільки військове майно необхідне для логістичного забезпечення військовослужбовців ЗСУ, а використання військового майна за призначенням на пряму сприяє підтриманню належного рівня обороноздатності нашої держави. З огляду на це постає завдання щодо розуміння категорії "військове майно", що у свою чергу, впливає на вдосконалення адміністративно-правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням правового режиму військового майна присвячені праці Ю. Кучинського, Е. Бойченка, П. Кондика, В. Рябчука, С. Іванова та інших вчених. Проте з огляду на те, що правовідносини, пов'язані з військовим майном, досить різноманітні, необхідно визначити поняття військового майна як юридичної категорії з позиції сучасних наукових підходів.

Метою статті є аналіз військового майна як юридичної категорії з огляду на необхідність однакового розуміння та застосування термінології в ході наукового дослідження на підставі наявних нормативних джерел та доктринальних напрацювань.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, існує необхідність розмежувати категорії та поняття як форми людського мислення і відповідно до законів логіки проаналізувати, як між собою співвідносяться "майно" та "військове майно" як юридичні категорії.

Зауважимо, В. Лисий вказує, що категорії – найбільш загальні поняття, при цьому автор продовжує цю тезу, аргументуючи, що поняття всезагальність, особливість і одиничність містяться в нерозривній єдності, а тому – поняття – це єдність трьох вказаних моментів, а категорії – тільки всезагальні. Звідси логічним є висновок автора про те, що "категорії і є всезагальними поняттями" [1, с. 27].

В Енциклопедії сучасної України вказується, що "категорія" (грец. κατηγορία – обвинувачення, ознака) – загальне поняття, яке відображає універсальні властивості та відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку матеріальних, природних і духовних явищ; родове поняття, що позначає розряд предметів; група однорідних предметів, явищ, осіб [2]. Відповідно до Українського тлумачного словника "кате-

горія" – це основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки і відношення, які існують у реальній дійсності або ж це родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їхню важливу спільну ознаку [3, с. 352].

Як бачимо, термінологічне тлумачення розкриває категорію через "логічне поняття" або ж "родове поняття". Для більш чіткого розуміння категорії необхідно визначити спільні ознаки або властивості категорій. З цього приводу в сучасній науці і у філософії сформувався кілька підходів:

- категорії – найзагальніші поняття, зазвичай не піддаються визначенню в межах однієї теорії, а часто і в цілому науковому напрямі, дисципліні;
- категорії служать складовими елементами для категоріальних схем (КС), що визначають процедури мислення, також кожна з категорій за рахунок можливостей дешифрування сама є носієм процедурного моменту, тоді як КС виступає робочою програмою;
- категорії використовуються в задачах систематизації знання і пізнавального процесу, де вони відіграють роль позначень для рубрик. Поряд з цими визначеннями категорії сприймаються як метамовні утворення, до яких належать дефініції класів понять;
- категорії – особливі когнітивні одиниці, що забезпечують процеси перенесення знань (Knowledge Transfer) в багатодисциплінарних дослідженнях (MI);
- категорії фіксують класи знання, етапи та фактори пізнавального процесу, тому вони входять у систему управління знаннями;
- категорії дозволяють пов'язати будь-яке знання з філософією і навпаки, здійснити перехід від неї до будь-якої конкретної галузі знання [4].

У свою чергу, "юридична категорія" є родовим поняттям для сукупності правових явищ, фактів, елементи змісту і форми яких надають кожній категорії характерні юридичні риси і відокремлюють її від інших категорій. Юридичні категорії виступають у ролі фактора схематизації права [5, с. 44]. Звідси можемо зробити логічний висновок, що для нашого дослідження необхідно визначити, як саме співвідносяться "майно" та "військове

майно", а також за допомогою яких характерних юридичних рис ми вирізнятимемо ці категорії.

Розпочинаючи аналіз такої юридичної категорії, як "майно", слід насамперед звернутися до доктрини цивільного права, де майно розглядається у широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні майном слід вважати всі майнові блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини (речі, майнові права, результати робіт, послуги тощо). Іншими словами, майном у цивільному праві є все те, що підлягає грошовій оцінці. У вузькому розумінні (ст. 190 ЦК України) майном як особливим об'єктом вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Саме на такому розумінні майна базується поділ інститутів цивільного права на речово-правові та зобов'язально-правові [6, с. 143]. Разом з тим, у науці існує точка зору, відповідно до якої майно визначається як матеріальне благо, сукупність предметів матеріального світу, які мають властивості економічної та господарської корисності [7, с. 412]. У ст. 139 Господарського кодексу України майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їхньому балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [8].

Колектив-авторів у термінологічному словнику з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції, визначає, що майно (*англ.* property ['prɒpərti]) – активи будь-якого типу, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, а також правові документи чи інструменти, що надають права на такі активи або їхню частку (The FATF Recommendations General Glossar); будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них (United Nations Convention against Transnational Organized Crime [9, с. 389].

Погоджуємося з думкою А. Сліпченко, який вказує на відсутність порівняння визначення майна у міжнародному європейському праві та вітчизняному, а також можливість їх повного ототожнення або розширення (звуження) одного з них. Водночас євроінтеграційні процеси України, необхідність рекодифікації цивільного законодавства створюють потребу вивчення досвіду та правової доктрини щодо розуміння майна, які втілюються в міжнародному праві [10, с. 123].

Цікавим є висновок щодо відмінних ознак майна, який робить Б.П. Карнаух, аналізуючи поняття майна у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Вчений виділяє такі ознаки, яким має відповідати те чи інше суб'єктивне право, щоб його можна було визнати майном:

1. Змістова характеристика. Суб'єктивне право може становити майно лише в тому разі, якщо таке право має економічну цінність, яка з більшим або меншим ступенем точності може бути виражена в грошовому еквіваленті. Це, мабуть, найважливіша і цілком необорна вимога.

2. Галузева належність. "Майно" – це категорія цивільного права; право на майно – це суб'єктивне цивільне право, тому майном може бути лише таке право, що є цивільним за своєю природою.

3. Визначеність. Майнове право мусить бути досить визначене, аби бути забезпеченими можливістю судового захисту [11, с. 237].

Отже, ми вважаємо, що майно за загальним правилом має такі кваліфікаційні ознаки: цивілістична/ господарська природа, вартісне визначення та облік у передбаченій законом формі. Щодо військового майна, то поряд з вищевказаними ознаками необхідно дослідити специфічні, які свідчать про адміністративно-правову природу військового майна, особливо з огляду на відносини предметом яких є таке майно.

"Військове майно" також можна розглядати в двох аспектах – нормативному та доктринальному. На нормативному рівні воно визначено в Законі України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України", де визначено, що військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями ЗСУ [12]. У Положенні про організацію роботи санаторно-курортних закладів ЗСУ, затвердженому Наказом Міністерства оборони України № 411 від 23.06.2014 р., військове майно визначено як державне майно зі спеціальним статусом, особливості якого та повноваження щодо управління яким регулюються Законом України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України", а також іншими актами законодавства з питань управління військовим майном [13]. Тобто у вказаному Положенні також акцентовано увагу на спеціальному статусі військового майна. З цього приводу Ю. Кучинський у статті "Характеристика військового майна: адміністративно-правовий аспект" слушно зазначає, що військове майно є видом державного майна, що свідчить про його публічний характер та неприпустимість створення на його основі приватних збройних сил; у національному законодавстві під військовими частинами розуміються не лише власні військові частини, але й заклади, установи та організації Збройних Сил України; перелік видів військового майна не є вичерпним [14, с. 114].

Отже, у вищезгаданому Законі наведено примірний, невичерпний перелік того, що саме відповідає категорії військового майна: будинки, споруди, передавальні пристрої, усі види озброєння, бойова та інша техніка, боеприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо [12].

І. Папуша у статті "Специфіка визначення предмета у посяганнях на військове майно" висловлює думку, що обліковані у військових формуваннях кошти повністю відповідають ознакам військового майна як за формою, оскільки є "товаром, що являє собою еквівалентну форму вартості будь-якого майна", так і за правовим змістом, позаяк належать військовим формуванням [15, с. 91].

П. Кондик зазначає, що будь-яке майно, яке надходить до ЗСУ як у порядку постачання відповідно до державного оборонного замовлення і розподілу в централізованому порядку, так і в порядку його придбання безпосередньо військовими частинами за договорами купівлі-продажу або отримання ними за іншими цивільно-правовими договорами (напр., договорами підряду на капітальне будівництво, контракції сільськогосподарської продукції тощо), набуває статусу військового з моменту закріплення його за конкретною військовою частиною. Тобто самий факт надходження відповідного майна до ЗС ще не тягне за собою набуття спеціального статусу цим майном. Такий статус набувається з прийняттям відповідним органом військового

управління або посадовою особою рішення про закріплення майна за військовою частиною [16, с. 69].

На доктринальному рівні військовим майном називають частину державного майна, яке перебуває в постійному чи тимчасовому розпорядженні військового відомства. У цьому контексті С.В. Рябчук визначає військове майно як об'єкти права державної власності, які закріплені за органами військового управління, військовими установами, частинами на праві оперативного управління для реалізації наданих їм повноважень. До військового майна належить майно та майнові права, набуті військовою частиною в результаті господарської діяльності, яка здійснюється відповідно до закону або передана їй фізичними та юридичними особами як шефська, благодійна допомога [7, с. 413].

Разом з тим, Е. Бойченко, досліджуючи правове регулювання господарської діяльності військових частин ЗСУ, виокремлює поняття "військового майна" (до складу якого віднесено озброєння та військову техніку) та "майна ЗСУ" (останнє є більш широким і містить, окрім військового майна, матеріальні та грошові засоби) за критерієм його оборотоздатності та обґрунтовано доцільність їх законодавчого розмежування, що позбавить законодавця необхідності постійно робити різноманітні застереження щодо окремих видів військового майна, а також дозволить чітко виокремити те майно, яке може використовуватися військовими частинами в господарсько-дохідній діяльності [17, с. 5].

Цікавою є думка С. Іванова, який вказує на те, що зі змісту тексту Положення про військове (корабельне) господарство ЗСУ можна вивести категорії військового майна в кожній військовій частині залежно від функціонального призначення [18, с. 119]. Така думка слушна, але в цьому випадку ми вважаємо, що С. Іванов використовує конструкцію "категорії військового майна" у значенні "група однорідних предметів, явищ", з чого ми робимо висновок про можливість і доцільність врахування поділу на підставі "категорій" для класифікації військового майна. Але це питання потребує окремого наукового пошуку й надзвичайно важливе для розмежування всього масиву військового майна, зокрема і для чіткого розуміння процедури його відчуження.

Окрім того, цікавим на доктринальному рівні є погляд Ю. Кучинського, який визначає такі особливості адміністративно-правового регулювання військового майна: 1) політична зумовленість, що пов'язана з пріоритетністю завдань забезпечення безпеки та оборони держави; 2) чітка централізація управління військовим майном; 3) його імперативне регулювання; 4) превалювання заходів примусового характеру в забезпеченні його збереження та обігу; 5) спеціальний правовий режим військового майна [14, с. 115]. Підтримуємо думку автора як таку, що цілком відображає адміністративно-правову природу режиму військового майна, і вважаємо, що окремим напрямом нашого дослідження має стати вдосконалення адміністративного законодавства щодо процедури відчуження військового майна [19].

Досліджуючи профільний Закон, варто зазначити, що законодавець у поняття правового режиму майна вкладає поняття майна, перелік органів, які здійснюють управління цим майном, особливості його статусу, порядок обліку та списання військового майна, правила щодо його формування і відчуження. Разом з тим, Е. Бойченко зазначає, що правова природа майна ЗСУ, а також особливості його використання, відображені в нормативно-правових актах, слугують інструментом забезпечення боєздатності військ (сил) і підкреслює, що

правовий режим майна ЗСУ має свої особливості порівняно з режимом майна, закріпленого за більшістю інших державних установ [17, с. 9].

Висновки. Узагальнюючи зазначені підходи до юридичного визначення категорії військового майна, вважаємо, що *військове майно як юридична категорія* – це державне матеріальне благо з певною економічною, господарською корисністю та властивими характеристиками, яке тимчасово або на постійній основі передається в розпорядження військовим частинам, установам та організаціям для забезпечення виконання завдань ЗСУ за призначенням.

Список використаних джерел

1. Лисий В. Категорії і поняття, їхнє співвідношення // Вісн. Львів. ун-ту. Філософські науки, 2012. Вип. 15. С. 22–28
2. Енциклопедія сучасної України. Категорія. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=11037 (дата звернення: 15.12.2021).
3. Український тлумачний словник : Близько 250 000 слів / укл. та гол. ред. В.В. Бусел. Київ : Перун, 2016. 1692 с.
4. Категорія (філософія). URL: <https://www.wikiwand.com/uk/> (дата звернення: 22.12.2021)
5. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків, 2009. 584 с.
6. Бірюков І.А., Заїка Ю.О. Цивільне право України. Загальна частина. : навч. посіб. Київ : КНТ, 2006. 480 с.
7. Рябчук С.В. Окремі питання правового режиму військового майна в кримінально-правовій політиці України // Актуальні проблеми держави і права, 2010. № 5. С. 412–415.
8. Господарський кодекс України : Кодекс від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 15.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/conv#n1048> (дата звернення: 15.05.2021).
9. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / А.Г. Чубенко, М.В. Лошицький, Д.М. Павлов та ін. Київ : Ваіте, 2018. 826 с.
10. Сліпченко А.С. Визначення поняття "майно" у праві ЄС та вітчизняному праві // Форум права, 2020. № 61(2). С. 122–130. URL: http://forumprava.pp.ua/files/122-130-2020-2-FP-Slipchenko_13.pdf (дата звернення: 12.03.2022).
11. Карнаух Б.П. Поняття майна у практиці європейського суду з прав людини // Наук. вісн. НЮУ ім. Я. Мудрого, 2018. № 4(22). С. 237–240.
12. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21 вер. 1999 р. № 1075-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1075-14> (дата звернення: 12.03.2022).
13. Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України : Наказ Мініборони України від 23.06.2014 р. № 411. Дата оновлення: 10.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14> (дата звернення: 10.12.2021).
14. Кучинський Ю.Д. Характеристика військового майна: адміністративно-правовий аспект // Наука і правоохорона, 2016. № 3(33). С. 111–115.
15. Палуша І. Специфіка визначення предмета у посяганнях на військове майно // Вісн. нац. академії прокуратури України, 2013. № 2. С. 89–92.
16. Кондик П.М. Правові аспекти визначення статусу військового майна // Правова держава, 2002. № 5. С. 68–74
17. Бойченко Е.Г. Правове регулювання господарської діяльності військових частин Збройних Сил України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2015. 22 с.
18. Іванов С.О. Правовий режим майна, закріпленого за військовими частинами // Вісн. Хмельницьк. ін-ту управління та права, 2004. С. 117–123. URL: <http://univer.km.ua/visnyk/640.pdf> (дата звернення: 12.03.2022).
19. Капінус О.Ю. Військове майно як юридична категорія : зб. матеріалів наук.-практ. семінару каф. правового забезпечення. Київ, 24 груд. 2020 р. / за ред. Д.М. Корнієнка, М.М. Прохоренка // Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони ; Міноборони України, Нац. ун-т оборони України імені Івана Черняхівського, 2020. К. : вид-во ТОВ "ТРОПЕА", 2020. 235 с.

References

1. Lysyi, V. (2012) Categories and concepts, their relationship. *The Bulletin of Lviv University. Philosophical Sciences Series* № 15, 22-28 [in Ukrainian]
2. Encyclopedia of modern Ukraine. Category. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=11037 [in Ukrainian]

3. Ukrainian Interpretive Dictionary: About 250,000 words (2016) / incl. and goal. ed. V.V. Busel. Kyiv: Perun, 1692 p. [in Ukrainian]
4. Category (philosophy). <https://www.wikiwand.com/uk/> [in Ukrainian]
5. Avramenko, L.V. etc. (2009). General theory of state and law: ed. for students. jur. higher textbook lock. [in Ukrainian]
6. Biriukov, I.A.; Zaika, Yu.O. (2006) Civil law of Ukraine. The general part. Tutorial. Kyiv: KNT [in Ukrainian]
7. Riabchuk, S.V. (2010) Some issues of the legal regime of military property in the criminal law policy of Ukraine. *Current issues of state and law*. № 5, 412-415. [in Ukrainian]
8. The Commercial Code of Ukraine (2003) The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/conv#n1048> [in Ukrainian]
9. Chubenko, A.H.; Loshytskyi, M.V.; Pavlov, D.M.; Bychkova, S.S.; Yunin, O.S. (2018) Glossary on prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing, financing of proliferation of weapons of mass destruction and corruption. Kyiv: Vaite, [in Ukrainian]
10. Slipchenko, A.S. (2020) Definition of "property" in EU and domestic law. *Forum prava*. № 61(2), 122-130 [in Ukrainian]
11. Karnaukh, B.P. (2018) The concept of property in the practice of the European Court of Human Rights. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*. №4(22), 237-240. [in Ukrainian]
12. On the Legal Regime for Property in the Armed Forces of Ukraine. № 1075-XIV. (1999, September, 21). <https://zakon.rada.gov.ua/go/1075-14>. [in Ukrainian]
13. Regulations on the organization of work of sanatoriums of the Armed Forces of Ukraine №411 (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14> [in Ukrainian]
14. Kuchynskyi, Yu.D. (2016) Characteristics of military property: administrative and legal aspect. *Science and law enforcement*. № 3(33), 111-115 [in Ukrainian]
15. Papusha, I. (2013) The specifics of determining the subject in encroachments on military property. *Journal of the National Prosecution Academy of Ukraine*. № 2, 89-92 [in Ukrainian]
16. Kondyk, P.M. (2002) Legal aspects of determining the status of military property. *Constitutional State*. № 5, 68-74 [in Ukrainian]
17. Boichenko, E.H. (2015) Legal regulation of economic activity of military units of the Armed Forces of Ukraine: Abstract of the dissertation of the candidate of legal sciences: 12.00.04. Odesa. [in Ukrainian]
18. Ivanov, S.O. (2004) Legal regime of property assigned to military units. *The Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Management and Law*. P.117-123. [in Ukrainian]
19. Kapinus, O.Iu. (2020) Military property as a legal category. Current issues of legal regulation of the security and defense sector: Proceedings of the scientific-practical seminar of the Department of Legal Support (Kyiv, December 24, 2020) / Ministry of Defense of Ukraine, National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky; Kyiv Faculty of the National Academy of the National Guard of Ukraine; Ed. By D.M. Kornienko, M.M. Prokhorenko. Kyiv: Publishing House LLC "TROPEA" [in Ukrainian]

Надійшла до редколегії 23.05.22

O. Kapinus, Adjunct of the Legal Support Department

olgakapinus88@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-1137-6674

The National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky, Kyiv, Ukraine

CATEGORY "MILITARY PROPERTY" AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

The article identifies categories and concepts as forms of human thinking and, in accordance with the laws of logic, analyzes how "property" and "military property" are related as legal categories. It is proved that the property, as a general rule, has the following qualifications: civil / economic nature, value determination and accounting in the form prescribed by law. With regard to military property, along with the above features, there are specific ones that indicate the administrative and legal nature of military property, especially given the relationship which is the subject of such property. These are: political conditionality; centralization of military property management; imperative regulation of military property; prevalence of coercive measures; special legal regime of military property. It is noted that the legislator in the concept of the legal regime of property includes the concept of property, the list of bodies that manage this property, the peculiarities of its status, the order of registration and write-off of military property, rules for its formation and alienation. Emphasis is placed on the fact that "legal category" – is a generic concept for a set of legal phenomena, facts, elements of content and forms which give each category characteristic legal features and separate it from other categories. It is concluded that such a legal category as military property is a generic cross-sectoral concept. It is determined that military property as a legal category is a state material good with certain economic, economic utility and inherent characteristics, which is temporarily or permanently transferred to military units, institutions and organizations to ensure the tasks of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: administrative and legal regulation, military property, property, concept, legal category.

УДК 342.92

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.95-98>

С. Онопрієнко, канд. юрид. наук

ORCID ID 0000-0002-5524-1798

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Визначено поняття і види функцій забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування в Україні за умов повномасштабної збройної агресії російської федерації. Це притаманні діяльності публічних адміністрацій способи збереження власної функціональності за умов деструктивних інформаційних впливів і попередження спричинення шкоди (небезпеки) інформаційним правам та інтересам людини, громадянського суспільства, органів, підприємств, установ та організацій і державі в цілому. На основі контентного аналізу діяльності публічних адміністрацій в інформаційній сфері виокремлено такі стадії реалізації функцій забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування: 1) констатації та узагальнення; 2) аналізу; 3) моделювання; 4) нормативного закріплення; 5) практичної реалізації; 6) рефлексії та оцінювання. Охарактеризовано вказані стадії. Обґрунтовано, що функції забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування можна класифікувати за різними критеріями, проте доцільнішою є класифікація за критерієм результативності. Запропоновано класифікацію, що містить функцію збереження інформаційного суверенітету; функцію інформування міжнародного співтовариства щодо порушення противником законів і звичаїв війни, спричинення шкоди здоров'ю, життю та майну цивільного населення; функцію виховання високого рівня інформаційної культури; функцію консолідації. Надано характеристику і визначено особливості реалізації цих функцій за умов дії правового режиму воєнного стану. Зроблено висновок, що функції забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування є одними з пріоритетних з-поміж інших функцій забезпечення національної безпеки. Відмінність реалізації означених функцій за умов повномасштабної збройної агресії російської федерації полягає в тому, що первинним на сьогодні є застосування кінетичної зброї. Однак можливість України вистояти та ефективно протистояти російській агресії істотно залежить від вміння та вдалого застосування функцій інформування міжнародного співтовариства щодо порушення противником законів і звичаїв війни, спричинення шкоди здоров'ю, життю та майну цивільного населення. Зберігає свою актуальність функція виховання високого рівня інформаційної культури, що унеможливує руйнівний вплив противника на життєдіяльність держави і громадянського суспільства.

Ключові слова: інформаційна безпека, національна безпека, функції, стадії, інформаційні правовідносини, повномасштабна збройна агресія російської федерації.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації поставила перед суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки України невідкладні завдання, пов'язані із захистом інформаційного суверенітету, зниженням руйнівного впливу наративів, активно використовуваних противником для деструктивного впливу на функціонування публічних адміністрацій і на морально-психологічний стан населення тимчасово окупованих територій. Ці завдання нагальні, і відкладення їх вирішення на інший, більш сприятливий час, як засвідчив восьмичасовий досвід протистояння збройній агресії РФ, лише збільшує та ускладнює існуючі проблеми. На жаль, відсутність системності та комплексності у сфері інформаційної безпеки не дозволяє побудувати ефективну систему протидії деструктивним інформаційним впливам противника. Безумовно, сьогодні можна констатувати певні здобутки на шляху подолання інформаційних ризиків, хоча вони радше залежать від активної роботи окремих органів публічного адміністрування, – Офісу Президента України, прес-служб ЗСУ, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, деяких представників органів місцевого самоврядування. Проте на загальнодержавному рівні єдина стратегія забезпечення інформаційної безпеки за умов повномасштабної російської збройної агресії поки відсутня. Це ставить перед дослідниками завдання щодо вироблення теоретико-методологічної бази, яка могла б бути використана під час прийняття відповідних політичних та організаційно-управлінських рішень. Вказане обумовлює актуальність і важливість дослідження сутності функцій забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування в умовах повномасштабного збройного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із сутністю та складовими інформаційної безпеки, розглядали у своїх роботах такі вчені, як І. Арістова, О. Баранов, К. Беляков, В. Глушков, О. Довгань, О. Золотар, Р. Калюжний, Б. Кормич, А. Марущак, Н. Новицька, О. Олійник, В. Петрик, В. Пилипчук, В. Полевий, Л. Радовецька, Є. Скулиш, О. Тихоміров, Т. Ткачук, В. Цимбалюк, В. Фурашев, О. Шевчук та інші. Проте функції забезпечення інформаційної безпеки за умов повномасштабної збройної агресії російської федерації ще не знайшли свого достатнього висвітлення на науково-теоретичному рівні, що зумовлює напрями подальших наукових пошуків.

Мета статті – визначення поняття та видів функцій забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування в Україні за умов повномасштабної збройної агресії російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Відносини у сфері забезпечення інформаційної безпеки органів публічного адміністрування мають публічно-правовий характер, оскільки пов'язані з виконанням державою своїх функцій, спрямованих на захист інформаційного суверенітету, забезпеченням інформаційних прав і свобод учасників правовідносин. Слід погодитися з Л. Радовецькою, яка вважає, що забезпечення інформаційної безпеки є функцією держави, оскільки цій правовій категорії характерні такі змістові характеристики, які є іманентними ознаками для поняття функція держави: це об'єктивні, найбільш важливі напрями діяльності; через поняття функції розкривається соціальне призначення держави в суспільстві; через поняття функції конкретизуються завдання держави, її призначення; функції держави втілюються у життя не самі по собі, а за допомогою державних органів, громадян та інших суб'єктів практичної діяльності [1,

© Онопрієнко С., 2022

с. 13]. Зауважимо, що не можна ототожнювати функції держави і функції забезпечення інформаційної безпеки, оскільки коло суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки значно ширше і містить велику кількість недержавних (неурядових) суб'єктів, від органів місцевого самоврядування до інститутів громадянського суспільства.

Термін "функція" у загальному розумінні визначається як основний напрям, сфера, ділянка діяльності, характерна властивість, притаманна певному предмету або явищу, його провідна ознака, що виступає метою та сенсом існування об'єкта. Як справедливо зауважує М. Матійко, термін "функція" досить багатомірний, він придатний для характеристики будь-яких динамічних структур. У філософських дослідженнях функція – це відношення двох (групи) об'єктів, у якому зміна одного з них веде до зміни іншого. Функція може розглядатися з точки зору наслідків (сприятливих, несприятливих – дисфункціональних або нейтральних афункціональних), які викликаються зміною одного параметра в інших параметрах об'єкта (функціональність), або взаємозв'язку окремих частин у межах якогось цілого (функціонування) [2, с. 221].

Отже, терміни "функція" і "функціонування" нерозривно пов'язані і, якщо функція являє собою характеристику об'єкта в певний момент часу, в умовній статичній, обумовленій часовим зрізом, то функціонування є динамічною характеристикою об'єкта.

Слід також сказати, що функції забезпечення за своєю правовою природою відмінні від функцій права. Функції права, з тими чи іншими відмінностями, зазвичай розуміють як прояв його іманентних, специфічних властивостей. У функції акумулюються такі властивості права, що впливають з її якісною самостійності як соціального феномена. При цьому вважається, що функція права впливає з її сутності і визначається призначенням права в суспільстві [3, с. 46]. Натомість, забезпечення є характеристикою діяльності як активності публічних адміністрацій, спрямованої на досягнення їх визначених законами та підзаконними правовими актами цілей та завдань.

На підставі вказаного вище пропонуємо визначення функцій забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування в Україні – це притаманні діяльності публічних адміністрацій способи збереження власної функціональності за умов деструктивних інформаційних впливів і попередження спричинення шкоди (небезпеки) інформаційним правам та інтересам людини, громадянського суспільства, органів, підприємств, установ та організацій і держави в цілому.

На основі контентного аналізу діяльності публічних адміністрацій в інформаційній сфері можна виокремити такі стадії реалізації функцій забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування:

- стадія констатації та узагальнення призначена для визначення існуючих інформаційних загроз, накопичення інформації щодо них та виявлення спільних властивостей. Вказана стадія дозволяє від трансцендентного сприйняття інформаційних загроз перейти до їх аналізу, що базується на підтверджених фактах спричинення або спроби спричинення шкоди інформаційним правовідносинам.

- стадія аналізу дозволяє виявити і структурувати притаманні об'єкту закономірності, скласти ієрархію найбільш значущих з них, виявити періодичність, джерело,

форми розповсюдження найбільш значущих інформаційних загроз, їхню мету, спрямованість та особливості керованості;

- стадія моделювання дає змогу визначити найбільш вразливі точки інформаційної діяльності противника щодо продукування інформаційних загроз і підготувати оптимальні засоби та способи її припинення або ослаблення (зниження ефективності);

- стадія нормативного закріплення передбачає прийняття управлінського рішення щодо включення оптимальних способів і засобів припинення інформаційної діяльності противника до актуальних завдань та комплексу оперативних дій публічної адміністрації й інших суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки, а також закріплення вказаного рішення у відповідних нормативних і правових актах;

- стадія практичної реалізації функцій забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування включає безпосереднє здійснення визначених у нормативних та правових актах завдань, дій і засобів для подолання інформаційних ризиків та загроз;

- стадія рефлексії та оцінювання дозволяє визначити ефективність діяльності на попередніх стадіях і скоригувати майбутню діяльність у сфері інформаційної безпеки для збільшення її ефективності.

Вказані стадії зазвичай реалізуються послідовно, проте не можна не згадати про випадки, коли внаслідок недоліків в організації та плануванні або через дефіцит часу, викликаного підвищеною небезпекою певної інформаційної загрози, певні стадії можуть бути пропущені. На нашу думку, це сприяє збільшенню хаотичності у функціонуванні системи забезпечення інформаційної безпеки.

Функції забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування можна класифікувати за різними критеріями, проте доцільнішою нам видається класифікація за критерієм результативності.

Функція збереження інформаційного суверенітету – це спроможність системи публічного адміністрування управляти процесами зовнішніх інформаційних впливів, даючи відсіч деструктивним інформаційним способам спричинити шкоду національній безпеці держави та інтересам громадянського суспільства.

Функція інформування міжнародного співтовариства щодо порушення противником законів і звичаїв війни, спричинення шкоди здоров'ю, життю та майну цивільного населення передбачає випередження руйнівного впливу фейків та інших способів спотворення об'єктивної інформації щодо ведення бойових дій та поведінки з цивільними особами. Таке випередження досягається завдяки активній роботі публічних адміністрацій щодо оприлюднення на широкий міжнародний загал фактів, які характеризують дії противника.

Функція виховання високого рівня інформаційної культури обумовлює створення органами публічного адміністрування умов для найповнішого оволодіння їх персоналом, а також широкими верствами громадян знаннями, вміннями та навичками, які унеможливають вразливість системи публічного адміністрування та суспільства від інформаційних атак противника, у тому числі кібератак. За умов повномасштабної збройної агресії російської федерації таке унеможливлення вразливості виступає однією із складових кібероборони – сукупності політичних, економічних,

соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються в кіберпросторі і спрямовані на забезпечення захисту суверенітету й обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройної агресії [4].

Функція консолідації – це спрямованість зусиль публічних адміністрацій на створення загальнонаціонального консенсусу, що передбачає об'єднання різних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки на основі усвідомлення загальної мети, толерантності та взаємоповаги. З цього приводу хотілося б зробити деякі зауваження щодо розуміння сутності такої взаємодії у правовій та демократичній державі. Деякі дослідники вважають, що людина і громадянин і демократичне суспільство в цілому зобов'язані відповідати уявленням держави про силу, спрямованість і періодичність їхньої громадянської активності в інформаційній сфері. Інакше кажучи, держава формулює цілі та способи дій, а громадяни зобов'язані безоплатно та беззастережно прикладати максимум зусиль для досягнення таких цілей. Наприклад, А. Головка пише, що в сучасних умовах інституту громадянського суспільства є повноцінними учасниками процесу забезпечення інформаційної безпеки України. Як показує суспільно-політична практика, зусиль держави зазвичай не вистачає для ефективної протидії інформаційним загрозам. Це, у свою чергу, змушує вище державне керівництво формувати діалог із інститутами громадянського суспільства, які виступають у ролі надійних союзників держави. Разом з тим, у взаємодії між громадянським суспільством та державою в Україні є ряд проблемних питань. Ідеться насамперед про наявність скептичних настроїв серед населення щодо можливості реального впливу на прийняття політичних рішень у секторі безпеки; недосконалість інституційної бази; брак досвіду взаємодії громадянського суспільства та держави в умовах інформаційної війни; недосконалість українського законодавства. Основними шляхами вирішення цих проблем є результативна інформаційна політика держави та громадського сектору в напрямі формування активістського типу політичної культури українського суспільства, а також вдосконалення інституційної та нормативно-правової бази. Виходячи із перерахованих вище проблем, автор робить висновок, що ефективність механізмів залучення громадянського суспільства до безпекової політики в інформаційній сфері поки що далека від оптимальної. Окремі індивіди, соціальні групи та українське суспільство в цілому повинні будувати активістський тип політичної культури та максимально використовувати всі доступні засоби впливу на прийняття політичних рішень у секторі безпеки [5, с. 95-96]. Застосування до людини та громадського суспільства терміну "повинні" у контексті формування їхньої громадської активності уявляється нам некоректним і притаманним ідеології тоталітарної держави. Людина і громадянин, окремі інститути громадянського суспільства проявляють свою активність у той момент і способом, які самі вважають доцільними (якщо така активність не порушує

законодавчі приписи). Примушення до громадської активності в демократичному суспільстві неприпустиме, а отже, сутність функції консолідації включає збирання інформації щодо позицій недержавних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки та пошук спільних підстав сумісної з ними діяльності. Окрім того, зауважимо, що за умов правового режиму воєнного стану має місце обмеження деяких прав і свобод людини та громадянина, у тому числі в інформаційній сфері, яке, безумовно, може здійснюватися лише на підставі Конституції та законів України. Такі обмеження мають бути враховані під час побудови концепції консолідації громадянського суспільства і публічних адміністрацій у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Висновки. На підставі вказаного вище можна зробити висновок, що функції забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування є одними з пріоритетних з-поміж інших функцій забезпечення національної безпеки. Відмінність реалізації означених функцій за умов повномасштабної збройної агресії російської федерації полягає в тому, що первинним на сьогодні є застосування кінетичної зброї. Однак можливість України вистояти та ефективно протистояти російській агресії значним чином залежить від вміння та вдалого застосування функції інформування міжнародного співтовариства щодо порушення противником законів і звичаїв війни, спричинення шкоди здоров'ю, життю та майну цивільного населення. Окрім того, зберігає свою актуальність функція виховання високого рівня інформаційної культури, що унеможлиблює руйнівний вплив противника на життєдіяльність держави і громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Радовецька Л.В. Місце інститутів громадянського суспільства у механізмі реалізації функції забезпечення інформаційної безпеки // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави, 2013. № 3. С. 12–18.
2. Матійко М.В. Інформаційна функція цивільного права // Актуальні проблеми держави і права, 2008. № 45. С. 199–204.
3. Ісаєва В.В. Функції права: теоретико-правовий аналіз // Часопис Київського університету права, 2013. № 1. С. 45–48.
4. Головка А.А. Вдосконалення механізмів залучення громадянського суспільства до реалізації політики безпеки у інформаційній сфері України // Наук.-інформ. вісн. Академії нац. безпеки, 2016. № 1-2. С. 86–98.
5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення 11.05.2022).

References

1. Radovetskaya, L.V. (2013). The place of civil society institutions in the mechanism of implementation of the information security function. *Information security of man, society, state*, volume 3, pp. 12-18. [in Ukrainian].
2. Matiyko, M.V. (2008). Information function of civil law. *Current issues of state and law*, volume 45, pp.199-204. [in Ukrainian].
3. Isaeva, V.V. (2013). Functions of law: theoretical and legal analysis. *Journal of Kyiv University of Law*, volume 1, pp.45-48. [in Ukrainian].
4. Golovka, A.A. (2016) Improving the mechanisms of involving civil society in the implementation of security policy in the information sphere of Ukraine. *Scientific and Information Bulletin of the Academy of National Security*, volume 1-2, pp. 86-98. [in Ukrainian].
5. On the basic principles of cybersecurity of Ukraine: Law of Ukraine of October 5, 2017 № 2163-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 12.05.22

S. Onopriienko, PhD of Judicial Sci.
ORCID ID 0000-0002-5524-1798
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**FUNCTIONS OF ENSURING INFORMATION SECURITY
OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE
IN THE FACE OF FULL-SCALE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION**

The purpose of the article is to define the concept and functions of ensuring the information security of public administration in Ukraine in the conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation. The definition is proposed for the functions of ensuring the information security of public administration in Ukraine: these are the methods inherent in the activities of public administrations to preserve their own functionality in the face of destructive information influences and prevent harm (danger) to the information rights and interests of a person, civil society, bodies, enterprises, institutions and organizations and the state generally. Based on the content analysis of the activities of public administrations in the information sphere, the following stages of implementation of the functions of ensuring information security of public administration have been identified: 1) statements and generalizations; 2) analysis; 3) modeling; 4) regulatory consolidation; 5) practical implementation; 6) reflection and evaluation. These stages are characterized. The substantiation of the thesis is given that the functions of ensuring information security of public administration can be classified according to different criteria, but it is more appropriate to classify according to the criterion of effectiveness. The classification is proposed, which includes: the function of maintaining information sovereignty, the function of informing the international community about the enemy's violation of the laws and customs of war, causing harm to the health, life and property of the civilian population; the function of educating a high level of information culture; consolidation function. The characteristic is provided by the specified functions. Features are defined for the implementation of these functions in the conditions of the legal regime of martial law. The conclusion is made that the functions of ensuring the information security of public administration are one of the priorities among other functions of ensuring national security. Arguments are given that the ability of Ukraine to withstand and effectively resist Russian aggression significantly depends on the ability and successful application of the function of informing the international community about the enemy's violation of the laws and customs of war, causing harm to the health, life and property of the civilian population. In addition, the function of educating a high level of information culture remains relevant, which makes it impossible for the enemy to have a destructive influence on the life of the state and civil society.

Keywords: information security, state security, functions, stages, information legal relations, full-scale armed aggression of the Russian Federation.

УДК 342.951:355/359

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.99-103>М. Тарнополова, ад'юнкт штатний наук.-організац. від-ня Військового інституту
marija1331@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-4360-861X

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОВІ ОСНОВИ ФІКСАЦІЇ ТА ОБЛІКУ ЗНИЩЕНОГО (ПОШКОДЖЕНОГО) МАЙНА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Питання фіксації, обліку та узагальнення інформації щодо знищеного (пошкодженого) майна цивільного населення під час збройних конфліктів важливе не лише з огляду захисту прав та безпеки населення, інтересів держави, але й вагомим інструментом доведення (докази) за дотриманням силами безпеки і оборони України норм Міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) у розрізі заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та притягнення держави-агресора до відповідальності за порушення цих норм. Саме надання достовірної та об'єктивної інформації, що містить перелік вичерпних доказів щодо знищення (пошкодження) майна цивільного населення під час збройних конфліктів, може стати у подальшому триваючому збройному конфлікті основою для: позиціонування України як свідомої правової держави; дотримання ЗСУ зобов'язання не завдавати шкоди особам і об'єктам, які захищені Міжнародним гуманітарним правом (у т. ч., цивільним об'єктам); підвищення рівня довіри з боку населення нашої держави як до сил безпеки і оборони України, так і державної влади в цілому. Розглянуто правові основи й актуальність визначення системи і механізмів фіксації та обліку знищеного (пошкодженого) майна цивільного населення під час збройних конфліктів як представниками ЗСУ, так і представниками органів державної влади. Констатовано, що відшкодування вартості або відбудові знищених (пошкоджених) об'єктів має передувати якісна фіксація й облік, саме тому доречним є впровадження розробленого ЗСУ способу відстеження шкоди цивільному населенню в усіх областях, де ведуться (велись) активні бойові дії для збору доказів та фактів порушення прав людини в ході повномасштабної війни російської федерації проти України стосовно знищеного (пошкодженого) майна цивільного населення.

Ключові слова: захист цивільного населення в умовах збройного конфлікту, фіксація та облік знищеного (пошкодженого) майна, знищене (пошкоджене) майно, правовий режим воєнного стану, бойові дії, збройний конфлікт.

Постановка проблеми. За офіційною інформацією Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України (Міністерство у справах ветеранів України) з початку Антитерористичної операції (Операції об'єднаних сил) станом на кінець 2019 р. на підконтрольній українській владі території Луганської та Донецької областей пошкоджено (зруйновано) 13021 об'єктів житлового фонду (з них 825 – будинків комунальної форми власності, 12188 – будинків приватної власності, 8 – будинків Об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ)). Орієнтовна сума коштів, необхідних для відновлення зазначених об'єктів, становила 2 млрд 719 млн 2917 тис. 356 грн [1]. З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 р. станом на 1 квітня 2022 р. загальна сума втрат унаслідок пошкодження інфраструктури сягнула понад \$68,2 млрд, або майже 2 трлн грн, пошкоджено щонайменше 533 заклади освіти, 300 дитячих садочків, 196 медичних закладів, 51 культурну споруду, 26 млн кв. м житлових будинків, 266 мостів та мостових переходів, 8 цивільних аеропортів та 10 військових аеродромів, 7 ТЕС/ГЕС тощо [2]. Задля створення шляхів і механізмів відшкодування за знищене (пошкоджене) майно цивільного населення на державному рівні триває формування законодавчої бази з цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові підходи до правових основ фіксації та обліку знищеного (пошкодженого) майна цивільного населення під час збройних конфліктів розглядали у своїх працях Г. Христова, М. Менджула, Л. Мамчур, М. Тульчевська та інші автори. Разом з тим, питання правових основ фіксації і обліку, системи та структури цих процесів щодо знищеного (пошкодженого) майна цивільних осіб не знайшли широкого висвітлення в теоретичних джерелах, що робить необхідним приділити більшу увагу цій проблематиці. Це також пов'язано з відсутністю консолідованості нормативно-правових актів, які регулюють це питання на всіх рівнях державної влади.

Мета статті полягає в аналізі нормативно-правових актів, що регламентують основи фіксації, обліку та узагальнення інформації щодо знищеного (пошкодженого) майна цивільного населення в умовах збройного конфлікту та можливі шляхи вдосконалення цієї системи, для повноти й об'єктивності захисту прав і свобод людини та громадянина під час дії воєнного стану на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основоположні норми щодо заборони обстрілів цивільної інфраструктури та населення містяться в статтях Женевських конвенцій, метою яких є убезпечення цивільних осіб під час бойових дій:

статті 51 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів – цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями, вони не мають бути об'єктами нападу. Зокрема, заборонені напади, спрямовані не на воєнні об'єкти;

статті 52 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів. Стаття стосується цивільних об'єктів, тобто всіх об'єктів, що не є воєнними об'єктами, і вказує, що такі об'єкти не можуть бути предметом нападу;

статті 3 Конвенції про захист цивільного населення під час війни вказує, що з особами, які не беруть участі в активних бойових діях, слід поводитись гуманно та без будь-якої ворожої дискримінації;

статті 32 Конвенції про захист цивільного населення під час війни – заборона застосування будь-яких заходів, що можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб.

Міжнародні акти, а саме: Гаазька Конвенція про закони та звичаї війни на суходолі 1907 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. зазначає та наголошує на необхідності нормативного закріплення непопорушності права власності в національному законодавстві. Ці положення інтегровані в національне законо-

давство України. Зокрема, Конституцію України в ст. 64 визначено, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, але при цьому не можуть бути обмежені ряд прав і свобод людини, у тому числі, передбачені ст. 47 – "кожен має право на житло" [3], а у разі порушення передбачених Конституцією України прав людини і громадянина Україною держава має вжити всіх заходів для їх відновлення.

Слід зазначити, що І. Коропатнік та О. Бериславська вважають, що заборони, які містяться в нормах міжнародного гуманітарного права (МГП) щодо неприпустимості нанесення шкоди цивільним об'єктам та об'єктам критичної інфраструктури часто порушуються в умовах збройних конфліктів та гібридних атак, і тому лише заборонами не вдасться досягти стану захищеності суспільства від неконтрольованих викликів і загроз. З огляду на це пріоритетом для нашої держави є розбудова системи національної стійкості за принципами НАТО. Одним із ключових завдань є класифікація об'єктів критичної інфраструктури, враховуючи такі критерії, як: їхня важливість для реалізації життєво важливих функцій; існування загроз для них; тривалість робіт для їхнього відновлення та створення законодавчого підґрунтя для відновлення об'єктів критичної інфраструктури та цивільних об'єктів, що постраждали внаслідок збройного конфлікту [4, с. 45].

Починаючи з 2014 р., незаконними збройними формуваннями та підрозділами військ російської федерації постійно здійснювалися обстріли житлових будинків цивільного населення, що, у свою чергу, призводило як до майнових втрат, так і до завдання фізичної шкоди населенню, яке у час обстрілу перебувало у своїх житлових приміщеннях. Задля збору інформації про випадки поранення і загибелі цивільного населення в районі проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації в Донецькій і Луганській областях, її аналізу, узагальнення отриманої інформації та зведення таких випадків до мінімуму наказом Командувача об'єднаних сил від 29 грудня 2018 р. № 851 було утворено робочу групу зі збору та узагальнення інформації про випадки поранення і загибелі цивільного населення в умовах збройного конфлікту.

Незважаючи на те, що значний відсоток фактів загибелі або травмування цивільних осіб пов'язаний з руйнуванням (пошкодженням) житлових приміщень, цивільної інфраструктури, питання щодо фіксації та обліку таких руйнувань законодавчо врегульовано не було. Пізніше Порядком надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 947 (за ред. Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 р. № 767) (далі – Порядок), було встановлено механізм надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій і розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації. При цьому пунктом 32 зазначеного Порядку передбачено, що розмір грошової компенсації постраждалим визначається за показниками опосередкованої вартості спорудження житла в регіонах України відповідно до

місцезнаходження житла, що є чинними на дату затвердження узагальненого списку відповідно (але не більш як 300 тис. грн за один об'єкт зруйнованого житла) [5].

Однією із законних підстав отримання компенсації за зруйноване (пошкоджене) майно, навіть якщо воно було частково чи повністю відновлене, є наявність зафіксованого руйнування цих об'єктів. При цьому, під час проведення обстеження житла, яке на момент обстеження залишається зруйнованим, і складання акту обстеження такого житла комісія з обстеження може враховувати фото- та відеоматеріали, у яких зафіксовано факт руйнування житла, попередні акти обстеження, довідки, експертні висновки чи звіти, акти про пожежу, витяги з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інші документи відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи суб'єктів господарювання, що складені в межах їхніх повноважень, а також дані, що містяться в офіційних доповідях (повідомленнях) Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розміщені на вебсайтах зазначених організацій [5].

У разі проведення обстеження житла, яке на момент обстеження є повністю або частково відбудованим, і складання акту обстеження такого житла, комісія з обстеження зобов'язана враховувати наявні попередні акти обстеження, довідки, експертні висновки чи звіти, акти про пожежу тощо.

На нашу думку, за наявності позитивної динаміки у вирішенні питання компенсації за завдані збитки цивільному населенню за знищення (пошкоджене) майно встановлений Порядком механізм обстеження та фіксації пошкодженого (зруйнованого) житла помилково не зазначив серед суб'єктів, що здійснюють ці фіксування (органи місцевого самоврядування, а в разі їх відсутності – військово-цивільні адміністрації населених пунктів) представників сил безпеки і оборони (напр., цивільно-військового співробітництва, Військової служби правопорядку ЗСУ, вибухотехніків, саперів тощо), які фактично проводять обстеження зруйнованих об'єктів у районах ведення бойових дій, за умови червоного рівня безпеки цієї місцевості.

У свою чергу, наказом Командувача об'єднаних сил від 02 вересня 2021 р. № 359 "Про затвердження Інструкції про порядок відстеження та обліку випадків загибелі, поранення та завдання шкоди цивільним особам в районі операції об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей" (далі – Інструкція) скасовується наказ Командувача об'єднаних сил від 29.12.2018 р. № 851 та передбачається утворення Робочої групи зі збору та узагальнення інформації про випадки поранення і загибелі цивільного населення (далі – Робоча група), на яку, серед іншого, було покладено збір інформації щодо місць (адрес) руйнувань житлових будинків (прибудинкових споруд), фіксацію фактів обстрілів населених пунктів з боку незаконних збройних формувань, що мало би бути неспецифічним завданням для групи з огляду на її назву.

Інструкцією водяться нові визначення, зокрема, під відстеженням шкоди цивільним розуміється внутрішній процес, за допомогою якого збройні сили у межах району проведення операції Об'єднаних сил (далі – ООС) збирають дані про завдану бойовими діями шкоду цивільним для аналізу причин та зміни тактики бойових дій, щоб зменшити шкоду. А активні заходи запобігання шкоди, – це насамперед оперативні (бойові, спеціальні) задачі, які виконуються шляхом усунення або зменшення фізичних загроз цивільним особам, без зав-

дань ще більшої шкоди під час цієї діяльності. Це означає необхідність захисту цивільних осіб від цілеспрямованих і ненавмисних наслідків бойових дій як з боку противника, так і від власних дій Об'єднаних сил під час боротьби проти нього [6].

Зазначені вище визначення потребують значного доопрацювання, урахувавши ряд юридичних та логічних помилок, відсутність чітких визначень ключових понять цього керівного документа. Наприклад, під час визначення поняття "заходи запобігання шкоди" застосовується категорія "шкода цивільним", що не дає зрозуміти, чого стосується шкода: цивільного населення чи цивільної інфраструктури. Недоопрацьованим є питання мети збору даних про "завдану бойовими діями шкоду цивільним для аналізу причин та зміни тактики бойових дій, щоб зменшити шкоду", а також механізмів і способів зміни тактики бойових дій, у разі, коли суб'єктом заподіяння шкоди цивільному населенню та цивільній інфраструктурі є держава-агресор.

Алгоритм процесу збору й аналізу інформації про шкоду цивільним відповідно до Інструкції передбачає такі кроки: систематичний збір даних (шляхом збору звітів про випадки шкоди цивільним від військ (сил)); збір додаткових даних і доказів провини шляхом розслідування; аналіз даних щодо наявних тенденцій і проблем; засвоєння уроків з аналізу, зокрема для зміни поглядів командувача (командирів) і штабів на застосування військ (сил), формування свідомого ставлення до захисту цивільного населення під час бойових дій, навчання підпорядкованих командирів та штабів [6].

Задля якісного збору та аналізу отриманої інформації, що в подальшому може вплинути на прийняття рішення стосовно компенсації за зруйноване (пошкоджене) майно цивільного населення, відповідальні військові посадові особи готують і надають встановленим порядком доповідь про випадки загибелі (поранення) цивільного населення або руйнування (пошкодження) об'єктів цивільної інфраструктури (додаток № 1 до наказу КОС № 359 від 02 вересня 2021 р.), у якій зазначається:

- 1) дата, приблизний час випадку;
- 2) прізвище, ім'я та по батькові постраждалої особи/назва об'єкта цивільної інфраструктури;
- 3) рік народження (вік) постраждалої цивільної особи;
- 4) стать;
- 5) характер і ступінь важкості отриманих поранень/руйнувань;
- 6) причина поранення або загибелі/руйнувань;
- 7) час отримання доповіді (повідомлення) про випадок;
- 8) від кого отримана інформація про випадок.

Також ведеться Журнал обліку випадків загибелі (поранення) цивільного населення або руйнування (пошкодження) об'єктів цивільної інфраструктури та складається Картка інциденту із зазначенням місця інциденту, району відповідальності військового підрозділу, координати, причина шкоди цивільним: обстріл із застосуванням стрілецької зброї, дата та ймовірний час інциденту, загибелі або поранення, цивільні/руйнування та короткий опис інциденту [6].

Пунктом 3.3 Інструкції передбачено взаємодію представників Робочої групи з посадовими особами окремого командного пункту Об'єднаних сил, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами, регіональними представництвами міжнародних гуманітарних організацій, місцевим населенням для уточнення (підтвердження достовірності) інформації про випадки загибелі (поранення) цивільного населення або руйнування (пошкодження) об'єктів цивільної інфраструктури.

Із 05 год 30 хв 24 лютого 2022 р. через військову агрессию російської федерації проти України, у зв'язку з повномасштабним вторгненням російських військ на суверенну та незалежну територію України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану" в Україні було введено воєнний стан. Згідно з п. 2 Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. "Про введення воєнного стану в Україні" передбачається, що військове командування (Генеральний штаб ЗСУ, Командування об'єднаних сил ЗСУ, командування видів, окремих родів військ (сил) ЗСУ, управління оперативних командувань, командири військових з'єднань, частин ЗСУ, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна гвардія України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України) разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування запроваджують та здійснюють передбачені Законом України "Про правовий режим воєнного стану" заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [7].

Відповідно до п. 5 згаданого вище Указу Президента України Державна служба України з надзвичайних ситуацій спільно з обласними, Київською міською державними адміністраціями, іншими державними органами, установами, підприємствами, організаціями всіх форм власності мала невідкладно привести єдину державну систему цивільного захисту, її функціональні та територіальні підсистеми в готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період, а Міністерство закордонних справ України згідно з п. 7 забезпечити інформування Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав в установленому порядку як про введення в Україні воєнного стану, так і про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення [7].

Важливість значення для розуміння пріоритетності питання захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту для всієї системи державної влади, на думку автора, розкривається саме через створення передумов, законодавче закріплення та постійне дотримання норм Міжнародного гуманітарного права, а також запровадження загальновідомих і вітчизняних алгоритмів дотримання й відновлення прав людини та громадянина.

У свою чергу, інформування міжнародної спільноти про обмеження, порушення та нехтування положеннями Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яким передбачено, що згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо **будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами** так само, як і своїми громадянськими та політичними правами [8], по-перше, створює інформаційну, документальну та доказову базу для розслідування цих воєнних злочинів національними органами досудового розслідування відповідно до національного законодавства представництва інтересів України та її громадян у міжнародному Кримі-

нальному суді, тому що кожен окремих злочин має ознаки злочину проти людяності, виплату репарацій за спричинені державою-агресором збитки. По-друге, ураховуючи ч. 1 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де зазначено, що "ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла...", *de jure* створюється та закріплюється такий елемент захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, як "мінімізація шкоди цивільному населенню", який має імперативний характер та зобов'язує вживати всіх необхідних заходів для мінімізації шкоди цивільному населенню в районі (зоні) ведення воєнних дій в умовах збройного конфлікту, здійснення фіксації такої шкоди, її оцінку і відшкодування або в повному обсязі відповідно до рішення суду або в межах, передбачених державою відповідних бюджетних асигнувань на зазначені цілі.

Від 1 квітня 2022 р. за **окремим дорученням начальника Генерального штабу ЗСУ (№ 7564/С від 01.04.2022)** розпочала свою діяльність робоча група з організації збору, обробки, аналізу та надання до Міністерства юстиції України для захисту в Європейському суді з прав людини достовірної та об'єктивної хронологічної інформації щодо доказів та фактів порушення прав людини в ході повномасштабної війни російської федерації проти України. Тому до 5 числа кожного місяця відповідальні підрозділи надають для обробки, аналізу та узагальнення інформацію щодо пошкодження та знищення цивільних об'єктів на території України в ході ведення бомбардування, обстрілів та погодження режимів тиші задля гуманітарних цілей (обміну полонених, "зелених коридорів", доставляння гуманітарних вантажів тощо), порушення таких режимів представниками російської федерації чи підконтрольних їй організацій [9].

Подача достовірної та точної інформації за вказаним окремим дорученням начальника Генерального штабу ЗСУ повною мірою неможлива в деяких областях держави, окрім Донецької та Луганської, у яких вже напрацьований алгоритм збору та фіксації завданої шкоди цивільному населенню на підставі наказу Командувача об'єднаних сил від 02.09.2021 р. № 359. Саме тому інформація щодо доказів і фактів порушення прав людини в ході повномасштабної війни російської федерації проти України стосовно знищеного (пошкодженого) майна цивільного населення містить лише довідкову інформацію із зазначенням області, району, населеного пункту, вулиці та номеру будинку знищеного (пошкодженого) майна.

Нововведенням є й те, що були внесені зміни до Табеля термінових донесень ЗСУ (**наказ Головнокомандувача ЗСУ від 27.04.2022 р. № 119**) для збору та узагальнення інформації стосовно допущених супротивником під час ведення бойових дій порушень норм і принципів МГП, а також актів національного законодавства. Відповідно до форми 2.72/МГП донесення про порушення норма МГП містить такі пункти: місце, дата, час скоєного порушення; ким здійснено порушення; норми, які порушені; обставини вчинення порушення; вжиті заходи [10].

На державному рівні постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 затверджено "Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації". Зазначеним вище документом передбачається, що визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за такими напрямками втрати житлового фонду й об'єктів житлово-комунального господарства – напрям, що включає втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комуналь-

ного господарства, об'єкти незавершеного будівництва житлової нерухомості, дачних і садових будинків, фактичні витрати, здійснені для їхнього відновлення, а визначення шкоди та обсягу збитків здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом Мінрегіону за погодженням з Мінреінтеграції. [11]. Відповідальними за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є обласні, Київська міська державні адміністрації (на період воєнного стану – військові адміністрації).

У свою чергу, постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 року № 380 "Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації" затверджено "Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації", яким зазначається, що інформаційне повідомлення, що подається до Реєстру пошкодженого та знищеного майна має містити серед іншого і відомості про пошкодження або знищення нерухомого майна (дата та орієнтовний час настання події, опис пошкодження, зокрема площа або протяжність пошкодженого нерухомого майна, фото-, відеофіксація (за наявності). Також ця постанова Кабінету Міністрів України розширює перелік зруйнованого (пошкодженого) нерухомого майна:

- складові будівель, споруди (квартири, вбудовані, прибудовані чи вбудовано-прибудовані житлові та нежитлові приміщення в будівлі, споруді, гаражні бокси, машиномісця, інші житлові та нежитлові приміщення), які є самостійними об'єктами нерухомого майна;
- об'єкти будівництва, щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт;
- складові об'єктів (квартири, вбудовані, прибудовані чи вбудовано-прибудовані житлові та нежитлові приміщення в будівлі, споруді, гаражні бокси, машиномісця, інші житлові та нежитлові приміщення), які після прийняття в експлуатацію закінченого будівництва об'єкта є самостійними об'єктами нерухомого майна;
- лінійні об'єкти інженерно-транспортної інфраструктури (у т. ч., лінійні об'єкти енергетичної інфраструктури) [12].

Висновки. Ураховуючи вищевикладене та значущість прав і свобод людини відповідно до законодавства України та норм МГП, підкреслюючи, що цивільні об'єкти не мають бути об'єктами нападу, недопустимість серйозних порушень, направлених проти майна, що кваліфікуються як не виправдані військовою необхідністю дії (великомасштабне руйнування майна; присвоєння майна у великих розмірах), державна влада спільно з силами безпеки і оборони на своєму рівні вживають всіх можливих і вичерпних заходів для збору, обробки та аналізу достовірної й об'єктивної інформації щодо фактів порушення прав людини в ході повномасштабної війни російської федерації проти України для належного захисту прав цивільних осіб у Європейському суді з прав людини. Однією з умов належного представництва в судовому процесі є доведення (докази), що може мати форму фото- і відеофіксацій, складанні відповідних протоколів та належній фіксації. Саме якісний збір об'єктивної та достовірної інформації щодо зруйнованого (пошкодженого) майна цивільного населення є підтвердженням військових злочинів з боку росії та забезпечить від подальшої відповідальності військовослужбовців сил безпеки та оборони. Водночас передбачені механізми фіксації та обліку зруйнованого (пошкодженого) майна цивільного населення під час збройного конфлікту потребує

суттєвого доопрацювання. Етапу визначення шкоди та обсягу збитків, яке буде здійснюватися відповідно до методики, затвердженої наказом Мінрегіону за погодженням з Мінреінтеграції, має передувати якісна фіксація та облік, саме тому доречним є впровадження розробленого ЗСУ способу відстеження шкоди цивільному населенню в усіх областях, де ведуться (велись) активні бойові дії, для збору доказів та фактів порушення прав людини в ході повномасштабної війни російської федерації проти України стосовно знищеного (пошкодженого) майна цивільного населення відповідно до наказу Командувача об'єднаних сил від 02.09.2021 р. № 359.

Список використаних джерел

1. Порушення права власності в умовах збройного конфлікту на Сході України та способи захисту : звіт / Юлія Науменко. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2020. 56 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Pravo-vlasnosti-v-umovakh-zbrojnoho-konfliktu.pdf?fbclid=IwAR2zemQabkNI2Q4tQYyQxp2oliDK6PbamIRm65z3-gvQf2BoIS5RyLwndy8> (дата звернення: 05.05.2022).
2. У Комітеті з питань бюджету впевнені, що держава докладе всіх зусиль для відновлення зруйнованої цивільної інфраструктури : новини / Інформ. управління. – 08.04.2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221509.html> (дата звернення: 07.05.2022).
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.05.2022).
4. Коротатнік І. М., Бериславська О. М. Правові аспекти захисту об'єктів критичної інфраструктури та цивільних об'єктів в умовах збройного конфлікту // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки, 2020. № 2(44). С. 42–46 URL: <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/article/view/689/643> (дата звернення: 10.05.2022).
5. Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 947. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#top> (дата звернення: 08.05.2022).
6. Про затвердження Інструкції про порядок відстеження та обліку випадків загибелі, поранення та завдання шкоди цивільним особам в районі операції об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей : Наказ Командувача об'єднаних сил від 02 вересня 2021 р. № 359.
7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 05.05.2022).
8. Міжнародний пакт про політичні та міжнародні права : Указ Президії ВР УРСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 06.05.2022).
9. Окреме доручення начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 01.04.2022 № 7564/С.
10. Про внесення змін до Табелю термінових донесень Збройних Сил України : Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 27.04.2022 р. № 119.
11. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.05.2022).

M. Tarnopolova, Postgraduate Stud.
Scientific and Organizational Department of the Military Institute
marija1331@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL BASIS FOR RECORDING OF DESTROYED (DAMAGED) PROPERTY OF THE CIVILIAN POPULATION DURING ARMED CONFLICTS

The issue of recording, recording and summarizing information about the destroyed (damaged) property of the civilian population during armed conflicts is important not only in view of the protection of the rights and security of the population, the interests of the state, but also a significant tool for proving the compliance of the security and Defense Forces of Ukraine with the norms of international humanitarian law (the law of armed conflicts) in the context of prohibiting or restricting the use of certain means and methods of conducting armed struggle, ensuring the protection of victims of conflict and bringing the aggressor state to justice for violating these norms. It is the provision of reliable and objective information containing a list of exhaustive evidence regarding the destruction (damage) of civilian property during armed conflicts that can become in the future ongoing armed conflict a basis for: positioning Ukraine as a conscious state governed by the rule of law; compliance by the Armed Forces of Ukraine with the obligation not to cause harm to persons and objects that are protected by international humanitarian law (including civilian objects); increasing the level of trust on the part of the population of our state, both to the security and Defense Forces of Ukraine, and the state authorities as a whole. The article discusses the legal basis and relevance of determining the system and mechanisms for recording and recording destroyed (damaged) property of the civilian population during armed conflicts by both representatives of the Armed Forces of Ukraine and representatives of state authorities. It is stated that compensation for the cost or restoration of destroyed (damaged) objects should be preceded by high-quality recording and accounting, which is why it is appropriate to introduce a method developed by the Armed Forces of Ukraine to track damage to the civilian population in all areas where active military operations are conducted (were conducted) in order to collect evidence and facts of human rights violations during a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine in relation to the destroyed (damaged) property of the civilian population.

Keywords: protection of the civilian population in conditions of armed conflict, recording of destroyed (damaged) property, destroyed (damaged) property, legal regime of martial law, military operations, armed conflict.

12. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#top> (дата звернення: 15.05.2022).

References

1. Violation of property rights in the context of the armed conflict in eastern Ukraine and ways to protect them. Report/ Yulia Naumenko/ Ukrainian Helsinki human rights union. Kyiv, 2020. 56 p. <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Pravo-vlasnosti-v-umovakh-zbrojnoho-konfliktu.pdf?fbclid=IwAR2zemQabkNI2Q4tQYyQxp2oliDK6PbamIRm65z3-gvQf2BoIS5RyLwndy8>. [In Ukrainian]
2. The Budget Committee is confident that the state will make every effort to restore the destroyed civilian infrastructure. News / Information Management. – 08.04.2022. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221509.html>. [In Ukrainian]
3. The Constitution Of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [In Ukrainian]
4. Korpatnik, I. M., Beryslavska, O. M. Legal aspects of the protection of critical infrastructure and civilian facilities in armed conflict. / Visnyk Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military-special sciences 2 (44) 2020 pp. 42–46. <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/article/view/689/643>. [In Ukrainian]
5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About approval of the procedure for providing and determining the amount of monetary assistance to victims of emergency situations and the amount of monetary compensation to victims whose residential buildings (apartments) were destroyed as a result of a military emergency caused by the armed aggression of the Russian Federation" dated December 18, 2013 № 947. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#top>. [In Ukrainian]
6. Order of the commander of the Joint Forces "About approval of Instructions on the procedure for tracking and recording cases of death, injury and harm to civilians in the area of the operation of the Joint Forces in the territory of Donetsk and Luhansk regions" dated September 02, 2021. № 359. [In Ukrainian]
7. Decree of the President of Ukraine "About the introduction of martial law in Ukraine" dated February 24, 2022 № 64/2022. <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [In Ukrainian]
8. International Covenant on political and international rights from. United Nations General Assembly, 16 December 1966. Doc. UN A/RES/2200 A (XXI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. [In Ukrainian]
9. Separate order of the chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine № 7564/C dated 01.04.2022.
10. Order of the Commander-In-Chief of the Armed Forces of Ukraine № 119 dated 27.04.2022 "About amendments to the report card of urgent reports of the Armed Forces of Ukraine" [In Ukrainian]
11. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 326 of March 20, 2022 "On approval of the procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>. [In Ukrainian]
12. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 380 of March 26, 2022 "About collecting, processing and recording information about damaged and destroyed real estate as a result of military operations, terrorist acts, sabotage caused by military aggression of the Russian Federation". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#top>. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 03.06.22

УДК 342.92

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.104-107>І. Шопіна, д-р юрид. наук, проф.
uaftp@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-3334-7548

Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Визначено на основі аналізу підходів до ефективності публічних адміністрацій у секторі безпеки і оборони напрямів вдосконалення діяльності вказаних органів. Встановлено, що повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, яка стала причиною введення правового режиму воєнного стану, загострила існуючі у сфері публічного адміністрування у секторі безпеки та оборони проблеми. Аргументовано, що публічне адміністрування в умовах дії правового режиму воєнного стану має свої відмінності, пов'язані з появою нових видів публічних адміністрацій (військових адміністрацій), обмеженням деяких прав і свобод людини та громадянина, розширенням компетенції органів військового управління. Особливу увагу приділено сутності та особливостям демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони. Визначено, що оцінювання в межах громадського нагляду як складової демократичного цивільного контролю дозволяє зберегти об'єктивність за рахунок відсутності дисциплінарних та інших адміністративних зв'язків суб'єкта й об'єкта нагляду. Аргументовано, що демократичний цивільний контроль має здійснюватися з урахуванням існуючих в умовах правового режиму воєнного часу обмежень, пов'язаних як з громадською активністю, так і доступом до певних видів інформації. Встановлено, що ефективність публічного адміністрування у цивільному секторі і в секторі безпеки та оборони має своїми спільними критеріями якості і швидкості здійснення ними адміністративних процедур, віднесених до їх компетенції. Водночас суб'єкти оцінювання будуть різнитися: якщо у цивільному секторі такі суб'єкти будуть загальними, то в секторі безпеки та оборони – спеціальними. Зроблено висновок, що напрямом вдосконалення діяльності публічних адміністрацій у секторі безпеки й оборони мають включати: а) уточнення правового статусу військових адміністрацій, підстав і порядку їхнього створення; б) стандартизацію процедур трансформації військово-цивільних адміністрацій у військові адміністрації; в) встановлення й нормативне закріплення вимог до освітнього рівня і професійного досвіду начальників військових та військово-цивільних адміністрацій.

Ключові слова: публічні адміністрації, військові адміністрації, військово-цивільні адміністрації, демократичний цивільний контроль, ефективність.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. у нашій державі було введено режим воєнного стану, який являє собою особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, яка стала причиною введення правового режиму воєнного стану, загострила існуючі у сфері публічного адміністрування у секторі безпеки та оборони проблеми. Існування в системі військового управління рудиментів радянської епохи і водночас посилення тенденцій північноатлантичної інтеграції утворюють ряд проблем організаційного і правового характеру, вирішення яких залежить від наявності відповідного теоретико-методологічного підґрунтя. Проте, на жаль, ефективність публічного адміністрування, як загальна, так і пов'язана з діяльністю сил безпеки і сил оборони, яка має визначати напрями вдосконалення діяльності публічних адміністрацій в означеній сфері, ще не набула достатнього висвітлення на доктринальному рівні. Наслідками цього є відсутність наступності в прийнятті відповідних управлінських рішень і прогалини в правових актах у сфері національної безпеки та оборони. Вказане обумовлює актуальність і важливість дослідження ефективності та напрямів удосконалення публічного адміністрування в секторі безпеки та оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми публічного управління та публічного адміністрування в секторі безпеки та оборони привертати увагу таких дослідників, як: П. Богущий, В. Галунько, Т. Доброніца, І. Коропатнік, Д. Костенко, Б. Мельниченко, І. Остапенко, В. Пашинський, В. Пилипчук, А. Рубан, В. Сокуренько, В. Шульгін, С. Янюк та інші науковці. Разом з тим ефективність публічного адміністрування у секторі безпеки та оборони ще не знайшла достатнього висвітлення в теоретичних джерелах.

Метою статті є визначення на основі аналізу підходів до ефективності публічних адміністрацій у секторі безпеки та оборони напрямів удосконалення діяльності вказаних органів.

Виклад основного матеріалу. Публічне адміністрування в умовах дії правового режиму воєнного стану має свої відмінності, пов'язані з появою нових видів публічних адміністрацій (військових адміністрацій), обмеженням деяких прав і свобод людини та громадянина, розширенням компетенції органів військового управління. Удосконалення системи публічного адміністрування наразі потребує перегляду базових критеріїв оцінювання діяльності публічної адміністрації, які склалися на сьогодні в теорії та практиці. Традиційно управлінські процеси в аспекті їхньої ефективності розглядали відповідно до тих соціальних цілей і завдань, на досягнення яких були спрямовані управлінські впливи. Наприклад, критеріями соціального управління вважали піднесення економічного розвитку держави, зміцнення її ролі на міжнародній арені, зростання ВВП, зменшення гостроти внутрішньодержавних конфліктів, зростання рівня життя населення тощо. Однак можливість порівняти між собою ефективність діяльності двох суб'єктів управління за означеними критеріями завжди призводила до несподіваних результатів унаслідок неврахування тенденцій, які виникають за межами певної держави, однак унаслідок тенденцій глобалізації безпосередньо впливають на якість життя в

ній. Як приклад можна навести світову фінансово-економічну кризу 2008 року, глобальну фінансову кризу 2020 року, початок і розвиток яких не обумовлювався діяльністю органів публічної влади України, але наслідки охоплювали погіршення рівня життя населення, банкрутство суб'єктів господарювання тощо.

Ті ж тенденції знайшли свій прояв у системі публічного адміністрування в секторі безпеки та оборони. Станом на початок 2014 р. ЗСУ та інші військові формування продемонстрували недостатню готовність виконувати свої бойові задачі в умовах збройної агресії російської федерації. Однак причини цього явища були поза компетенцією системи військового управління і пояснювалися тривалою політикою ослаблення української армії шляхом зниження привабливості військової служби через низьке грошове забезпечення, майже повним скасуванням соціальних гарантій військовослужбовців, масштабним відчуженням військового майна, у тому числі, озброєнь і військової техніки тощо. Дещо іншою стала ситуація, що склалася на момент повномасштабної російської агресії в лютому 2022 р., – органи публічного адміністрування продемонстрували готовність і можливість ефективно здійснювати свої функції.

Тут хотілося б звернути увагу на неприпустимість ототожнення публічного адміністрування та публічного управління. На жаль, входження в науковий обіг категорії "публічне адміністрування" ще не завершилося теоретичним напрацюванням закономірностей його розвитку та притаманних йому властивостей. Синонімічність понять "публічне адміністрування" і "публічне управління" з погляду деяких науковців знаходить свій прояв у назвах на кшталт "публічне адміністрування сферою науки". Чи можна адмініструвати сферою (сектором, видом суспільних відносин)? На відміну від терміну "управляти сферою", який цілком коректний як з методологічної, так і з лінгвістичної позиції, адміністрування не являє собою процес зміни суспільних відносин (у т. ч., з використанням заходів примусу) для досягнення поставлених перед органом управління цілей. Поява терміну "публічне адміністрування" нерозривно пов'язане з виникненням концепції сервісної держави, тобто держави, що обслуговує потреби фізичних та юридичних осіб. Тут ми повністю погоджуємося з позицією О. Кузьменко, яка розуміє публічне адміністрування як діяльність публічної адміністрації щодо задоволення загальних публічних інтересів соціуму [2, с. 23]. Слід сказати, що в науці адміністративного права за ті 12 років, що минули з моменту формулювання вченою наведеного вище поняття, запропоновано ще багато десятків дефініцій публічного адміністрування, які розкривають це поняття через категорії "задоволення публічного інтересу", "взаємодія для досягнення високого рівня задоволення потреб громадян" тощо, залишаючись при цьому в межах концепції сервісної держави.

Отже, розуміння публічного адміністрування як задоволення потреб повністю виключає, на нашу думку, його ототожнення з публічним управлінням, державним управлінням, яким притаманний ряд регулятивно-примусових функцій. Відповідно, не можна адмініструвати сферою, з огляду на концепцію сервісної держави і лінгвістичні особливості української мови коректним буде словосполучення "публічне адміністрування у сфері (секторі, галузі тощо).

Вказане вище не заперечує існування генетичного зв'язку між публічним управлінням і публічним адмі-

ніструванням. Безумовно, публічне адміністрування виникає саме в системі публічного управління, однак, набуваючи автономності, воно трансформується, позбавляючись владно-примусових рис. Отже, ефективність публічного адміністрування як ступінь досягнення його цілей за мінімальної витрати фінансово-економічних, гуманітарних та часових ресурсів буде являти собою ступінь задоволення потреб фізичних та юридичних осіб відповідно до сфери компетенції органу публічної адміністрації.

Вказане обумовлює визначальний вплив потреб фізичних та юридичних осіб на визначення критеріїв ефективності органів публічного адміністрування. Такі потреби, на нашу думку, мають такі групи: економічні, громадсько-політичні, освітні, екологічні, соціального захисту. Разом з тим, коло потреб фізичних та юридичних осіб сучасної правової демократичної держави не може бути вичерпним, оскільки щоденно виникають їх нові інтенції, зумовлені розвитком технологій і суспільних відносин, змінами в суспільній свідомості та іншими факторами.

Але вказані потреби не можуть виступати як самостійні критерії ефективності органів публічного адміністрування. Це зумовлено тим, що багато факторів, які безпосередньо впливають на життєдіяльність територіальних громад чи інших соціальних груп, не належать до компетенції суб'єктів публічного адміністрування (напр., пандемія коронавірусної хвороби COVID-19). Отже, оцінювання діяльності органів публічного адміністрування має відбуватися не за критеріями всеохопного "соціального ефекту", який залежить від постійно змінюваного комплексу зовнішніх факторів, а за критеріями якості та швидкості здійснення ними реєстраційних, верифікаційних, дозвільних, легалізаційно-нострифікаційних, атестаційних процедур, віднесених до їх компетенції. З цього приводу хотілося б звернути увагу на той факт, що у прийнятому Верховною Радою України 16 листопада 2021 р., але ще не підписаному Президентом України, Законі України "Про адміністративну процедуру" визначення ефективності не має такої обов'язкової ознаки, як якість, наявність якої була багаторазово обґрунтована представниками економічних, соціологічних, психологічних, правових, технічних та інших наук. Проте у ст. 14 вказаного документа йдеться винятково про швидкість і простоту вирішення адміністративних справ. На нашу думку, ця прогалина або технічна помилка має бути виправлена.

Публічне адміністрування в секторі безпеки та оборони має свої особливості, які не можуть бути зведені до врахування всіх (або основних) потреб та інтересів фізичних і юридичних осіб. В умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів (надзвичайного стану, воєнного стану тощо) обмежуються деякі визначені Основним Законом права і свободи людини й громадянина, може змінюватися порядок реалізації товарів і надання послуг суб'єктами підприємницької діяльності, а отже, було б нелогічним при визначенні ефективності діяльності сил безпеки і сил оборони в таких умовах покладатися на оцінку таких дій громадськістю, права якої могли обмежити, або іншим чином викликати негативні суб'єктивні реакції (напр., у батьків призовників у період мобілізації, які можуть реагувати не на порушення правових норм, а на сам факт призову їх сина/доньки на військову службу).

Зрозуміло, що вказані заходи є невід'ємною умовою забезпечення територіальної цілісності нашої держави, її суверенітету та обороноздатності, отже, їхнє здійснення не може напряму залежати від схвалення або несхвалення частиною населення.

Однак необхідність визначити ефективність функціонування сектору безпеки та оборони однозначно існує. Як свідчать попередні періоди розвитку української державності, відсутність належного демократичного цивільного контролю над ЗСУ, особливо за часів, коли посаду Міністра оборони України займали громадяни російської федерації Д. Саламатін (2012) та П. Лебедев (2012–2014), призводила до значних кадрових, матеріально-технічних, фінансових та інших втрат в оборонному відомстві та в ЗСУ.

Саме у функціонуванні системи демократичного цивільного контролю і слід, на нашу думку, шукати відповідь на питання про сутність ефективності публічного адміністрування в секторі безпеки та оборони. Безумовно, подальше вдосконалення демократичного цивільного контролю в секторі безпеки та оборони потребує вирішення декількох проблем, які, на нашу думку, заважають його продуктивному здійсненню. По-перше, потребують свого заповнення правові прогалини, пов'язані із визначенням у Законі України "Про національну безпеку України" кола суб'єктів, що можуть здійснювати громадський нагляд (наразі їх де-юре значно менше, ніж тих, що здійснюють відповідні функції де-факто, наприклад, не враховано існування численних рад громадського контролю при органах виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органах тощо). По-друге, потребують нормативного узгодження терміни "громадський контроль", "громадський нагляд", "громадський моніторинг", які означають схожі явища, використовуються в законодавчих і підзаконних правових актах та практиці діяльності досліджуваних рад (значна частина яких має назви на кшталт "рада громадського контролю"), проте співвідношення між вказаними поняттями залишає простір для довільного тлумачення. Саме система громадського контролю (нагляду) здатна виробити, вербалізувати та застосувати критерії оцінювання ефективності публічного адміністрування в секторі безпеки та оборони. На відміну від оцінки широкого кола невизначених осіб, оцінювання в межах громадського нагляду як складової демократичного цивільного контролю дозволяє, з одного боку, зберегти об'єктивність за рахунок відсутності дисциплінарних та інших адміністративних зв'язків суб'єкта та об'єкта нагляду, а з іншого, – за рахунок включення до контрольних заходів кваліфікованих експертів, серед яких можуть бути провідні науковці у сфері військового права і права національної безпеки, представники антикорупційних та інших громадських організацій, які мають досвід оцінювання діяльності великих мілітарних структур тощо.

Як вказують дослідники проблем розвитку систем громадського нагляду (контролю) в Україні та зарубіжних державах, вчасно інформована громадськість допомагає в забезпеченні урядової відповідальності та підзвітності, а також сприяє тому, аби інформація про розвідувальні служби ставала доступною для суспільства після певного проміжку часу згідно із законами про

свободу інформації та правилами розсекречення закритої інформації. Громадянське суспільство може повернути увагу громадськості і до порушень прав людини та громадянських свобод. Неурядові організації можуть посилювати інші форми демократичного контролю через: поширення незалежних аналітичних досліджень та інформації щодо сфери безпеки, військових питань і питань оборони в парламенті, засобів масової інформації та серед населення; моніторинг ставлення до захисту прав людини і поваги до верховенства права у сфері безпеки; висування на порядок денний питань безпеки, які важливі для всього суспільства; підвищення парламентської компетентності і працездатності у спосіб проведення курсів і семінарів; здійснення альтернативної експертної оцінки урядової політики безпеки, оборонного бюджету, питань ресурсів і постачання; заохочення публічних дебатів та формулювання можливих варіантів політики; забезпечення зворотного зв'язку між рішеннями щодо національної політики безпеки та їхнім упровадженням; підвищення рівня інформованості громадськості і сприяння альтернативним дебатам у громадській сфері [3, с. 40]. Разом з тим, демократичний цивільний контроль має здійснюватися з урахуванням існуючих в умовах правового режиму воєнного часу обмежень, пов'язаних як з громадською активністю, так і доступом до певних видів інформації.

Висновки. Отже, ефективність публічного адміністрування у цивільному секторі і в секторі безпеки та оборони має своїми спільними критеріями якості і швидкості здійснення ними адміністративних процедур, віднесених до їхньої компетенції. Водночас суб'єкти оцінювання будуть різнитися: якщо у цивільному секторі такі суб'єкти будуть загальними, то у секторі безпеки та оборони – спеціальними.

Напрями вдосконалення діяльності публічних адміністрацій у секторі безпеки та оборони повинні містити: а) уточнення правового статусу військових адміністрацій, підстав і порядку їхнього створення; б) стандартизацію процедур трансформації військово-цивільних адміністрацій у військові адміністрації; в) встановлення і нормативне закріплення вимог до освітнього рівня й професійного досвіду начальників військових та військово-цивільних адміністрацій.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII // Відомості Верховної Ради, 2015, № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
2. Кузьменко О.В. Правова детермінація поняття "публічне адміністрування" // Юридичний вісн., 2009. № 3(12). С. 20–24.
3. Пилипчук В.Г., Будаков М.О., Гірич В.М. Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки) : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2012. 56 с.

References

1. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of 12.05.2015 № 389-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
2. Kuzmenko, O.V. (2009). Legal determination of the concept of "public administration". *Legal Bulletin*, volume 3 (12), pp.20-24. [in Ukrainian].
3. Pylipchuk, V.G., Budakov M.O., Girich V.M. (2012). System of organization of management and legal support of special services (experience of the European Union and North America): analytical report. Kyiv, NISS, 56 p. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 11.05.22

I. Shopina, Dr. of Judicial Sci.
uaftp@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-3334-7548
Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine

PROBLEMS OF IMPROVING THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATIONS IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR

The purpose of the article is to determine, based on the analysis of approaches to the effectiveness of public administrations in the security and defense sector, areas for improving the activities of these bodies. It has been established that the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which caused the introduction of the legal regime of martial law, exacerbated the problems existing in the field of public administration in the security and defense sector. It is argued that public administration under the conditions of the legal regime of martial law has its own differences related to the emergence of new types of public administrations (military administrations), the restriction of certain rights and freedoms of man and citizen, and the expansion of the competence of military authorities. Particular attention is paid to the essence and characteristics of civilian democratic control over the security and defense sector. It has been determined that assessment within the framework of public supervision as an integral part of democratic civil control allows, on the one hand, to maintain objectivity due to the absence of disciplinary and other administrative ties between the subject and object of supervision. It is argued that democratic civil control should be carried out taking into account the restrictions existing in the conditions of the legal regime of wartime, related both to public activity and access to certain types of information. It has been established that the effectiveness of public administration in the civil sector and the security and defense sector has its general criteria for the quality and speed of their implementation of administrative procedures within their competence. At the same time, the subjects of assessment will differ: if in the civilian sector such subjects will be general, then in the security and defense sector they will be special. It is concluded that the directions for improving the activities of public administrations in the security and defense sector should include: a) clarifying the legal status of military administrations, the grounds and procedure for their creation; b) standardization of procedures for the transformation of military-civilian administrations into military administrations; c) establishment and normative consolidation of requirements for the educational level and professional experience of the heads of military and military-civilian administrations.

Keywords: public administrations, military administrations, civil-military administrations, democratic civil control, efficiency.

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

УДК 355+004.65

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.108-110>Н. Литвиненко, канд. техн. наук, ст. наук. співроб.
n123n@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-2203-2746

Scopus ID 57090950400,

О. Коренець, канд. геогр. наук

korenetsaleksandr@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6352-9591

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГЕОІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОРТАЛ ЯК СКЛАДОВА
ЄДИНОГО ГЕОІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Сучасні погляди щодо ведення збройної боротьби, їхній вплив на тактику застосування військ (сил) у війні з російською федерацією, нові асиметричні загрози національній безпеці України, а також реформування ЗСУ, вимагають перегляду вимог до інформаційного забезпечення. У вирішенні цієї задачі одну з ключових ролей має виконати геоінформаційне забезпечення ЗСУ. Актуальність і необхідність впровадження та використання геоінформаційних систем військового призначення зумовлена загальним підвищенням вимог військ (сил) до оперативності, повноти та якості інформаційного забезпечення процесу управління. Збройна агресія російської федерації проти України створює нові виклики інформаційній безпеці держави і зумовлює перегляд вимог до інформаційного забезпечення в цілому та до геоінформаційного забезпечення зокрема. Визначено, що фундаментом єдиного геоінформаційного середовища (ЄГІС) ЗСУ має бути сервісно-орієнтована архітектура (СОА) розподілених баз геоданих, що надає загальну для всіх суб'єктів і користувачів платформу для доступу до ресурсів єдиної автоматизованої системи управління (ЄАСУ) ЗСУ. ЄГІС ЗСУ має утворюватися як сукупність (мережа) взаємопов'язаних геопорталів, призначення яких полягає в консолідації інформації щодо наявних в ЄАСУ ЗСУ просторових даних, які оформлюються і надаються для використання у вигляді геосервісів, а також створенні єдиної точки входу користувачів у це середовище. ЄГІС ЗСУ має забезпечувати доступ до даних, які зберігаються в системі розподілених баз геоданих. Формат і спосіб використання сервісів має базуватися на використанні загальнодержавних, міжнародних та військових стандартів, які є єдиним для всіх видів збройних сил погодженим і затвердженим набором стандартів подання даних, інтерфейсів, а також комп'ютерних програм, розроблених за принципом сервісно-орієнтованої архітектури.

Ключові слова: єдина автоматизована система управління ЗСУ (ЄАСУ ЗСУ), геоінформаційне забезпечення військ, сервісно-орієнтована архітектура (СОА), геопортал.

Постановка проблеми. Сучасні погляди щодо ведення збройної боротьби, їхній вплив на тактику застосування військ (сил) у війні з російською федерацією, нові асиметричні загрози національній безпеці України, а також реформування ЗСУ вимагають перегляду вимог до інформаційного забезпечення в цілому та до геоінформаційного забезпечення зокрема. Розвиток і впровадження нових засобів озброєння, швидкоплинність ведення збройної боротьби на сучасному етапі вимагають значного підвищення ефективності системи військового управління. У вирішенні цієї задачі одну з головних ролей має виконати геоінформаційне забезпечення як інструмент аналізу оперативної обстановки та засіб автоматизації процесу прийняття управлінських рішень посадовими особами органів військового управління. Відповідно до сучасних тенденцій розвитку інформаційних систем [1] єдине геоінформаційне середовище ЗСУ має утворюватися як сукупність (мережа) взаємопов'язаних геопорталів, призначення яких полягає в консолідації інформації щодо наявних у єдиній автоматизованій системі управління ЗСУ (ЄАСУ ЗСУ) просторових даних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виходячи з основних завдань [2], геоінформаційне забезпечення являє собою сучасну просторово-розподілену підсистему загальносистемного інформаційного забезпечення ЄАСУ ЗСУ, яка здатна обробляти просторові дані сумісно з іншою інформацією, що циркулює в ній. Огляд різних напрямів і прикладів використання геоінформаційних технологій у військовій справі [1, 3], а також актуальність розробки автоматизованих геоінформаційних підсистем управління військами [1, 2] зумовлюють необхідність наукового обґрунтування аспектів створення та функціо-

нування геоінформаційного порталу як важливої складової геоінформаційного середовища ЗСУ.

Метою цієї статті є обґрунтування принципів створення та функціонування геоінформаційного порталу ЗСУ як складової єдиного геоінформаційного середовища ЗСУ, що передбачає виконання таких завдань:

- характеристика оптимальної моделі організації просторових даних ЄАСУ ЗСУ;
- обґрунтування необхідності впровадження геоінформаційного порталу ЗСУ і визначення його структури та особливостей функціонування.

Виклад основного матеріалу. Фундаментом єдиного геоінформаційного середовища ЗСУ може бути сервісно-орієнтована архітектура (СОА) розподілених баз геоданих [4, 5]. Мета розгортання сервісно-орієнтованої архітектури – забезпечення єдиної форми управління інформаційними ресурсами ЗСУ. Основна роль СОА в тому, що вона надає загальну для всіх суб'єктів і користувачів платформу для доступу до ресурсів ЄАСУ ЗСУ. У випадку застосування гнучких методів проектування перехід на СОА має здійснюватися шляхом одного або декількох пілотних проєктів.

До складу базових засобів геоінформаційного середовища ЄАСУ ЗСУ мають входити серверні компоненти, які спеціально призначені для підтримки СОА (як інструментальні, так і засоби підтримки її функціонування). Ця модель організації просторових даних виходить за межі редагування однієї бази геоданих шляхом створення децентралізованої бази геоданих. Багато суб'єктів (користувачів) можуть публікувати свої дані та реєструвати їх для пошуку і використання будь-якою кількістю віддалених користувачів. Ті, у свою чергу, можуть або завантажувати до себе набір даних цілком, або використовувати

картографічні WEB-служби (WMS) для динамічної вибірки і загрузки невеликої частини даних, що необхідні в їхньому поточному екстені карти. Процес асинхронного редагування і публікації може бути розширено для підтримки процесу поширення даних відповідно до підписки, з якою кожний користувач може звертатися до оновлених даних тільки тоді, коли вони йому потрібні [3]. При цьому важливою умовою створення єдиного геоінформаційного середовища ЗСУ є забезпечення процесу інтеграції різнорідних даних. Одним з її видів є WEB-інтеграція, яку найбільш доцільно використовувати в нашому випадку. При її реалізації дані залишаються у власників, і навіть їхнє місцезнаходження невідоме. Під час запиту відбувається звернення до певних сервісів, які пов'язані з джерелами, де міститься інформація, та її конкретною адресою. Інтеграція даних об'єднує інформацію з декількох джерел так, щоб її можна було надати кінцевому користувачу у вигляді сервісу. Підхід COA концентрується насамперед на визначенні і спільному використанні у формі сервісів щодо обмеженої кількості найважливіших функцій в ЄАСУ ЗСУ. Отже, сервіс-орієнтовані інтерфейси будуються на обмеженій кількості запитів на необхідну інформацію, яку необхідно надавати споживачеві [4, 5].

Практикуються такі підходи до WEB-інтеграції:

- інтеграція на рівні представлення. Цей рівень дозволяє користувачеві взаємодіяти з додатком. Інтеграція на рівні представлення дає доступ до призначеного для користувача інтерфейсу віддалених додатків;

- інтеграція на рівні функціональності. Ця інтеграція забезпечує прямий доступ до алгоритму додатків. Це досягається безпосередньою взаємодією додатків з API (програмний інтерфейс додатків) або ж взаємодією за допомогою WEB-сервісів;

- інтеграція на рівні даних. У цьому випадку передбачається доступ до однієї або декількох баз даних, які використовуються віддаленим додатком;

- комплексна інтеграція. Ці рішення WEB-інтеграції зазвичай включають усі три типи інтеграції.

Аналізуючи технічні аспекти інтеграції просторових даних і сучасні серверні технології доступу до ресурсів, можна стверджувати, що для створення єдиного геоінформаційного середовища для ЄАСУ ЗСУ найбільш оптимальним шляхом є впровадження геоінформаційного порталу ЗСУ (далі – геопортал). Він являє собою програмну інформаційно-комунікаційну платформу, призначену для створення єдиного геоінформаційного та інформаційно-аналітичного середовища органів військового управління, військових частин та підрозділів ЗСУ з розмежуванням прав доступу користувачів до цих ресурсів.

Геопортал як комплекс програмно-технічних засобів, мережесервісів і сервісів геопросторових даних, що забезпечують відображення в мережі геоданих, має виконувати такі основні завдання:

- обробку та видачу інформації на автоматизовані робочі місця (далі АРМ) посадових осіб органів військового управління (військових частин);

- надання доступу до єдиного геоінформаційного простору посадовим особам органів військового управління (військових частин, підрозділів);

- забезпечення взаємодії з іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами України в межах єдиного геоінформаційного простору;

- забезпечення пошуку/доступу до необхідної інформації.

Геопортал повинен мати такий базовий набір картографічних сервісів:

- 1) картографічний сервіс електронних (цифрових) карт – мультимасштабний картографічний сервіс, який містить векторну інформацію всього масштабного ряду топографічних та оглядово-географічних карт;

- 2) картографічний сервіс електронних (цифрових) карт у тривимірному відображенні – копія картографічного сервісу електронних (цифрових) карт з можливістю візуалізації геоінформаційної інформації в тривимірному відображенні;

- 3) картографічний сервіс матеріалів дистанційного зондування Землі (ДЗЗ) – сервіс, який містить матеріали ДЗЗ (аерофотознімання, космічне знімання та знімання з БПЛА) і дозволяє оперативно створювати фотодокументи про місцевість;

- 4) картографічний сервіс дистанційного зондування Землі в тривимірному відображенні;

- 5) картографічний сервіс для завантаження растрових карт – картографічний сервіс, який дозволяє завантажити на АРМ топографічні карти всього масштабного ряду в растрових форматах з можливістю їх подальшого друку (розмноження).

Як програмну складову оптимально застосовувати серверне програмне багатокористувацьке програмне забезпечення ArcGIS компанії ESRI з рівнем продуктивності Enterprise та класом функціональності Advanced. Для забезпечення безперервної роботи програмно-технічних засобів і сервісів геопорталу і недопущення втрати даних необхідне розгортання відмовостійкої конфігурації за архітектурою "active-passive", де основний "active" ГІС-сервер (сайт) розміщується в картографічному центрі Командування сил підтримки ЗСУ, а резервний "passive" ГІС-сервер (сайт) – у головному інформаційно-комунікаційному вузлі Генерального штабу (ГШ) ЗСУ. Кожен з них має власні локальні сховища конфігурацій, серверні директорії та здійснює їхнє резервне копіювання. У разі програмних чи технічних збоїв на основному ГІС-сервері резервний "passive" ГІС-сервер автоматично приймає функції "active" до відновлення працездатності основного. Завдяки зазначеному принципу забезпечується триступеневий рівень збереження сервісів і даних.

Користувачі геопросторових даних ЗС України (штаби органів управління, геоінформаційні підсистеми АСУ тощо) здійснюють запит, отримують доступ до ресурсів і сервісів геопорталу через головний інформаційно-комунікаційний вузол ГШ ЗСУ. Збір, обробка та публікація геопросторових даних, отриманих від підрозділів топографічної служби, а також із зовнішніх джерел (Держгеокадастр, Державне космічне агентство тощо), здійснюється в картографічному центрі.

Висновки. Висвітлені в роботі рішення з питань функціонування єдиного геоінформаційного середовища ЗСУ шляхом створення геоінформаційного порталу ЗСУ є важливим компонентом інтеграції всіх інших технологій, які використовуються або плануються до впровадження в складі ЄАСУ ЗСУ для вирішення різноманітних задач з питань управління військами. Сучасні виклики, які постали у зв'язку зі збройною агресією проти нашої держави, вимагають проведення ґрунтовних досліджень і практичних апробацій щодо створення геоінформаційного порталу ЗСУ як комплексу програмно-технічних засобів, мережесервісів та сервісів геопросторових

даних. Впровадження геоінформаційного порталу ЗСУ під час ведення бойових дій має забезпечувати наступне:

- формування єдиного інформаційного простору в межах театру воєнних дій військ (сил);
- відображення стану місцевості з використанням умовних знаків відповідно до затвердженого класифікатором топографічної інформації [6], прийнятим у ЗС України, а також оперативної обстановки;
- генералізацію (масштабування) картографічної інформації залежно від завдань, які вирішуються;
- постачання картографічних даних для забезпечення постановки завдань щодо реалізації рішень командирів всіх рівнів ієрархії підпорядкованості;
- обробку координатної та растрової (космічні знімки, аеро-, фото-) інформації від усіх видів розвідки;
- поєднання просторово-розподіленої інформації з інформацією із тематичних баз даних, довідковою та іншою інформацією;
- надання технологій для автоматизованого аналізу бойової обстановки задля отримання вихідних даних з виявлення загроз і прогнозування їхнього розвитку, проведення моделювання і надання рекомендацій командирам відповідних рівнів;
- геоінформаційну підтримку автоматизованого вирішення завдань щодо видів оперативного забезпечення ЗС України (комплекси розрахункових задач);
- забезпечення автоматизованого видання бойових графічних документів;
- забезпечення сумісності автоматизованих систем і засобів автоматизації ЄАСУ ЗСУ в частині просторово-розподіленої інформації з іншими подібними системами за умов виконання завдань у складі коаліції військ (сил).

Список використаних джерел

1. Мясіщев О., Литвиненко Н., Федченко О. Доцільність використання геоінформаційних підсистем у складі Автоматизованої системи управління Збройних Сил України. DIGITAL REALITY : мат-ли міжнар. наук.-практ. форуму (м. Одеса, 13-19 вересня 2021 р.). Одеса, 2021. С. 265–271.

N. Lytvynenko, PhD in Technical Sci., Senior Researcher
n123n@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2203-2746
Scopus ID 57090950400,
O. Korenets, PhD in Geography
korenetsaleksandr@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-6352-9591
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

2. Федченко О.П., Литвиненко Н.І., Литвиненко О.І., Прищеп С.В. Аналіз використання геоінформаційних технологій в управлінні Збройними Силами України :зб. наук. пр. Військ. ін.-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. № 72. С. 73–80.

3. Беленков В.В., Корж М.М. Основные направления применения геоинформационных технологий в военном деле // междунар. науч.-техн. журн. "Информационные технологии и компьютерная инженерия", 2006. № 3(7). URL: <http://gisinfo.ru/item/41.htm>. (дата звернення: 08.05.2022).

4. Джерими Уэстерман. Сервис-ориентированная архитектура сегодня: введение в SOA. URL: <https://2dice.ru/hematoma/soa-arhitekturnye-osobennosti-i-prakticheskie-aspekty-servis-orientirovannaya-arhitektura.html>. (дата звернення: 15.02.2022).

5. Клив Финкельштейн. Корпорация: сервис-ориентированная архитектура. URL: <http://iso.ru/ru/press-center/journal/2046.phtml>. (дата звернення: 15.02.2022).

6. Классификатор информации, яка відображається на топографічних картах масштабів 1:10 000, 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000, 1:1 000 000. Топографо-геодезична та картографічна діяльність : законодавчі та нормативні акти. В 2-х ч. Вінниця : Антекс, 2002. Ч. 1. С. 189–221.

References

1. Miasishchev, O.; Lytvynenko, N.; Fedchenko, O. (2021). Expediency Of Using Geoinformation Subsystems As A Part Of The Automated Control System Of The Armed Forces Of Ukraine, *DIGITAL REALITY: materials of the international scientific-practical forum (Odessa, September 13-19, 2021)*. pp. 265-271. [in Ukrainian].

2. Fedchenko, O.P.; Lytvynenko, N.I.; Lytvynenko, O.I.; Pryshchepa, S.V. (2021). Analysis Of The Use Of Geographic Information Technologies In The Management Of The Armed Forces Of Ukraine, *Collection of scientific works of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*. № 72, pp. 73-80. [in Ukrainian].

3. Belenkov, V.V.; Korzh, M.M. (2006). The Main Directions Of Application Of Geoinformation Technologies In Military Affairs, *International Scientific And Technical Journal "Information Technologies And Computer Engineering"*. Moscow, №3(7). <http://gisinfo.ru/item/41.htm>. [in Russian].

4. Westerman, J. (2014). SOA Today: Introduction to Service-Oriented Architecture. <https://2dice.ru/hematoma/soa-arhitekturnye-osobennosti-i-prakticheskie-aspekty-servis-orientirovannaya-arhitektura.html>. [in Russian].

5. Finkelstein, C. (2005). The Enterprise: Service-Oriented Architecture (SOA). <http://iso.ru/ru/press-center/journal/2046.phtml>. [in Russian].

6. Classifier Of Information Displayed On Topographic Maps Of Scales 1:10 000, 1:25 000, 1:50 000, 1: 100 000, 1: 200 000, 1: 500 000, 1: 1 000 000. (2005). *Topographic, Geodetic And Cartographic Activities: Laws And Regulations In 2 parts. Part 1*. pp. 189–221. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 03.06.22

GEOINFORMATION PORTAL AS THE COMPONENT OF THE UNIFORM GEOINFORMATION ENVIRONMENT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The modern views on armed struggle, their impact on the tactics of using troops (forces) in the war with the russian federation, new asymmetric threats to Ukraine's national security, as well as reforming the Armed Forces of Ukraine require a review of information requirements. perform geoinformation support of the Armed Forces of Ukraine. The importance and necessity of the implementing and using of geographic information systems for military purposes is due to the general increase in the requirements of troops (forces) to the efficiency, completeness and quality of information support of the management process. The armed aggression of the russian federation against Ukraine creates new challenges to the information security of the state and leads to the revision of the requirements for information support in general and for geoinformation support in particular. It's determined that the foundation of the Unified Geoinformation Environment of the Armed Forces should be service-oriented architecture (SOA) of distributed geodatabases, that provides a common platform for all entities and users to access the resources of Unified Automated Control System of the Armed Forces of Ukraine. The Unified Geoinformation Environment (UGIE) of the Armed Forces of Ukraine should be formed as a combination (network) of interconnected geoportals, the purpose of that is to consolidate information on available in the Unified Automated Control System of the Armed Forces spatial data. user entry points into this environment. The UGIE of the Armed Forces of Ukraine should provide access to data stored in the system of distributed geodatabases. The format and use of services should be based on the use of national, international and military standards, that are the only agreed and approved set of standards for data, interfaces and computer programs developed on the basis of service-oriented architecture.

Keywords: Unified Automated Control System (UACS) of the Armed Forces of Ukraine, geoinformation support of troops, service-oriented architecture (SOA), geoportal.

УДК 623.64

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.111-113>Р. Писаренко, доц.
pisarerv@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-9807-0028

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОПЕРАТИВНІ ТА ТАКТИЧНІ ВИМОГИ ЩОДО ПОБУДОВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕОІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ТАКТИЧНОГО РІВНЯ

Різне збільшення, циркуляція, накопичення організаціями достатньо великих обсягів просторових даних, які використовуються в геоінформаційних системах для вирішення завдань оновлення та створення карт, потребують систематизації і правильного їхнього використання, постає задача систематизації, обробки та візуалізації представлених геоданих для геоінформаційних систем тактичного рівня. Використання можливостей ГІС при обробці даних баз геоданих для отримання необхідної інформації підвищує ефективність прийняття рішення. Розглянуто розробку вимог щодо побудови та функціонування геоінформаційної системи тактичного рівня. Функціональна структура ГІС тактичного рівня ЗС України визначається переліком основних функцій, які реалізує ця система. Залежно від обсягу та змісту завдань функціонально ГІС розподілено на два рівні: оперативно-тактичний, тактичний, на кожному з яких загальними основними функціями, які реалізуються ГІС є: введення й оновлення даних; зберігання і пошук даних; аналіз даних; виведення та подання даних і результатів. ГІС тактичного рівня ЗС України функціонально складається з чотирьох підсистем: збору, введення та оновлення даних; зберігання та пошуку даних; аналізу даних; виведення та подання даних і результатів. На сьогодні топографічна служба тактичної ланки не спроможна в повному обсязі забезпечити штаби нижчого рівня електронними картами та підготувати детальний аналіз необхідних властивостей місцевості. Застосування інформаційних технологій у тактичній ланці управління військами та зброєю можливе тільки після удосконалення технічної та організаційної складових топографічної служби з'єднання. Значним кроком в напрямі збільшення ефективності використання геопросторових даних і спрощення доступу до них є впровадження портальних рішень на рівні ЗСУ.

Ключові слова: геоінформаційна система, геопросторова підтримка, геопросторові дані.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема оперативного отримання та використання даних про місцевість, особливо для тактичної ланки управління, набула виняткової актуальності. За оцінкою закордонних воєнних експертів, у ході бойових дій 80 % часу з організації управління в тактичній ланці спрямовано на пошук відповіді на запитання: "Де я?", "Де свої?", "Де противник?". Швидка зміна обстановки призводить до різкого скорочення часу, який відводиться штабу батальйону на аналіз результатів розвідки, прийняття рішення з організації вогневого ураження (воно виміряється не годинами, а хвилинами). За таких умов у офіцерів немає можливості швидко вручну провести розрахунки на паперовій топографічній карті; безпомилково визначити координати цілей для вогневого ураження з використанням аерофото-знімків та відеозображень, одержаних з літальних апаратів; визначити зони видимості та невидимості, особливості "зворотного скату" під час ведення бойових дій у гірській та горбистій місцевості; скласти польотне завдання екіпажам армійської авіації з визначенням маршрутів виходу на ціль; виявити ділянки місцевості та площадок безпечної висадки десанту; вибрати оптимальний напрям пересування бойових тактичних груп і таке інше. Таку можливість можуть надати тільки автоматизовані системи управління військами (силами) оперативно-тактичної і тактичної ланки, які базуються на сучасних інформаційних технологіях і мають геоінформаційні засоби геопросторової підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення оперативних і тактичних вимог щодо побудови та функціонування геоінформаційної системи тактичного рівня досліджували О. Федченко, А. Чернокнижний, С. Прищепа, С. Зотов. Шляхи розвитку та вдосконалення геопросторових даних розглянуто в працях О. Міхна, Л. Даценко, В. Зацерковного. Аналіз останніх досліджень, публікацій та бойового досвіду війни з російською федерацією дозволяє зробити висновки, що одним із найбільш перспективних напрямів використання геоінформаційних систем є управління військами на тактичному рівні.

Мета статті. Сучасні бойові дії військ і дії миротворчих підрозділів набувають надзвичайної динамічності та інформаційної ємності. У ході виконання завдань доводиться оцінювати дуже багато чинників і приймати рішення в умовах обмеження часу та ресурсів. У зв'язку з цим набуває актуальності задача розробки й використання інформаційних систем під час планування і керування діями військ та миротворчими підрозділами. У контексті інформаційних систем геопросторова підтримка здійснюється через геоінформаційні технології, які є елементом геоінформаційних систем тактичного рівня ЗС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним компонентом інформаційних технологій є геопросторові дані. За останні десятиріччя їхні носії у своєму розвитку пройшли шлях від паперових топографічних карт до цифрових і електронних карт. Створення топографічних карт масштабу 1:50 000 і дрібніше та доведення їх до штабів організовано в межах існуючої системи топогеодезичного забезпечення, сформовано і порядок забезпечення військ цифровими та електронними картами. Вони створюються заздалегідь за допомогою стаціонарних технологічних засобів та доводяться: топографічні карти – від вищого військового керівництва країни до окремого підрозділу, цифрові карти – тільки до штабів, які оснащені відповідними технічними засобами [1].

Основу геоінформаційних засобів тактичної ланки має становити комплекс технологічних і програмних продуктів і база цифрових геоінформаційних даних, призначених як для їхньої візуалізації на комп'ютерних та колективних мультимедійних засобах, так і для видачі за оперативним запитом кожному командирі, до командира окремого екіпажу (напр., з показом оптимальних маршрутів пересування, посадочних майданчиків вертольотів, зон видимості тощо). Сукупність усіх цих засобів, по суті, є системою аналізу та оцінки місцевості, яку бажано мати в штабах з'єднань і частин.

До основних задач, які вирішує зазначена система, належать: оцінка місцевості (загальна та детальна); визначення місцеположення частин і підрозділів з використанням електронних карт та місць для обладнання

© Писаренко Р., 2022

командно-спостережних пунктів оперативно-тактичної, тактичної ланки і районів розміщення вогневих засобів противника та маршрутів його пересування; високоточне визначення координат цілей, виявлених засобами повітряної розвідки; визначення ділянок місцевості та майданчиків, які забезпечують безпечну висадку десанту та посадку вертольотів; передпольотна підготовка екіпажів корпусної та армійської авіації з вибором оптимальних маршрутів виходу на ціль; розвідка маршрутів для прокладання колонних шляхів з урахуванням прохідності місцевості та водних перешкод; виявлення споруд та будівель, які мають архітектурну цінність, а також промислових об'єктів, які не підлягають вогневому враженню [2].

Оснащення штабів оперативно-тактичної і тактичної ланки системою аналізу й оцінки місцевості потребує перегляду та посилення існуючої організаційно-штатної структури топографічної служби, яка орієнтована тільки на забезпечення топографічними картами. На сьогодні доцільно мати в бригаді групу аналізу, а в батальйоні одного офіцера. До складу групи обов'язково повинен входити офіцер топографічної служби, який буде займатися організацією одержання й обробки вихідної картографічної інформації, підготовкою топографічних документів в інтересах користувачів штабу та військових частин.

Розглянуті вище загальні положення одержання та використання топогеодезичної інформації можуть бути уточнені й доповнені, виходячи з результатів аналізу існуючої системи всебічного забезпечення. Практично для їхньої реалізації необхідно вирішити ряд організаційних, науково-технічних, економічних і правових проблем, першочерговими з яких є:

1) скорочення термінів надходження первинної інформації про місцевість у систему геопросторової підтримки. Геопросторова інформація має необхідну точність, повноту та своєчасність тільки на момент виконання аеро- або космічної зйомки місцевості. Часовий інтервал між моментом зйомки та використанням одержаної геопросторової інформації може суттєво вплинути на якість аналізу та оцінки місцевості, а за деяких умов стати причиною бойових втрат;

2) мінімізація матеріальних витрат на створення та забезпечення військ геопросторовою інформацією. Її рішення стало можливим тільки на основі формування переліку та чіткого виділення геопросторових даних, необхідних для підготовки і проведення операції (бою). При цьому з'явиться можливість перейти від формування багатомільйонних запасів топографічних карт до оперативного забезпечення військ (перш за все тактичної ланки) геопросторовою інформацією цільового призначення шляхом створення дворівневої системи забезпечення. Основу першого рівня мають становити технології, що забезпечують систематизований збір необхідних геоінформаційних даних від усіх інформаційних джерел, їхню комплексну цифрову обробку, формування базової стандартної топогеодезичної інформації (топографічні карти, електронні карти та елементи, які їх складають: цифрова матриця рельєфу, цифровий фотоплан, ортофотоплан) та безперервне підтримання її в актуальному стані [3]. На другому рівні топографічна служба об'єднання, використовуючи додаткові дані повітряної та інших видів розвідки, метеослужб, а також геоінформаційні дані інших відомств, будуть виконувати перетворення стандартної інформації на спеціальну топогеодезичну. Така дворівнева система забезпечення дозволить не тільки оперативно доводити об'єктно-орієнтовану

інформацію до потенціальних користувачів, але й створити єдиний інформаційний простір держави [4];

3) реалізація зазначеного безперервно пов'язана з вирішенням третьої проблеми – розробкою технології створення спеціальної карти тактичної ланки. Її основу має становити топографічний план місцевості масштабу 1:2 000 – 1:10 000, у подальшому доповнений відомчою інформацією (оперативною, розвідувальною, адміністративною, метеорологічною, геологічною, лісовою, земельною, кадастровою тощо). Найбільш складною технологічною задачею при створенні такої карти буде формування бази цифрових даних про тактичні властивості місцевості та необхідних тактико-технічних характеристик об'єктів, розміщених на ній. Однак після розробки та узгодження необхідних документів, які регламентують вимоги та порядок передачі додаткових геоінформаційних відомостей, можуть бути розпочаті роботи з формування такої бази на територію України та можливих районів збройних конфліктів. Враховуючи державний характер цієї проблеми, необхідно, щоб в її рішенні брали участь Міністерство оборони і Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Геоінформаційний зміст спеціальних карт повинен забезпечувати командира можливість під час підготовки до бою та в ході нього "бачити поле бою" незалежно від того, де воно розміщено (гори, ліс, місто, підземні споруди, окремі будівлі тощо);

4) створення і прийняття на озброєння апаратно-програмних засобів системи аналізу та оцінки місцевості. Програмну основу таких засобів буде становити база цифрових топогеодезичних даних, апаратну основу – комплекси засобів автоматизації на базі ПЕОМ останнього покоління, які оснащені приладом для друку та тиражування дрібних партій. За оперативним запитом командира тактичної ланки може формуватися спеціальна топогеодезична інформація спрямованого змісту з видачею на електронний або паперовий носій. Усю систему аналізу та оцінки місцевості планується розмістити в типовій командно-штабній машині. Це дозволить також захистити обладнання та особовий склад від впливу навколишнього середовища та зброї масового ураження. Командно-штабна машина може транспортуватися військовим літаком, а розібрані модулі можуть бути доставлені для ГІС-підтримання передового штабу [5].

Локальна мережа дозволяє користувачам різних рівнів користуватися геопросторовою інформацією: на рівні бригади – групою аналізу, яка має можливості оперативно відобразити будь-які зміни обстановки, швидко та якісно проводити аналіз і приймати оптимальні рішення; на рівні батальйону – забезпечувати швидке поширення інформації до зацікавлених санкціонованих користувачів, швидко та якісно визначати координати певних об'єктів, підтримувати знання військово-об'єктової обстановки, забезпечувати однакову вихідну картину бойових дій із взаємодіючими підрозділами.

Основними рекомендаціями щодо створення та функціонування ГІС тактичного рівня є:

- забезпечення військ (сил) цифровими та електронними картами, що виготовляються завчасно, здійснювати централізовано у тому ж самому порядку, що і забезпечення топографічними картами. Воно починається з визначення в органах управління всіх рівнів масштабу, номенклатур, кількості примірників цифрових та електронних карт. На підставі цих даних складається заявка, яка за підписом начальника штабу і начальника топографічної служби подається за підлеглистю. Заявка

розглядається в ОК, на основі отриманих даних ОК подає в Управління воєнно-топографічне і навігації Командування Сил підтримки ЗС України, де вона розглядається та відповідним органом віддається розпорядження в картографічний центр на видачу замовлених цифрових та електронних карт;

- організація своєчасного доведення до відповідних штабів, начальників родів військ, служб вихідних геодезичних та гравіметричних даних;
- організація виготовлення та видання спеціальних карт та фотодокументів місцевості на основі існуючих цифрових карт місцевості та своєчасне забезпечення ними відповідних штабів;
- організація доведення до штабу мбр даних про зміни в місцевості, які були виявлені в ході ведення топографічної розвідки для внесення змін до баз даних ГС MBR (Minimum Bounding Rectangle);
- впровадження в діяльність командирів підрозділів тактичної ланки автоматизованих інформаційно-керуючих систем з елементами ГС-технологій (а саме – можливості роботи з електронного картою);
- оснащення кожної бойової одиниці (бойова машина, підрозділ е пішому порядку, а у подальшому – кожний солдат) сучасною системою навігації з можливістю відображення свого місцеположення на фоні електронної карти;
- створення системи розвідки об'єктів і орієнтирів місцевості, можливість відображення розвіданої інформації на фоні електронної карти;
- забезпечення військових інформаційно-керуючих систем (військових ГС), систем навігації та управління вогнем і маневром, систем управління взаємодією, систем розвідки з єдиним просторово обміну даними і з можливістю автоматичного оновлення баз даних військових ГС оперативною інформацією, що отримана від інших систем за радіоканалом, за допомогою машинних носіїв інформації тощо.

Висновки. Отже, виходячи з основних функцій і завдань геоінформаційна система ЗС України повинна являти собою сучасну просторово розподілену підсистему загальносистемного інформаційного забезпечення єдиної автоматизованої системи управління ЗСУ, яка здатна обробляти просторові дані сумісно з іншою інформацією, що циркулює в єдиній автоматизованій системі управління ЗСУ. Окрім того, побудова геоінформаційної

системи ЗСУ має відповідати сучасним вимогам щодо апаратної та програмної уніфікації, надання професійного зручного та зрозумілого інтерфейсу користувача, відповідати вимогам щодо роботи окремих елементів у режимі реального часу, ґрунтуватися на архітектурі та технологіях, що дозволяють досягнути інтегрованості щодо інших підсистем єдиної автоматизованої системи управління ЗС України.

Знання завдань, організації та функціональної структури геоінформаційних систем військового призначення, вимог до їхньої побудови та функціонування є необхідною умовою для створення і функціонування геоінформаційної системи ЗС України, успішного виконання завдань геоінформаційного забезпечення військ (сил) та ефективної діяльності посадових осіб органів управління всіх рівнів.

Список використаних джерел

1. Військова топографія : підручник / С.Г. Шмаль та ін. 5-те вид., перероб. та доп. Київ : вид-во Ліра-К, 2018. 644 с.
2. Геоінформаційні системи і бази даних / В.І. Зацерковний, В.Г. Бурачек, О.О. Железняк, А.О. Терещенко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 237 с.
3. Міхно О.Г., Сівков С.В., Корячко Є.І. Особливості застосування географічних інформаційних систем військового призначення // Картографія та вища школа. Київ : Державна картографічна фабрика, 2003. Вип. 8. С. 71–76.
4. Шипулін В.Д. Основные принципы геоинформационных систем : учебн. пособие. Харьков : ХНАГХ, 2010. 337 с.
5. Ішчук О.О., Коржнев М.М., Кошляков О.Е. Просторовий аналіз і моделювання в ГС : навч. посіб. / за ред. акад. Д.М. Гродзинського. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2003. 200 с.

References

1. Shmal, S.G. (2018) Military topography. Textbook. 5th ed., Reworked. and add., 644 p. [in Ukrainian].
2. Zatserkovny, V.I.; Burachek, V.G.; Zheleznyak, O.O.; Tereshchenko, A.O. (2017) Geoinformation systems and databases. Nizhyn: NDU named after M. Gogol, 2017. 237 p. [in Ukrainian].
3. Mikhno O.G.; Sivkov S.V.; Koryachko E.I. (2003) Features of application of geographical information systems for military purposes. Cartography and high school. Kyiv: State Cartographic Factory. 2003. Vip. 8. P. 71 – 76. [in Ukrainian].
4. Shipulin V.D. (2010) Basic principles of geoinformation systems: Allowance textbook. Kharkiv. nat. acad. mountains household. Kharkiv: KhNAGH, 2010. 337 p. [in Russian].
5. Ishchuk O.O. (2003) Spatial analysis and modeling in GIS: Textbook. Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University", 2003. 200 p. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 01.06.22

R. Pysarenko, Ass. Prof.
 pisarev@gmail.com
 ORCID ID 0000-0002-9807-0028
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MILITARY DECISION-MAKING SUPPORT SYSTEMS BASED ON GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS TECHNOLOGIES

The sharp increase, circulation, accumulation by organizations of large enough volumes of spatial data used in geographic information systems to solve problems of updating and creating maps, require systematization and proper use, the task of systematization, processing and visualization of geodata for geographic information systems tactical level. Using the capabilities of GIS in the processing of geodatabases to obtain the necessary information, in turn, increases the efficiency of decision-making. This article is devoted to the development of requirements for the construction and operation of a geographic information system of the tactical level. The functional structure of the GIS of the tactical level of the Armed Forces of Ukraine is determined by the list of basic functions that this system implements. In addition, functionally, depending on the scope and content of GIS tasks is divided into two levels: operational and tactical, tactical. In turn, at each of the defined levels of the system, the common main functions implemented by GIS are: data entry and updating; data storage and retrieval; data analysis; output and presentation of data and results. Based on this GIS tactical level of the Armed Forces of Ukraine functionally consists of four subsystems: data collection, input and updating; data storage and retrieval; data analysis; output and presentation of data and results. At present, the topographic service of the tactical unit is not able to fully provide the lower level headquarters with electronic maps and prepare a detailed analysis of the necessary properties of the area. The use of information technology in the tactical chain of command of troops and weapons is possible only after improving the technical and organizational components of the topographic service of the connection. A significant step towards increasing the efficiency of geospatial data use and simplifying access to them is the implementation of portal solutions at the level of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: geographic information system, geospatial support, geospatial data.

УДК 623.64

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.114-119>

Л. Юдіна, нач. кафедри
ljusilia27@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7496-8418,
Н. Левінська, доц.
levinska@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2532-2925,
Р. Писаренко, доц.
pisarerv@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9807-0028

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОГНОЗУВАННЯ В ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ЗАДАЧ ГЕОПРОСТОРОВОЇ ПІДТРИМКИ В ІНТЕРЕСАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Зазначено, що роль топогеодезичної та геоінформаційної складової в бойовому забезпеченні оперативного угруповання військ, яке створюється в умовах ведення бойових дій, останнім часом значно зростає. Використання аналітично-прогнозних геоінформаційних моделей для вирішення завдань геопросторової (топогеодезичної) підтримки військ на заміну аналітично-прогнозної діяльності на основі тільки власного досвіду та обмеженої інформації – підвищує якість виконання завдань за призначенням; дозволяє спростити та підвищити швидкість виконання завдань; автоматично одержувати достовірну геопросторову інформацію при підтримці прийняття рішень з мінімальною затратою часу. Геоінформаційні системи, які базуються на сучасних комп'ютерних технологіях, дозволяють поєднати зображення території (електронне відображення карти, схеми, космо-, аерозображень земної поверхні) з інформацією табличного типу (різноманітні типи даних) у вигляді аналітично-прогнозної моделі геообробки. Можливість розробки додаткових геоінформаційних моделей (моделей геообробки) для розв'язання різноманітних задач "під користувача" – саме це дозволяє використовувати їх при аналітично-прогнозній діяльності задля виконання завдань геопросторової підтримки військ при підготовці та в ході ведення бойових дій. Наголошено, що в майбутньому тенденція застосування аналітично-прогнозних геоінформаційних моделей для вирішення завдань геопросторової підтримки військ у бойових діях буде тільки зростати. Це пов'язано з розвитком інформаційних технологій; зростаючим в геометричній прогресії обсягом інформації, яку опрацьовують командири (штаби) під час планування чи прийняття рішень; використанням даних безпілотних літальних апаратів, підвищенням вимог до оперативності та якості геопросторової підтримки бойових дій; збільшенням геоінформаційного аспекту в топогеодезичному та навігаційному забезпеченні ЗС України.

Ключові слова: геоінформаційна система, геопросторова підтримка, геопросторові дані.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що в оглядовому майбутньому потреба в паперових картах залишатиметься, для підвищення ефективності управління військами вкрай важливим є впровадження всебічного використання цифрових картографічних даних, або більш сучасного поняття – геопросторових даних, до яких належать широкий спектр відомостей про місцевість у вигляді векторних і растрових цифрових карт, тривимірних моделей місцевості, даних дистанційного зондування Землі, отриманих з космічних, авіаційних, безпілотних апаратів, інших географічних та тематичних даних. Іншою критичною вимогою сучасності є оперативне та безперервне отримання необхідних геопросторових даних кінцевими користувачами. На сьогодні система доведення картографічних даних ще недостатньо широко застосовується і в більшості випадків базована на поданні заявок-нарядів та отриманні даних через оптико-магнітні носії, і в цілому не відповідає сучасним вимогам.

Враховуючи, що всі переваги та можливості геопросторових даних повною мірою реалізуються в геоінформаційних підсистемах автоматизованих систем управління (АСУ), тому саме через них, із застосуванням клієнт-серверних технологій, необхідно вирішувати проблему доведення даних до споживачів у масштабі часу, близькому до реального.

Аналіз останніх досліджень. Питання пошуку шляхів оптимізації вирішення військових задач за допомогою геоінформаційних систем вивчали І. Боханов, В. Беленков, М. Корж, О. Міхно та інші. Дослідження можливостей розширення галузей застосування геоінформаційних систем проводили О. Міхно, В. Зацерковний, І. Тишаєв, І. Віршило та інші, що беззаперечно доводить актуальність та переваги використання геоінформаційних

систем як суттєвої складової для вирішення військових задач на різних рівнях управління військами.

Метою статті є пошук дієвих способів підвищення ефективності геопросторової (топогеодезичної) підтримки військ під час ведення бойових дій шляхом застосування новітніх технологій, сучасних геоінформаційних систем та методик для підвищення рівня автоматизації обробки даних.

Виклад основного матеріалу. Театр бойових дій на території України в останні роки – принципово новий вид бойового мистецтва. Окрім традиційних рубежів і районів оборони, з'являються об'єкти терористичного нападу: міста, об'єкти інфраструктури, джерела техногенних і природних катастроф тощо. Замість масованого застосування великих військових угруповань діють окремі підрозділи, що застосовують спеціальну тактику, у якій успіх визначається переважно можливостями кожного окремого бійця. Отже, необхідна принципово нова система керування, що дозволяє мати організаційну перевагу над супротивником, система, що забезпечує не тільки ефективну організацію спеціальних операцій, але й можливості прогнозування нападів і їх попередження. Створення такої системи, основою якої є інформаційні технології, неможливе без організації відповідного інформаційного, у тому числі, і геоінформаційного забезпечення силових відомств. Головна мета його полягає не тільки в одержанні даних про місцевість у вигляді електронних карт, це завдання існуючої системи геопросторової (топогеодезичної) підтримки військ. Особливості сучасної війни вимагають залучення додаткової інформації про об'єкти інфраструктури міст і населених пунктів, наявності небезпечних техногенних і природних процесів, фізико-географічні властивості території і т. п.,

необхідної для всебічного аналізу обстановки і можливих варіантів проведення операцій. Причому не тільки в просторі театру воєнних дій або території, але й у просторі об'єкта, на якому може проводитися операція. І ці дані існують, але перебувають традиційно в різних відомствах і структурах [1]. Однак їх створення здійснюється без необхідної координації, відомості про складові, зміст і місце розташування для інших відомств малодоступні, ступінь готовності даних для використання в інформаційних технологіях керування низька. Причина – відсутність геоінформаційного забезпечення силових відомств у вигляді цілісної системи керування формуванням і використанням геоінформаційних ресурсів на державному рівні, установленій як нормативно-правовими актами, так організаційними заходами. Спроби створити аналогічну, цілісну систему, виявилися невдалими з ряду підстав.

Головна причина – "відомчий суверенітет". Окрім того, впливає також і небажання брати на себе відповідальність за якість функціонування системи в цілому. Тим більше, що такі можливості представляються існуючим дотепер розподілом повноважень між відомствами, коли ними вирішуються окремі завдання, не пов'язані з кінцевим результатом. Наприклад, Міністерство оборони несе відповідальність за забезпечення військ, що плануються для застосування, у тому числі, на своїй території. Інші відомства, формуючи в процесі своєї діяльності аналогічні інформаційні ресурси на території України, за забезпечення військ зазвичай не відповідають. У результаті війська одержують не те, що треба, а те, що є.

Іншою причиною відсутності цілісної системи геоінформаційного забезпечення державного рівня є схильність до стереотипів, що збереглися ще з минулого століття, забезпечення систем керування різного призначення інформацією про місцевість, коли основним джерелом такої інформації були топографічні карти. У результаті, можливості, які надає сучасна геоінформатика для ефективного керування, у повному обсязі не використовуються. Наприклад, карти, у тому числі й електронні, називають "геоінформаційними даними", а наявні системи забезпечення цими картами органів керування різного призначення, – "геоінформаційними".

Але не береться до уваги те, що геоінформатика, у тому числі й військова, – це одержання й використання в системах керування різного призначення даних про простороворозподілені процеси в географічному, природному, соціально-економічному й іншому середовищах, а це вже не тільки карти [2].

Задачі управління військами в умовах скорочення часу на прийняття рішення, підвищення вимог до якості прийнятого рішення, скорочення чисельності особового складу органів військового управління обумовлюють задачу обробки інформації в АСУ військового призначення. Вирішення цих задач можливе у структурі програмного й апаратного забезпечення. Цифрова інформація про місцевість використовується штабами ЗС в АСУ військами, системах навігації, засобах бойового ураження при наведенні на ціль та в тренажерах [3].

Основною функцією геоінформаційного забезпечення у військовій сфері є використання геопросторової інформації для вирішення таких задач:

- аналіз простору проведення військової операції з огляду на можливості застосування живої сили, озброєння і військової техніки;
- аналіз простору проведення військової операції з урахуванням розвідувальної інформації щодо розташу-

вання ворожих сил і тактико-технічних характеристик озброєння та військової техніки противника;

- моделювання проведення військової операції; моніторинг за проведенням військової операції;
- просторово-часовий аналіз проведеної військової операції [4]. Застосування геоінформаційних технологій у процесах управління ЗС України.

Основне призначення ГІС – надання органам управління всіх рівнів доступу до просторових даних про місцевість і об'єкти на ній у реальному режимі часу або близькому до нього із забезпеченням наочної форми їхнього представлення. ГІС зберігає геопросторову інформацію у вигляді набору тематичних баз даних, що поєднуються з модельними та розрахунковими функціями для маніпулювання і перетворення їх на просторову інформацію.

Будь-яка географічна інформація містить відомості щодо просторового положення, наприклад, про прив'язку до географічних чи інших координат. Для автоматичного визначення місця розташування об'єкта застосовується процес геокодування, який полягає в позиціюванні просторових об'єктів відносно відповідної системи координат. Для використання в ГІС дані мають бути перетворені на відповідний цифровий формат. Багато даних переведені у формати, які сприймаються ГІС-пакетами. Для багатьох типів просторових операцій кінцевим результатом є представлення даних у вигляді карти чи графіка. Автоматизоване картографування на базі географічних інформаційних систем надає нові інструменти, що розширюють і розвивають наукові основи картографії. За їхньою допомогою візуалізація самих карт може бути легко доповнена звітними документами, тривимірними зображеннями, графіками і таблицями, фотографіями та іншими засобами [4, 5].

Геоінформаційне забезпечення передбачає збирання, обробку, зберігання й доведення до споживачів зображень і описів місцевості, геодезичних і гідрометеорологічних даних у вигляді графічних, текстових, цифрових і фотодокументів. Обсяги і різноманітність таких документів, що містять інформацію про місцевість, стан атмосфери й космічного простору, залежать від масштабу використання військової сили та території збройного конфлікту [6].

Проблематика вирішення завдань топогеодезичного забезпечення з використанням новітніх геоінформаційних технологій знайшла своє відображення в розробці та практичному застосуванні тактичних інформаційних систем. Такі системи широко застосовувалися і застосовуються в локальних конфліктах останніх років та під час проведення миротворчих операцій. Схожі за своєю структурою елементи таких систем в арміях провідних країн світу застосовуються в усіх оперативно-тактичних ланках, до бригади включно. У ЗС України є декілька структурних підрозділів, які займаються обробкою геопросторової інформації. Інформація до цих структур надходить паралельно, хоча вона могла б доповнювати одна одну. Існує необхідність об'єднувати всю просторову інформацію, яка може бути отримана від різних джерел. Набагато доцільніше зберігати її в одній базі комп'ютерних даних, що постійно оновлюється [7].

Методи вирішення завдань наукового обґрунтування освоєння природного середовища, об'єктів діяльності і ефективності прогнозування засновані на всебічному комплексному дослідженні різноманітних даних. Основними методами вирішення зазначених завдань вважається наукове передбачання і власне прогнозування, що базуються на всебічному комп-

лексному дослідженні різноманітних даних. У дослідженні мають враховуватися не тільки дані про природне середовище чи антропогенний вплив, але й інші, що відображають атрибутивні дані.

Для комплексного дослідження навколишнього середовища сьогодні застосовуються ГІС-технології і геоінформаційні системи. В основу дослідження закладено аналіз природного і соціального середовища як сукупності геоінформаційних об'єктів. Такий підхід приводить до нової технології прогнозування – геоінформаційного прогнозування. Геоінформаційне прогнозування являє собою набір методів отримання і аналізу інформації про навколишнього середовища (об'єкти, процеси і явища) і розробки прогнозних оцінок для підтримки прийняття рішень [16]. Передбачання – це судження про майбутній стан процесу або явища, що засноване на суб'єктивному "зважуванні" великої кількості факторів якісного та кількісного характеру. Прогнозування – дослідний процес, у результаті якого отримують прогноз про стан об'єкта. Прогноз є імовірнісним судженням про можливий стан об'єкта (явища) або про альтернативні шляхи його досягнення.

Метою геоінформаційного прогнозування є зниження рівня невизначеності під час прийняття рішень. Геоінформаційне прогнозування вирішує два основні завдання: оцінка тих чи інших параметрів для цього моменту часу та отримання прогнозних оцінок на перспективу. Оцінка поточних параметрів застосовується для оперативного аналізу існуючої ситуації. Прогнозні оцінки використовують при оцінці альтернатив рішень, що приймаються, або при вивченні явищ та їхніх майбутніх наслідків.

Геоінформаційне прогнозування як технологія інтегрує статичні методи прогнозування, методи ділової графіки, методи геоінформаційного моделювання та цифрового моделювання. При геоінформаційному прогнозуванні можна виділити три якісних етапи обробки інформації:

I. Збір, групування, узагальнення і уніфікація первинних даних.

II. Аналіз, моделювання вторинних (уніфікованих) даних.

III. Отримання прогнозних оцінок, їх верифікація [6].

Рішення задач прогнозування реалізується шляхом цілеспрямованих геоінформаційних досліджень, що визначає важливість вибору мети дослідження. Основним аспектом вирішення завдань прогнозування є виділення специфічних типів інформації, необхідної під час вирішення проблем управління або дослідження явищ та процесів. Виходячи з цього, мета збору даних може бути така:

- розвідувальна – спрямована на збір попередньої інформації, призначеної для визначення проблем, перевірки гіпотез і вибору моделей;

- описова (дескриптивна) – спрямована на отримання описових характеристик тих чи інших аспектів геоінформаційного середовища, наприклад, соціальної ситуації;

- казуальна – спрямована на виявлення і визначення причинно-наслідкових зв'язків і обґрунтування гіпотез;

- рекомендаційна – спрямована на розробку і прийняття рішень для різних територіальних рівнів.

Характер цілей геоінформаційного дослідження зумовлює вибір конкретних типів дослідження, що мають ті ж назви, а саме: розвідувальний, описовий, казуальний, рекомендаційний. На практиці при проведенні збору геоінформаційних даних використовується не один, а всі типи досліджень, причому в будь-якій послідовності.

Перший клас методів збору складають дистанційні методи збору інформації. Інший, що доповнює перший клас методів, утворюють методи статистичної обробки даних. Під час вирішення завдань геоінформаційного прогнозування вся інформація, що використовується, поділяється на два класи: первинна і вторинна. Первинні (різнорідні) дані отримують у результаті збору інформації про об'єкти місцевості різними технологіями: статистичні методи збору інформації, фотограмметричні методи, польові методи, картометричні методи, використання GPS, дані дистанційного зондування і т. д. На основі цих даних, після їхньої уніфікації, створюють набори первинних цифрових моделей місцевості, об'єктів, явищ.

Під вторинними (уніфікованими) даними розуміють дані, отримані в результаті обробки первинних даних, а також дані, зібрані раніше для інших цілей. Це інформація, що зберігається в архівах, базах даних, інших ГІС, а також та, що поширюється мережею Інтернет. Окрім того, під вторинними даними розуміють моделі, побудовані за результатами узагальнення і перетворення первинних моделей. До таких моделей належать динамічні ряди, результати класифікації або кластерного аналізу і т. д. Вторинні дані допомагають виявити приховані чинники, взаємозв'язки, які не були виявлені в первинних даних.

Після збору даних необхідно привести їх до вигляду, що відповідає двом вимогам: зручному для обробки в геоінформаційній системі; зручному для аналізу під час вирішення поставленого завдання прогнозування. Виділяють такі основні функції перетворення даних: узагальнення, визначення концепції, комунікація (переклад результатів статистичного аналізу на зрозумілу для користувача мову), екстраполяція (визначення ступеня відповідності отриманих результатів усієї сукупності) [8]. На основі цих даних створюються моделі об'єктів прогнозування, особливість яких полягає в тому, що виникає необхідність дослідження взаємодії об'єкта прогнозування із зовнішнім середовищем.

Геоінформаційне прогнозування включає три типи завдань, що відрізняють його від інших видів прогнозування:

1) обробка статистичних даних, заснована на широко застосовуваних методах математичної статистики і теорії ймовірностей;

2) завдання аналізу зображень, для вирішення яких використовуються методи обробки зображень, розпізнавання образів, методи штучного інтелекту і т. д., потрібна розробка і створення класифікаторів, бібліотек або баз даних;

3) обробка послідовностей просторових векторних або растрових об'єктів (напр., фотознімків або тематичних карт, що відображають зміну об'єкта або явища з плином часу).

Геоінформаційні дані мають часовий характер. У тому випадку, коли прогноз необхідний на певний момент часу і пов'язаний з визначенням напряму розвитку системи на перспективу, як вихідні дані доцільно використовувати часові ряди або часові моделі. При проведенні періодично повторюваних спостережень утворюються набори даних, що характеризуються збором інформації про об'єкти земної поверхні через певні періоди часу. У цьому випадку йдеться про накопичення даних у вигляді часових рядів. Часові ряди являють собою впорядковані в часі набори змін будь-яких характеристик досліджуваного об'єкта, процесу. Часовими рядами називають послідовності змін $X(t_1), X(t_2), \dots, X(t_n)$, упорядкованих у фіксовані моменти часу t_1, t_2, \dots, t_n [8].

На відміну від аналізу випадкових вибірок, аналіз часових рядів ґрунтується на припущенні, що послідовні значення в наборі даних отримані зазвичай через однакові проміжки часу – періоди, які можуть бути різними: добовими, тижневими, місячними, річними і т. д. По суті, часовий ряд описує безперервне явище, що протікає в часі. Але інформація про це явище надходить вибірково, унаслідок чого реальний безперервний процес описується у вигляді дискретних наборів даних.

Існують три основні цілі аналізу часових рядів:

1) побудова формальної моделі, що дозволяє відновлювати події у вигляді безперервного процесу (перехід від дискретної моделі до безперервної);

2) встановлення механізму, що визначає динаміку ряду (опис реального явища за допомогою реально пояснювальних і результативних змінних);

3) прогнозування явища або його аналіз у ретроспективі (отримання значень часового ряду за теперішнім і минулим значеннями).

Ці цілі вимагають побудови моделі ряду та її ідентифікації. Побудова моделі ряду означає, що ряд формально описаний. При цьому можлива формальна побудова моделі $\xi(t)$, заснована на підборі математичних залежностей між параметрами ряду, безвідносно до механізму їхнього формування $\xi(t) = \xi(x(t_1), x(t_2), \dots, x(t_n))$. Цю модель називають формальною, мета її побудови – пов'язати найкращим чином отримані дискретні дані.

Можлива неформальна побудова моделі, заснована на описі механізму Z протікання реального явища з введенням параметрів, що описують реальні характеристики a_i і b_j , впливаючи на зміни процесу чи явища:

$$F(a_i, t) = \xi(x(t_1), x(t_2), \dots, x(t_n), a_i, b_j), i = 1, \dots, n; \\ j = 1, \dots, m.$$

Ідентифікація означає вибір у моделі спостережуваних b_j і обчислюваних a_i параметрів, визначення спостережуваних параметрів на основі експериментальних даних. Як тільки модель ряду визначена, з її допомогою можна інтерпретувати отримані дані. Вона дозволяє, не вникаючи в механізм формалізації, екстраполювати в перспективу або в ретроспективу, і тим самим проводити аналіз майбутніх або минулих параметрів явища.

Аналіз часових рядів передбачає, що дані містять функціональну складову (зазвичай кілька компонент) і випадковий шум (помилку), який ускладнює виявлення регулярних компонент. Генезис спостережень утворює структура і класифікація основних чинників, під впливом яких формуються значення часового ряду. Виділяють чотири типи таких факторів [9]:

1) довготривалі чинники, що формують довгострокову тенденцію в зміні аналізованої ознаки $x(t)$, яка зазвичай описується за допомогою тієї чи іншої невідповідної монотонної функції $f_{\text{ТР}}(t)$ – тренда;

2) сезонні фактори, що формують періодично повторювані в певну пору року функціональні зміни аналізованої ознаки. Результат дії сезонних чинників описують за допомогою спеціальної невідповідної періодичної (з періодами, кратними сезонній) функції $\varphi(t)$. Її опис обумовлено змістовною сутністю завдання;

3) кон'юнктурні чинники, що формують зміну аналізованої ознаки або дію довготривалих циклів, або поточними кон'юнктурними (разовими) факторами. Результат дії циклічних факторів позначимо за допомогою невідповідної функції $Q(t)$;

4) випадкові (нерегулярні) фактори – фактори, що не піддаються обліку та реєстрації. Їхній вплив на формування значень часового ряду зумовлено стохастичною природою елементів $x(t)$. Результат впливу випадкових факторів позначимо за допомогою функції випадкових величин $\varepsilon(t)$. Випадкові фактори можуть мати різну природу походження. Вони впливають на значення ряду як перешкоди, тому багато методів дослідження часових рядів включають різні способи фільтрації, що дозволяють виділити регулярну складову більш чітко.

На практиці не обов'язково, щоб у процесі формування значень будь-якого часового ряду брали участь одночасно чинники всіх чотирьох типів. Більшість функціональних складових часових рядів належить до двох класів: вони є або трендом, або сезонною складовою. Тренд являє собою систематичну лінійну або нелінійну компоненту, яка може змінюватися з плином часу. Сезонна складова – періодично повторювана компонента. Обидва ці види регулярних компонент зазвичай наявні в ряді одночасно.

Вихідний набір даних часового ряду завжди містить похибки, тому одним із важливих завдань є усунення похибок для отримання більш точної інформації про досліджувані об'єкти. У зв'язку з цим вирішують завдання згладжування і пов'язане з ним завдання побудови ряду [9]. Згладжування – процедура виділення випадкової складової, тобто спосіб побудови нового ряду зі зміненими значеннями спостережень, у якому кожен член містить якісь поправки, що зменшують цю випадкову складову. Згладжування завжди використовує деякий спосіб локального усереднення даних, при якому випадкові компоненти взаємно погашають один одного або фільтруються.

Розрізняють два види згладжування [9]: алгоритмічне та аналітичне. Алгоритмічне згладжування проводиться, якщо загальний аналітичний вид шуканої функції $f_{\text{ТР}}(t) + \dots + \varphi(t)$, що несе інформацію щодо часового процесу, не відомий досліднику. Передбачається, що перешкода в цьому випадку лежить у високочастотній частині спектра, а корисний сигнал – у низькочастотній. Не заглиблюючись у механізм утворення ряду, здійснюють його згладжування на основі фільтрації. У цьому випадку проводиться формальна побудова моделі $\xi(t)$, заснована на підборі математичних залежностей між параметрами ряду, безвідносно до механізму їхнього формування. Аналітичне згладжування здійснюють, якщо відомий механізм формування членів ряду. Воно полягає в обробці, що використовує аналітичні описи, які відображають з меншою або більшою повнотою механізм явища. У цьому випадку побудова ряду полягає у створенні опису на основі дискретних даних, а саме: знаходження всіх функцій

$$F(t) = f_{\text{ТР}}(t) + \dots + \varphi(t) + Q(t) + \varepsilon(t).$$

Найбільш загальним методом згладжування є ковзне середнє, у якому кожен член нового ряду замінюється простим або зваженим середнім n сусідніх членів ряду, де n – ширина "вікна". Замість середнього можна використовувати медіану значень, що потрапили у вікно. Основна перевага медіанного згладжування порівняно зі згладжуванням ковзаючим середнім полягає в тому, що результати стають більш стійкими до викидів усередині вікна. Недолік медіанного згладжування в тому, що за відсутності явних викидів воно призводить до більш "зубчастих" кривих, ніж згладжування ковзаючим середнім, і не дозволяє використовувати ваги. Коли помилка

вимірювання дуже велика, краще використовувати метод найменших квадратів, зважених щодо відстані, або метод експоненціального зваженого згладжування. Усі ці методи фільтрують шум і перетворюють виміряні вихідні дані на дані, розташовані на відносно гладкій кривій.

Відрізок часу Δt від моменту часу, для якого є останні статистичні дані щодо досліджуваного процесу, до моменту, якому відповідає прогноз, називається періодом попередження, залежно від його тривалості розрізняють три види прогнозу [8]:

короткострокові – з періодом попередження від декількох днів до 3 років;

середньострокові – від 3 до 5 років;

довгострокові – від 5 років і довше.

Кожний із методів прогнозування має певні переваги і недоліки. Їхнє застосування ефективніше в короткостроковому прогнозуванні, оскільки вони спрощують реальні процеси. Ступінь спрощення і період "короткостроковості" визначається ступенем вивчення процесів і явищ, об'ємом накопичених знань і даних щодо досліджуваних об'єктів. Це неминуче призводить до необхідності створення для цілей прогнозування експертних систем або накопичення інформації для їхнього створення. Експертні знання й оцінки є важливими інструментами сприйняття та аналізу реальності, доповнюючи кількісні підходи якісними оцінками і моделями.

Отримання прогнозних оцінок має бути піддано верифікації для їхньої надійності. Мета верифікації прогнозу – оцінка його функціональної повноти, точності і достовірності. Застосовують різні види верифікації: пряма і непряма, інверсна і консеквентна та ін. Після виконання верифікації прогнозу необхідно оцінити його якість. Для цієї мети використовуються такі показники прогнозу: повнота, точність, достовірність, помилка, джерело помилки.

У геоінформаційному прогнозуванні існує ряд важливих методичних питань, до яких належать: прийоми побудови, обґрунтування і редагування моделі, обґрунтування граничних умов і кількісних характеристик – параметрів прогнозу, технічної та програмної реалізації, можливості інтерпретації результатів.

Висновки. Існує велика кількість завдань структурних підрозділів Міністерства оборони України (далі – МО України), для вирішення яких необхідно впроваджувати ГІС, що дозволить підвищити ефективність та оперативність їхнього виконання. У контексті інформаційних технологій (систем) виконання завдань підрозділами топогеодезичного забезпечення здійснюється за допомогою ГІС, основою яких у сучасних умовах є використання електронних та цифрових карт земної поверхні.

На межі топогеодезичного та інформаційного забезпечення стоять ГІС. Розробка, удосконалення та впровадження ГІС у життєдіяльність структурних підрозділів МО України і ГШ ЗС України надзвичайно важливі [11]. Задачі управління військами в умовах скорочення часу на прийняття рішення, скорочення чисельності особового складу органів військового управління зумовлюють проблему повноти та своєчасності оброблення інформації в АСУ військового призначення. Зауважимо, що більшість задач військового управління пов'язані з інформацією про місцевість. Підготовка та обробка якого зазвичай проводиться "вручну". Сучасний розвиток інформаційних технологій, широке застосування їх у військовій сфері надає можливості використання геоінформаційних систем для виконання завдань з аналітично-прогнозної діяльності щодо обстановки на

місцевості з урахуванням тактико-технічних характеристик бойової техніки та озброєння [5].

Всім вимогам, що висуваються до програмних засобів, які можуть бути використані при формуванні географічної інформаційної системи військового призначення, задовольняють системи ArcGIS, виробник Інститут дослідження навколишнього середовища США (*Environmental Systems Research Institute*). Програмний продукт ArcGIS пройшов сертифікацію для використання як єдиної ГІС в АСУ ЗСУ [12].

Отже, програмне забезпечення ArcGIS дозволить значно підвищити ефективність геопросторової (топогеодезичної) підтримки військ у контексті пошуку оптимальних шляхів розв'язання задач ведення топографічної розвідки, забезпечення штабів геопросторовою інформацією щодо подій на полі бою; визначення загроз і ризиків в умовах ведення бойових дій за рахунок розробки, впровадження та використання аналітично-прогнозних моделей геообробки [13].

Список використаних джерел

1. Підвищення інтелектуального рівня засобів обробки інформації в геоінформаційних системах військового призначення / О.А. Чорнокижний, В.А. Савченко, А.Г. Салій, Г.М. Власенко // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. Київ. Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського, 2010. №1(7). С. 61-62.
2. Савков П.А., Жиров Г.Б. Аналіз забезпечення збройних сил провідних країн світу вихідними топогеодезичними даними у локальних війнах та антитерористичних операціях останніх часів // зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ: ВІКНУ. 2012. Вип. 36. С. 339–344.
3. Беленков В.В., Корж М.М. Основные направления применения геоинформационных технологий в военном деле // Информ. технология и компьютерная инженерия. Вінниця. ВНТУ, 2006. №3(7). С. 98–101.
4. Хірх-Ялан В., Бахвалов В. Концептуальна схема системи моделювання тактичної обстановки на базі геоінформаційної системи // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. Київ: ВІКНУ, 2018. № 39. С. 78–84.
5. Шипулін В.Д. Основні принципи геоінформаційних систем: навч. посіб. Харків: ХНАМГ, 2010. 313 с.
6. Крета Д.Л., Перминова С.Ю. Особенности синтеза системы картографического обеспечения управления экологической безопасностью в Херсонской области: учеб. записки. Симферополь: Таврич. нац. ун-т, 2007. Т. 20(59), № 1. С. 90–97.
7. Тревого І., Горб А., Мелешко О. Застосування радарів із синтезованою апертурою для високоточного геопросторового моніторингу. Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. Львів: Ін-т геодезії Нац. ун-ту „Львівська політехніка”, 2017. № 1(33). С. 44–46.
8. Хірх-Ялан В.І., Етапи створення системи моделювання тактичної обстановки військового призначення засобами ГІС // зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ: ВІКНУ, 2013. Вип. 44. С. 284–288.
9. Кубявка М.Б., Кубявка Л.Б., Лоза В.М. Моніторинг загроз і ризиків в умовах створення системи національної безпеки при використанні засобів відображення геопросторових даних // зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ: ВІКНУ, 2018. Вип. 61. С. 81–90.
10. Путренко В.В. Системні основи інтелектуального аналізу геопросторових даних // Системні дослідження та інформаційні технології. Київ. Навч.-наук. комплекс "Інститут прикладного системного аналізу" НТТУ "КПІ" МОН та НАН України, 2015. № 3. С. 20–33.
11. Пропозиції щодо приведення термінології використання геоінформаційних систем до єдиного розуміння та впровадженню геоінформаційних систем в діяльність структурних підрозділів Міністерства оборони України / К.О. Соколов, О.П. Гудима, О.В. Іонкін, В.А. Ткаченко // зб. наук. пр. Центру воєнно-стратегічних досліджень Нац. ун-ту оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. № 2(51). С. 116–120.
12. Попов М.О., Серединін Є.С. Геоінформаційні системи та технології в завданнях оборони й національної безпеки // Наука і оборона. Київ. Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського, 2009. № 3. С. 49–56.
13. Подліпаєв В.О. Базовий набір типових геоінформаційних ресурсів для здійснення геоінформаційної підтримки та ведення геопросторового аналізу: зб. наук. пр. // Системи управління, навігації та зв'язку. Київ. Ін-т телекомунікацій і глобального інформ. простору НАН України, 2019. № 2(54). С. 12–17.

References

1. Chornoknyzhnyy, O.A.; Savchenko, V.A.; Saliy A.H.; Vlasenko H.M. (2010). Improving the intellectual level of information processing tools in

military information systems. Modern information technologies in the field of security and defense. Kyiv. Nat. University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky. 2010. №1 (7). P.61-62 [in Ukrainian].

2. Savkov, P.A.; Zhyrov, H.B. (2012). Analysis of providing the armed forces of the world's leading countries with initial topographic data in local wars and recent anti-terrorist operations. Collection of scientific works of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: VIKNU. 2012. Vol. 36. pp. 339-344 [in Ukrainian].

3. Belenkov, V.V.; Korzh, M.M. (2006). The main directions of application of geoinformation technologies in military affairs. Information technologies and computer engineering. Vinnitsa. VNTU. 2006. No. 3 (7). pp.98-101 [in Russian].

4. Khirh-Yalan, V.; Bakhvalov, V. (2018). Conceptual scheme of the system of modeling the tactical situation on the basis of geographic information system. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Military Special Sciences. Kyiv: VIKNU. 2018. №39. P.78-84. [in Ukrainian].

5. Shypulin V.D. (2010). Basic principles of geographic information systems. Kharkiv: KNAMG, 2010. 313 p. [in Ukrainian].

6. Trevoho, I.; Horb, A.; Meleshko, O. (2017). Application of synthesized aperture radars for high-precision geospatial monitoring. *Modern achievements of geodetic science and production*. Lviv. Institute of Geodesy of Lviv Polytechnic National University. 2017. №1 (33). P.44-46. [in Ukrainian].

7. Kreta, D.L.; Perminova, S.Y. (2007). Features of the synthesis of the system of cartographic support for environmental safety management in the Kherson region. *Scientific notes of the Tauride nat. university*. Simferopol, 2007. T.20 (59), No. 1. P.90-97 [in Russian].

8. Khirh-Yalan, V. (2013). Stages of creation of system of modeling of tactical situation of military purpose by means of GIS. Collection of scientific

works of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: VIKNU. 2013. Vol. 44. pp. 284-288 [in Ukrainian].

9. Kubyavka, M.B.; Kubyavka, L.B.; Loza, V.M. (2018). Monitoring of threats and risks in the conditions of creation of the system of national security at use of means of display of geospatial data. Collection of scientific works of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: VIKNU. 2018. Vol. 61. pp. 81-90 [in Ukrainian].

10. Putrenko, V.V. (2015). System bases of intellectual analysis of geospatial data. Systems research and information technology. Kyiv. Educational and scientific complex "Institute of Applied Systems Analysis" NTTU "KPI" MES and NAS of Ukraine. 2015. №3. Pp.20-33 [in Ukrainian].

11. Sokolov, K.O.; Hudyma, O.P.; Ionkin, O.V.; Tkachenko, V.A. (2009). Proposals to bring the terminology of the use of geographic information systems to a common understanding and implementation of geographic information systems in the activities of structural units of the Ministry of Defense of Ukraine. Collection of scientific works of the Center for Military Strategic Studies of the Ivan Chernyakhovsky National University of Defense of Ukraine. № 2 (51), 2014. P. 116-120. [in Ukrainian].

12. Popov, M.O.; Seredynin, Y.S. (2009). Geographic information systems and technologies in the tasks of defense and national security. Science and defense. Kyiv. Nat. University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky. 2009. № 3. C. 49-56. [in Ukrainian].

13. Podlipayev, V.O. (2019). Basic set of typical geoinformation resources for geoinformation support and geospatial analysis. Control, navigation and communication systems. Collection of scientific works. Kyiv. Institute of Telecommunications and Global Information Space of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2019. №2 (54). Pp. 12-17 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 04.06.22

L. Yudina, Head of the Department

ljusilia27@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-7496-8418,

N. Levinskova, Ass. Prof.

levinskova@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-2532-2925,

R. Pysarenko, Ass. Prof.

pisarev@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-9807-0028

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FORECASTING IN GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS TO SOLVE PROBLEMS OF GEOSPATIAL SUPPORT IN THE INTERESTS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

It should be noted that the role of the topographic and geoinformation component in the combat support of the operational group of troops, which is created in the context of hostilities, has recently increased significantly. The use of analytical and forecasting geoinformation models to solve problems of geospatial (topographic) support of troops, to replace analytical and forecasting activities based only on their own experience and limited information – improves the quality of tasks; allows you to simplify and increase the speed of tasks; automatically obtain reliable geospatial information while supporting decision-making with minimal time. Geographic information systems based on modern computer technologies allow to combine images of the territory (electronic display of maps, diagrams, space, aerial images of the earth's surface) with information of tabular type (various types of data) in the form of analytical and forecasting model of geoprocessing. Ability to develop additional geoinformation models (geoprocessing models) to solve various "custom" tasks – this allows them to be used in analytical and forecasting activities to perform geospatial support tasks in the preparation and conduct of hostilities. In the future, the trend of using analytical and forecasting geoinformation models to solve the problems of geospatial support of troops in hostilities will only grow. This is due to the development of information technology; increasing exponentially the amount of information that commanders (staffs) process when planning or making decisions; using the data of unmanned aerial vehicles, increasing the requirements for efficiency and quality of geospatial support of hostilities; increasing the geoinformation aspect in the topographic and navigational and navigation support of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: geographic information system, geospatial support, geospatial data.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНІ НАУКИ

Випуск 2 (50)

Редактор *Л. Львова*

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 13,95. Наклад 300. Зам. № 222-10417.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № В 2.
Підписано до друку 27.06.22

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02